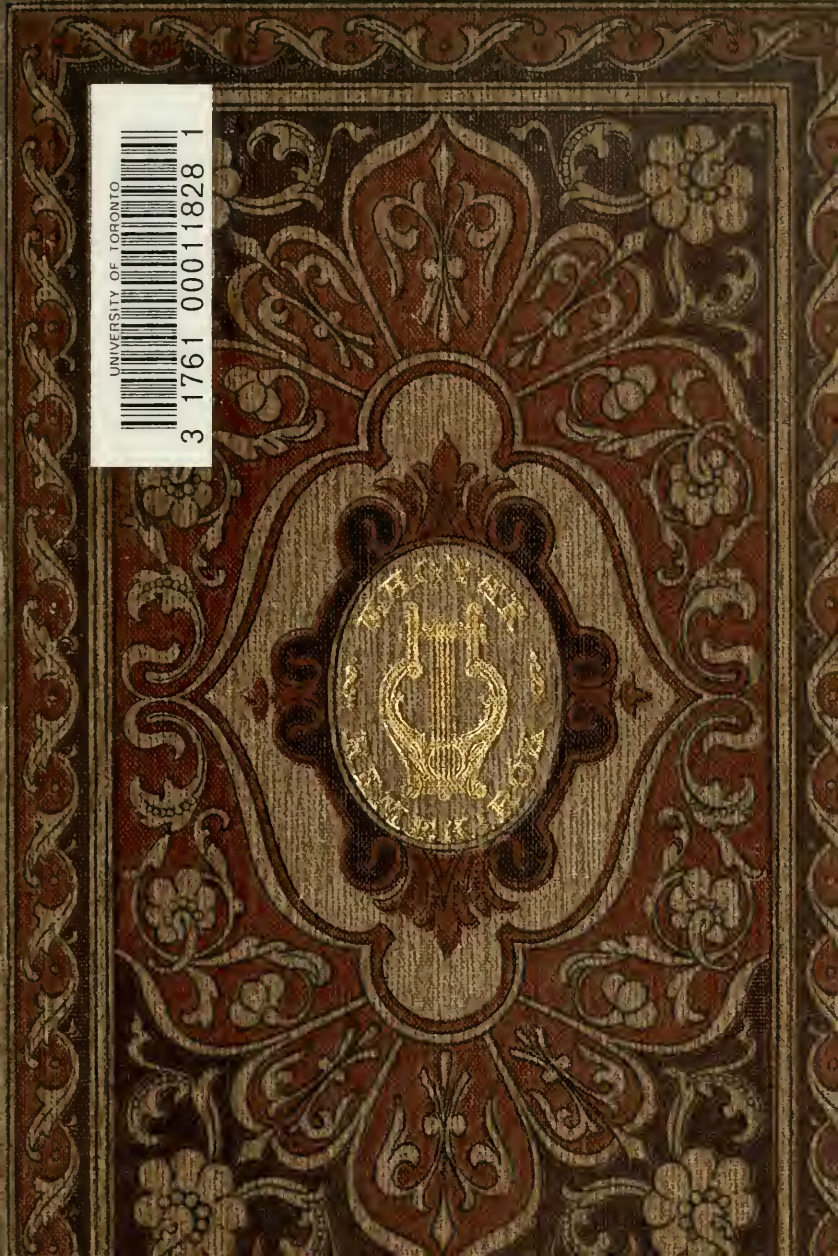

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00011828 1

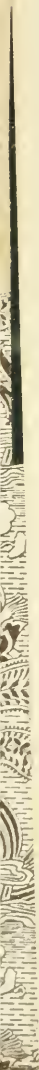

Pannonia Books
2 Spadina Road
Toronto 4, Canada

PH
3132
M3
köt. 28

1033330

MAGYAR REMEKIRÓK

A MAGYAR IRODALOM FŐMŰVEI

Sajtó alá rendezik

Alexander Bernát	Erődi Béla	Négyesy László
Angyal Dávid	Ferenczi Zoltán	Rákosi Jenő
Badics Ferencz	Fraknói Vilmos	Riedl Frigyes
Bánóczi József	Gyulai Pál	Széchy Károly
Bayer József	Heinrich Gusztáv	Széll Kálmán
Beöthy Zsolt	Koroda Pál	Váczy János
Berzeviczy Albert	Kossuth Ferencz	Vadnay Károly
Endrődi Sándor	Kozma Andor	Voinovich Géza
Erdélyi Pál	Lévay József	Zoltvány Irén

28. KÖTET

BAJZA JÓZSEF MUNKÁI

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1904

H. H. 1866

Franklin Társulat

Bajza József

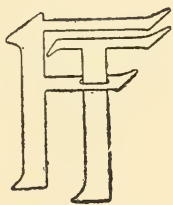

BAJZA JÓZSEF

MUNKÁI

Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta

BADICS FERENCZ

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1904

Franklin-Társulat nyomdája.

BAJZA JÓZSEF.

Bajzának három évtizedre (1822—1851.) terjedő irodalmi működése újkori történetünk legnevezetesebb időszakára, politikai, társadalmi és irodalmi újjászületésünk korára esik, melynek előkészítésében, bomlasztó és átalakító küzdelmeiben neki is tevékeny része volt. Nincs olyan nagyobb munkája, mely abszolút becsénél fogva mindenkorra fenntartaná nevét, de érzelmes dalait és hazafias költeményeit évtizedeken át énekelték és szavalták; kritikái és szerkesztői működésével pedig irányító befolyást gyakorolt az irodalom minden ágára. Sokat fáradozott a magyar drámairodalom és színügy felvirágoztatásán is, s egész életében a magyar nyelv és nemzetiség ügyéért, a nemzeti haladás szabadelvű eszméjéért harczolván, irodalmi munkásságával politikailag is jó szolgálatot tett a közügynek.

Bajza 1804 január 31-én született a hevesmegyei Szűcsiben, melynek környékén atyja birtokos volt. Középiskoláit Gyöngyösön és Pesten elvégezvén, atyja kívánságára ő is, mint bátyja, a törvénytudományi pályára készült, s Pesten és Pozsonyban befejezvén tanulmányait, 1824 őszén Heves vármegye másodalispánja mellé ment joggyakorlatra. A megyéken akkor forrongó élet volt, előbb a kormány törvénytelen rendeletei, utóbb az 1825-re kihirdetett országgyűlés, a követválasztás s a követeknek adandó utasítások miatt. Az alispán, a ki különben rokona is volt, mint követ, az

ügyes tollú Bajzát is magával vitte az országgyűlésre, hol még több alkalma volt megismerni az ország bajait, látni és hallani a haza legjelesebb fiait; látja a koronázás szemkápráztató fényét, de mélyebben hatnak lelkére a «mennyesköveket szóró» F. Nagy Pál szónoklatai s a november 3-iki gyűlésen örömkönnyek közt hallgatja Széchenyi István fejedelmi ajánlatát, melylyel az irodalomnak félszázados vágyát juttatta teljességre. Itt, e mély hatásban kell első gyökeireit keresnünk annak az őszinte tiszteletnek és erős meggyőződésnek, melylyel később a rokon-szellemű nagy reformátorhoz csatlakozva, együtt harcolnak a haladás ügyéért,

Az első hónapok mámoros lelkesedése azonban nem tartott sokáig; a temérdek sérelem hosszúságú és eredménytelen tárgyalása közben elernyedtt a legbuzgóbb hazafiság is. A midőn a fiatal Bajza látja, hogy «a kormánynak minden törekvése oda megyen ki, hogy emelkedésünknek gát vetessék», a követ urak «nagyobb részének pedig legfőbb gondja az udvar kegyeit kiérdemelni»: elkeseredve írja egyik barátjának: «Azok a sok szép, nagy képzeletek, melyeket én magamnak hazámról és nemzetemről csináltam, s melyek bennem annyi szép és nagy hevületeknek ingerei voltak, mind-mind összeomlottak».

Az országgyűlésről hazatérve, 1827. őszén fölesküdütt a királyi táblához jegyzőnek s ott dolgozott az 1828. évi nyári törvényszünetig; a következő év tavaszán letette az ügyvédi vizsgálatot is, de — mint Vörösmarty — ő sem ügyvédkedett soha. Már ekkor voltak némi irodalmi sikerei, s régi hajlandósága, baráti összeköttetései, az irodalmi és közviszonyok egykép arra indították, hogy a különben sem kedvelt jogi pályát elhagyva, egész életét az irodalomnak szentelje. Bérbeadja tehát apai örökségét s végleg

Pestre költözik, hol író-barátai: Kisfaludy Károly, Vörösmarty s főkép Toldy lelkes örömmel fogadják.

Toldyval még tanuló-korában kötött szoros barátságot, mely később egymás önzetlen támogatásával csak növekedett bensőségben, s közös törekvéseikben fontos hatással volt egész irodalmunkra. Levelezésök (l. Bajza *Összegyűjtött Munkái* VI. köt.) érdekes világot vet tanulmányaikra, fejlődésökre, s főkép Bajzának egész lelki életére és költészetére. Az egyetemen az orthologus Czinke Ferenczet kell hallgatniok, de ők ismerik Révai és Kazinczy munkáit is, s ezekből merítik tudományukat. Együtt lelkesednek az irodalomért, együtt látogatják meg budai magányában az öreg Virág Benedeket, szent áhitattal hallgatják buzdító szavait, és — a politikai elnyomatás szomorú éveiben — együtt tesznek előtte fogadást «a nemzeti csinosodás s az irodalom dicsőségének előmozdítására». Aztán komoly buzgalommal látnak az önmíveléshez. Toldy élénkebb kedélyét a francia írók vonzzák, Bajza szelid, ábrándozó lelkét Gessner «*Idylliumai*» gyönyörködtetik, melyeket Kazinczy fordításában olvas, sőt utánozgatni is kezd. A magyar költők közül, nyelvének fenséges szépségeivel, Berzsenyi ragadja el, de magába mélyedve korán (1822.) észreveszi, hogy melancholiára hajló lelkével rokonabbak az érzelmes dalköltők: Dayka és Szemere Pál költeményei. Ezekhez hasonlókat már maga is kezd irogatni; egyik, az *Esthajnal* című, Kisfaludy tetszését is megnyeri, s attól kezdve, hogy ez az 1823-iki *Aurorában* megjelent, ennek minden kötete hoz tőle néhány költeményt.

Kazinczy, Kisfaludy és Kölcsey példája és tanácsa arra buzdítják, hogy németül tanuljon s így eredetiben olvashassa a kor kedvelt költőit. Pozsonyi tanuló-korában, vár-

megyei és országgyűlési tartózkodása alatt, a mikor csak időt szakíthat, már Lessing, Tieck, Schiller és Goethe munkáin műveli ízlését. «Köszönöm Kölcseynek, hogy ezen nagy ember (Goethe) műveire figyelmesse teve. Nem ismerek semmit, a mi engem úgy kielégítene, mint ezen csudakézből jött teremtmények» írja Toldynak. Csodálja Kölcseyt is s főkép a művészi dalban tartja utolérhetlen szépségűnek. De azért «követni — úgymond — egyedül csak lelke sugallatát fogja». S ez mindinkább a kisebb német romantikus költökhöz vonja. Egyéni hajlamain s olvasmányain kívül atyjának elvesztése fölött érzett mély fájdalma, családi bajai és csalódásai, s még a közélet csüggesztő kilátásai is mind közremunkálnak abban, hogy mélabús érzelmeivel, sejtelmes vágyaival ő is azok ábrándos világába metüljön. Az ő lantján is: a szerelmi epedés, az elérhetlen vágy és csalódás, a fájdalom és lemondás csendes-bús érzelmei szólalnak meg, melyekhez jól illik a lombos erdő zúgása, az alkony és est sejtelmes homálya vagy a borongós ősz hervadása; kiegészítik ezeket «élet és emlékezet» cím alatt a múlt és jelen, az ébredő hit és elhaló reményről való gondolatai. Akár maga mondja el ezeket, akár mások ajkaira adja, még balladáknak nevezett romantikus képeiben is, mindig és mindenütt ugyanaz az epedő lágyszó hang csendül felénk, mely a fájdalomnak is inkább emlékeit, mint kitöréseit hallatja. Mert ő nem az elragadtatás felmagasztosult hangulataiban írja költeményeit, neki az íráshoz csendesebb hevületre van szüksége. «Középszerű hevületben aztán — írja 1824-ben — oly képzelgésbe szoktam merülni, mely nem ragaszkodik egy valamely tárgynak vizsgálatához egész lángjával, hanem több tárgyaktól közép-móddal lelkesítette csapong mindenfelé,

s magától alkotott világokban szárnyal»; nála tehát minden «ábrándozás, kigondolás, a legszorosb értelemben költemény». Ugyanez a higgadt mérséklet jellemzi Bajza lyráját később is. A tudatos művész mindig ott áll háta mögött lángpallosával: óvni a mindennapitól, a közönségestől, mert ő «a magasabb ihletű írók sorába igyekszik». Ezért aztán érzelmei valami légiés finomságban jelennek meg; azok hevét szinte szemérmes félelemmel rejtegeti, s inkább általánosságban marad, mintsem kitöréseiben egyénivé legyen. Ehhez járul rendkívül finom forma-érzéke, mely a gondolatok logikus elrendezésében, a versforma tisztaságában s a kifejezések szabatosságában egyaránt megnyilatkozik. Keveset és lassan ír, mert folyton válogat: kerüli a szertelenségeket, az el nem képzelhető hasonlatokat, keresi a legodaillőbb szokat. Nyelve ezért többször mesterkéltséggel s annál távolabb áll a köznyelvtől, mert a nyelvújítás költői virágai-
val ékesítgeti. Bizonyos, hogy a «szép lelkek» ábrándos érzelmeit akkoriban senki sem tudta művészi-
ben kifejezni, mint Bajza, kinek dalait az *Aurorából* s *Verseinek* 1835-ben megjelent kötetéből nemcsak ismerte, de kedvelte is a közönség, a 30-as években feltűnt ifjabb költőknek pedig Petőfi felléptéig nem volt nagyobb becsvágyuk, mint azokhoz hasonlót alkotni. Vörösmarty az Akadémia azon évi nagy-jutalmára ajánlotta Bajza verseit, «mint oly tüneményt a lyrai költések sorában, mely érzelmeinek melege, gyengédsége, az előadás egyszerűsége s tisztasága által magát minden egyebek fölött megkülönbözteti. Ide járul azon különös csín, mely az egész gyűjteményt bélyegzi, s bízást állíthatni, hogy ezen csínt, mely most a legújabb e nemű, versezeten feltűnő, egyenesen Kölcsey s Bajza verseik gyűjteményének köszönhetni». Ebben a hatásban van Bajza lyrai

költészetének irodalomtörténeti jelentősége. Döbrentei ármányai Bajzát elütötték a nagy-jutalomtól, a változott irodalmi ízlés: a negyvenes évek egyénítő realismusa Bajza és követőinek költészetét «almanach-lyrá»-nak és «szobaköltészet»-nek gúnyolta, de érzelmes hölgyeink — az ő hálás közönsége — még évtizedek múlva is énekelték *A zarándok* és *A visszatért* cz. balladáinak, *Az éji dal*, az *Irma Gyulához* cz. s Bajza más dalainak szövegét és dallamát.

Maradandóbb becsűek s szélesebb körben is hatottak hazafias költeményei. A 30-as évekig itt is Kölcsey hatását érezteti, s akár a bucsúzó vándor vagy a számüzött bujdosó ajkával, akár a maga nevében szól: a mult nagyság borongó képei (*Andalgás*), a sivár jelen, a reménytelen jövő (*Sohajtság*) egykép fájdalommal tölti el s csak Isten-től vár segílyt. Ez a gondolat- és érzelemkör, s ezek hangja és kifejezése is rokon az előbbi csoport költeményeivel; de, mint Kölcseynél, koronkint Bajzánál is erősebb, egyénibb vonásokkal jelenik meg a hazafiúi fájdalom, melynek keserősége néha szinte a szenvedélyig ragadják. Sokáig híres volt *Boréneke* (1825.), melynek szépségeit már Kazinczy magasztalta, s mely Vörösmarty *Főli daláig* legjobb terméke volt e nemű költészetünknek. Az akkori közhangulat ihleti annak hirdetésére, hogy «új korány kel Árpád honja szent egén», s víg mulatozás: bor, szerelem és barátság közepett lelkes hévvel élteti a magyar szabadságot s kárhoztatja ellenségeit. Szelleme rokon a Vörösmarty bordalával, de a «sírva vigad a magyar» s hogy «hazánknak három tenger partvidéke alkosson határfalat» — megjelennek még Petőfi lantján is. A szerencsétlen végű lengyel szabadságharcz 1834-ben az *Apotheosis* irására indítja, melyben a hősök

harczát, a romba dőlt hazát s a zsarnok önkény gőgjét oly megható részvéttel s oly látnoki hűséggel rajzolja, hogy minden szava ráillik a mi szabadságharczunk után bekövetkezett állapotokra, a mikor szintén csak az a remény vigasztalt bennünket, hogy

Hol legtöbb honfivér lépé
A harci síkokat :
A népszabadság-ott tenyészt
Legszebb virágokat.

Mint a *Sohajtság* (*Multadban nincs öröm . . .*), úgy az *Apotheosis* (*Nyugosznak ők, a hősfiaak . . .*) szövegét is megzenésítették s a búsuló és reménykedő hazafi-bánát még a hatvanas években is azok hangjai mellett kesergett.

Szorosan összefüggenek a korviszonyokkal később írt hazafias költeményei is. Az 1843¹/₄-iki országgyűlés után felmagasztosulva áldja a jó királyt (*A királyra*), ki «ősi nyelvünk fényre emelé» s «felvirasztott a magyarra boldogabb jövőt»; a *Honfidal* és *Ébresziő* (1845.) címűekben munkára serkenti a hazafiakat, hogy szeressék a vérrel áztatott földet, becsüljék meg mindazt, a mi magyar, s ha törvény és erény, hit és szilárd akarat irányítják tetteinket, hazánknak föl kell virulnia! De alig indul meg a társadalmi és politikai reform-munka: aggodalommal tölti el az ifjú bölcsek vásári zaja, hol «senki nem hallgat, mind szónokol», s *Deák Ferenczhez* fordul, ki erényeivel Róma fénykorára emlékeztet, «szívnek és elvnek férfja», bölcs és erős, ki szavával és tetteivel egyedül szabhat irányt ezek mozgalmainak. Deákról szólva magát is kitűnően jellemzi, midőn azt mondja, hogy

... hizelgést írni nem tanul,
 De nem remegni is, ha írni kelle,
 Mit a meggyőződés igaznak ismert,
 Bármennyit tett kockára a betű . . .

Ezt a bátorságot sokszor megmutatta mint kritikus s később mint szerkesztő is, a mivel nagy szolgálatot tett az ellenzéknek s utóbb a nemzeti közügynek. Költeményt a szabadságharcz alatt csak egyet írt (*Szolnok mellett*), melyben Damjanich hős csatáját énekli meg; de a forradalom lezajlása után újra és sokkal mélyebben érzi azt a fájdalmat, mely a szerencsétlen lengyelek sorsa miatt egykor gyötörte. A *Fohászködés*ben lelket rázó kétségbeesés viharzik át lelkén s úgy fohászködik a teremthöz, hogy ha nincs sujtó villáma a zsarnokokra, alkosson új világot s belé szolgálalelkű, jégkeblű embereket, «kiknek jog, szabadság örült gondolat», s ezek majd boldogok lesznek. Haynau bukása után s a külföldi forrongás hírére kezd ismét remélni. A *Jóslat*ban (1850.) megszólal már hite, hogy egy új forradalom porba sujtja majd a jogbitorlókat s Isten eljövend itélni, visszaadva a népek szent jogát, s zengni hailunk földön-égen békehirdető imát. E reményt, az igazság győzedelmét s hitét a jobb jövőben hirdeti utolsó költeményében, a *Nyugasztaló*ban (1851.) is.

Így zendülnek meg a hazafias érzelmek Bajza lyráján, mely huszonöt éven át hű kísérője s kifejezője volt a maga és kora hangulatának, sőt többször irányítója is ennek. Kölcsey, Vörösmarty és Petőfi hazafias költeményei mellett mindenesetre Bajzáéi ennek a korszaknak legbecsesebb s leghatásosabb alkotásai.

Még nagyobb s irodalmilag még fontosabb volt az a hatás, melyet Bajza kritikai és vitázó munkáival elért.

A század első tizedeiben — Révai nyelvtani rendszere és Kazinczy nyelvújítása ügyében — szenvedélyes viták folytak, de rendszeres irodalmi kritikánk még sokáig nem volt. Kazinczy és barátai, valamint utóbb az Aurora-kör tagjai, leveleikben és magán-érintkezésök alkalmával elmondják véleményöket egymás munkáiról, gondoskodnak egy-egy kötet nyilvános bírálatáról is a hazai s koronkint a szomszéd német irodalom folyóirataiban; de ezek legtöbbször csak az ismertetés keretében mozognak, melyet buzdító elismerés vagy egy-egy jóakarató észrevétel kísérnek. A míg a nemzeti nyelv művelése hazafias szolgálat számba ment, nagyobb volt az öröm egy-egy új tehetség feltünését, mint annak a szüksége, hogy a kiadott munkák a műízlés követelményeinek is megfeleljenek. Ez az oka, hogy Kazinczy egyetlen őszinte szavával Kisfaludy Sándort, Kölcsey első rendszeres bírálatával Berzsenyit, s mindkettejök Csokonai szigorú megítélésével ennek barátait nyílt ellenségökké, a kritikát pedig jó időre népszerűtlenné tették. Azok azt hitték és hirdették, hogy a kritika a szabályok korlátaival lenyüggözi, elfojtja az igazi tehetséget, mely csak a maga útján haladva nyilatkozhatik nemzeti zamattal és eredetien; Kölcsey viszont Lessinggel azt tartja, hogy «a kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek philosophi studiuma, mely nélkül a legelső zseni is gyakran megbotlik». Kisfaludy Károly, mikor az Aurorát pártfogoló gyámságot sikerült leráznia, gyakorlatilag juttatja érvényre aesthetikai elveit: baráti körének, társalgás közben, valóságos széptani leczkéket ad, minőket ezek nem hallottak Schedius egyetemi előadásain, és visszautasítja az azoknak meg nem felelő munkákat. De azt nem akadályozhatja meg, hogy ezeket másutt ki ne adják, vagy ezeknél rosszabbak

is meg ne jelenjenek. Ezért «a tudatlanok és ízléstelenek elriasztása» végett Kisfaludy Károly és baráti köre már 1826-ban tervezték egy kritikai folyóirat megindítását, s szerkesztőjeül a fiatal Bajzát óhajtották megnyerni.

Bajzát ugyanis hajlamain kívül írói becsvágya már kora ifjúságában arra indította, hogy szépirodalmi munkákon kívül történelmi, aesthetikai és kritikai művek olvasásán művelje ízlését és ítéletét. Öntudatos ismeretekre törekedvén, szeretett az elméleti követelmények iránt tájékozódni; ha erre másképp nem volt alkalma, olvasmányai s elmélkedése alapján maga állította össze egy-egy műfaj elméletét. Egy csomó magyar történeti életrajz olvasása közben már 1823-ban megbotránkozik azon, milyen «silány kritikával» dolgoznak s «mennyire uralkodik írónk nagyobb felekezetében a teoriátlanság», s nyomban igen találó vonásokkal alkotja meg egy jó életrajz kellékeit. Ép így alkotja meg később a *művészi népdal* elméletét, a mint «abstractio és combinálás által a maga fejében támadt». Toldyhoz írt leveleiben — egymás munkáit bírálva s az Aurora és más folyóiratok új munkáiról szólva — olyan éles elmével bonczolgatja ezeket, s minden nyilatkozatában olyan világosan és logikusan gondolkozó értelmet árult el, hogy alapos készülsége s kiművelt ízlése korán tekintélyt szereztek számára a baráti körben. A folyóirat szerkesztését azonban — bár megindítását szükségesnek tartja s nyomban megírja tervrajzát is — akkor még nem volt hajlandó elvállalni; nem volt meg hozzá anyagi függetlensége s szerénysége még kevésnek tartotta a maga tudományát is. Pár év múlva azonban meggyőződik, hogy arra sokaknál készültebb és alkalmasabb.

Vörösmarty felszólítására 1828-ban a *Tudományos Gyűj-*

temény számára megírta egy akkor nagyon kedvelt kis műfajnak: az *Epigrammának theoriáját*. Classikus példák és a német aesthetikusok (különösen Lessing) után kifejtvén az elméletet, ezt a magyar írók munkáira alkalmazta; egyes ítéletével azonban többeket magára haragított. Szentmiklóssy megjegyzéseire adott válaszában aztán olyan harczkészséget árult el, mely barátait is meglepte. «Eddig azt hittem, írja Toldynak, (1829.) hogy én tudok igen keveset; minekutána Szentmiklóssy, Kazinczy és Szemere, kik literatorinknak mégis jelesebbjei, oly nagy, oly sűrű példáit adják a nem-tudásnak, azt kell hinnem, hogy bizonyos tekintetben talán én is tudok annyit, mint ők, s talán hármokkal is mernék, s magam is mernék megküzdeni». Erejének tudatára ébredve, abból merít bátorságot, s már csak alkalom kell legigazibb tehetségének kifejtésére.

Ép akkoriban tervezte Wigand könyvárus egy *Közhasznú esméretek tárá*-nak megindítását, melyet a legjobb írók is szívesen támogattak volna. Elég volt azonban a próbaív kibocsátása, hogy lássák a munka gyöngeségeit, s ezenfelül kitudódott, hogy a szerkesztést néhány ortholog és kezdő íróval az a Döbrentei intézi, kit a nyelvújítás ellen fordult elvei és egyéni jelleme miatt az Aurora-kör emberei már régóta nem tudtak becsülni. Bajza előbb egy «figyelmeztetés»-ben bírálja a munkát, majd Döbrentei ellen fordul, ízekre szedi feleletének minden szavát s kérlelhetlenül szertefosztatja annak álfényű nimbusát. Maga Széchenyi, ki pár héttel azelőtt maga vezette be Bajzát a casinóba, elismerte, hogy a mit ez Döbrentei ellen írt, az «valami szörnyű, de tökéletesen igaz és czáfolhatatlan». Döbrentei most Dessewffy József grófot kérte fel a maga védelmére, hogy ennek tekintélyével döntse el az ügyet.

A gróf azonban nem komolyan és békítőleg, hanem gúnyos kicsinyléssel szólt Bajza fiatalos elbizakodottságáról (folyton «Zajbaj úr»-nak nevezgette) s főleg neologizáló nyelvről. Mindenki megütközött a védelem ilyen módján, Bajza pedig megírta *Észrevételek* című feleletét (1830.), mely irodalmi eseménynyé vált. Elváltatta a polgári pályán fénylő érdemes férfit az írótól, kinek silány munkáit aztán nevetségessé teszi, s míg egyfelől gúnyos támadásait önérzetesen utasítja vissza, a gróf s a lexikonisták elveit oly félelmes dialektikával morzsolja szét, hogy a polemia következményei jóval messzebb vágtak a pör határainál, s Bajza nevéhez nemcsak a nyert ütközet dicsősége, hanem az az érdem fűződik, hogy a nyelvújítás győzelmét biztosította s a születési és társadalmi előkelőség helyébe az ész tekintélyét ültette. (Már 1825-ben is ezt írta Toldynak: «A literatura örök respublica s benne önkény hatalmakat nem gyakorolhat».)

Az éles polemia nyomán már az is haszon volt, hogy ezentúl a lexikon írói nagyobb gonddal kezdtek dolgozni, mert tudták, hogy «minden betűjökre árgusi szemek vigyáznak»; de Bajza a *Kritikai Lapok* megindításával a szigorú örködést kiterjesztette az egész irodalomra. A folyóirat irányát a *Vezérszóban* mondja el, melyben kíméletlenül leleplezván a költői és tudományos irodalmunkban dúló félszedségeket, a szolgálalkú bálványozást és lelketlen hizelkedést, kijelenti, hogy e bajokon csak «meg nem kérlelhető, kemény, részrehajlatlan, de igazságos kritika segít», s annak az «útnak kimutogatása, melyen nagy nemzetek példajaként a tökély magas pontjához vergődhetni». E vilámló szavak akkori irodalmi viszonyaink között ép úgy az új világregend hirdetői voltak, mint más téren a nagy

Széchenyi szavai, s ép oly tisztítólag is hatottak; míg ez az avult politikai balitéleteket és társadalmi bajokat ostromozza, Bajza az irodalom kufárai közt üt szét, s e kíméletlenséggel együtt készítik elő az új Magyarország felé vezető utat. Ezentúl már nem lesz elég sem a jószándékú hazafiság, sem az előkelőség; az irodalom köztársaságában mindenki annyit fog érni, mennyit munkája ér; s ez a munka nemzeti és művészeti czélokat szolgálva, csak az igazi tehetség és tudomány által hivatottak munkája lehet!

Az a szigorúság, melylyel Bajza ezeket az elveket bártaival együtt hirdette, még sok polemiba keverte (nevezetes volt az *Aurora* miatt Horvát Istvánnal folyt vitája, az első, melyet nálunk a törvény által nem védett írói tulajdonjog ügyében vívtak), s áthúzódott az még az *Athenaeum* korára is, mert a csatározásban csak fegyverei élesedtek, maga nem fáradt el soha. Mint a költészetben, a kritikai pályán is Kölcsey tanítványa volt; ezt szélesebb körű s kivált philosophiai tanulmányai mint műbirálót mélyebb és eredetibb felfogásra képesítették, de Bajza a maga tanulmányait bizonyos gyakorlati érzékkel tudta viszonyainkhoz és hasznunkra fordítani; ezenfölül izgékony harczvágya és szívóssága nemcsak kíméletlen polemikussá, hanem ki nem fárasztható ellenféllé, félelmes dialektikája pedig legyőzhetetlenné tették. Kölcsey munkái maradandóbb becsűek lesznek, de Bajza működésére szüksége volt a kornak.

Bajza kritikai munkásságát kiegészíti szerkesztői működése. Kisfaludy még életében ő rá bízta az *Aurora* szerkesztését, melyet aztán 1837-ig folytatott; s míg az írók legjavának közreműködésével mindvégig meg tudta régi magas irodalmi színvonalán tartani: külső kiállításának díszével és szép aczélmetszetű mellékleteivel a közönség

ízlésére is fejlesztőleg hatott. Költeményein kívül itt jelentek meg elbeszélései is, melyeket inkább szerkesztői szükségből, mint igazi hivatással írt; de hogy a szépprózai irodalmat nemesebb irányba terelje, a külföldi irodalmak jelesebb termékeiből lefordított egy kötetre valót. (*Pilangó*, 1836.) Az irodalmi föllendülés után s az olvasóközönség szaporodtával megszünteti az *Aurora és Kritikai Lapok* kiadását s helyettük 1837-től kezdve — Vörösmarty és Toldy társaságában — megindítja az *Athenaeumot* és társlapját a *Figyelmezőt*. Amaz tudományos és szépirodalmi, emez kritikai irányú hetilap volt. Az irodalmi triumviratus a hozzájuk csatlakozott régi és ifjabb írók közreműködésével csakhamar eladdig példátlan tekintélyre emelte a két lapot, mely válogatott tartalmával, határozott irányával, a dolgozatok választékos nyelvével egyaránt nemesítőleg és fejlesztőleg hatott irodalmunkra. A következő évtizedek legjelesebb írói (köztük Tompa és Petőfi is) itt lépnek föl először, mert az ifjabb íróknak nem lehetett nagyobb becsvágyuk, mint munkáikat oda felvételni s az írás művészeitől buzdítást nyerni. És Bajza, minden szigorúsága mellett, nemcsak szívesen juttatott teret azoknak, kikben tehetséget látott, hanem temérdek dolga közepett is valami türelmes jóindulattal adott nekik tanácsokat olvasmányaik megválasztására s tehetségök tovább-fejlesztésére. Tekintélyöket mindenestre növelte irodalmi működésükkel elért társadalmi állásuk emelkedése is; azonfölül, hogy ekkor már mindhárman igen munkás tagjai voltak az Akadémiának (Toldy Döbrentei megbuktatása után titkára is): Vörösmarty már elismert első költője volt a nemzetnek, Bajza pedig három vármegyének táblabírája és az 1837-ben megnyílt nagygyar (később «nemzeti») színház első igazgatója lett.

Bajza már pozsonyi tanuló-korában kezdett érdeklődni a színészet és drámairodalom iránt. Hogy fejledező irodalmunk hiányain itt is segítsen, 1830-ban megindította a *Külföldi Játékszín* című vállalatot, melyben Kazinczytól *Galotti Emilia* fordítását adta s maga lefordította Schroeder *Gyűrűjét*; de mivel az Akadémia is indított hasonló vállalatot, ő nem folytatta tovább, hanem más irányban értékesítette tanulmányait. A *Kritikai Lapokban* hosszú cikksorozatot közölt *Dramaturgiai és logikai leczkék* cím alatt, melyben a hírlapok felületes jelentéseit megróva, komolyabb és rendszeres kritikát sürgetett. Ezekkel s később az *Athenaeumban* közölt cikkeivel Bajza a színbírálatot irodalmi színvonalra emelte s hatásában is eredményesebbé tette. 1837. nyarán a vármegyei választmány meghívására elfogadta első állandó színházunk igazgatását, s a legnehezebb viszonyok között egy évig rendkívül sokat kellett fáradsnia, hogy a teljes készületlenség mellett megnyithassa a színházat, az előadásokkal pedig azon túl is kielégíthesse a közönséget. Szervező tehetsége, pártatlan szigorúsága csakhamar rendet teremtett. Abban a meggyőződésben, hogy nálunk mindent, még a művészetet is, *nemzetiségünk* gyarapítására kell használnunk: minden törekvését a dráma művelésére fordította, s a jelesebb darabok közül is előnyt adott annak, mely *színi hatást* biztosított (l. *Shakespeare, franczia színművek* stb. cz. értekezését); nagy gondot fordított az egyes darabok nyelvére s a színészek játékára is. A színházi választmány sürgetésére azonban operai előadásokról is kellett gondoskodnia, s ennek túlságos művelése később nemcsak a drámát szorította háttérbe, hanem anyagi zavarokat is okozott, a belső rendet is felbontotta. A napirenden levő vitákba nyomósan szólott bele *Szózat*

a pesti nemzeti színház ügyében (1839.) című röpiratával, melyben a bajok forrásait fejtegetvén, kimutatja, hogy színészetünket egyedül országos pártolás mellett lehet felvirágoztatni. Ez utóbb meg is történt, de az egymást váltogató igazgatás után mégis sok volt a baj, s ismét Bajza erős kezére volt szükség, hogy rendet teremtsen. Így lett 1847/8-ban másodszer is igazgatója a Nemzeti Színháznak.

Ekkora elfoglaltsága mellett évekig alig jutott hozzá, hogy legkedvesebb tanulmányával, a történelemmel foglalkozhassék. A classikusokon művelt ízléssel még az *Aurora*-ban közölte gr. *Koháry István* (1832.) és *Coriolán s a háborgó Róma* (1835.) cz. dolgozatait; írt egy-két kisebb cikket s bírálta az Akadémiához benyújtott dolgozatokat, de igazában csak az *Athenaeum* megszüntetése (1843.) után foghatott egész erővel a história műveléséhez. Ekkor írta — egypár világtörténelmi dolgozaton kívül — *A Telekiek tudományos hatása* (1844.) cz. dolgozatát; majd megindítja a *Történelmi Könyvtár* cz. vállalatot, melybe maga Kolb után *Az emberi művelődés történeteit* és Dahlmann után *Az angol forradalom történetét* fordítja s kiadja külön az *Új Plutarchot* a német kiadás szép aczélmetszetű arcképeivel; végül a legjelesebb források felhasználásával, de önálló szerkesztésben, megírja nagy *Világtörténetét*, azonban 1848-ig csak a *Hajdankorral* készülhetett el. Ennek, valamint kisebb eredeti munkáinak irodalmi becse nem új adatok feltárásában, hanem az anyag művészi elrendezésében, a közállapotok és egyének plastikus jellemzésében s az előadás nemes emelkedettségében van. Bajza munkái e tekintetben nemcsak haladást jelentenek akkori szegény történelmi irodalmunkban, hanem példákul is szolgálhattak; szellemökkel

pedig — a mennyire a censura szigorúsága mellett lehetett — a szabadelvű eszmék hirdetői lettek.

Ezt a hazafias czélt szolgálják a *Nyelvünk műveléséről* (1843.) s még inkább a *Nemzetiség és nyelv* (1846.) című értekezései is. Ez utóbbit az Akadémiában olvasta fel, de szabadabb hangjáért abban a politikai almanachban adta ki, melyet az egyesült ellenzék megbízásából *Ellenőr* (1847.) cím alatt külföldön adott ki. Ebben politikusok és szépírók munkáiból olyan változatos és korszerű anyagot gyűjtött össze, hogy az utolsó rendi országgyűlésen kitűnő szolgálatot tett az ellenzéki szellem erősödésére s a teendők körül való tájékoztatás ügyében. Még nagyobb szolgálatot tett a *Kossuth Hírlapja* című politikai napilapnak szerkesztésével, melyet a legizgalmasabb forradalmi napokban (1848. júl. 1-től decz. 31-ig) a hazai és külföldi eseményeknek olyan hű tükrévé tett, hogy ma történeti forrásul szolgálhat.

Mikor Windischgrätz elfoglalja a fővárost, a kormánynyal és az országgyűléssel együtt Bajza is menekül szülőföldjére, majd a Mátra hegyei közé. Innét kezdve élete egy nagy kalvária, melynek egyes állomásain csupa fájdalom és szenvedés vár reá. Budavár visszafoglalása után pár hétre ő is visszatér, majd újra menekül Szegedre, Aradra, azután, míg a zsarnoki önkény kidühöngte magát, Vörösmartyval együtt az alföldön bujdosik. Milyen érzelmek dúlták lelkét, láttuk hazafias költeményeiben. Testbenlélekben megtörve tértek vissza Pesten hagyott családjukhoz. Romba dőlt minden, porban hevert az oltár, melyen a legtisztább hazaszeretettel s a legszentebb buzgalommal egy negyedszázadon át áldoztak! Hiába akar, nem tud dolgozni; *Összegyűjtött munkák* (1851.) cz. alatt még kiadja

régebbi műveit, aztán valamit dolgozgat az Akadémiának, de a következő évben erőt vesznek idegein a kiállott izgalmak s elborítják egykor oly fényes elméjét. Koronkint enyhült a baj s ekkor öntudata is visszatért, de igazi s tartós javulás nem volt várható. Megtört alakja, elváltozott arcza azt fejezte ki, a mit egyik költeményében (*A vezér bucsúja*) maga mondott:

Itt állok most ősz hajakkal,
Fegyvert nem bír már karom.
Elhúnyt lelkem lángja, s lettem
Néptelen ház, puszta rom.
Tűnik, hamvad életem:
Isten hozzád nemzetem.

Így élt évekig, míg 1858. márcz. 3-án meg nem váltotta szenvedéseitől a halál.

Badics Ferencz.

KÖLTEMÉNYEK

A LANTHOZ.

Zengj, oh lant, húrodon
Igazó éneket,
Hangod szelíd legyen,
Olvaszson szíveket.

S melyet virággal
Istenkéz hímezett,
Zengd a kies tavaszt,
A szép természetet.

Fesd az ifjú kebel
Heves küzdéseit,
Egekre szárnyaló
Merész reményeit;

S a merre kéklenek
Kárpát szirtormai,
A merre omlanak
Dunának árszéljei:

Az emberéletet,
Gyarló szép álmait,
A sírt, melynek vihar
Nem éri partjait.

Gyulaszsz nyelv és haza
Íránt hő kebleket,
Magyar szép ajkakon
Viszhangzzék éneked.

Zengj bút, vigalmakat,
Az érző szív baját,
A lyányka kék szemét,
Tündöklő szög haját;

S ha vígalom derül
Vidám dalodra majd,
S mély gyötrelmid felett
Mély gyötrelmem sohajt:

Egy új Olympián
Ne kívánj pályabért:
A legszebb koszorút
Nyerted küzdésidért.

IFJÚKOR.

Fen csapongás, fen remény
 Képek, vágyak, érzemény,
 Életem bájreggelén!
 Könnyem hull utánatok —
 Ti szép álmok voltatok!

ÉGIHÁBORU.

Ordít a zivatar mord szele, inganak
 Már a rengetegek tölgyei, elborúlt
 A mennybolt, lebegő barna homály lepi
 A vídám liget ernyeit.

Felleg tornyosodik, s ím szakadozva hull
 A villám, repeső tűzbe borítja el
 A bérczet, zuhogó habbal aládörög
 A vérszből gyüledett vizár.

Hol lengő zephyrek gyöngé fuvalmai
 A sódár jegenyék hajladozó fölén
 Szállongtak, Boreás bús szele ott dühöng,
 S mindent összezavarva hágy.

A pásztor szalad a fürgeteges hegyek
 Csúcsáról, legelő nyájai bögnek, s a
 Sűrű bikkék alá búnak el, a hová
 A zordon zivatar nem ér.

Jójj, Émil, suhogó fenyvem alá, hol egy
 Kis kunyhót a barátság raka s őriz: itt
 Bátran nézzük az ég omladozó vizét
 S a völgyet picziny ablakán.

PHILOMÉLÁHOZ.

Enyhén, miként az esti szellet,
Zephyr könnyűded szárnyain,
Mint a bájló rózsás lehellet
Knidos szent myrtusárnyain,

Lebeng dalod, gyöngy philoméla,
Köszöntvén a májusreget ;
Költőd, ki sérei közt aléla,
Enyhülten szívja éneked ;

S körülíhletve szellemedtől
Lágy érzetekben olvadoz,
Elszenderítő symphoniedtől
Ringattatik szent vágyihoz.

Merengvén a múltnak vidámján
Édenre hat tekintete :
Ki hallja a dalt, mely az imádt lyány
Rubína;járól reszkete.

S keblébe hull az ideálnak
Hol eltűnt mennyit éldeli,
Aranyreggé mosolygva válnak
Könyűkben elfolyt éjjeli.

Így kelt a tenger szép leánya
Mindenható bűbájival.
Midőn nyugat szellője hánya
Könnyű hullámot szárnyival.

Favón ætherkarjára dölve
Kéjlett Syrénák hangjain,
S kilépe fennyen tündökölve
Kypros örök virányain.

ÉJJEL.

Az estharang a messzeségbe halt,
 Miként a haldokló szív vég fohásza ;
 Komor sötét merenge a tetők
 Megett eltűnelgő szürkületen.
 Egy sírkeresztnek romján ültem én,
 Magányosan, miként a száműzött
 Lakatlan tartomány kietlenében.
 Mély volt a csend, szívrázó a sötétség :
 Halkan rezegtek a sirok fölébe
 Borúlt nyugalmas árnyu cyprusok ;
 Titkon suhonga hús szelekben a
 Halálszellem, kriptáknak rémjei
 Borongtak el körülém, egyedül
 Sohajtozó körül, a holt világban.

A táj derenge ; halványló lepelben
 Emelkedett az éj homályihól
 Az égi lány, a szent Emlékezet ;
 S bájjal lengett az elhúnyt kor felett,
 Mint a szerelm estvelgő csillaga.
 Én ott ülvén elfojtva bánatim,
 Keblembül egy fohász kireppene,
 S titkos fájdalmas kézbe ringata.
 S ím ! egykor rózsapályám angyala,
 Az elvesztett, eltávozott alak,
 Hajnalgva tűn fel alkonyúlt szememnek.
 «Szent árny ! sohajtám, hol, hol fogsz velem
 Te egykor egyesülni ?» Ő elázott
 Arczsal fordúlt el s — a sirokra inte,
 S ködpáráként az éjbe' szétoszolt.
 A cyprusok közöl lassú sohajtás
 Lengett felém csendes fuvalmakon.

ESTHAJNAL.

Bájló aranyfény
Csillog szelíden
A reszkető tó
Hullámain.

Leányka, édes!
Még most öledben
Elszenderülve
Mennyet lelek:

Fölserken a szél
Rózsák öléből,
S völgyek hűs árnyin
Zokogva leng.

Ki tudja? holnap
Talán siromra
Leng a lenyugvó
Est bíbora?

Némúl az erdő,
A messze síphang
Reszketve nyögdel
A légen át.

Ah valljon e szív,
Mely hön pihegve
Hófátyolodnak
Alatta ver:

Kéklő virággal
Hímzett ligetben
Rejtezve csattog
A csalogány.

Fog-e felettem
Sohajtozásban,
Mint a nyögő szél,
Kesergeni?

A LIGETHEZ.

Csendes liget! boríts el
Sötétes alkonyiddal,
Mig én e hantra dőlván,
Keservemet kisírom.
Nem fogja az zavarni
Elszenderült magányid,
S mézajku fülmilédnek
Szív olvasztó panaszszát.

Halkkal, miként az estszél,
Lebeg sohajtozásom,
S csak a szelíd leányka

Édes nevét zokogja,
Kitől megfoszta sorsom
Öröklő bánatimra.

Boríts, boríts el engem
Sötétes alkonyiddal
S virágid kelyhe rejtse
Harmatjait szememnek.

EMLÉKEZÉS.

Midőn az est bibor sugára
Bucsúzva száll a kék hegyen,
S elcsendesül a völgy magánya,
Kedves! reád emlékezem.

Magamba' bolygom néma búval
A forrás tündér partjait,
Hol édesen reám simúlva,
«Tiéd» rebegették ajkaid.

Most is vigan zug ott a csermely,
Balzamlehellők a szelek:
De a titkok tanúvidéke
Pusztán gyászolva csendeleg.

Az édes kínos őszi alkonyt
Bájával újra élem én,
Midőn dalod szivrázva zenge
A hársak csendes éjjelén.

Hang hang után szelíden elhalt,
Ütött az óra rémesen,
S szerelmi csillagunk leszállta
Viharsötétes fellegen.

Könyek gördültek szép szemedből,
Reszketve nyúlt felém kezed,

És elválánk némán zokogva,
És szívünk mélyen vérezett.

Viszonzlátás, egek leánya!
Feltűnsz-e még egykor nekünk?
Mely óra, ah mely föld vidéke
Lesz egyesítő édenünk?

A HOLDHOZ.

Mi búsan nézsz a tiszta kékről
Felém, te biztos hű barát!
Ki egykor nyájasan ragyogtad
Körül ez árnyak pamlagát.

Te láttad itt e kertmagányban,
Hol ákász hinti árnyait,
Felhőidről mosolygva gyakran
A boldog párnak titkait.

Bájjal fénylél az égi lyányka
Örömragyogló könnyein,
S némulva rád emelt szemekkel
Tisztán ömlengő érzetin.

Most csendesen rezgő sugárid
Egy sírhanton halványlanak,
Hol ő már nyugszik, és fölötte
Magas fűszálak inganak.

A LYÁNYKA PILLANTATA.

O a hajnalszín gyönyörajkakat, ó az egeknek
Csillagival testvérfényü kies szemeket
Lyányka, ki adta neked? Szólék s a lyányka pirúlva
S szótlán földre süté mennyei szép szemeit. —
Ontsd le te Fendörgő, felhőidet! Ám ha mosolygva
Fölveti pillanatit, lángba borúl az Olymp.

TÜNŐDÉS.

Ah, ki mondja meg nekem
 Mért borúl az én egem?
 S ha feltűnnek szép korányim,
 Gyász miért vonúl el rajtok?
 S a sötét erdő magányin
 Mint egy árva kit sohajtok?

Eddig évim hajnalában
 Még könnyelmű gyermek én,
 A vigalmak enyhkarában
 Éltem boldogság ölén:
 Ah e bájkor már repül,
 S más helyébe nem derül.

Mint az árva úgy sohajtok
 A sötét erdő magányin,
 S gyász van elvonúlva rajtok,
 Ha feltűnnek szép korányim;
 Mért, o mért borong egem,
 Ah, ki mondja meg nekem?

A viruló kert s mezőnek
 Nem vidítnak bájai,
 Mély titokba rejtve nőnek
 Keblem néma vágyai,
 S egy tünelmes fellegárnynyal
 Lelkem más csillagba szárnyal.

Méért esengek szívdobogva.
 Honnan e hő gerjelen,
 Ha hegyemről andalogva
 Messze száll tekintetem,
 S fátyolában egy lánykát
 Ott szemem lejtezni lát?

Rózsaévim hajnalában,
 Még könnyelmű gyermek én,
 Gyakran láttam fátyolában
 Lyánykát a forrás gyepén,
 S bár kedves volt nézmem őt,
 Nem sejtettem semmi hőt.

Most, ha berkem fülmiléje
 Társa mellett zengedez,
 S a vadonnak gerliczéje
 Párosan száll fészkihez,
 Létöket magasztalom,
 S elborít a fájdalom!

Ti egy tündér szebb világnak
 Hozzánk szállott lelkei,
 A mindég zöld ifjuságnak
 Égi báju szépei!
 Kiknek ott, hol árva sorvad,
 Szívök lágy érzetre olvad:

Ti mondjátok meg nekem,
 Mért borong az én egem?
 S ha feltűnnek szép korányim,
 Gyász miért vonúl el rajtok?
 S a sötét erdő magányin
 Mint egy árva kit sohajtok?

KESERGÉS.

A báj esttünemény halmok alá merült,
 Csendes síri homály terjedez a mezőn,
 S én mint árva bolyongok
 E bús völgybe' magányosan.

Minden néma, kihalt, merre szemem vetem,
 Békés álmainak mélyibe süllyedett;

Csak te sírsz egyedül még,
Édes zengzetü fölmile.

Szüntesd gyászdalodat, szánakodó barát!
Szívemnek sebeit tépdeled újra fel;
E mély néma keservnek
Részvétel sem ad enyhülést.

Mint a gyöngé virág hervadoz, életem.
A szép büszke után vágyva. De nem soká
Int már a nyugalomhant,
Mely fájdalommat elfedi.

Majd ott sírja felett, fáinak árnyiban
Gyászoljad nyugvó ifju barátodat,
És ha elmegyén arra
A fagylalt szívü hitszegett,

És nem tudja, kinek hült pora nyugszik ott,
A gyepdombra hajol s egy ibolyát szakaszt,
Mely a tőle gyűlölt szív
Elszórt hamvaiból növe :

Akkor fessd le te, ó szánakodó barát!
A már elnyugodott egykori kínait,
S mondd meg néki, hogy érte
Hervadt életem el ily korán.

Majd a szép szemeket könnyek özönlik el,
S a sírdombra le hön hullanak, és velök,
Szendergő poraimra
Édes béke malasztja leng.

DAL A VIDÉKHEZ.

Te bájvidék!
Ott a kék messzeségbe,
Hol szirthegek nyúlnak fel égbe,

S felhőtlen leng a tiszta lég!
 Idvezllek, oh te vég-
 Határa buzgó vágyaimnak,
 Te bájvidék!

Mi szent öröm?
 Mi égi kéjt lehelnek
 Fuvalmi a langy estlebelnek
 Mezőidről, tündér vidék?
 S nekem virúlsz-e még,
 Nekem messzűnven bujdosónak,
 Gyönyörvidék?

Ha nem, vidék!
 Úgy légy örökre boldog,
 Ím minden szent kötél feloldok,
 Melylyel hozzád fűzött az ég,
 S Isten veled, te vég-
 Határa minden vágyaimnak,
 Te bájvidék!

De, oh vidék!
 Árnyid mily kéjt susognak,
 Viránymezőid mint ragyognak!
 S csak mindig kéjre intve még
 Mosolyg felém az ég,
 Az esti bíbor ég, fölűled,
 Titkos vidék!

Csak vissza még!
 Tán a völgy alkonyában
 Ott hervad néma bánatában
 A hű szív, mely csak értem ég,
 S nekem virúlsz te még,
 Nekem messzűnven bujdosónak,
 Oh bájvidék!

FELLEGEKHEZ.

Ti a messze láthatáron
 Elvonuló fellegek!
 Kik reám itt hervadóra
 Vég bucsúval intetek,
 Merre nyúl boldog pályátok?
 Tán van nektek is hazátok
 Ott a nyugti ég alatt,
 Merre szárnyatok halad?

Boldog! bár engem egy szél
 Elfuvalna véletek
 E gyászshonból, hol lekötve
 Tartanak bús végzetek.
 Túl a láthatlan mezőkön,
 Zord pusztákon, szirttetőkön,
 A nyugot szép tájához,
 Merre lelkem vágyadoz.

Egy tündér világ mosolyg ott
 A kedves karjai között,
 Enyhét ott lelné föl e szív
 E sok véstől üldözött.
 Ott a boldoglét vidéke;
 Szent örömkéj s égi béke,
 Mint korány hint harmatot,
 Hintve áldást lengnek ott.

Vajha el lehetne szállnom
 A futó szél szárnyain,
 Halni bár, de a leányka
 Idvezítő karjain.
 Ott a honföld nyugtot adna,
 Értem édes könny fakadna,
 S rózsza közti sírorom
 Órzené nyugvó porom.

Szálljatok ti, égi pályán,
 Boldoglétü fellegek!
 Idvezelve a dicső hont,
 Ha egébe értetek.
 Vágy e szív — de nem találja
 Merre nyílna békepálya
 Éj-, köd-, örvényből elé
 A sohajtott part felé.

AZ ELTÚNT IFJUKOR.

Száll mosolygva hegytetőkről
 Rózsafényben a tavasz;
 Jönnek vígalomra kelve
 Lyánykák, ifjak, énekelve:
 «Idvez légy, te szép tavasz!
 Idvez légy, hajnalpirúlat;
 Halmok illatos szele!
 És te csendes völgy patakja!
 És te zengő fülmile!»
 S ajkokon édesen olvad az ének,
 Hangzik az ormon, a néma magányban,
 S tánczoszorúba szövődve kerengnek
 Vígan az ifju virányban.

S ah körülök mint viradnak
 A szép kornak álmai!
 Szébbé válva mint derülnek
 A mezők virágai!
 Kéjt lehel a berek árnyaibúl,
 Zengnek a pásztori sípok,
 Élnek az erdők,
 S lelkökön édeni béke virúl.

A szív-élvet feltalálni
 Mely vidékbe térjek én?
 Szerte bolygok andalogva
 Rét, völgy hímes szőnyegén;

A kelő nap, a virágok
Égi bája tün elém :
De mint hajdan oly varázsló
Arczczal egy sem int felém.

Oh tavaszmenny! oh te hajnal!
Halljatok meg engemet;
Hozzátok még vissza egyszer
Eltűnt rózsaeívimet! —
Ah de ők nem érzenek,
Csak mosolygva fénylenek.

Ti arany álmak,
Az ifju világnak
Mennyei képeivel
Merre röpültetek el?
Nem jöttök ti vissza többé —
Messze messze tűntetek,
S a legszebb lélekvirágok
Elhervadtak véletek.
Hallgass el, te völgy patakja!
Szűnj meg zengni, fülmile!
Hangotok csak búm alakja,
S veszteségem festi le.

Tűnnek évek, jönnek évek.
Köd s homályra fény terül,
A leszállott esti csillag
Reggel újra felderül:
De az ifjukor kihervadt,
Véle kék és szerelem,
S nem hozhatja vissza többé
Semmi földi kérelem.

EMLÉKÜL.

Ha létem elhervasztja a halál,
Emlékezzél reá, te kedves,
E lángszívtől szeretve mint valál;
S ha sírban is szeretni enged a halál,
S a szív még ott is érez és dobog,
Elhúnyt szívem téged, te kedves,
Hamvában is szeretni fog.

NELLIHEZ.

Ah ne pillants rám, leányka, Ah fődözd be kék szemed: E tekintet, e mosolygás Elveszítnek engemet.	Szél jött, s álmaid elfuvalta, S hogyrám nyíltak a szemek, Bennem mily tündér világok! Mily kéj ömleng, oh egek!
---	---

Míg pihentél a lugasban, S húnnya voltak a szemek, Szívdobogva bár, de mégis Csendes kéjjel néztelek.	Elhal a szó ajkaim közt, Keblemen láng s jég fut el, Könnyek hullanak szememből, Hajh és nem tudom, mi lel?
--	--

Csendes kéjjel bíborajkad, Szőke fényű fürtidet, Lelked tükkrét arczaidban, Bájos szép termeted.	Elveszítnek e tekintet, E mosolygás engemet: Ah ne pillants rám, leányka! Ah fődözd be kék szemed!
---	---

EPEDÉS.

Könyűben, esti fény, Mezőmre mért ragyogsz? Fáim bús éjjelén Oh szellő, mért zokogsz? Szántok, hogy itt ülök S bú, fájdalom velem, Hogy leányka nem mosolyg Szerelmet énneken?	Ah leányka nem mosolyg Szerelmet énneken, S epedve, rózsaként Elhervad életem. Ki gyakran álmaim Között enyelg velem, Az égi szépet, ah Sehol sem lelhetem.
---	--

Hol vagy te, lyányka, hol?	E hárs alá ülünk,
Kiért e szív hevül;	Kéj s béke lesz velem,
Kit esdve kérek én	Mosolygó szép szemed
Hajnal s est fényibül.	Szerelmet int nekem;
Jer, hozd el énnekem	S majd fáim éjjelén
A barna fürtöket,	A szellő nem zokog,
Felhőtlen arczaid,	S reám az esti fény
Mosolygó szép szemed.	Örömkönyben ragyog.

SZERELEM.

Tova, messze tünjeteK,
Légi álomképzeteK,
Ég leánya, Szerelem!
Légy te síromig velem.

MEGELÉGEDÉS.

Mit nekem ti hír s szerencse	Vívjatok ti koszorúkat
Tünedékeny álmai!	Vérpályátok mezején,
Gazdag dús palotája,	Hágjatok csillámtetőre
Lengeteg pór nép csodája,	Hol bölcs czímet nyer a dőre:
Mit nekem ti büszke hősek,	Kis hajlékom enyh helyéből
Fény s dicsőség rabjai!	Nyugott szívvel nézlek én.

A felettem földerengő
Bíbor hajnal fellegek,
A mező kies viránya,
Egy elzárt vidék magánya
S holdragyogta forrás engem
Szébb öröme intenek.

LYÁNYKA GYÖTRELME.

Oh égető kín,	Felettem éj, nap
Oh gyötrellem	Sötét ború,
Viszónláng nélkül	Szemembe' könnyek,
A szerelem!	Szívembe' bú.

Nem érti titkos
Küzdésimet,
Kit lelke óhajt,
Lelkem szeret.

S ah nincs oly Isten
Ki sejtené,
Ki néma nyelvem
Megfejtené.

Keblembe' dúl, forr
Vágy, félelem;
Gerjelmim önkényt
Fedezgetem.

Kereng a tér föld,
Az ég velem;
Nyugalmam, enyhem
Nem lehetem.

Oh égető kín,
Oh gyötrelmem
Visztláng nélkül
A szerelem!

KÉK SZÍN.

Más dicsérje a setét,
Sárga, zöld szín kellemét;
A kék szín kedves nekem,
Mint viruló életem.
Kék az esti tűnemény,
A szívárvány, a remény,

A kis emlény kelyhe kék,
Melyért a szív lángol, ég;
Kékek a csermelyhabok,
Kikben a szent menny ragyog;
S kék, szemed, szép Emmike,
Te szív legkedvesbiké.

VITÉZ BUCSUDALA.

Isten hozzád, oh falu,
Csendes békehely!
Tombol a mén, zúg a had,
Nékem menni kell.

Hófejéren lengedez
A vég búcsujel,
«Légy szerencsés, szép vitéz!»
Száz hang idvezel;

Búsan lépeget fakóm
S vissza-visszanéz,
Száz ablakból int felém
Száz leányi kéz;

Keblem csendes és nyugodt
Százak könnyein,
Ah de egy pár kék szemet
Sírni látnom kín!

HOZZÁ.

Ha jössz, lángok emésztenek ;
 Ha mégy, kinok öldöklenek ;
 Éltem csak gyötrelmem.
 Jőj és ne menj, s napom virad,
 Vagy menj s ne jőj, úgy nyugtomat
 Siromba' meglelem.

A VIOLÁHOZ.

Hervadj, hervadj száradon,	Sír nem vette tőlem el,
Mit nevensz reám ?	Örvény habja nem :
Nincs kinek letörjelek,	Él, de másnak karja közt
Hervadj, violám !	Él a hűtelen.

Gondosan neveltelek	Néma búba' gyászlom őt
Ablakom megett,	Mint halottamat,
Reggel, estve öntözém	Míg a gyász nem oltja el
Barna földedet :	Kínos lángomat.

Felvirúlál, s ég mosolyg	Hervadj, hervadj száradon.
Kéklő kelyheden,	Mit nevensz reám ?
Ah de az, kinek virúlsz,	Nincs, kinek letörjelek,
Elhervadt nekem.	Hervadj, violám !

ÉDESSÉGEK.

Kinom mi mély, lángom mi nagy,
 Látod, mégis kegyetlen vagy,

Jövé, s elrablád szívemet,
 Szólál, s elrablád lelkemet.

Rajtad hó-, rózsa-, égszinek
 Egymással harcra keltének :
 E harc között én meghalok,
 Ha nem segélnek angyalok.

Szivem dobog a kék színért :
Egy pár szem fejtse meg : miért ?

Kökényszemek, oh húnyjatok !
Sugártokban elolvadok.

Délben vagy éjtszaka,
Reggel vagy estvelen,
Egem szép csillaga !
Mindig te vagy jelen.

LEMONDÁS.

Vedd a gyűrűt, ifju vedd,
S véle vissza lángszived,
Lángszived, mely tisztán ége
Mint a hajnal fényessége.
Öld meg hű szerelmedet,
Más birandja eskümet ;
Oltárhoz más fog vezetni,
Légy boldog, tanulj feledni.
A jövődő bájvilág
Gyász lett s néma pusztaság ;
Nincs oly csillag a nagy égen,
Mely egy sugárt adna nékem.

Fonjatok szép koszorút,
Fonjatok, leánykák,
Halvány rózsaszál legyen
Benn a rozmarínág ;
Rozmarín, nászpompa-ág,
Halvány rózsa, sírvirág.
Gyászbokréta illik ahhoz
S gyász halotti ének,
A kiben meghaltanak
Vágy és szívremények.

A TÁVOZÓHOZ.

Int a pálya távola!
Csókod lángol ajkamon.
Égnek áldott angyala,
Légy szerencsés útagon.

Nyujsad drága jobbodat
Zálogúl, hogy lángodat
El nem oltják a korok;
S bár eltép a sors hatalma
Hő szerelmem istenálma
Emlékidben élni fog.

Még szemed dicső egébe
Engedj egy tekintetet,
Ah ez önt enyhületet
Vérző szívem mély sebébe.

Csókod lángol ajkamon.
Égnek áldott angyala!
Int a pálya távola:
Légy szerencsés útagon!

AZ ELHAGYOTT.

Csalfa volt hő esküvésed,
Változékony lenge kép!
Csalfa, mely szemedben égett,
A szerelmi láng.
Elhagyál, oh hittelen!
S el minden veled —
Mint kirablott puszta ház,
Melynek kincse, bútora
Összetépve, szertehányva,
S benn s körülé és felette
Minden élet ölte van,
Csak magányos éji szél

Jár zokogva csarnokán :
 Oly magányos, oly kirablott
 Néma, puszta e kebel ;
 Benne minden érzemények,
 Istenálmak, lángszerelmek
 Szertedúlva, és kihalva —
 Változatlan hívemül csak
 Egy maradt : a fájdalom,
 A ki síromig kísér.

A VÖLGYHÖZ.

Gyász felettem, gyász körültem,
 Feltalálni enyhemet
 Csendes árnyaidba jöttem.
 Rejts el, oh völgy, engemet.

Bükkjeid sötét homályán
 Búsan suttog a levél :
 Ah te sejted, e kebelben
 Mely emésztő bánat él.

Néma vagy, ha bús barátod,
 Érzed mély gyötrelmeit ;
 Ha panaszt nyög, részvevőleg
 Visszazenged sérveit.

Zajban élek mint ki boldog,
 Mint kit biztat hű remény,
 Senki nem gyanítja, mely kín
 Ég e szívnek fenekén ;

Senki nem, miként derül fel
 Kínról kínra hajnalom,
 Csendes éji lámpa mellett
 Mint viraszt a fájdalom.

Tiszta kék az ég felettem,
 Tiszta kék a láthatár,
 Zeng a bércz, virít a róna,
 Vígan zúg a csermelyár ;

Ámde a tavasz virága
 Énnekem nem illatoz :
 Egy virágom volt — s hajh az most
 Más kebelnek nyíladoz.

Engem éjfél zordonában
 Úz a vesztési kín,
 Úz tetőkön, rengetegben
 S bús magányid rejtekin.

Volna szárnyam, hogy röpnék
 Túl a kínok tengerén,
 Volna bár sebem halálos,
 Hogy meghaltam volna én.

AZ EMLÉNYHEZ.

Kisdéd emlény, kék virág,
 Fölneveltelek,
 Hogy szerelmi gyászjelül
 Néki küldjelek.
 Keble bokrétáihoz
 Tűz a lyányka majd,
 És ha hervadozni lát,
 Búsan felsohajt :

«Értelek, te szép virág,
 Sír lakóihoz
 A ki téged küld nekem,
 Búban hervadoz.
 Ah hogy éltem s élete
 Gyász és szenvedés!
 Ah hogy bírni őt nekem
 Tiltja végezés !»

EMLÉKEZÉS.

Hévvél szerettem	De bár gyötrelmem
S ím szenvedek,	Írt nem talál,
Keblembe' dúlnak	S életfáim közt
Bús érzetek.	Zúg a halál.

Gyötrelmem enyhet,	Szelíd örömmel
Írt nem talál,	Emlékezem,
Életfáim közt	Szép napjaidra,
Zúg a halál,	Oh szerellem!

A BOKRÉTA,

«Zeng a lant, oh nyíljatok meg,
Nyíljatok meg ablakok!
Intsetek tetszést dalomra,
Égi szemcsillagzatok!»

S ím megnyíl a titkos ablak,
Kis kezecske nyúl ki rajt,
Egy virágbokréta száll le,
S kedves szó, mely így sohajt:

«Vedd e köny-nevelte rózsát,
Véle tiszta szívemet:
Érted lángol, érted él az,
Míg a sír el nem temet.»

HÓDOLÁS.

Szem, oh szem,	És ti bájoló hatalmak,
Mennyei kék szem!	Elme! szív!
Szőke pompájú hajak	Játszi egyik és enyelgő,
Rózsafán termett ajak,	Enyhe a más, tiszta s hív!
Arczvirágok, melyeket	Ostromolni szűnjetek,
A szerellem ültetett,	Megvallom győzelmetek;
Bércz havából fútt kebel,	Többé nem harcolhatok —
Telve égi érzetekkel,	Itt áll örök rabotok!
Mely ég, még sem olvad el;	

LOTTIHOZ.

Míg nekem lángolt szerelmed,
 Míg enyénnnek mondtalak,
 Gazdag kincstár volt ezen szív,
 S gyöngy te benne, szép alak!

Elhült már nekem szerelmed,
 Elfeledtél, elhagyál:
 S gyöngyöm most könny harmatában,
 Gazdagságom búban áll.

IRMA GYULÁHOZ.

Tiltsa bár az ész szava,	S halld, midőn a domb aló
Tiltsa végzetem,	Felsohajt neved,
Érted lángol, érted él	Mint az ősznek bús szele
Minden érzetem.	Tar mezők felett.

Lassanként megölnék a	És ha kétled, hogy talán
Hosszas bánatok,	Túl siron is él,
S mint a hévütött virág	Lángol, s olthatatlan e
Földre hervadok.	Földi szenvedély,

Állj meg, majd ha nem leszek,	Szólj és hívj! — Tanújelül
Csendes alkonyon,	Lelkem megjelen
Melybe gyötrelmem temet,	Hold tűnő csillámaként
Néma síromon,	Pusztá éjjelen.

LENKE DALA,

Faluvégen erdő,	Domb körül csörögve
Erdőben magány,	Omlik a patak,
A magányba' sirdomb	Hársak közt madár zeng,
Hársak alkonyán.	Szellők inganak,

Telve illatokkal
A kies vidék,
Mert a dombra szëgfút,
Rózsát ülteték.

Bérczeken kel a nap,
Bérczeken leszáll,
S engem lát bolyongni
A domb fáinál.

Szellökben keservim,
Búm sohajtanak,
A patak vizében
Könnyim omlanak.

Én tudom csak, más nem,
Hogy kit elfedett
E domb sírja, egykor
Engem szeretett.

Kis patak ne zúgja a
Sziklán oly nagyon.
Bájos völgyi zengő!
Hallgass bokrodon ;

Lengjete, fuvalmak,
A fán csendesen!
Hadd nyugodjék békén
Megholt kedvesem.

SAJKADAL.

Életem folyóján
Búszél lengedez,
Életem folyóján
Tört sajkám evez ;
Rajta útzólag
Vérző szívem ül,
S messze, ismeretlen
Part felé röpül.

A folyónak árja
Mély, fenéktelen,
A folyónak árja
Csalfa szerelem ;
Kormányom kitépve,
Engem gyermeket
Lebke csolnakommal
Szirt közé vetett.

Elsülyedt örökre
Szél között zajon,
Elsülyedt örökre
Minden kincsvagyon ;

Képek, égi álmak,
És tündér remény,
Útra szép hazából
A mit hoztam én.

Felleg és ború most
Láthatáromon,
Felleg és ború most
Néma bánatom.
Egy csillag vezérel :
A hit csillaga,
Biztató jövendők
Kétes záloga.

Csendben és vihar közt,
Sziklán és habon,
Csendben és vihar közt
Szállj, te csolnakom!
Élet hajjain túl
Majd szívem kiszáll,
Messze szebb világnak
Békepartinál.

ÉJFÉLKOR.

Tündöklő csillagok, Lobogva fényletek : Hajh szívem is lobog Mint a ti fényetek.	Bennem mint Aetnatúz Dúl, forr az érzélem, Velem kél s nyúgoszik A megcsalt szerelem.
---	--

De kebletek nem ég. Szerencsés csillagok : Hidegen fénylenek Tündöklő lángitok :	S hajh mégis lángjaim Kiolthatatlanok, Mint örök fényetek, Tündöklő csillagok !
---	--

HALÁSZLEGÉNY DALA.

Szél és hab lecsendesült. Int az éjmagány : Nyílj meg, kis ház ajtaja, Jer ki, szép leány!	Tengertől ölelt sziget Szép lakója léssz, A hajlék, mely elfogad, Már számodra kész.
---	---

Parthoz kötve csolnakát A halászlegény Itt sohajtja jöttödét, Itt eped szegény.	Hószinű gyöngyöt füzök Kis nyakad körül, Kellemidre minden szem Bámul és örül.
--	---

Szerelem szép csillaga Fénylik nyugoton, Ő vezérli csolnakunk A hullámokon.	Szerelem lesz nyoszolyád, Párnád hú karom, Álomkéjbe ringatód Nyájas szívdalom.
--	--

Nyílj meg, kis ház ajtaja,
Jer ki, szép leány!
Szél és hab lecsendesült :
Int az éjmagány.

AZ APÁCZA.

Láng emészti keblemet,	Nem lehet kimondanom,
Láng, nem mondható,	Bárha éltemet ;
Szenvedély, nagy és örök,	Tiltja eskü, kárhozat
El nem oltható.	Szenvedélyemet.
S oh kinok mély tengere!	Oltsd el, oh hatalmas ész,
Oh kemény egek!	Oltsd el lángomat,
Nem lehet kimondanom,	Vagy szakadjatok le rám
A mit érezek.	Oltár! boltozat!

CYNTHIÁHOZ.

Ketten virasztunk néma éjben :
 Te alvó pásztorifjadat,
 Én e sírboltnak ajtajánál
 Elhervadt szép halottamat.

Örvendj, tenéked majd fölébred,
 S ismét birod szerettedet ;
 Nekem nem adja vissza sem föld,
 Sem ég, kit e bolt elfedett.

AZ ELJEGYZETT.

Te, ki látva könnyeim,
 Oly setét, oly bús valál,
 Volna szíved, gyászos éj!
 Most reám mosolyganál ;
 Boldogságom érzeződ,
 S áldanád a végzetet,
 Mert örökre bírom én.
 A kiért e szív epedt.

Lámpaként meggyújtánád
 Tündöklő szép holdadat ;
 Csillagidnak ezrede
 Ékesítné arczodat ;

Hogy ragyogjon föld s egek
 A szerencse ünnepén,
 A midőn boldog levék,
 Gyászod régi társa én.

De te, mint a néma sír,
 Szívtelen vagy és hideg,
 Képed zordon, elborúlt,
 Kebled puszta, rengeteg.
 Víg barátod vagy komor,
 Arczod egyképen setét;
 Szánlak, hogy nem értheted
 E sziv égi érzetét.

EMMA.

Volnék bár hegyeken lebegő szél, messze röpülnék,
 Messze, hol érzelmim kínja nem érne utól.
 Volnék bérczi patak, lerohannék sziklatetőkről,
 S eltűnném a nagy tengerek árja közé.
 Lomb vagyok; a szerelem szép fáján hervadozó lomb,
 Melyet hűtlenség játszi fuvalma letört.
 Míg lebeg a hegyi szél s lezuhog vígan a patak árja,
 Száradok én; a bú lassu halállal emészt.

A BOJTAR.

Messze cseng már a kolomp,
 Elhaladt a nyáj,
 S még mindég rajtad szemem,
 Oh te kedves táj!

Máskor vígan jártam én
 A kies mezőn,
 Sípom zenge völgyeken,
 Zenge a tetőn.

Most órákig állok e
Sziklabércz felett,
Hol szememnek nyitva van
Nyúgot és kelet ;

Nyitva a kiterjedett
Mérhetetlen kék,
Látszik róna, hegy s patak,
Tiszta mint az ég.

Hajh de nékem a kies
Róna, hegy, patak,
A derült, a tiszta ég
Elborúltanak.

Búbánat megyen velem
Völgyön, halmokon ;
Búbánat viraszt sötét
Éjszakáimon :

Itt alant a völgyben áll
Egy kis nádkarám,
Benn lakik, ki e veszélyt
E kint hozta rám.

E tündér varázsla meg,
Ő von engemet,
Édes képe tölti be
Fájó szívemet.

Kis galambka, szép leány!
Nyisd meg ablakod,
Nézz ki a tető felé,
Itt áll pásztorod.

Arcza halvány s hervatag,
Mert beteg szegény,

Szerelemben elveszett
Bús bojtárlegény.

Hasztalan kiáltozom —
Ő nem hallja meg;
Szél üvölt az ormokon,
Zúg a rengeteg.

Elsötétedett az ég
Hosszas búm alatt,
Nem hallik már a kolomp,
A nyáj elhaladt.

Isten hozzád, szép leány,
És te kedves táj!
Elmegy a bojtárlegény,
El, de szíve fáj.

KIS LEÁNY DALA.

Hogyha házasodni mégy,
Kérlek, nagy leányt ne végy,
Mert a rosszból, mond a pap,
A nagyobb a gonoszabb.
Végy vigat, ne szomorút,
És ne olyat, a ki rút,
Mert ha rút lesz, jaj neked!
Nemsokára megveted.

Barna, karcsu, szép legény!
Halok érted s élek én;
Orczám mint a piros ég,
Szemem kökényszínű kék;
Bánatot, bút megvetek,
Víg vagyok és nevetek.
Ismered rég szívemet,
Végy kicsinkét engemet.
Meg nem bánod, szép legény:
Holtomig szeretlek én.

TÉL ÉS TAVASZ.

Midőn először láttam őt,
Kinn hó borítá a tetőt:
De bennem akkor nyílt vala
Legszebb tavasznak hajnala,
Midőn először láttam őt.

Hogy most utólszor látom őt,
Tavasza vidítja a mezőt:
De szívem mély gyötrelminél
Haldoklik minden, a mi él,
Hogy most utólszor látom őt.

Ha majd többé nem látom őt,
Virág borítja a mezőt,
Csermely s madárhang zengenek,
Erdők, völgyek zöldellenek;
De rám nem fénylik bájsugár,
Sötét halomnak éje zár,
Ha majd többé nem látom őt.

HIVÓ.

Jőj a csendes völgy ölébe,
Ha leszáll az esti fény.
Hő szerelmünk édenébe,
Jőj a csendes völgy ölébe,
Szív-epedve várlak én
Fáim biztos enyhelyébe.
Jőj a csendes völgy ölébe,
Ha leszáll az esti fény.

AZ ÖZVEGY.

A sárguló kertfákra néz
Egy halvány szép nő ablakán;

Az őszi nap leszálta már,
Gyászló, sötét az éjmagány.

«Örök jótékony éj, mikor
Borítod rám homályodat,
Hogy alhassam a szunnyadó
Kedves mellett nagy álmomat?»

A kertben egy szomorfüz áll,
Földig lehajtva lombjait:
Alatta zöld sírbolt fedi
Az ifju férj hült tagjait.

AZ EST.

A nap leszállt, borúlnak az Arany-felhős egek, Mezőkön a pásztorsipok Elcsendesültenek.	Gyötrelmi közt elzsibbada A gyászló gondolat, Mely átjár, mint jégborzadás, Velőt és csontokat.
--	--

Homályos szürke pára leng Ormok, völgyek felett; Harangszózat köszönti a Tűnő estünnepet.	Mi kedves és szivéltető Földön teremve volt Számára, mind sírmartalék, Lehervadt és kiholt.
--	--

Sírkertben új halom felett Egy halavány ifju áll, Ifjú, de arcza hervadóbb Az ősz virágínál.	Hallgass el, síró esti szél, Ne rázd fák lombjait! Siralmad felriasztja majd Alvó mély kínjait.
---	--

Borítson inkább rá az éj
Öröknagy álmokat,
Ne lássa vérző bánatit
Többé naptámadat.

HAZA. ÉLET. EMLÉKEZÉS.

Szenteld, oh magyar, hazádnak
Kebled szebb érzelmeit :
Romlott szív és romlott elme,
Kit hazája hő szerelme,
Szép tettekre nem hevít.

SZÉPHALOM.

Nem ragyogok mint Pest, nem mint Buda tornyai, vára ;
Törpe vityillóim szalmatető fedezi.
Ámde jön a honfi, s buzgó hálára fakadva
Idvezel : ő tudja, hol kele hajnali fény ;
Hosszú álom után hol zendült égi varázsszal
A csalogány, hol nyílt grátia-kényü ajak.
Fényljenek a büszkék, ne az én kunyhóim. Örömmel
Rám ismér, áldván tájamat, a hazafi ;
És mikor eltűn majd a hajnal, s déli sugárban
E haza fényleni fog : szent lesz előtte nevem.

BORÉNEK.

Boldogok mi, a barátság
Víg seregbe összevont,
Itt borunkat kedvvel iszszuk,
Távol elkerül a gond.
Fel, vitézi a kulacsnak !
Fel, miénk e szép világ !
Most pohárra ! mert nem isztok,
A halál ha majd kivág.

Lyányka, csókot e pohárhoz,
Nyújtsad bíborajkadat !
Te, ki oly szép vagy, miként a
Nyári hajnaltámadat.

S mint midőn két égi villám
 Egybe csapva szétenyész,
 Csókba lelkünk összecsattan
 S a kék tengerébe vész.

Félre, vízivó, előlem,
 Mert palaczkba fojtalak!
 Itt szentségtörőt nem túrnek
 A bornak szentelt falak.
 Láng-lobogva leng Tokajnak
 Itt közöttünk istene,
 S borba fojtja, hogyha bójön,
 Kit meghitté nem kene.

Éljenek, kik híresítik
 A Tokaj gyönyörnevét,
 Éljen, a ki ott kapálta
 E pohár dicső tövét!
 Most mi vígan hörpögetjük,
 Kéjre, lángra ébredünk,
 S minden bút e tágas öblű
 Billikomba temetünk.

Üssük össze kelyheinket,
 Bennök égi tűz ragyog!
 És vigadjunk — a magyarnak
 Vigadalmi nem nagyok:
 Míg Mohácsnál nem csatázott
 A félholdu büszke tar,
 Vig volt addig, hajh azóta
 Sírva vigad a magyar.

Ott leszállott alkonyába —
 De minek panaszlok én?
 Félre gyászkép! Új korány kel
 Árpád honja szent egén.

Félre, szívnek gyilkolói!
Alvilági fajzatok!
Fájdalom, könny, aggodalmak!
Tőlünk messze szálljatok.

Fel, vitézi a kulacsnak!
Míg miénk e szép világ!
Most pohárra! mert nem isztok,
A halál ha majd kivág.
Üssük össze kelyheinket,
A kancsók ürüljenek;
Fenn kiáltjuk: a hazának
Szép leányi éljenek!

Éljen a magyar szabadság,
Éljen a magyar vitéz,
A ki e dicső hazáért
Életét áldozni kész!
Adja Isten, hogy Hunyadvár
Gyászoló gránitfokán
Törje csontját a magyarvért
Lesve szomjazó kaján.

Éljenek szeretteink, e
Drága honnak szentei,
Kik a közjóért buzognak,
Mint a nap tüzfényei!
Adja Isten, hogy hazánknak,
Mint a nagy király alatt,
Három tenger partvidéke
Alkosson határfalat.

Éljünk mink is, a kiket most
A barátság egybe font,
És borunkat vígan iszszuk
S távol elkerül a gond.

Fel, vitézi a kulacsnak,
 Pengjen össze a pohár!
 Most igyunk, most! mert ki tudja,
 Óra múlva mily sors vár.

A SZÁMÜZÖTT.

Feléd, feléd,
 Szelíden intő messzeség,
 Reszketve nyúlnak karjaim,
 Reszketve hullnak könnyeim,
 Egy pillanat reád.
 Egy szent emlékezés
 Elűsionnak hajnalából
 Röpít lelkembe fényt.
 Ha rózsacsillám
 Dereng fölötted,
 S az égi kegy
 Szivárványod színében
 Mosolyg szelíden ;
 Vagy dörgve harsan
 Az égi bosszú
 Felhőd között,
 S villám rohan
 Kőszálidon :
 Reszketve nyúlnak karjaim,
 Reszketve hullnak könnyeim,
 Mindig feléd csak,
 Te messze szép világ!

Kivüled semmi föld
 Hazát nem adhat.
 Virúlva nyíl fel
 Egy bájos éden
 Elöttem itt ;
 A kénykehelyt
 Szelíd istenkezek
 Nyújtják egekből :

De a nektári édbe
 E szív gyászfellegének
 Keserve csöppen.
 S imádvá, esdekelve
 Rogynak le lábaim
 Elötte a
 Titoklepelnek,
 Könyörrre bírni
 A végzetet,
 Mely messzeszórt
 Tetőled
 Dicső, dicső hon!

Tekintetem
 Bármerre száll
 E föld mezőin,
 Elébe gyászköd
 Emelkedik,
 S a boldoglét sugári
 Csak a sejtés homályiból
 Csillámlanak,
 Mint őszi alkony
 Szürkületében
 Egy hamvadó fény :
 De ott tebenned,
 Arany vidék,
 Az idvezület
 Forrása csörgedez.

Reszketve nyúlnak karjaim,
 Reszketve hullnak könnyeim,

Mindig feléd csak,
 Te szép tündér világ!
 Mi édes képek intenek
 Belőled!
 Mi égi kény
 Mosolygja rám eget!
 Vagy hajnalálom
 Tündérei
 Lengnek körül?
 Barnúltan omlik
 Az éj homálya,
 De intnek ők
 Az édes képek,
 S mindig felém csak
 Távol mosolygva.
 Ti vagytok, oh ti vagytok
 Szeretteim!
 Meglel tekintetem
 A messzeség homályiban:
 Te ömledezs felém,
 Te hű baráti szív!
 Felhőtlen homlokod,
 Oh arcz!
 Mint a korányi csillag
 Hajnal ködéből
 Ragyog nekem.
 S te, oh szerelmeim
 Láng-ideálja,
 Feltűnsz lelkenek;

S tekintetedre
 Előmbé olvad a menny,
 S öröklét kéjei
 Folytak körül.
 Ölelve téged, egy világ,
 Mely senkié sem mint enyém,
 Simúl szelíden
 Karom közé.
 S te szív, enyém vagy,
 S te lélek, egy velem.
 Oh pár! te a dicső
 Teremtény glóriája,
 Kivűled nem virúl nekem kéj
 Az istenek honában.

Nincskéz, mely elszakaszson
 Tőled, te oh hon.
 E lélek idvezülten
 A boldoglét egébül is
 Feléd lobog,
 S nem lesz oly rózsaláncz
 A nagy teremtény
 Gyönyörvarázi közt,
 Mely fogva tartsa,
 Hogy a szeráf öléből
 Bár sírhalmok sötétein át
 Hozzád ne szálljon,
 Dicső, dicső hon!

ANDALGÁS.

Aug. 29. 1826.

Főd koszorúit,
 Te honni Genius,
 Gyászlep takarja,
 De arczodon
 Csendes hajnal derül,

És kéjlobogva
 Felleng tekinteted
 Egy szép jövődő
 Fényárjain.
 Leszállsz feledség

Éjébe rejteni
 A messze századok
 Bús képeit:
 Ám visszalengnek ők,
 Miként az éjfél
 Sírlelkei.

Mohács, Mohács!
 Honvér-szentelte sík!
 Feltűnsz te némabúsan,
 És szétomolva
 Elpusztúlt tériden
 Királyi trónus
 Nagy romjai;
 És szétomolva
 Bezöldült hant alatt
 A messze kornak
 Nagy ősei.

Oh szentek, oh dicsők!
 Honföregtetegnek
 Véraldozatjai,

Az ős idők szele
 Szétlengeté
 Szent sírotok porát,
 De a nemes
 Utókor ajkán
 Dal kél fölöttetek,
 Dal, mely szelíden,
 Hevülve kéjre,
 Hevülve lángra,
 Kijegyzi a tett
 Magas becsét;
 S gyászoló kebelben
 Mély fájdalommal,
 De büszke érzelem
 Fellengte közt
 A szép Emlékezet
 Borong a csendes
 Virány felett,
 Mint Spárta hamvain
 A régi nagyság
 Hős nimbusa.

VÁNDOR ALKONYDALA.

Csüggedezve inganak
 A kifáradt láb-inak;
 Esthomály borong utamra,
 Szállnak a fény bájai,
 Idvezllek, ti béke honja,
 Gyászfenyűk magányai!

Puszta tér vadonjain
 Hagytak útitársaim;
 A korányi bíbor égben
 Fenn ragyogló istenek:
 Kény, dicsőség és szerencse
 Fellegekben tűntenek.

S mint sötétes éjjelen
 Bolyg a sajka fénytelen,
 Úgy bolygék magamra hagyva
 Hozzád, csendes ősi hon!
 S boldog én már megpihenni
 Itt fogok nyugpartidon.

Küzdjete ti, küzdjete,
 Szélvész-hányta tengerek
 Örvényin, villám s habokkal,
 Bájremények csolnakán:
 E sötét partnál kiköttek
 Majd a hosszas út után.

A VIHAR.

Zúgó tengernél
 Sziklán ülék,
 Lelkembe' csend volt,
 Szivembe' bék.

Ülök tengernél,
 Nincsen moraj,
 De bennem vész van,
 Lelkembe' zaj.

Vész jött, tolúlt hab
 S habokra dült,
 S a gyöngé sajka
 Már-már merült:

Várom, ha támad
 Felhők megül
 A szép szivárvány,
 A vész ha ül?

De szép szivárvány
 Kelt nyúgoton,
 S a zaj leült a
 Hullámokon;

Távol-, közelre
 Tekint szemem,
 Hajh nem derül fény
 Sehöl nekem!

Szelíd csend váltá
 A mord vihart,
 S feltűnt mosolygva
 A békepart. —

Ki, ah ki oltja
 El e vihart?
 S hol tűnsz fel, oh te
 Szerencsepart?

SZELLEMHANG,

Hajnal szült engem, fiatalka tavaszkori hajnal,
 Rózsa valék, oly szép mint maga az ifju tavasz.
 A tavasz elhervadt, lomb-hulltan gyászol az erdő,
 Rétek víg zöldét hó fedi s éjszaki fagy.
 Engem is elfedezett. Mit sírsz, kegyes édes anyácskám?
 A tavasz elhúnytán fülmile nem kesereg.
 Ámde te sírj! A tavasz megjön, meg ezernyi virága,
 Gyermeked, édes anyám, övele fel nem üdül.

EGY LEÁNYKA SÍRJÁN.

Nyúgodj csendes föld alatt,	Mint regényes táj felett
Nyúgodj szép leány,	Csendes éji hold,
Bájid elhervadtanak	Földi pályád tiszta fény,
Élted hajnalán.	S égi álom volt.

Boldog, még nem ismerél	Most halottan alszanak!
Gyászt, gyötrelmi bút,	Tündér vágyaid,
Lépteidnek nyíltan állt	S rád enyészet lengeti
A szép rózsáút.	Gyászfualmait.

Arany képzelet veté	Néma könnyet önt a lány
Nyugpárnáidat,	Látva halmodat,
Zöld remények hajnala	S reszkető kézzel szakaszt
Kelté álmodat.	Emlékszálakat;

S sóhajt: «Csendes föld alatt
 Nyúgodj, bájalak!
 Szép tavaszvirág valál,
 S mind én, hervatag.»

ÉLET.

Mint a kétes tengerpálya
 Változandó életünk:
 Gyarló sajkánk majd vigan száll,

Majd örvény közt süllyedünk ;
De ki tiszta öntudattal
Jár veszélyes útain,
Arra békefény világít
Felhőn, ég villámain ;
Annak lenge csolnakát
Istenkéz vezérli át.

APOTHEOSIS.

1834.

Nyugosznak ők, a hősfiak,
Dúló csaták után,
Nyugosznak ők, sírjok felett
Zöldell bokor, virány ;

Zöldell bokor, zöldell virány,
Mert vérök öntöze,
Es hálakönnyek hulltanak
Az égharmat közé.

Csatájok nem volt pártcsata
S ábrándos képzelet,
Mely dúl alkotni várait
A köz romlás felett :

Mely poklok mélyiből idéz
Viszályok angyalát,
Hogy vérszínnel borítsa be
A béke hajnalát ;

Hogy nyomdokán lángvész, gyilok,
Rablás pusztítsanak,
S a század szebb reményei
Sírokba hulljanak.

Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,

Melyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.

Keblokben a köz érdekek
Szerelme lángola,
Karjokba' tiszta honfitúz
Szablyája villoga.

Vad kényt, zsarnok-parancsokat,
Lánczot nem túrtének,
S Szabadság, te szép égi lény,
Érted vérzettek.

Vérzettek és elhulltak ők,
De győződelmesen :
Tettök sugára átragyog
Időn, enyészeten.

Dicsőség hájvirágai
Vérökből termenek,
S sírjokról nagy világba át
Hírszellők lengenek.

Márvány!apokra tettöket
Örök betűivel
A történet komoly szavú
Múzsája vési fel.

Mint vítanak, mint estek el
Szabadság harczaín,
Beszéli a vándor rege
Utódok ajkain. —

Hazájok most bús temető,
Népetlen pusztaság,
Paloták és faluk helyén
Fű nő s fenyérvirág.

Kiket megkímélt a halál,
A férfi bajnokok,
Vagyontalan földönfutók,
Hazátlan vándorok.

Roppant zajongó városok
Utczáin hallgatás,
Sápadt nők arczán síralom,
Bánat, szívszaggatás.

Romok között erőtlen agg
Apák lézengenek,
Kik egy jövő szebb kor felől
Kétségbe estenek.

Ti gyászoló nők, őszült apák,
Gyámatlan magzatok!
Elgázlott honnotok felett
Szűnjön síralmatok!

E porba omlott szép haza
Fel fog születni még,
Van bíró a felhők felett,
All a villámos ég.

Az ész mindenható tüze
Támad föl ellene,
S a zsoldos szablyák ezrein
Győz a kor szelleme.

E síri gyászolás öröm-
Hangokká változik,
Keresztüldörgi a hazát
Kelettől nyugotig:

S hol legtöbb honfivér lépé
A harczy síkokat:

A népszabadság ott tenyészt
Legszebb virágokat.

EGY LEÁNYKÁNAK.

Szíveket hódítani
Könnyebb mint megtartani.
Hogy te megtartsd, szép leányka,
A hódított szíveket,
Ne mulandó kellemidre,
Rényre építsd érdemed!

A VEZÉR BUCSUJA.

Száz csatán ezer veszély közt
Vívтам éretted, hazám!
Ágyuvillámok dörögtek,
Szablyazápor omla rám;
Hol a harcз lángvésze állt,
Ott kerestem a halált.

Dárdaélek közt rohantam
Elfoglalt zászlóidért,
Arczom izzadt, hulla vérem,
Ínség, baj csoporttal ért;
Éltem gyakran perczen állt,
De nem leltem a halált.

Nyertem zsákmányt, és szereztem
Fényes győzödelmeket,
Ám nem írthatám ki végkép
Régi ellenségedet.
Rongált, dúlt az, szép hazám!
S sorsod búsán átkozám.

Átkozám, mert balszerencséd
Kebledben tenyész vala,

Tartományid elhagyá az
Egyetértés anyyala.
Pártviszály kiúzta őt,
A rend- s békehirdetőt.

Rajtad vérözönben folyt el
Esz تندők hosszú sora,
Bűnhödél: néped bűnéért
Vert az égnek ostora.
S még feletted dörgenek
Vész-terhelte fellegek.

Itt állok most ősz hajakkal,
Fegyvert nem bír már karom,
Elhúnyt lelkem lángja s lettem
Néptelen ház, pusztá rom.
Tűnik, hamvad életem:
Isten hozzád, nemzetem!

Isten hozzád, ifju hősi!
Nagyra indúlt sarjadék,
Kit nemzettem a hazának,
Gondsúlyok közt ápolék;
Bajnoknemzetség faja,
Szép remények bimbaja!

Kösd e kardot oldaladra,
Vedd e zászlót, gyermekem!
Sokszor látták diadalmim
Ellenséges ezreken:
Hőstől vedd emlékjelűl,
Es apádtól örökűl.

Győztem én: de diadalmim
Vég czélt még nem értenek:
Menj te bátran, küzdj előre,
Áldjanak meg istenek,

Kit veszély nem retteget,
Az nyer győzödelmeket.

A szabadság szép virági
— Úgy akarták végzetek! —
Ész mindenható tüzeben
S vérmezőkön termenek:
Int a pálya, ifju hős!
Karddal, észszel légy erős.

ISTEN HOZZAD.

Bérczről visszanez a vándor,
Vígán int kies hazája,
Ott mosolyg a róna táj:
De a messze távozonak
Szíve vérzik, szíve fáj;
Zeng felé a búcsuszó:
«Isten hozzád, bújdosó!»

Bércz alatt áll völgyek árnyán,
Csak felhőket lát honából,
Elmerült a róna táj:
Ámde búja nem maradt el,
Szíve gyászol, szíve fáj;
Zeng felé a távol szó:
«Isten hozzád, bújdosó!»

Bércz és völgy is elmaradtak,
Felhőt sem lát már honából,
Ábrándkép a róna táj:
Búja mint az ég kíséri,
Szíve vérzik, szíve fáj;
Mély keservvel zeng szava:
«Isten hozzád, szép haza!» —

Múlnak évek, fürte ősz már,
Elfeledte rég hazája:

Ám a kedves róna táj
 Síríg képben él előtte,
 Szíve gyászol, szíve fáj,
 S a halónak vég szava :
 «Isten hozzád, szép haza!»

EGY ANYA KESERVE.

Alszol csendes árny alatt, Kisdéd gyermekem, S nincs e földnek hajnala, Mely felkölt nekem.	Halmodon hullat szemem Zápor könnyeket, S könny és síralom nem ad Néked életet.
Téged egy rövid tavasz Leble ringatott, Látál csak kies nyarat, Őszi bájnapot.	Ah nem ismer oly anya Mély szívbánatot, A ki még nem sírata Megholt magzatot.
Míg a tél elhozható Gyász fuvalmait, Sír ölében álmodod Égi álmaid.	A kinek virágait Sors nem tépte le, Szép jövődöt, szép reményt Táplál kebele.
Vissza hasztalan sohajt Dúló bánatom, Hasztalan kiáltja szóm: Kelj fel magzatom!	Nékem nincs vigasztalás E nagy ég alatt, Messze túl az életen Egy remény maradt:

Hogy viradni mennybe' fog,
 Mely felkölt nekem,
 Üdvezület hajnala,
 Drága gyermekem!

SOHAJTÁS.

Múltadban nincs öröm, Jövődben nincs remény, Hanyatló szép hazám! Miattad vérzem én.	Miattad zeng panaszt S örök bút énekem: Sötét felhőd alatt Ez élet gyász nekem.
---	--

Oly sok küzdés után	Ki szívet alkotál,
Örvény s hullám közül	S belé érzelmeket,
Segélni part felé	Szeretni lángolón
Egy csillag sem derül.	Hazát és nemzetet;

Kinek hatalma szab
Törvényeket, határt!
Oh népek Istene!
Küldj egy reménysugárt.

A RABKÖLTŐ.

Volnék, mint sas, szabad	És annyi gyász időt,
Uratlan bérczeken,	És annyi zivatart,
Fellengő szárnyakon	Melyeknek ostroma
Röpülne énekem.	Elveszté a magyart.

Magas dalt zengenék	S ah rólad is, te új
Emelni lelkeket,	Világ félistene,
Szavam betöltené	Washington, énekem
A földet és eget.	Föllengve zengene.

Zengnék polgári rényt,	Lefesténém, mi bölcs
Szabadságot, hazát;	Elvekre alkotád
Elővarázslanám	Túl messze tengeren
Romát és Graeciát.	Ama boldog hazát,

A nagy Demosthenest	Hová e vérező
S elméje ostromát,	Kebel sohajtozik,
A halvány Cassiust,	Hol emberkény helyett
Brutus véres hadát.	Törvény uralkodik.

Zengnék győzelmeket,	De én nem szállhatok,
Dicsőséges halált,	Lelánczolt rabmadár,
Nandornak bajnokát,	Kit korlátok közé
S fiát a nagy királyt.	Önkény hatalma zár.

Zengek csak bút, panaszt,
Nehéz gyötrelmimet,
Míg börtönöm kinyíl,
Vagy kínom eltemet.

AZ ÚTAS.

Messze vándorútra	Ah, ki honja földén
Rég kiköltözém:	Mindent elhagyott,
Napjaim haladtak,	Terhes annak útja,
Nem haladtam én.	Nem lép az nagyot;
Szívem szép hazája	Lassan megy, megállong,
Még közel virúl,	Vissza-visszanéz,
Fellegek köszöntnek	Zeng-e még felé szó?
Láthatárirúl.	Int-e búcsukéz?

VÉGPART.

Ingva gyarló csolnakában,
Földi vészek ostromában
A halandó itt alatt
Békepartot nem talál;
Csak ha inte a halál,
S a szomorfűz alkonyában
Elfedé a síri hant.

JELEN ÉS MULT.

A jelennek dús mezőin
Minden élet hervadás;
A bú, a kéj tünedékeny,
Öröklő a változás.
A mi benne szép tenyészik,
Úgy lehet csak a tiéd,
Ha letördelted virágít,
Kellemét ha ízleled.

Isten új perczet teremthet,
Múltat nem hoz vissza ő;
A nem éldelt óra elfoly,
Újra nem teremthető.
A jelennek élelményi
Képzik a szép múltakat,

S por fiának sírig adnak
Istenítő álmokat.

Éldeld, szedd hát a jelennek
Kellemdús virágait,
Ők hímzik majd rózsaszínnel
Agg korodnak alkonyit ;
S ha a szép emlékezetnek
Holdvilága rád derül,
Fölkelnek, kiket sirattál,
A koporsó éjibül.

A REMÉNYHEZ.

Nincs halandó szemnek égibb
Mint bájképed, oh Remény ;
Ah de minden, a mit ígérsz,
Gyarló földi tünemény.
Kába én, hogy úgy öleltem
Szívigéző álmidat ;
Melyet égbe építettem,
Összedúltad a hidat.

Most a fényhonból kizárva,
Hol örök tavasz virúl,
Messze végtelenbe sírok,
Bús hazámnak partirúl ;
S irgalomnak nincs hajója
A sötét sors tengerén,
Mely áttenne oly világba,
Hol való lesz a remény.

ŐSZI DAL.

Köd borong; száll a daru
Zúgva fenn az égen ;
Száll s meleg hazát keres
Déli messzeségen ;

Néki ott virít a hon,
Hol nincs tél az ormokon.

Sárga a virágbokor,
A lomb hervadandó;
A mit láatsz, oh föld fia,
Hamvatag, mulandó.
Gyarló létből a kebel
Jobb hazába esdekel.

Szív, beteg szív, itt az ősz;
Lombjaid lehulltak,
S többé földileg neked
Ők ki nem virúlnak;
De ne szálljon bú reád:
Lelsz te is majd más hazát.

EGY JOTÉKONY NŐHÖZ.

Emléklap.

E világon hír, dicsőség
Tesz boldoggá sokakat,
Élveket nekik magas rang,
Fényüzés és pompa ad.

Téged, Istened, nemes hölgy!
Más anyagból alkotott
Szíved abban lel gyönyört, ha
Embert boldogíthatott;

Abban hogyha súlyedőnek
Nyújthatál segédkezet,
S gyámtalan szegény szeméből
Eltörléd a könnyeket.

Gyarló birtok ama másik,
Ad csak múltó kéjeket;

Örvendj, égi s maradandó,
Mi hevíti szívedet.

Tiszta öntudat, jutalma,
Mit balsors el nem vehet,
Dúlja össze bár haragja
Minden földi kincsedet.

ESDEKLÉS.

Ah ki adja vissza nékem
Ífjuságom napjait,
S elvirúlt tündér vidékem,
Ah ki adja vissza nékem
Éltem istenálmaid?
Nem lelem fel földön, égen...
Ah ki adja vissza nékem
Ífjuságom napjait?

A HIT.

Ha reményid árboczát	Néki túl siron s időn
Sors vizálya széttöré,	Nem csillámlik enyhe fény,
Nézz a csillagok köré:	Ég és üdv agyköltemény,
Ők lesznek vezéridek,	S minden szent a föld felett
Ha szívedben él a hit.	Álom s csába képzelet.

De kit álbölcsekedés	Őrizd szíved Istenét! —
Hitben is megingatott,	Hogyha lelked csüggedez,
Az vihartól hányatott,	Híven ápol ő s fedez,
Tévelyeg vezértelen,	Szánakodva nyújt kezét,
Önmagába' sincs jelen.	És örök csendhez vezet.

JÓ ÉJTSZAKÁT.

Kedvesid ha elhagyod,	Kívánd: ég derítse fel
Mondj nekik jó éjtszakát;	Rád és rájok hajnalát.

Mert a nap letűn s reád	S ah, ha egy kedves viszony
Zordon éj sötétedik,	Búcsuzatlan elszakadt,
S reggelért, mely egybe hoz,	A szív kétszer oly nagyon
Senki nem kezeskedik.	Sínli a fájdalmatokat.

GYÁSZ ÉS ÖRÖM.

Gyásznak és örömnnek	Mert merően egyet
Kerte a világ,	Gyarló porkebel
Kéj rózsák teremnek	Földi életében
Benne, s bűvirág.	Nem viselne el.

Kény szerint virágot	A ki nem halandó
Senki nem szakaszt,	Mint az istenek,
Ember életére	Változatlan egyet
A sors adja azt.	Oly lény bírna meg.

Mindkettőt kezéből	Kérjed, por szülötte
A ki nyer vegyest,	Őt a lét urát,
Az méltán imádja	Mérjen itt alant kéjt,
Őtet mint kegyest.	Mérjen bút reád.

EGY NŐHŐZ.

1844.

Légy a csüggedőnek	Embertársaidnak
Ébresztő remény;	Légy örömhözó,
Biztató sugár a	Kéjben és vizsályban
Búsna éjjelén;	Vélők osztózó;

Sorstól hányatottnak	Így kicsiny körödnek
Szíved békepart,	Lészesz angyala,
Melyre elkerülni	S kis köröd neked menny,
Jó a zivatart;	Üdvek hajjala.

A VIOLA.

Ismered a violát, mely illatkincseit osztva,
 Bájos körré tesz zord sivatagbeli tájt?
 Szívjóságidból így alkosd, lyányka, világod;
 Légy angyal körödön, úgy leszen az neked ég.

A KIRÁLYRA.

Áldd meg, Isten, Ferdinándot,
 A magyar királyt;
 A nemzet nagy seregéből
 Áldd meg őt kivált!

Három század óta ő az
 Egy király maga,
 A kinek magyar szavakra
 Nyílt meg ajaka.

Ő az, a ki ősi nyelvünk
 Fényre emelé,
 Ő, ki fölkent jobbja mellé
 Trónra ülteté.

Hitszabadságunknak ő lett
 Új apostola,
 Türelemben példa és jel,
 Béke angyala.

Felvirasztott a magyarra
 Boldogabb jövőt,
 Felkölté elhúnyt reményit;
 Áldd meg, Isten, őt!

Veszni indúlt életünkben
 Ő mentő leve:
 Légyen elfelejthetetlen
 A király neve!

A Dunának és Tiszának
Zengjen partjain,
Hármas bérczeinken, és az
Alföld síkjain!

Millióid seregéből
Áldd meg, Isten, őt,
Szóban tettben a magyar szent-
Íge-hirdetőt!

Nyolczszáz évű koronánkat
Védelmezd fején,
Tartsd meg e hont béke napján,
Vészek idején.

Add, hogy nyílt magyar beszédünk
Oly csodát tegyen :
Félreértés soha többé
Köztünk ne legyen.

És ha ránk van mérve még egy
Ezredes vihar,
Túl azon is mint szabad nép
Álljon a magyar!

HONFIDAL.

Benned múltam, jelen- s jövőm,
Benned van mindenem,
Oh hon, te vér-szereszté kincs,
Te drága gyöngy nekem!

Itt pillantám meg a napot,
E lég táplált, nevelt ;
Az ifjukor szent álma itt
Ringatta e kebelt.

Itt lelt munkát a férfigond,
 S munkában élveket;
 Ha egykor végóráim ütend,
 Ez ősi hant temet.

Magas bérczről sok százados
 Vár-rom tekint le rám;
 De lent még áll, virágozik
 S ép ezredes hazám.

Itt vítanak nagy őseim
 Szabadság s lételért,
 Itt áldozának életet,
 Vagy nyertek hősbabért.

Az elhúnytaknak lelke leng
 Hol a szellő suhan,
 Minden fűszál, minden göröngy
 Véröktől ázva van,

E vérben forrt polgárerény,
 Forrott honérzelem,
 E vérben fürdött gyászmezőn
 Egy szebb jövő terem.

Imádom, oh féltett haza,
 Megszentelt földedet;
 Dicső korok magvát veté
 Belé a végezet.

Lerázva ős salakjait
 Szabadság s értelem,
 Itt lesz boldog, nagy és erős
 Majd egykor nemzetem.

Emberkénynél hatalmasabb
 Lesz a törvénybetű,

Bűn és ármány felett erény
Szilárd tekintetű.

Megszűnend a viszátkodás
Hiten és nyelveken,
S Kárpátoktól a tengerig
Magyar világ leszen.

Oh szép világ, dicső világ.
Magyarnak édene!
Derítsen rád örök napot
A népek Istene.

ÉBRESZTŐ.

1845.

Ebredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virúlnia!

Ellenséges hadakkal
Vittál ezer csatát.
Szívvéreden ezerszer
Váltád meg a hazát:

A felviradt kor ismét
Igényli szívedet:
Vért nem kér, csak hazáért
Égő szerelmedet.

Igényli, hogy becsüljed
Honod külföld felett;
Védd, ápd, mikkel Isten
Megáldá földedet.

A mit gyártott magyar kéz,
Nevelt a hontelek,
A mit magyar zamattal
Íhlettek a szelek;

Mi a rónák felett él,
Hegyaknában terem:
Mind az nemes fajodnak
Erőt adó elem.

S függjön rajtad daróc bár,
S szembántó színezavar,
Becsés, mikor hazáért
Égő szivet takar.

Oh nemzet, nemzet, eszmélj,
Becsüld meg tenmagad,
Gyilkold le szolgavágyad,
Mely külföldhöz ragad;

Járj egyesült erővel,	Mutasd meg a világnak,
Tégy egy szent fogadást:	Hogy még erőd szilárd,
Hazádnak istenén kül	Hogy ezredes fokodnak
Nem fogsz imádni mást!	Új ezred év sem árt.

Te népek óceánján	Mutasd meg, mit vihet ki,
Hullámtól vert sziget,	Erős szívláng alatt,
Kit mint elsúlydedendőt	Az elszántság hatalma,
Ezer jós emleget,	És az ércz akarat.

Ébredj nagy álmaidból,
 Ébredj, Árpád fia!
 Fölkelt a nap: hazádnak
 Föl kell virúlnia!

DEÁK FERENCZHEZ.

Emléklap. (1845.)

Sok új barátnak idvezlése közt
 Vedd jó neven egy régi hívedét is,
 Kit ifjukorban szív és elvrokonság
 Füzének hozzád oldhatatlanúl;
 Hozzád, te szívnek s elvnek férfia,
 Ki annyi évek változása közt
 Nem változólag mindig egy valál
 El nem feledni régi híveid.
 Ki egyszerű vagy csillogók sorában,
 S mint a mező maggal teljes kalásza,
 Üres fejek között igénytelen;
 Enyelgő és derült vidám körökben,
 Szelíd és engedékeny mindenütt,
 De ott hajthatatlanúl kemény, hol úgy
 Mellett elszánt csatára kelni kell;
 Erős legyőzni észszel szenvedélyt,
 S azon kevés jelesbek egyike,
 Kik fény s tömjénnel nem kábíthatók;
 Bátrak hatalmasoknak ellenében,

Fömlállók, ha kell, a nép kegyén,
Mert a hazához hűbbek mint magokhoz.

Légy idvez, s vedd baráti jobbomat,
A mely hizelgést írni nem tanult,
De nem remegni is, ha írni kelle,
Mit a meggyőződés igaznak ismert,
Bármennyit tett koczkára a betű.
Mert, hol nem ígér a beszéd sikert,
Lehet hallgatni: ám, ha szólni kell,
Mást nem szabad mint lelkünknek hitét.
Vedd jobbomat, mely rólad is valót ír,
Megvallva, hogy te vagy hazánknek
Kicsiny számú dicsői közt egyik,
Kiben a közhit még meg nem csalódott,
S csalódnai, úgy hiszem, nem fog soha,
Mert tetted és szavad erény vezérli,
S a legtisztább lángu honfi-szív;
Nem változandó népkegy buboréka,
Nem a hírnév gyarló csillámai.

Oh férfiú, jeles mint egyik a
Nagy hírben élő Róma fénykorából,
A végzettől szép sors jutott neked:
Te bírod minden pártoknak bizalmát,
Kiket meggyőződés, nem bűn vezet.
Rád van függesztve a nemzet szeme,
Ezrek lesik szavad mint jósigét,
Írányadót ezrek mozgalmának.
Oh szólj, és tégy, és adj irányt nekik!
Gyújts fáklyát ez országos zúrzarvarban,
Hol mindenik kormányzó és vezér,
Hol senki nem hallgat, mind szónokol;
Nem tudni, melyik a beteg s az orvos,
A hány van, mindenik gyógyszer ajánl
De egyik sem fogadja más tanácsát;
Éretlen gyermek leczkéz oktatót,

S kinek legharsányabb torok jutott,
És vakmerőség észszerő helyett,
Vezére a csoportnak, és vele
A bölcsek legbölcsőbbikét lezúgja.
Ősz fürt, bár érdemekkel párosúlt,
Nem tárgya többé semmi tiszteletnek,
Az elmúlt sokkal mostohább időkből
El van feledve a legszebb erény,
E ferde kornak kis munkái közt,
Mely nem hiszen, mivel nem tud nagyobbat
Saját parányi vergődésinél.
Használd a jók benned vetett bizalmát,
S kezet fogván velök, légy rendező ;
Központosítsd magad körül az ész,
Erény és szív minden hatalmait,
S segéld elő egy jobb kor támadását,
Neked, kihez oly kedvező az ég,
Adand e nagy munkában is szerencsét,
S bevégzended, mit mások nem bírának.
Oh adjon hosszú életet s kitartást,
Hogy láthassad műved gyümölcseit,
S hallhasd, ha majd mondják az ősz apák
Szebb korra ébredt lelkesült fiaknak :
Im a nemzetnek egyik ritka dísze !
Kevély örömmel nézzetek reá,
Ki a hanyatlás gyáva korszakában,
Midőn erkölcs, erény és honfiség
Csak íge volt a kérdésnek ajkán,
Oly sok kisértet s csábok ostromában,
Melyek leverték gyávák közt erőst is,
Erényiben törhetlenül szilárd,
S magához mind végiglen hú maradt.

FOHÁSZKODÁS.

1849.

Isten, a ki láttad
E roppant vihart,
S nem nyújtál ügyednek
Védelemre kart,
Állnak templomidnak
Szent oltári még?
Vagy tán a pokol le-
Döntögette rég?

Millió ajakból
Szállt fohász feléd:
Mind hiába! mintha
Meg sem értenéd.
Szívekből kihalni
Hagyta a hitet,
Bukni engedvén a
Legszentebb ügyet.

Törvényhez s hazához
A ki hú vala,
Mint az úti rabló
Vérpadon hala.
S a kinek szívében
Nem volt semmi szent,
A ki rabla, gyilkolt,
Vére, élte, ment.

Égből a szabadság
Védre nem talált,
Érte harczoló nyert
Lánczot vagy halált;
És ki ezred óta
Annyit vérezett,
Eltapodni hagyta
A hős nemzetet.

A jámbort nyomorral,
Kínna! halmozád
Eskü- s szószegőket
Megjutalmazád;
A pokol kigyóit
Itt megfészkeléd,
S gaz merény uralmát
Győzni engedéd.

Van-e még hatalmad
Élők- s holtakon?
Vagy Sátán lön úrrá
A világokon?
Elfogyának tán az
Ég villámai,
Hogy oly vakmerők a
Gazság karjai?

Törvény és igazság
Tán csak ámulat,
Melylyel a halandón
A pokol mulat?
Tán nem is valóság
A Jézus tana,
A ki eljött, embert
Hogy megváltana?

Tán nincs is jövő túl
A sír éjjelén?
S álszín és hazudság
Erkölc és erény?
Van-e oly halandó
A ki még remél?
Van-e még keresztyén,
A ki hitben él? —

Szánd meg, Isten, embert,	Istenképre embert
Szánd meg hívedet!	Ámde ne teremts,
A ki bízva benned	S lelkedből belé egy
Annyit szenvedett.	Szikrát el ne ejts:
Adjad újra vissza	Alkoss a világnak
Elvesztett hitét,	Balga lényeket,
Lásson egy hatalmas	Egyszerű parancsra
Kéz intézetét.	Forgó gépeket.

Dörgő mennyköveddel	Kiknek keble márvány,
Sújtsd le a gonoszt,	Szíve jég legyen;
A ki a világon	Lelke szépre tompa,
Kínt, gyötrelmet oszt;	Nagyra képtelen.
Nyerje meg jutalmát	Kiknek jog, szabadság
A szilárd erény,	Őrült gondolat,
Légyen népszabadság	Nem szönek jövőkről
Úr a földtekén . . .	Tündér álmokat.

Vagy ha e világnak	Kikben nincsen elme
Eljött vége már,	Égre szárnyaló,
S a nem-lét öröklő	Lényök, mozdulatjok
Semmisége vár;	Szolgához való:
Sújts le egy csapással	Akkor jobb jövőkért
Minden életet,	Egy szív sem zokog,
S alkoss új világot	S lesznek a világon
S új természetet.	Népek boldogok.

JÓSLAT.

1850.

Mit rejt a kétes jövendő?
 Mért borúlt a láthatár?
 A lelkek mély aggodalma
 Szertelen viharra vár?
 Végítélet kürtje szólít
 Élők- és halottakat?
 A Cherub lángszárnya zúg-e
 Megnyitván a sírokat?

Oh nem! — Népek háborognak,
A föld egy nagy Óceán,
Melyet megbántott kedélyek
Féktelen hatalma hány;
Forr a nemzetek haragja,
Megmozdúlt a félvilág,
Mert az élet szent nyugalját
Zsarnokok felforgaták.

Földön nincs többé igazság,
Csak népgázló hatalom;
A szabadság mérges gúny lett,
Börtönkínok irgalom!
Harczi zsákmány a tulajdon,
Senkinek sajátja nincs,
Honfihűségnek jutalma
Vagy kötél vagy rabbilincs!

Jogbitorlás czíme: törvény,
Rend a zsarnokkény neve,
Ember társadalmi léte
Életundorrá leve.
Ámde megjön a bosszúnap.
Büntetendő vétkeket,
Hozván a sanyargatókra.
Kárhozást, enyészetet.

Kelnek újra forradalmak,
Megkezdendők a csaták,
Bérenczek sok ezre ellen
Küldve milliók hadát.
Megdördül a harczi orkán,
S büszke várak, paloták,
Tornyok omladoznak össze,
S vérben úszik egy világ:

S Isten eljövend ítélni
Népeket s királyokat,

S pillantása porba sújtván
Embergázló trónokat,
S visszaadva millióknak
A természet szent jogát,
Zengni hallunk földön-égen
Békehirdető imát.

S a rabszoiga újra nép lesz,
Élvező törvényeket,
És az ember újra ember,
A minek teremtetett ;
S a Szabadság templomában
Trónt az Igazság emel,
Melyet minden földi féreg,
Minden fűszál ünnepel.

NYUGASZTALÓ.

1851.

Embernek, ki földi pályán
Szépért és nagyért buzog,
Hol tenyészend a babér, mit
Érte érdemelni fog?

Égnek melyik csillagán lesz,
Annyi milliók között,
Majd jutalma, vétlenül kit
Balszerencse üldözött?

E világnak kisszerű, és
Oriás mozgalmiról
A komoly történetírás
Ezred évek óta szól,

S tükörzésiben mi gyéren
Látni győzedelmeket,
Melyekben csatát erény nyert
A gonoszság s bűn felett.

Így volt-e ez mindörökké,
S így lesz-e a földtekén?
S a gazság előtt hajol meg
Erkölc, jámborság, erény?

Nincs elégtét síron innen,
Nincsen túl, gyötrelmekért?
Még elismerésbe' sem nyer
A nemes parányi bért?

Vétek, ármány szemvakító
Tisztelet fényében él,
Míg a jó vad tüskepályán
Ínséggel nyomort cserél?

Szent ügy vértanúja hullá,
Mely feledve porladoz,
Míg csalók és hitszegőkről
A hír kúrte riadoz?

Vagy csupán játék ez élet
S szemvakító tünemény,
Melyet csalfa biztatással
Ámít síríg a remény?

S ott, felnyílván az enyészet
Semmisítő ajtaja,
Egy örök nem-létbe súlyed
E világ minden baja? —

Nem lehet, hogy alkotandott
A sors érző szíveket,
Ha torlatlanúl hagyná a
Méltatlan keserveket!

Lenni kell egy jobb világnak
Itt vagy más bolygó tekén:

Ébren alva ezt sugallja
Fájó szívnek a remény.

Képtelen, hogy a halálban
Eltűnjék minden jövő,
S üdvét meg ne nyerje a jó
És a vétlen szenvedő.

Képtelen, hogy volna Isten
E nagy mindenség felett,
A ki csak gyötrelmül adna
Érző lénynek életet.

Bízzál, elcsüggedt erényhős,
Földi sérveid felett
Egy mindent sejtő igazság
Hoz majd végítéletet:

S meglesz a jók méltatása,
És a vétek felzokog,
Ha a nagyszerű bírószerék
Harsonája zúgni fog.

BALLADÁK.

Ingva gyarló csolnakában,
 Földi vészek ostromában,
 A halandó itt alatt
 Békepartot nem talál;
 Csak ha inte a halál,
 S a szomorfűz alkonyában
 Elfedé a síri hant.

SÓLYOMVÁR.

Töredék.

Bucsúzva száll felhők megé
 Az est arany sugára,
 Szürkül a völgy, kéklő homály
 Terül a láthatárra.
 Magasra nyúlt szirtnek fokán
 Sötétlik Sólyomvára;
 Bástyáin Lóra fájdalom
 Között andalg magára.

«Szemem világát elnyeli
 A messzeség homálya,
 Nem látom őt! szívem szorong,
 Nyugalmát nem találja.
 Busan kondúl az estharang,
 E perczben múlt egy év el,
 Hogy a kedves utólszor rám
 Simúlt forró keblével.

Amott, hol elfordúl az út
 Erdőknek éjjelébe,
 Miként tűnő árny elmerült
 Az alkonynak ködébe;
 Szárnyalt, mint szél, villámlova,
 A föld rengett alatta,

És hajh örökre szívemet
Szívével elragadta!

Utána búm, panaszaim
Haszontalan nyögelnék,
Csak a sötét emlék maradt
E vérező kebelnek.
Ha jössz te, oh sohajtva kért
Halál, szemeim lezárni,
S hol majd e szív nyugtát leli,
A sírt elém kitárni?»

A DALNOK.

Száll az est, arany sugára
A hegyek megé borong,
A vándor dalnok magára
Egy sötét erdön bolyong,
Szirtre áll, néz, merre honja,
Hol mosolyg a bájvidék,
Mely felé szerelme vonja,
Mely után sohajtozék.

Átutazván nagy világot
Nyughajlékra nem lele,
S bár ott dicstetőre hágott,
Visszasóhajt kebele.
Könny remegve hő szemében
Lassudan halad s remél,
Felsohajt, mert ah szívében
Egy leányka képe él!

Ott, hol az lakik, határa ;
Ott aranyliget virúl,
Égi kék leng alkonyára
Béke csendes partirúl.
«A vidékben, melybe vágyom,
Egy kis hajlék mosolyog,

Ott virít az én világom,
 Laura! szíved ott dobog.»

«Te, ki a kék láthatárra
 Oly szelíden tűnsz elé,
 Légy kalauz, oh hold sugára,
 A homály közől felé.»
 S szél fuvall, zug a magas tölgy,
 Melynek andalg árnyain,
 Estbagoly nyög a sötét völgy
 Rengeteg magányain.

Megy továbbra, lant kezében,
 Kémlélődve meg-megáll,
 S egy hárs csendes éjjelében
 Egy magányos sírt talál:
 «Útas, hol lépsz, szent hely ez,
 Halma egy kegyest fedez:
 Laura hamva nyugszik itt,
 Kit szereime sírba vitt.»

Néz a dalnok, és szivére
 Sújt halálos borzalom,
 Könny nem áradoz szemére,
 Hajh de benn a fájdalom!
 S hol szerelme vesztet ére,
 Némán dől a sír kövére.
 A kies hajnalsugár
 Dalra őt nem kelti már,

A KÉK PARTOK.

Nézve part virányain
 Űlt a lyányka csendesen,
 Szellő s hullám szárnyain
 Jött a csolnak sebesen:
 Parthoz száll a jövevény
 Ifju kellemében,

Báj s erő szép természetén,
Láng lobog szemében.

«Szellő s hullámszárnyakon
Hajtja a hő szerelem.
Hozzád gyenge csolnakom,
Kedves lyányka, jer velem!
Túl ott a kék partokon
Hús olajfák alján,
Békén áll csendes lakom,
S kéj virít homályán.»

Nem, hajós, én nem megyek,
Itt szülőföldem vagyok,
Szebbek itt virány s hegyek
Mint kékellő partidon.
Szebb, midőn feltűnedez
A tetők koránya,
S édes bájjal zengedez
Kertem csalogánya.

«O lyány, a kék partokon
Illatosb a rétvirány,
Ott a myrtusbokrokron
Szebben zeng a csalogány;
Szebb az alkony kék ege
Csendesen borúlva,
Szebb a hajnal fellege
Tengerből pirúlva.»

Ah de kunyhód rejtekén
Oly szép élet nem virít,
Messzeparti jövevény,
Mint a csendes völgyben itt.
S halld mint zúg, üvölt a szél,
Tornyosúl a hullám,
Csolnakodba' bús veszély,
Bús halál tekint rám.

«Lyányka, kunyhóm rejtekén
 Csendes élet csörgedez,
 S gyöngé szellőn viszlek én
 Szép honom szellőihez.
 Jer, kedves, ne félj, velem.
 Zúgjon bár vész s hullám,
 Kísér a hű szerelem,
 S átvezérli sajkám.»

Mond, s ím fürgetegdagály
 Kél a barna fellegen,
 Szél és villám zúgva száll
 Déli tájról hirtelen;
 A hab hegygyé nő legott,
 Partját túldagadja,
 És a gyöngé csolnakot
 Vész közé ragadja.

Küzd az ifju s vissza még
 Biztosan remélve néz,
 Keblén hő szerelme ég,
 S esdekelve nyúl a kéz;
 Ámde harczra keltének
 Szél s örvény körülé,
 Még egy hullám s — istenek! —
 Végkép elmerüle.

Ülve part virányain
 Néz a lyány keservesen,
 Ámde szél s hab szárnyain
 A hajós már nem jelen.
 Messze a kék partokon
 Nyugszik eltemetve.
 S a hű csolnak egy fokon
 Hullámtól kivetve.

«Jer, te kedves csolnak, még,
 Vígý magaddal engemet,

Mely e bús szemekben ég
 Eltemetni könnyemet.
 A kék parti hegytetők
 Szent fényben viradnak,
 S ott örökké-zöld mezők
 Majd rózsákat adnak.»

A ZARÁNDOK.

Csendes völgy ölébe' kit fed
 E sötét kápolna itt?
 Mért szemed kisírva, lyányka?
 Mért ily búban arczaid?

«Nem fed, oh jámbor zarándok,
 Senkit e kápolna itt,
 Én könnyörgök : fedje béke
 A kedvesnek hamvait.»

Hol van kedvesed, leányka,
 Mely sír halma rejtí őt?
 «Messze messze, hol virág nem
 Illatozza a mezőt.

Puszta síkon zúg a szellő,
 Szem nem lél vándornyomat :
 Ott van sírja, oh zarándok!
 A forró fövény alatt.

Itt sohajtok, itt könnyörgöm :
 Légyen álma nyúgalom,
 S majd ha könnyeim kisírtam,
 Enyhül tán a fájdalom.»

Lyányka, lyányka, e nehéz bú
 Elhervasztja éltedet,
 Csillapítsd el aggodalmid,
 Szüntesd e gyászkönnyeket.

Él a szent kereszt vitéze
 A ki húnytát könnyezed,
 Nézz szemembe — rám nem ismersz?
 Én vagyok hű kedvesed.

Élek még, a vad pogánykar
 El nem olta engemet,
 Visszajöttem, visszahoztam
 Néked hű szerelmemet. —

«Ég, nagy ég! te vagy, szerelmem?
 A kit évtől könnyezek,
 Lelkem lelke! el nem olták
 Élted a pogánykezek?»

Ah mint dobban e szegény szív!
 Mint derül fel bús szemem!
 Fájdalom, ne ölj meg engem,
 Itt van, itt van kedvesem!

Hála, néked a keresztfán,
 Hála, hogy megóttad őt!
 Szív! merülj örömtengerbe,
 Vissza, visszanyerted őt!»

ILONKA.

«Porosz király s Terézia
 Viseltek háborút,
 Megnyílt a vad halálmező,
 Megnyílt a véres út.

Huszárruhába öltözék
 A barna szép legény,
 Elment zajos csaták közé —
 S csatán veszett szegény.

Ki mondja meg, bús lyány, neked
Mint hívják a helyet,
Melynek földén hősálmait
Aluszsza kedvesed ?

Boldog levél, jó Istened
Egy hű szívhez kötött,
Szemed mégis könnyel telik
Imádságod között :

Hajh gyászvirággal a helyet
Meg nem jegyezheted,
Hol sír ölébe' hamvadoz
Szegény volt-kedvesed.»

SZÉP JOLÁNKA.

1.

Hóvihar zúg, fúja éjszak,
A metsző hideg szelet,
Káldi a vadászsereggel
Járja künn a bérczeket ;
Vára csendes és körötte
Nyugszik a sötét vidék,
Egy teremnek ablakában,
Csillog a bús lámpa még.

«Nincs, ki a rabló kezéből
Engemet kimentene,
Hozzád esdeklem, tekints rám,
Irgalomnak Istene !»
Így sohajtoz a teremben,
S álmatlan virasztva ül,
Szívrepesztő gyötrelém közt
Szép Jolánka egyedül.

Szép Jolánka, kit, bolyongván
 Egykor a Vág partjait,
 Koszorúba fűzve dal közt
 A tavasz virágait,
 Káldi lángoló szerelme
 Vad dühében elrabolt,
 S évet sír le néma búban,
 Mint felhők között a hold.

Gondolatja messze szállong
 Honvidéke halmain,
 Apja ősi csarnokában,
 A Vág bájos partjain ;
 S ott, hol vért áldoz honáért
 Kendi, a harcz bajnoka,
 A ki szívének szerelme,
 A ki élte csillaga.

S ím a várnak udvarában
 Tompa nesz kél s zaj riad,
 És fülébe lónyerítés,
 Patkók dobbanása hat.
 A sötét előteremben
 Férfiléptek konganak,
 Ajtó nyílik, és berobban
 Egy magas vitéz-alak.

Felsikolt a lyány ijedve :
 «Kendi, Kendi, szent egek!»
 S a bajnokra dől, szemében
 Forró cseppek rezgenek.
 «Lelkem sírt, epedt utánad,
 Mély, ah mély kint szenvedék!
 Mennyi éjem volt virasztva,
 Láta hű tanúm, az ég.

Ámde itt vagy, és enyém vagy —
 Boldogító gondolat! —

Egy pillantat karjaid közt
 Meggyógyítja kínomat.
 Honnan, oh te kedves, honnan
 Hajt e zordon fürgeteg?
 Fürtiden mint csillog a fagy,
 Arczod, ajkad mily hideg!»

«Fürtímen bár csillog a fagy,
 S arczom és ajkam hideg,
 Hagyd, oh hagyd leányka, kedves:
 Bennem a szív lángmeleg.
 Jöttem érted, hogy kezéből
 Rablódnak kimentselek;
 Jer, ne késsél, míg a zordon
 Éj homályi rejtenek.»

«Jaj nekem, szívem szerelme,
 Jaj nekem, ha itt talál
 Rablóm, a vad, a kegyetlen,
 Sorsod rabláncz vagy halál,
 Tagjaimban mint hül a vér!
 Szívem mint szorúl, remeg!
 Fuss! veszélyt hoz minden óra —
 Lesnek áruló szemek.»

«Lyány, azért küzdék viharral
 Futva messze földeket,
 Hogy zsarnok kezekbe' tudjam
 Hervadozni éltedet?
 Lyány, szerelmem lángja gőz-e,
 Melyet szellő elfuvall?
 Bajnokodnak nincs-e lelke
 Víni érted százakkal?»

Ülj nyeregbe, hajnalig még
 Messze száll velünk a mén;
 Szűn a vész is, csillagokból
 Int felénk a jó remény!»

Mond a bajnok, és nyeregbe
 Tenni ölbe vette őt,
 Haj de késő! — lárma zúg már,
 S kürt rivall a vár előtt.

Megjövének — s hallja Káldi :
 Udvarán egy mén nyerit,
 Hallja s bosszulánggra lobban
 S felriasztja emberit.
 ««Fel, legények, a kapukra,
 Rabló dúlja váramat!»»
 S gyorsan szökken a nyeregből
 Mint felhői csattanat.

«Isten, Isten, itt a vég!» mond
 S összeroskad a leány.
 S már rohan be Káldi népe
 A teremnek ajtaján.
 Felbőszült tigris ha láttál
 Párduczokkal küzdeni,
 Kendi úgy ví rablókézből
 Kedvesét megmenteni.

Gyászvilága a teremnek
 Mérges harczaikra süt ;
 Látni vérnek áradását,
 Látni dúlást mindenütt ;
 Kendi rakva már sebekkel,
 Ámde karja még erős,
 S holtakat holtakra hányva
 Bátyaszirtként áll a hős.

Hajh de a ki többek ellen
 Víni győzne harczvihart,
 Érczből Isten nem teremte
 Törhetetlen férfikart :
 Gyorsasága végre lankad,
 Lángja csökken és kihül,

S száz csapások záporában
A holtakra halva dül.

11.

Mit jelent e víg zajongás?
Ki ül fényes ünnepet?
Mért lépé meg ennyi vendég
A magas vártermeket?
Nász van, tánczosok sűrögnek
Szívderítő víg zenén,
Szép Jolánka a menyasszony,
Büszke Káldi vőlegény.

A termék fölékesítvék,
Száz szövétnekfény ragyog;
Jöttek nagy számmal leventék,
Hölgyek és országnagyok.
Minden arcz örömben úszik,
Villogók a szép szemek;
Szűzek, ifjak boldogító
Mámorban merengenek.

Egy arcz van csak ennyi sok közt,
Melyen gyászjel látható:
A menyasszony arcza oly szép,
Melyhez nincsen fogható;
Lelke mintha messze vágyna,
Messze égiek felé,
Mert földön reményvirágít
Balsors összetépdelé.

Rég imádság tárgya ő már
A szelíd pór nép között;
Régi hit, hogy földi létből
Égi honba költözött.
Élhet-e utált karok közt
Ily felsőbb világi lény?

Élhet-e mátkája szörnyű
Gyilkosának kebelén?

Mint véstől letört virágszál
A nap hervasztó hevéen,
Fáklya elhaló világa
A sötét bolt éjjelén:
Egy kicsiny szellőfuvallás,
És a fény többé nem ég:
Olyan ő; vélnéd szívének
Minden dobbanása vég.

Nagy zsivaj van a teremben,
Zajlik a táncz és zene;
A menyasszony szép fejével
Pamlagára pihene.
Környezői szétmenének,
Kímélvén a szenvedőt,
Egy vagyon csupán, ki folyton
Vizsga szemmel nézi őt.

E körben hivatlan vendég,
Senki őt nem ismeri,
Harczfinak mutatja módja,
Öltözéke, fegyveri.
Réz sisak borúl fejére,
Mellét vas pánczél fedi,
Tórszemével a menyasszonyt
S vőlegényt kémlelgeti.

Most egyszerre elsötétül
A lovag tekintete,
S felnyúlván ülőhelyéből
Daliás szép termete,
A menyasszony pamlagánál
Ünnepélyesen megáll,
Vége táncznak és zenének,
Minden szem feléje száll.

«Szép Jolánka vőlegénye!
 Merre andalog szemed?
 Jer kedves menyasszonyodhoz,
 Nézd meg mesterművedet!
 Itt fekszik némán, halottan,
 A kezed-rabolta nő;
 Most lehelte végfohászát
 Szíve, a rég vérező.

A szülék szemfénye volt ő,
 Tőlök durván loptad el;
 És miatta bánatában
 Megszakadt két agg kebel.
 Mátkáját megöldökölték
 Udvarodnak őrei,
 Őt magát halálra kinzák
 Zsarnokságod törei.

Megkondúlt halálharangod,
 Vérrel élő szörnyeteg!
 Bűneid menyasszonyodnak
 Bátyja bosszulandja meg:
 Váradat hadam keríti,
 Téged kardom éle vár:
 Nyúlj fegyverhez! vétkeidnek
 Eddig terjed a határ.»

Elszörnyedve e szavakra
 Szétfut a vendégsereg,
 Káldi s a lovag kezében
 Már villognak fegyverek.
 Forr a két bajnok haragja
 S bőszerűlten egymásra csap,
 Mint midőn két hím oroszlán
 Martalékon összekap.

A lovag harczol szilárdan,
 Ámde társa már remeg,

Egy csapás még s a lovagnak
 Karja Káldit ölte meg.
 Ajka nyílt, de szólni többé
 A halál már nem hagyott,
 Völgybe roskadó szoborként
 Omlott össze a halott.

Káldi vára puszta rom lőn.
 Kő kövön alig maradt ;
 Szerteszórvák omladéki
 Vad bokrok s cserjék alatt.
 Élő lény nem jár körül
 Gyakran hosszú éven át,
 Néha a völgy fülmiléje
 Sírja ott ei gyászdalát.

A várról a táj lakói
 Több regéket mondanak ;
 Vannak, a kik ott az éjben
 Zokogást hallottanak.
 Egy igaz csak : életen túl
 Gyűlölők és szeretők,
 Ha egy hant fedezte is be,
 Békében nyugosznak ők.

A VISSZATÉRT.

Eltemette honját
 A mohácsi vész,
 Vissza vércsatákból
 Tér a bús vitéz.

Sziklavára csendes
 Mint a temető,
 Benne egy harang kong,
 Mély gyászt hirdető.

Föltekint, s hol a nap
 Nyúgodóba száll,
 Kék hegyeknek ormán
 Sziklavára áll.

Fenn a várteremben
 Fáklyák fénylenek,
 Bánatos karének
 Hangi rezgenek.

A teremközépen,	És belép a bajnok,
Magos gyászpaddon	És reá borúl
Kiterítve fekszik	A kedves halottra,
A szép hajadon.	Keblén mély kin dúl:

Arcza, keble halvány	«Mindent elvesztettem,
Mint a bércz hava,	Mindent — jaj nekem! —
Húnyva szép szemének	Harczon a hazámat,
Égi csillaga.	Itthon kedvesem.

Ah fekünném inkább
 Én e gyászpaddon,
 Mint te, szép virágszál,
 Ékes hajadon!»

A BAJNOK NŐJE.

«Hős fiad ha él-e,	Összejártam érte
Hol van, merre tért,	Völgyet, tért, mezőt,
Anyja kedvesemnek!	S holtak közt a téren
Tőlem ah ne kérdd.	Halva leltem őt,
Mondanom ha kell, hogy	Bajtársak könyeztek
Halva gyermeked,	A hű társ felett,
Anyja kedvesemnek,	Kit korán a hadvész
E szív megreped.	Sírba fektetett.

Nézz körül a rónán,	Lakja most rideg domb,
Megtalálhatod,	Rajta hősjelek:
Domb alá temetve	Dárda, kópja, zászló
Nyugszik magzatod.	Búsan intenek.
Váró hű nejéhez	A bajnok jutalma
Száguldó lován	Vérsebek, halál,
Nem jött a sereggel	És hideg dicsőség
Vissza harcz után.	Sír márványinál.

Oh mért szülte anyja,
 Mért a mostohát?

A ki feltalálta
 A fegyvert, csatát :
 Most nem volna halva
 Ifju kedvesem,
 Nem borongna gyászban
 Sírig életem.»

SZOLNOK MELLETT.

Szolnok mellett, a Tiszánál,
 Damjanics dicső vezér áll,
 És előtte a sereg,
 Melylyel a rácz pártütőket,
 A hon ellen felkelőket,
 Több csatákban verte meg.

Véres harczból most jövének ;
 Hangja víg a hadzenének,
 S győzedelmet hirdető ;
 Mondják : e nagy ütközettel
 Nyolcz ezer német veszett el,
 S Szolnok tája vérmező.

Nézni szép az átmenőket
 A midőn üdvözli őket
 Nyájas szókkal a vezér ;
 Öntudatban mint lobognak
 Arczaik büszkén azoknak,
 Kikhez szól vagy kit dicsér.

Új csapat megy most előtte,
 S ím, ő csákóját levette,
 S a csapat míg elhaladt,
 Tisztos fője elfedetlen.
 Nem maradt szem könnyezetlen,
 Ily nagy ünnepély alatt.

«Nektek hálát hol találjak,
 Legvitézebb zászlóaljak,
 Harmadik s kilenczedik?
 Mind oroszlánok valátok,
 Ellenségeink e csatátok
 Emlékökbe véshetik.»

«Egyenként megérdemelné
 Mindenik, tisztté emelné
 Őtet hadvezér szavam;
 Amde akkor tönkre menne,
 Villámától fosztva lenne,
 Vészeket hordó hadam.»

«Egymástól el nem szakadtok,
 És, miként eddig, maradtok
 Mindig győzhetetlenek;
 Kiknek rettentő nevére
 Megfagy az ellenek vére,
 S rácz és német szív remeg.» —

Így szólt a vezér. Szavára
 Villog minden szem sugára,
 S a hadból ily szó riad:
 ««Honszabadság a mi bérünk!
 Vigy halálra bár, vezérünk,
 Nekünk szent törvény szavad!»»

IDEGEN KÖLTŐKBŐL.

Kövesd híven példányodat,
Tökélyiben, hiányiban.
S tiszteld nyelved szabályait:
Nehéz az út, de célra visz,
S nehéz pályán szép küzdeni.

A VÁNDOR.

(Goethe).

VÁNDOR. Áldás veled, te ifju hölgy,

S áldás emléiden

E kisdéd gyermekedre.

Engedd e sziklafalnál

A szilfa árnyiba

Málháimat levetve

Melletted megpihennem.

HÖLGY. Mi cél hoz tégedet

A nap hevében

Az úti por között ide?

Arút hordasz talán

Városból a vidékbe?

Mosolygasz, jövevény,

Kérdésemen?

VÁNDOR. Városból árút én

Nem hordok; hűl az est már:

Mutasd meg a forrást nekem,

Melynek vizét iszod,

Te kedves ifju hölgy!

HÖLGY. Itt a szirt-úton fölfelé

Eredj előre. Cserje közt

Fog az vezetni a

Karámhoz, hol lakom,

S a kút vizéhez,

Melyből iszom.

VÁNDOR. Mi ez? Vad cserje közt

Intező emberkéz jele?

- Eme kövek nem a te műveid,
 Természet! te áldásodat
 Oly dúsan hintező.
- HÖLGY. Tovább csak, fölfelé!
 VÁNDOR. Egy architráb, mohtól fedezve!
 Rád ismerek, oh alkotó
 Szellem!
 Jelképed e sziklára nyomtad.
- HÖLGY. Tovább csak, jövevény!
 VÁNDOR. Felírás, melyre hágok!
 S olvashatatlan!
 Eltűntetek, ti mélyen
 Vésett szavak,
 Kik hirdetendők voltatok
 Mestertek szent érzelmeit
 Utókoroknak.
- HÖLGY. E kőre andalodtál,
 Idegen!
 Ott fenn több kő vagyon
 Kunyhóm körül.
- VÁNDOR. Ott fenn?
 HÖLGY. Bal kézre a
 Cserjén keresztül,
 Itt.
- VÁNDOR. Oh Múzsák s Gráncziák!
 HÖLGY. Ez itt kunyhóm.
- VÁNDOR. Egy templom omladéki!
 HÖLGY. Oldalvást erre le
 A sziklaér buzog,
 Melyből iszom.
- VÁNDOR. Lángolva szősz sirod felett
 Oh Genius!
 Feletted összeomlott
 Remekműved,
 Te halhatatlan!
- HÖLGY. Várj, majd edényt hozok,
 Melyből ihassál.
- VÁNDOR. Repkény foná körül

Karcsúdad istentermeted,
Miként ügykszel fölfelé
A romladék közől
Oszloppár!
S te ott, magányos hűg!
Főtök befedve barna mohhal;
Miként tekintetek le mind
Méltóságos szomorban
Leroskadott testvéritekre!
Szedercsalitnak árnyain
Föld és romok fedik be őket,
S rajtok magas fűszálak inganak.
Természet! így becsülöd
Remekműved remekművét?
Érzéktelen lerombolod
Szentségedet,
S kórót nevelsz fölötte?
HÖLGY. Mint szunnyad e gyerek!
Akarsz-e
Benn a karámban megpihenni,
Idegen?
Vagy ittkün inkább
A hűs szabadban?
Fogd e fiút, a míg
Vizet merek.
VÁNDOR. Nyugalmad édes!
Egészség, égi, vesz körül,
S mi békén alszol!
Te a szent múltnak omladékin
Születve, szelleme
Lengjen fölötted!
Kit az lebeg körül,
Szent isteneknek
Önérzetében
Élendi napjait.
Bimbókkal teljesen virágozz,
Tündöklő szép tavasznak
Fölséges éke!

S világíts társaidnak ;
 Ha majd lehervadoznak
 Virágaid, öledből
 Teljes gyümölcsök nőjenek
 Nap ellenében.

HÖLGY. Megáldj Isten !
 Ő mégis alszik ?
 Nincs mivel kínálni tudjalak,
 Mint egy szelet kenyér
 A hús italhoz.

VÁNDOR. Hála érte.
 Mi bájosan zöldel s virúl
 Minden !

HÖLGY. Mindjárt előjön
 Majd a mezőről férjem is.
 Maradj velünk, oh jövevény,
 Az estebéden.

VÁNDOR. S ti itt lakoztok ?

HÖLGY. Itt e falak között.
 E kunyhót még apám raká
 Téglából s romkövekből,
 És ez lakunk.
 Egy földmiveshez adva engem
 Kimúla karjaink közt. —
 Aludtál, kedves kis fiam ?
 Mi víg, mint vágyna játszni.
 Te dévaj !

VÁNDOR. Természet, oh te
 Örökre sarjadó !
 Mindennek adsz te életéhez
 Gyönyört ; és minden gyermekednek
 Osztályrészüll lakot.
 Fenn épít a párkányozatra
 A fecske, nem figyelve
 Mi ékitvényt tapaszt be.
 Hernyó arany lombot sodor be
 Fájának tél-lakúl.
 S te felséges romjai között

A múltnak alkotsz
Kunyhót magadnak, ember!
S éldelsz sirok felett!

Isten veled, te boldog nő!

HÖLGY. Hát nem maradsz?

VÁNDOR. Az ég áldása rátok,
S e gyermekekre!

HÖLGY. Szerencse járjon útadon!

VÁNDOR. Hová visz itt ez út
Túl a hegyeken?

HÖLGY. Cumába.

VÁNDOR. Mi messze fekszik?

HÖLGY. Jó három mérföld.

VÁNDOR. Élj boldogúl!
Természet, légy vezérlő útamon,
Az idegennek útain,
Mert a szent múltnak sírjain
Vándorlok én.

Adj enyhelyet

Éjszak viharja ellen,

Hol a délnek hevétől

Egy nyárligetke óv;

S ha majd nap szállatán

Az estnek végsugáritól

Betündökölt

Kunyhómba térek,

Ily kedves nő várjon reám

Ölébe' gyermekével.

EDVÁRD.

(Herder).

Kardod vértől miért piros?

Edvárd, Edvárd!

Kardod vértől miért piros?

S a bú miért epeszt?

«Oh én megöltem sólymomat,
Anyám, anyám!
Oh én megöltem sólymomat,
S hasonlót nem lelek.»

A sólyomvér nem oly piros,
Edvárd, Edvárd!
A sólyomvér nem oly piros!
Valld meg, nyíltan, fiam.
«Oh én megöltem pejlovam,
Anyám, anyám!
Oh én megöltem pejlovam,
Ki délczeg s hú vala.»

Vén volt, miért megölnöd őt?
Edvárd, Edvárd!
Vén volt, miért megölnöd őt?
Téged más kín gyötör.
«Oh én megöltem jó apám,
Anyám anyám!
Oh én megöltem jó apám,
S ez vérzi szívemet.»

S miként vezeklesz bűnödért?
Edvárd, Edvárd?
Miként vezeklesz bűnödért?
Fiam, mondd meg nekem.
«E földön meg nem nyúgoszom,
Anyám, anyám!
E földön meg nem nyúgoszom,
Túl tengeren megyek.»

És házadat miként hagyod
Edvárd, Edvárd?
És házadat miként hagyod,
A tágast s ékeset?
«Elhagyva majd leomlik az,
Anyám, anyám!

Elhagyva majd leomlik az,
S én látni nem fogom.»

S hová lesznek nőd s gyermekid?
Edvárd, Edvárd?
Hová lesznek nőd s gyermekid,
Ha túl mégy tengeren?
«Nagy a világ, koldúljanak!
Anyám, anyám!
Nagy a világ, koldúljanak;
Nem látom őket én.»

És jó anyádnak mit hagyandsz?
Edvárd, Edvárd!
És jó anyádnak mit hagyandsz?
Fiam, mondd meg nekem.
«Átkot hagyok s pokoltüzet,
Anyám, anyám!
Átkot hagyok s pokoltüzet
Gonosz tanácsodért.»

HOZZÁ:

(Uhland).

Szemed nem égi kék,
Szájad nem rózsaszáj,
Karod, melled nem líliom.
Ah volna az dicső tavasz,
Midőn a völgyben és tetőkön
Ily líljom s rózsa termene,
S mindezt oly tiszta ég
Venné körül, mint kék szemed.

SZENT-ILONA SZIGETÉN.

(Immermann).

SZELLEM. Ki nyög, ki háborítja csendemet?
VÁNDOR. Ember, ki vakmerő volt végbevinni

Emberfelettit, s most varázskörödben
Remegve érzi lénye szűk határit.

SZELLEM. Nyugodj meg!

VÁNDOR. Hangod mint harang

Szelíden zeng át. Megnyugodjam-e,
Megnyughatom-e, hol a természetet
Magát elhagyta futva nyúgodalma?

SZELLEM. Nyugodj meg. Nincsen és nem volt soha
Sajátkép emberekkel dolgom. Istenek-
S végzettel volt mindenkor. Mért jövéél
S kihez?

VÁNDOR. Tehozzád.

SZELLEM. Hozzám, és mi végre?

VÁNDOR. Szaváért a talánynak. Ó erős!

Korunk talányát fejtsd te meg nekem.

SZELLEM. A kor talányát? Mért talányos a kor
Tinektek? És ki tudja, a talányszót
Megmondhatom-e én? Vagy viszont, ki tudja,
Megmondván, fogsz-e érte adni hálát?
Miként vagytok? hogyan foly éltetek?

VÁNDOR. Ma jól, holnap rosszúl, megint jól

Túl holnapon. Viszály van semmiért,

És béke áll be újra semmiért,

Valódilag nem tudja senki, mit

Kiván emez, mit az, mit önmaga.

A nyelv sebes: lassú, ügyetlen a kar.

Uralkodás az asszonyé; s az mondatik:

Korunk jeles!

SZELLEM. S a láng, mely engemet
Emészte egykor el?

VÁNDOR. Sztétlobbana.

Rég elfeledtük. Most felöle szólni

Veszélyes. Vannak olyanok, kiket

Pírít, hogy keblök egykor hő vala.

SZELLEM. Van-e szó még felölem köztetek?

VÁNDOR. Több most mint éltedben. Neved

Mint Czsaré kiterjedett egész

Világon és legyőzte ellenid.

Tudják, hogy őket nem becsülted
 Félannynak sem mint azon saru
 Szegét, melyet leghitványabbika
 Viselt népednek: ám de őket az
 Nem bántja többé. Balszerencse, hogy
 Megdőnte sorsod, mondja mindenik,
 És újra visszaóhajt tégedet.

SZELLEM. Ez az, miről őket megismerem.
 Ez festi őket embereknek. És te,
 Ki ezt tudod mind, és te balgatag,
 Éjfélkor jössz a sírtól kérdeni
 A szót, mely mint imént vert pénzdarab
 Tenyéreden, oly tisztán tündököl.
 Urat nélkülöz a világ. Gonoszt
 Vagy jót, mindegy. Sőt jónál jobb gonosz.
 Minden szükségitek felett tinektek
 A zsarnok az, mi legszükségesebb.
 Jármos tinónak béres ostora
 Világosít fel mindent legsebesben.
 Értsd immár e szerint korod talányát.

VESZTESÉG.

(Goethe).

Egy szeretőm volt, s ah drágább mint mindenem: ámde
 Már nem enyém!—Hallgass, s tûrd, mit a sors keze mért.

BÁTORÍTÁS.

(Goethe).

Egy ember mi csekély, de ezer tud róla beszélni,
 Mint hata, mennyit tett, élte mi hasznu vala.
 Egy vers még kevesebb, de ezer szív éldeli báját,
 S ezren gáncsolják: Múzsza kegyencze, te költés!

AZ ÉJI DAL.

(Uhland).

Mi ver fel súlyos álmaimból?
 Oh nézd meg, jó anyám!
 Ki zeng oly édes hangokat
 A késő éjszakán?

«Nincs semmi nesz, nincs semmi hang,
 Nyugott az éjmagány:
 Ki zengne mostan dalt neked
 Szegény beteg leány?»

Ah az nem földi zengemény,
 Mi nékem élvezet ad:
 Egekbe hívnak angyalok —
 Anyám, jó éjszakát!

A LÁTOGATÁS.

(Goethe).

Feltevém, hogy meglepem ma lánykám,
 Amde ajtaját bezárva leltem;
 Itt van a kulcs, gondolám, zsebemben,
 S halkkal felnyitám a kedves ajtót,

A csarnokban nem találtam őtet,
 Nem találtam a kisdéd szobában;
 Végre halkkal megnyitám a kamrát,
 S ott lelém meg; édesen elalva
 Pamlagán fekütt felöltözötten.

Munka közt aludt el a leányka.
 Csukva voltak a gyöngéd kezecskék,
 Bennök a kötéske és kötőtűk.
 Oldalához ültem és tünődém:
 Költsem-e, vagy szenderegve hagyjam.

Elmerőle nézetébe' lelkem,
Szempilláin béke nyugodott volt,
Ajka rózsáin a néma hűség,
Arczain a kellemek lakának.
S egy jó szív ártatlan indulatja
Izgatá szép keble hullámzását.

Minden tagja kellő volt, feloldva
Édes álom égi balzamában.
Ott ülék örömben, s e merengés
Fékezett titkos tilalmival, hogy
Merjem háborítani szunnyadását.

Oh, te kedves, gondolám, az álom,
Minden álvonásnak árulója,
Nem fedezhet semmit is fel, a mi
A barát gyöngéded érzeményit
Háborítsa, a mi néked ártson.

Szép szemed sugári zárva vannak,
Melyek már magokban is lekötnek,
Nem mozdúlnak csókra vagy beszédre
Szenderület-zárta édes ajkid.
E karoknak elvarázsló lánca
Oldva van, mely máskoron körül fog;
És a kéz, a mézhizelkedések
Bájos szép társa. mozdulatlan.
Tévedés ha volna, a mit érzek,
És szerelmem hozzád öncsalódás.
Most eloszlanék, midőn övetlen
Helyhezé magát előmbe Ámor.

Így ülék sokáig és örültem
Szívem lánginak s az ő becsének:
Alva oly kedves volt ő nekem, hogy
Nem merém fölverni szenderéből.

Két narancsot és két rózsabimbót
 Csendesen kis asztalára téve,
 Kisuhantam lassan a szobából.
 A kedves szemét ha fölvetendi,
 Megpillantja tarka adománykám,
 Bámuland: ki, és miként hozá azt
 Zárt ajtókon által asztalára?

Hogyha látom újra őt, az angyalt,
 Még ez éjjel, oh miként örül majd!
 Hév szerelmem kisedd áldozatját
 Kétszerezve fogja viszonzni.

RENDELTTETÉS.

(Grün Anasztáz).

A midőn rózsát teremte,
 Szóla Isten: illatozzál!
 A midőn napot teremte,
 Mondá: égj nap, és világolj!

Alkotván a kis pacsirtát,
 Monda: szállj föl énekelve!
 A kerek holdat teremtvén,
 Monda: tündökölj az éjben!

A midőn hölgyet teremte,
 Monda néki: légy szerelmes!
 De midőn téged teremte,
 E parancsát elfelejté.

Mert másként hogyan lehetne:
 Hogy pacsirta, rózsza, nap, hold
 Teljesítik a parancsot,
 És te nem szeretsz, leányka?

A CSOLNAK.

(Lengyel népdal).

Part mellett egy csolnak áll
S hullámok tolúlnak,
S part mellől a csolnakot
Mindig távolabb viszik.
Egy nádszál eként kiált a
Távozó csolnak felé:

«Jőj te vissza, csolnakocska!
Nálam csenben nyughatol;
Jőj a part mellé megint,
Nézd az áradat mi nagy!»

«Bár a partnál csend van is,
S mély az áradat,
Még kicsinyt tovább röpülök
S vissza hozzád úgy jövök majd.»

«Ah te nem fogsz visszajőni,
Nem nyugodni nád között,
Messze hajtva elmerűlsz
A zajongó tengerárban.»

És a csolnak szél s hab-űzve
Messze ment s vissza nem tért.
Kérdezé a nád a tengert — —
De a tenger nem felel.

SZERB DALOK.

(Talvj és Gerhard.)

1.

A KIKERÜLHETLEN.

«Lelkem lelke, szép leányka,
Légy az én szerelmesem.»
Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha.
Elmegyek csapszékbe inkább
És arany serleggé válok,
Mint szerelmesed legyek.
«S én csaplárlegény vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha,
Kávéházban findsa inkább:
Findsa lészek, úgy menekszem,
Mint szerelmesed legyek,
«S én kávéfőző vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha.
Kinn a tágas zöld mezőben
Fűrjmadárrá válok inkább,
Mint szerelmesed legyek,
«S én vadászlegény vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded ifju,
Azt nem éred el soha.
Inkább a nagy tengereknek
Mélyén hallá változom,

Mint szerelmesed legyek.
 «Én pedig háló vagyok,
 S így is majd enyém leszesz.
 Légyen így, vagy légyen úgy,
 Mindenkép enyém leszesz ;
 Légyen itt, vagy légyen ott,
 Kedvesem vagy mindenütt.»

II.

ALKUVÁS.

Túl az erdön, túl a halmon,
 Hallik egy harsány sikoltás.
 És az ifju arra tér el
 S egy leánykát lát kötözve
 Vékony szál selyem fonallal.
 S így eseng a rableányka:
 Oldj el engem, ifju hősfi,
 Húgod lészek, ha eloldasz.

De a hőslegény felel rá:
 Húgom van nekem már otthon.

Oldj el engem ifju hősfi,
 Sógorasszonyod leszek majd.

De a hőslegény felel rá:
 Sógorasszonyom van otthon.

Oldj el engem ifju hősfi,
 Mátkád, hú mátkád leszek majd.

És megcsókolá az ifju,
 És eloldá a leánykát,
 S elvezette udvarába.

III,

OHAJTÁS.

Oh ha volnék rétnek hús patakja,
 Tudnám, merre solyjak habjaimmal
 Csörgenék a kedves ablakánál,
 Hol levetközik s ruháit ölti;
 Szomját majd belőlem oltaná el;
 Mellét meghüsiténem habommal,
 És a kedves, kedves szívhez érnék. —
 Oh ha volnék rétnek hús patakja!

IV.

LEÁNYI TÖRVÉNYSZÉK.

Három lányka ültetett virágot,
 Völgybe szegfűt, domb fölébe rózsát.
 S ím a nőtlen ifju arra tér el
 És kitépi a lányok virágít.
 De hálót fonának a leányok,
 Benne megfogák a nőtlen ifjat,
 S törvényszéket tartának felette.
 Mond az egyik: égessük meg őtet!
 Számkivessük! így kiált a másik.
 Fára függeszszük fel, mond a végső.
 Mindeniknek válaszolt az ifju:
 Egnem illenék, arany ha volnék,
 Számüzetném úgy, ha agg anyóka;
 Hős vagyok, lányokak, akasztatok fel
 Egy rossz fára — a lányok nyakára.

V.

SZERELMI KIN.

Oh viruló szép virágszál
 Bár az ég verné anyádat,
 A ki szült oly bájolónak,
 A ki a faluba küldött,

Hol hősök dőzsölve isznak,
 Gyermekek követ dobálnak,
 Hölgyek lejtenek keringőt,
 Szűzek éneket danolnak:
 Ott, oh kín! ott láttalak meg,
 S fáj örökre tőle szívem.

VI.

VADÁSZKALAND.

Még hajnalkor udvaromba' voltam,
 S már vadászaton, midőn a nap kelt
 Erdőbérczeken, midőn leszált.
 Ott találtam egy kedves leánykát,
 Szenderegve zöld fejének árnyán
 Kéve lóher volt fejének alja,
 Két fejér galambka üle keblén
 Tarka szarvas nyúgodott ölében,
 Föltevém, hogy e helytt töltöm éjem.
 Megkötöttem ménem a fenyűhöz,
 A fenyű ágához röpke sólymom,
 A nyaláb lóhert lovamnak adtam,
 A sólyomnak a két hógalambot,
 A szarvaskát hű vadászebemnek,
 A leányka megmaradt magamnak.

VII.

EGYESÜLET.

Szöke ifju s barna fürtü lyányka
 Egymásért epedve lángolának,
 Egy folyamba jártanak fürödni.
 Tagjok egy lepelbe törledezték.
 Esztendő múlt és még nem tudák meg;
 Jött a más s szerelmök közbeszéd lön,
 Közbeszéd lön a szülék között is,
 S anyjaiknak ellenére volt az,
 És egymástól őket elszakaszták. —

Csillagok lettek most hírvivők.
 «Halj meg, mond az ifju, e csillag által,
 Halj meg szombat alkonyán, leányka!
 Én vasárnap hajnalán halok meg.»
 Úgy lőn mint a bús legény üzente.
 Szombat estvén halt meg a leányka,
 A legény reggel korán vasárnap.
 Egymás mellé vannak eltemetve,
 A hideg föld fogta őket egybe. —
 Hónap múlt el, s ím az ifju sírján
 Zöldelő sugár jegenyfa nőtt ki,
 Egy piruló rózsza a kedves lyányén.
 A rózsát körülfoná a szép jegenyfa,
 Mint bokrétát a selyem fonalszál.

VIII.

SZERENCSÉTTLEN LÖVÉS.

Serral s Ostrovic közt háború van,
 Mind a két nemzetség kardja villog.
 Néhány özvegy törli már könyűit;
 De anyákat látni még zokogva.

Bérczeken vivott és róna téren
 Serral ellen Ostrovic csatákat,
 Mint két szarvas nemző gerjelemben.
 Vértett szíve mind a két családnak
 S bösz haragjok még nem csillapúlt le.

Serral-ágnak egyik híres ősze
 Így szólítá meg kedvelt leányát:
 Menj fel Ostrovicra, kedves Ilkám,
 S kémlelődjél, mit csinál az ellen?
 Hat hónaptól foly viszály közöttünk,
 S én ohajtanám már vetni végét.

Sapkát tesz fejére szép Ilonka,
 Paszománnal gazdagon kivarrtat,

Egy piros palástot vett magára,
 Börtopányit összefűzi lábán,
 S indul a hegyeknek Ostrovicba,
 A midőn épen leszáll az alkony.

Tűznél körben ültek ott a bégek,
 Néhány köztök tisztogatta kardját,
 Mások puskatöltést készítettek.
 Kéve-zsúpon ült a guzla-dalnok
 S őrtanyájokat vidítva zengett.

Köztök a legifjabbik, Hadanjy,
 Most a róna sík felé tekint le,
 S észrevéve jöttét idegennek,
 Ki tanyájokat kikémlelendő,
 Hosszú csövü puszkáját ragadja,
 Mely ezüsttel gazdagon kiverve.
 «Bajtársak, látjátok ott az ellent,
 Ki felénk lopódik a sötétben?
 Ha nem csillog sapkájára e láng,
 Meglepettünk volna tőle: ámdé
 Halni fog, ha kedvezend szerencsém.»

Fegyverét azonnal ráirányzá,
 S elsütötte; durranása hangját
 Ismételve zengi vissza a bércz.
 De sikolt egy élesebb kiáltás,
 És az ifju apja, Bjetkó, szólal:
 «E hang, Istenemre! női hang volt!
 Mely szerencsétlenség, mely nehéz sors!
 Szényenére vál egész fajunknak,
 Hogy kezüinktől gyenge nő esett el,
 Kiknek Serral fegyveres vitézt
 Illett volna harcban elterítnünk.»
 Mindenik ragadt kezébe üszköt.
 S ment közelre, látni a mi történt.
 Ott fekütt halottan a leányka,
 Véres arczczal földön elterülve.

Könnyező szemekkel szólt Hadanjy:
 «Szégyen, ah szégyen, hogy nőt ölék meg,
 S jaj nekem, hogy azt, a kit szerettem.»

Bjatkó rá komor szemmel tekintte:
 Fuss, oh fuss ez országból, Hadanjy!
 Altalad gyalázva van családunk.
 Mit fog Serral szólni, majd ha hallja,
 Hogy mint vad haramják nőt ölénk meg?»

Mélyen felsohajt a bús Hadanjy,
 Rátekint utólszor őslakára,
 S hosszú fegyverét vállára vetve
 A hegyoldalra le útnak indul,
 Hogy kimenjen messze tartományba,
 Jovan Vjeszki zengte nektek e dalt.
 Jovan Vjeszki legjobb guzla-dalnok.
 A ki vágy tovább Hadanjy sorsát
 Tudni, adjon díjt az énekesnek.

* * *

Kecskenyáját őrzék a hegyekben,
 Puskacsömre támaszkodva álltam,
 Hív kutyám aludt a hűvös árnyban,
 Minden fű alatt tücskök danoltak,
 Mert a nap heven süttött az égről.

Egy szép ifju lépett hirtelen ki
 A hegyútnak mély szorulatából,
 Testén tépve függtenek ruhái,
 De a régi rongy s kopás közől is
 Láthatólag tündökölt a hímzet.
 Hosszu puska volt az ifju vállán,
 Csője gazdagon ezüsttel ékes,
 Jatagán lógott bal oldaláról.

Hozzám lépve idvezelt szerényen :
 «Bátyám, úgymond, itt van-e vidéke
 A hősekben gazdag Ostrovicnak?»

Majd könyek perdültenek szememből,
 Felsohajtva válaszoltam : Itt van !

«Gazdag volt, úgymond ő, e falucska,
 Nyájak lepték el tetőit egykor,
 Négyszáz hadra termett hős fiának
 Tündökölt puskáján játszva a nap :
 Most csak téged látlak itt magadban,
 S e kisdéd bozontos kecskefalkát.»

Én feleltem : Ostrovic hatalmas
 Volt ; de népét nagy gyalázat érte,
 S e gyalázat végveszélybe dönté.
 Minden népeit legyőzte Serral,
 A mióta egy lyányt, szép Ilonkát,
 Meglővé az ifju hős Hadanjy.
 «Mondd el, bátya, mint történhetett ez ?

Serral jött mint bérczi áradat jön,
 És megöldökölte hőseinket,
 Földeinken feldulá az áldást,
 Gyermeink rablóknak adta pénzért,
 S Ostrovicnak régi híre eltűnt,

Hát az ősz Bjetkó felől hírt
 Nem tudnál nekem beszélni, bátya ?

Látván nemzetsége pusztulását,
 Felkapaszkodott ama tetőre
 És fiát kiáltozá, Hadanjyt,
 A ki elment messze tartományba.

S ím Serralnak egyik bége megjött
 — Hogy rá minden szentek átka szállna ! —

És lelőtte Bjetkót a tetőről,
S ősz fejét leszelve jatagánnal
Meglöké lábával a halottat,
S teste a hegyről mélységbe görgött.

E szókat hallván a vándor ifju,
Mint sebhedt gím földre omla arczczal,
S a mélységbe görgött, melybe apja
Holttestét a durva bég taszítá:
Mert, ki minket végveszélybe dönté,
Ó, Bjetkó szülötte volt, Hadanjy.

PRÓZAI MUNKÁK

AZ EPIGRAMMA THEORIÁJA.

(1828.)

Theoria nem alkot művészt, mond a profánus, s örömmel mondja lelkének vigasztalásául az a nem profánus is, ki a theoriák vizsgálatába unatkozott, vagy azokat épen nem használta, vagy ha tevé is azt, belőlök tanulságot meríthetni erején felül volt; mert a mélyebb speculációk szellemét felfogni soknak nem adatott még azok közül is, kiknek egyébiránt szerencsésb elme-tehetség juta. Van-e e szóban igazság, vagy legalább lehet s kell-e általános axiomául felállítani, a tisztán gondolkodó fejnek felesleges magyaráznunk. Azokkal mindazáltal, kik ezen fonák ideájokba szerelmesedve, s talán illő mérték felett szerelmesedve vannak, nem meggyőzni őket ellenkezőkről — ez sikeretlen törekvés volna — hanem itéleteiket mérsékleni, sőt leginkább némely gyengébbeket a ragadékony mételytől megóvni szándékozván, jónak leljük a dolgot egy kevésé világosabb szempontból láttatni. Serdülő korában literatúránknak nem lehet részvét nélkül tekintenünk, ha a theoriáktól való irtózás terjedni kezd, mert ez bennünket elviszen az útról, hol a lépések fáradságosak ugyan, de bizonyosbak, és inkább célhoz vezérleők; egy oly ösvényre, melyen az erősöket is bukdosó vagy épen nyakszegő menetelben mutogatja a mindennapi példa.

A költői lélek természet adománya. Nincs speculativus fej, nincs ítélő erő, szorgalom és studium, mely ennek hiányát kipótolhassa. Ezt bizonyítják a költészet születése óta minden idők, s nem lelhetünk esetet, mely ellenkező példát mutathatna. Mert voltak bár Lessingek többen is, kik csekély költői talentummal sok tekintetben jeles, sőt nem hibázunk, ha mondjuk, clas-

sikai becsű műveket adtak, de gyujtsunk csak kritikai fáklyát s keressük bennök a phantasia csillámaait, csillámaikat ezen mindenható tündérnek, ki csak maga képes alakjait poétai glóriával körülsugárzani, látni fogjuk, hogy azok vagy teljességgel nem, vagy csak oly gyéren tűnnek fel, mint a sűrű ködön átpillogó verőfény. Ellenben a természet alkot lelkeket költői szikrával, melyek fellobbanva önmagoktól teremtenek műveket példa és tudomány nélkül, hogy a hideg ész csak bámulni tudja őket, követni még messzünnen sem. De mi szokott majdnem kivétel nélkül mindig az ily műveken fő vonás lenni? Figyelmezzünk rájuk, s látni fogjuk, hogy czéltalanság a kivitelben, rendetlenség a részek közt, szövevény összefüggetlensége — s mit legelőbb kellett vala említeni — a valón túlcsapongás rajtok szembezőkő bélyegek. Mint hegyekről szakadó özön, úgy rohan a maga vad lángjai közt olvadozó genius, nem ismerve dagálya czélt és mértéket. A schilleri példa, hogy minden más elhallgattassék, eléggé tanulságos, hová vezet a genius, a studium által meg nem hódított erő. Tegyük hasonlatba ezen nagy költőnek fiatalkori dolgozásait, azokat az ultrapoétai alakokat, sok későbbben készült hasonló nemű, de mérték felett több becsű darabokkal; tegyük parallelába Moort és Ficsót — Stuart, Tell és Wallensteinnal; s előttünk áll a genius ott magán, miképen a természet kezéből kijött, csapongva fék és határ nélkül, itt theoriai tudományyal szeliden szövetkezve.

De Shakespeare és Homér fog talán ellenvetésül felhozhatni? Hogy az első rendkívüli ereje mellett theoriai tudománynak sem volt szükében, bizonyítja az ő ismeretsége az olasz literatúrával, mely azon korban már virágzott s kedveltetett annyira, a hogyan akkor semmi más literatúra nem. Íróinak jelesebb művei franczia — melyet Shakespeare, a mint drámáiból látszik, értett — sőt nemcsak franczia, hanem angol nyelvre is fordítva voltak. Bizonyítja továbbá az, mit az ő egykorúja s barátja Ben Johnson mond, hogy ő a

görög és római classikusokat tanulta, s lett legyen bár tökéletlen a görög és római nyelvben, (mint angol biographusa Skottowe véli) tudva vagyton, hogy Hellas és Róma jelesebb fejeinek munkáit 1550 körül az angol saját nyelvén olvashatta. S ha nem oly fordításban is, mint például a németek korunkban Homéért a hasonlíthatatlan Vosstól, olyanban legalább, mely az aristotelesi fő ideákat visszaadva az ön erejével is nagy Shakespeareből elégséges vala azt a Prometheus-Shakespearet képezni, kinek művei eddig a drámai költésnek legmagasabb fokán állanak. Vegyük kezünkbe Hamletet, s vizsgáljuk a színjátszóknak adott törvényeket, s kérdjük magunktól, ha ezen velős rövidségű axiomák nem legszerencsésebb theoriai abstractiók-e, melyeket vizsgálat előhozhat? belőlök a mély eszméletű műphilosoph nem oly világosan tűnik-e ki, hogy képes legyen minden kétséget elhárítani a Shakespeare theoriai tudománya felett? — Homér individualitása felől keveset tudunk. Az Odyssea s Ilias annyira eltölté az akkori görög nép lelkét, hogy csak a mű lebegett szünet nélkül előtte s alkotójáról minden elfeledkezett. Nem lehet vétkelleni, mond egyvalahol Lessing, hogy a napot istenlette a pogány nép. Ez a dicső égi ragyogvány úgy elragadta a patriarchális kor fiának lelkét, hogy az felsőbb okot, alkotó erőt nem tudá, s nem mert képzelni. A valódi mestermű egészen elfog benünket; azt hiszszük, hogy maga teremtette magát, vagy az egész természet munkás volt születésére. Így maradt Homér individualitása fátyol alatt; de szól maga az Odyssea, szól az Ilias. Nincs neme az emberi ismereteknek, mely ezen két műben ne érdekeltetnék. Homér itt historikus, orator, geographus, genealogus stb. azon felül, hogy költő, s a szépművészet több ágait is érinti, s nem lehet csodálni, ha ez a két mű már a régi kor írói által a minden ismeretek encyclopædiájának nevezetett. Ki oly járatlan a történetekben, hogy ne hallott volna azon sok Cosmo- és Theogoniák, Titánok s istenek tettei, Herosok viszontagságai, Hercules, Argo-

nauták, Theseos felől, melyek már régen Homér előtt énekeltettek? Ki előtt leszen képtelen, ha mondjuk, a mit már mások is mondtanak, hogy az Achilles dicsőítője előtt a trójai harczot, görög vezérek visszajövetelét sok apró Homérok zengették, kik a magok példájával mindannyi hatalomban munkáltak a mi nagy Homérunkra? s szükség-e mondani, hogy a példák vizsgálata egyike azon legjobb eszközöknek, melyek által theoriánk gyarapodhatik? — Homér azonban és Shakespeare oly geniusok, kik nagyságukkal kivételt tesznek a közönséges törvénytől, s ha azt kellene is hinnünk, hogy műveik egyedül természeti ösztön sugalmi voltak, nem döntenék el azon állítás, hogy theoria nélkül nem készülhet tökéletes költői mű. Az ily kivétel nem gyengíti, erősíti inkább a törvényt.

Szellem, ész, ízlés három fő hatalom, melyeknek egy célirányban kell munkálniok, hogy valamely tárgy tökéletes æsthetikai művé váljon. A szellem tárgyat terem, plánumokat alkot a kivitelre; az ész a találtakat itéli, választ, rendez, összeszövi a részeket, fontolja a motívok nehézségét; az ízlés szépségért küzd és munkál, de mindig szemmel tartva, mindig számolva a célirányt. Előtte ugyan ideálja — egy a lehető fenségig emelkedett tökély a szépben, — de ha a cél vesztesége forog fenn, kész hódolni a szellem sugalminak, kész morális szépet áldozni fel, hogy az æsthetikai nyerjen. Ekként törekszik e három istenség majd békén, majd harczban egymás közt, hogy a mű az æsthetikai postulátumok mindenikének megfeleljen. Ha a műdolgozóban e hármaknak valamelyike nincs meg, munkáján hiányok fognak ismerszeni. Az individuumra nézve nagyobb értékű az elsőt bírni; a műre nézve nagyobb veszteség a két utolsónak nemléte. Amúgy bennünket a mű elragad, de tévedésbe sülyeszt, veszélybe ránt, s féketlen csapongási kifárasztanak; így erőben tart, gerjeszt részvétet is; de szívünket mindig némi hidegségben hagyja. Az első születéstől nyert tehetség tudomány nélkül, a második tudomány szellem

nélkül. Ez csendesen ballagó vándor, a ki tudja utainak czélját; de önerővel el nem érheti azt, egyesülve pedig csak kis szikrájával is a szellemnek, nagy előhaladást tehet. Amaz villámroptú sas, mely szomjú vágygyal csapongja öszve az egész teremtményt, eléri a célokat, de rájok nem ismervén, keresztülszökdel felettök, s nem képes őket feltalálni, vagy azért, hogy ott hiszi lenni, hol nincsenek, vagy szemeit önlángjai kábítják el, hogy czélt és határt csak óhajt, de nem lel, és soha nem foghat egyébként, hanem ha ama vándorral szövetkező, szeretve veszi őt szárnyaira s általa hagyja magát kormányozni. Ez ki fogja mutatni a pályát, mely az óhajtás pontjához viszen. S így egyik erővel és szenvedélylyel, másik tapasztalással s okos mérséklettel haladván, célhoz jutnak, hová különválva nem fogtanak volna. Vagy, hogy kép nélkül szóljunk: a theoria azon mérsék, mely a csapongó geniust a természet határai közé vonja; a kisebb erőt pedig közelebb emeli a tökélyhez.

Elhiszszük, fogja egynémely mondani, hogy a ki művészpályára készül, szükség tanulnia, de mi olvasók mi célra tépelődünk a műtélők transcendentál vizsgálataikkal, holott azok nekünk sem hasznosak, sem írva nincsenek? Mi pedig épen az ellenkezőt véljük, s nem hiszszük, hogy legyen néposztály, melynek ezek a nem szeretett speculációk hasznosak s nagy mértékben hasznosak ne volnának. Csak egy kis béketúrést, s a dolgot tisztábbra fogjuk hozni.

Az emberi lélek az a fenéktelen mélység, melyet minden idők és korok fáradoztanak kimeríteni; s azon tudomány, melyet ennek studiuma által szereztünk, minden tudományok között leghasznosabb tudomány. A görög jól érzette becsét, azért írta delphosi oraculum homlokfalára: Ismerd meg magadat! Tagadhatatlan dolog, s az értő soha nem fogja kétségbe hozni, ha mondjuk, hogy psycholog sehol annyi szellemismeretet, oly bő kútfőt az emberi természet studiumára nem talál, mint egy valódi költő művében. A költő

avatva van a lélek legmélyebb titkaiba. Ő nem hosszas metaphysikai következtetések, hanem egy sebes tekintet által minden indulatot felfedez, minden szenvedély okát kitalálja, minden charaktert tükörben lát s mutat; sőt a lélek-functiókat még kezdetökben, mielőtt tételre törnének ki, meglesni, s a cselekvés menetelét fokoként leábrázolni tudja. Szerencsés az, ki az ily szellembuvárt a maga egész mélységében értheti, az hasznosb ismereteket fog magának az életre gyűjteni, mint ha napjait a tanulás bármely nemének szentelte volna. Belőle fogja megismerni a lélek méltóságát, vételkedésre gyúlad az elébe állított ideálokat magában valósítani, s nyomdokaikat követni. Itt látja a féketlen szenvedélyek következéseit s mérsékleni igyekszik a magáéit, lelke a szépnek, a nagynak érzetében fog lobogni, s eltelni erény szerelmével. De hányadik az, kinek megnyíthatik a tanulás ezen dicső pályája. Némely nem képes felfogni a költő czéljait, más a jót fonákul értvén, tévedések közé merül, s hol virágok voltak, mérget lelt, s elveszté magát velök, a legnagyobb rész pedig csak mulatni tuda ott, hol a tanulság leggazdagabb forrásai buzogtanak. Mily jótevő vezéretet, tanácsadókat lelhet az ilyen, a józan commentátiók, igazság szellemétől vezérlett kritikák, vagy közönséges nevezettel theoriai magyarázatok között, csak az nem látja, kinek szemei az előítéletek hályogán keresztülhatni gyengék.

Ha szemünket a historia literariára is vetjük, s végig tekintünk azon nevek hosszú során, melyek a philosophia körében feltűnnek, látni fogjuk, hogy azok érdemlik leginkább a philosophusi névnek tiszteletét, kik magokban a komoly tudományokat szépművészet sugárjai által melengették. Honnan ez a különös tünevény? honnan épen a tudományok azon két ágaiban, hol a mi ránczolt homlokú philosophiae doctoraink legkevesebb öszvefüggést látnak? — A kettő oly viszonyban áll egymással, mint eszköz és cél. A szépség törvényeiben tudniillik a léleknek legmélyebb titkai fek-

szenek. Valahányszor a contempláció egy törvényt abstrahál a szépművek körül, annyszor egyszersmind új felfedezés támad a psychológiában is. Az æsthetikai törvény nevezetesen magában foglalja, micsoda feltételek alatt lehet a szépnak legnagyobb hatása lelkünkre; következőleg minden ily törvény a lélekre vitetik vissza, a lélekből magyaráztatik meg. Mi természetesb tehát annál, hogy a philosoph ekképen vizsgálódva, az érzelmek folyását a maga sötét nyomain s eredete felé tapogatóván, előtte a szellemismeretben új tekintetek nyiljanak fel, melyekre ő következtetések által sohasem fogott volna juthatni. Mint maga a természet, oly kimeríthetlen a lélek; a speculáció nem fedezhet fel mindent az elébe ötlött tárgyak körül: a mindennapi tapasztalás pedig ritkán hagy maga után világos nyomot. Azon szerencsés pillantatok, melyekben a természetet a maga funkciójában megglephetnők, sohasem tűnnek el nagyobb hirtelenséggel, mint midőn magunkat akarjuk vizsgálni, s ha jelen vannak, a lélek, többnyire egyebekkel tépelődvén, nem veszi észre a magában végbementeket. Legcélirányosabb tehát azon jeleteteket, melyek lelkünkben a tettek rugóit mozgásba hozzák, szorgalmasan szétbontogatni s hasonlatba tenni a theoriával, így a törvényekre új világosság árad, s a szellemvizsgálat határai új fölfedezésekkel bővülnek. Hogy pedig ezen rugók olynemű jeletetek által hozatnak leginkább mozgásba, melyeket a szépműveknek szív s lélekre való hatásai szülnek, az magyarázatot nem kíván azok előtt, kik valaha az æsthetikai szép hódító hatalmát önmagokon tapasztalni szerencsések voltak.

Elmélkedéseinknek mindenike végtére oda megyen ki, hogy a theoria művészre s olvasóra nézve egyenlőleg szükséges. Ez fedezi fel a homályt; ez szab törvényeket a művésznak, törvényeket, melyeket nem maga alkot, hanem a természetből abstrahál; visszaviszi az indulatot eredetéig; kibontogatja a költő által meg nem magyarázható szövevényeket a magok gradációja

szerint, felállítja a karaktereket saját világokban; szóval, egy pszichologiai panorámot terjeszt a néző elébe. Mind annyi kincsek, annyi gazdagságai a való tudománynak! S íme ezek azon források, melyek örökre zárva maradnak előttiünk, ha a teoriák kárhóztatóit oraculumoknak hiszszük. Nézzünk szét valahára — mint az igazság részrehajlatlan szeretete kívánja — elvakulás nélkül embereink között, kiket művészi címmel tisztelnek meg mellékes tekinteteink, s látni fogjuk, ha azok emelték-e literatúránk becsét, kik a genie törvényt nem ismerő bizakodásával futották a pályát, vagy azok, kik studiummal nemesítették a születéstől kapott tehetséget.

Az olvasó megenged, ha egy kevésbé hosszabbak valánk. Theoria, a mit elmondani akarunk, s így nem volt helyén kívül a theoria hasznáról futólag egy-két szót tenni. A miről szólni fogunk, az *epigramma*, oly parányi tekintetű tárgy, hogy egy spanyol nem átallotta felőle mondani: «Ki oly félszeg, hogy egy epigrammát ne tudna csinálni; de ki volna oly balgatag, hogy kettőnek csinálására vesztegetne időt?» Azonban mi azt hiszszük, hogy az ilyenmő dolgozásoknak becsét nem annyira a tárgy, mint inkább a mód, melylyel előadatnak, határozza meg. Gyakran a legcsekélyebb tárgyak felett elmondott reflexiók nevezetes fölfedezéseknek lehetnek magvai. Óhajthatnók, hogy valaha poesisunknak egy tökéletes philosophiáját birhassuk, s ezen célra nem kis hasznú dolog volna, ha egyes nemeiben a költészetnek tehetségünkhöz képest kimerítő értekezéseket adnánk. Szíves hálával fogná megköszönni az ily elődolgozásokat egy későbbkori theoretikus, ki ezen, minden tekintetben nagybecsű munkának dolgozására szentelné erejét.

Értekezésünk öt szakaszra fog oszlani. I. Az epigrammák eredetét, II. az epigrammák nemeit egyenként véve, III. az epigrammákat közönségesen, IV. az epigrammákat más nemzeteknél, V. az epigrammákat nálunk, fogja érdeklenni.

1.

1. A természet belénk bizonyos ösztönt oltat minden nevezetes, körülünk végbement történetet valamely jel által az emlékezetnek hagyni, s ha ezen ösztönt kielégíthettük, lelkünket mintegy megnyugtatva érezzük. A félig vad állapotban élt ember úgy vonatott ezen ösztön által, mint mi, s ha, például, egyvalakit, ki őt közelebből érdekelte, elragadott mellőle a halál, földet halmozott felébe vagy követ gördített a helyhez, hol eltemetve volt, hogy ő vagy más ott évek után is elmenvén, emlékezzék a történetre, mely lelkében egykor ez vagy amazféle változást okozta. Később a félig vad állapoton túl vergődött, s e mesterségnek már egy kis lépcsőjére hágott ember az ily helyet oly jellel jegyezte meg, melyen az emberi kéznek világosabb nyomai mutatkozhattak, de ezen jelek is még igen messze voltak azon tökélytől, hogy az irányzott czélnek megfeleljenek. Pusztá mezőbe ért az utas, s figyelmét egy kőjel, vagy halom magára vonta, de az neki legfelebb azt mondhatta, hogy azon halom, vagy kő alatt egy megholt nyugszik; sőt ezt is csak úgy, ha már előbb tudtára volt, hogy a temetkező helyeket ez, vagy amaz alakú kővel, földhalmozattal jegyzi meg a szokás. Kicsoda az itt nyugvó, ki halmozta fel ezen hantot, mely kéz gördíté ide e követ, mily öszvefügésben voltak megholt s eltemető egymást közt? ezekről a sírjel mélyen hallgata. A vágyás ezen kívánságoknak eleget tenni, izgatta az emberi elmét, s úgy találtattak fel némely jegyek, melyek képekben adtak magyarázatokat, innen az ægyptusi pyramisok hieroglyphái. Ezek már birtak annyi tökélylyel, hogy a látás tárgyain kívül eszmét is jelentsenek a nézőnek, de még sok hiánynyal, mert azon felül, hogy — a dolog tudniillik a régiség buvárjai közt kérdés alatt van — hihetőleg csak a mysteriumokba avattak előtt volt érthető, s nem a népnél is, igen függött a jeltévő személy kényétől. Feltaláltatván azonban a hangok jegyei, — ezen

legcsodálatosb leleményi az észnek — általok az emberi vágyaknak mindenike kielégítettett, mert a lelketlen köveknek is szó és magyarázat juta. Herder ezen pusztá, minden művészi alak nélkül való (arról szólunk mi is) epigramma, vagy inkább felülírás eredetének psychikai okait más kiterjedtebb lélekösztönben találja. Abban tudniillik, mely bennünket vonz és kénytet gondolatinkat, érzelmeinket másokkal közleni, hogy így a lélek a szív mozdulatinak mindenike szavak által életet s formát kapjon, s a bennünk öszveszorult indulatoknak tágabb út nyiljék. Nem fogjuk a nagy férfiú tisztelőjét magunk ellen ingerleni, ha mondjuk, hogy ez csak úgy lehet psychologiai oka az epigramma eredetének, miképen az egész poesisénak. Ez a közlékenység ösztöne izgat bennünket gondolat s érzésnek oly szépített formát és képet adni, hogy alkalmas legyen másokban is szív s lélekre hatni; s mi egyéb a poesis, hanemha ezek a megszébbített s idealitást nyert alakok? Való tehát ez, de a poesis eredetének közönséges oka, s az epigramma eredetének különös és közvetlen kútfejét felebb mondottainkban helyezni a hihetőségnek talán inkább megfelelő leszen.

2. Midőn az embernek oly hatalom volt birtokában, hogy lelketlen márványra bízhatta gondolatai közlését, minden emlékjel új tehetséget, új életet kapott. Épületek, fegyverek, edények saját felírásokkal díszlettek. S íme ez volt kezdete azon poesis alaknak, mely felírási nevét (epigramma, inscriptio, Ueberschrift) korunkig megtartotta; de oly elváltozott jelentéssel, hogy ma igen kevés darabot lehetne saját értelemben *felírás*-nak mondani. Mansit vox tantum, mond Vavassor, mutata significatione et potestate sua.

3. Ezen inscriptiók először csupán készítőjök nevét, s azokét, kiknek készültek, foglalták magokban; vagy egészen száraz históriai factumokat beszéltenek elő, mindaddig, míg a poesis bennök a maga helyét elfoglalná. Mihelyt, tudniillik, a tárgyak, a személyek bizonyos melegebb részvétellel neveztettek meg, a fel-

írás azonnal érzelmet gerjeszta, érdeklővé, szebbé leve. Az ily felírások voltak előképei a művészi görög epigrammának, habár történelmi egyszerűségekben állottak is. Nagy száma azon daraboknak, melyeket Sappho, Erinna, Myro, Nossis, Anyte, Anakreon és maga Simonides írtanak, nem egyebek, mint egyszerű magyarázatai némely tárgyaknak vagy rövid történetek beszélete, melyek minden mesterkéltséggel nélkül, önmagok által hatnak reánk. A herderi Anthológiával megbarátkozott olvasó több ilyenekre fog emlékezni, a ki pedig a görög föld viráginak ezen szerencsés fogantató átültetését nem ismerné, az előtt e gyenge utánképzet sem leszen kellemetlen.

Egy fiatal lánykát fedez e sír mélye magába,
Bátyjáért hala meg s sírva fakadt az anya.
Őn mátkája gyanánt siratá vala mindenik ifjú
A lánykát, ki egyik kedvese sem vala még.

Milyen kedvesség ezen egyszerű előadásában a történetnek! hogy tűnik ki néhány sorokból a görögnek azon tehetsége, mely az újkori költőknél oly kevésnek sajátja, mely érzést nyugalommal adni!

4. Ha szemünket a görögökre vetjük, oly szerencsés öszvejövetelt találunk a körülmények között, melyek bennünket kísértetbe hoznak hinni, hogy az epigrammának náluk szükségképen kellett születnie. Képzeljük magunknak a mythosokat. Ezek a bájos népregék a görög világban öszvefonva és kötve voltak természet és társasági élet minden tárgyaival. Mily elmés történetek fátyola szövődött azon képzeletekből, melyeket ez a nép a maga Eros, Músa, Nympha, s Chárisairól formált magának! Mily közel állottak ezen történetek a közönséges élethez! Minden táj, forrás, hegy, s fának saját istennője volt, s az által minden tárgy nemcsak életet és szót kapott, hanem azonfelül anyagává leve a költészetnek. Csak folytatni, alkalmaztatni, fordulatot adni kellett ezen regéknek, s a régi történetből, régi gondolatból új támadt, s egyik a másikat ma-

gából önkényt hozta elő. — Képzeljük azt a boldog eget, melylyel a természet ezen tartományt megáldá. Alatta egy szép ifjúkor lengett a legszerencsésb befolyással a föld népére. Innen az az örökké vidám, az az örökké derült lélek, mely soha még népnek nem volt úgy sajátja, mint a görögnek. S épen ez a lélek az, melyben az epigrammai virágnak legtöbb magvai rejteznek. — Képzeljük továbbá a szobrokat, templokokat, sírköveket, emlékeket, fürdőket, művészeket s a nemzet nagy hőseit, s mindannyi tárgyait fogjuk szemlélni az epigrammai költészetnek, valaminthogy a planudesi gyűjteménynek nagyobb része valóban ily tárgyakra készült darabokat is foglal magában. Ezen egyszerűleg tárgymagyarázó nemhez tartozik Simonidesnek a thermopylaei hősekre írt ismeretes verse is, melyet Cicero, Stollberg, Herder, Schiller, nálunk Tóth László és Kazinczy fordítottanak. Stollberg leghívebben; Herder híven, de a másik verset csak egy hemistichiummal, s így a periodusnak azon teljessége, azon kerekcsége nélkül, melyet az epigramma szeret. Schiller sok erővel, de toldva. Tóth László toldás nélkül; de nála az az: *imitten, mikoron, ügyelnék* prózai szétfolyást ad a beszédnek, Kazinczy nem minden szellem nélkül, de hímezve, következőleg nem simonidesi egyszerűségben, s azonfelül oly elváltoztatással, mely a darabot a maga fenségéből vonta le. A ki tudja, hogy az effélék öszvehasználása nincs haszon nélkül, nem fogja balúl venni, ha itt mind a hat fordítást közöljük. A görög szóról-szóra ez: «Menj, ó vándor, s mondd el Spártának, hogy mi elestünk s a törvényt betöltve vagyon.»*

Wandrer, sag es in Sparta: Wir sind im Streite gefallen:

Haben, gehorsam, erfüllt unsers Landes Gesetz. —

Stollberg.

Wandrer, sags zu Sparta, dass seines Gesetzen gehorchend

Wir erschlagen hier liegen. —

Herder.

* Lásd Zerstreute Blätter von J. G. Herder. Zweite Sammlung. Gotha, 1786.

Wanderer, kommst du nach Sparta, verkündige dorten, du habest
Uns hier liegen geseh'n, wie das Gesetz es befahl. —

Schiller.

Vidd hírül, idegen, Spártának, hogy mi imitten
Nyugvánk el, mikoron szent törvényére ügyelnénk. —

Tóth.

Vándor, szent, hova lépsz, a hely. Menj, mondd el hazánknak,
Hogy törvényciért kész vala veszni fia. —

Kazinczy.

Dic hospes Spartæ, nos te hic vidisse iacenteis.
Dum sanctis patriæ legibus obsequimur. —

Cicero.

Mind a hat költő jeles darabot ada, de az originállal egyiké sem mérkőzhetik. Simonides nem abban találta a fenséget (Erhaben), a mit ezen dicső háromszázak tettek és mondanak, hanem abban, a mit elhallgattak. Ezek az ő hősei nem szólnak a tett nagyságáról, nem arról, hogy készek valának a törvényekért veszni, ők nem is látszanak érzeni mindezeket, nekik elég jutalom Spártával tudatni, hogy elestek, s a haza törvénye sértetlen szentségében áll. Az a valódi magasság a tökélyben, midőn az erény úgy vált második természetünké, hogy nemesen gondolunk, nemesen cselekszünk a nélkül, hogy tudnók, a nélkül, hogy magunknak érdemet tulajdonítanánk, vagy talán épen jutalmat várnánk. S íme, épen ily sugárokkal fénylik az a glória, mely a Simonides hőseit örök ragyogással vonta körül.

II.

5. Ezen kezdetkori epigrammáknak némelyike művésztelen alakban is oly kecscesel bír, hogy ma is hálára tarthatna jogot az a költő, ki bennünket ilyenemű darabokkal ajándékozna meg. Azonban ezt mondván, nem akarunk félreértetni s magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden epigrammában ezen egyszerű, csupán tárgy vagy történet által való szólást kívánnók. Vannak tárgyak, melyek ily alakban állíttatván elő, nem képesek

reánk hatni. Ezen esetben tehát egyéb postulátumokat lesz kötelesség a költőnek betöltenie. Például a leírt tárgy vagy elmondott történet után morális sententiát függeszteni, vagy valamely hasznos észrevételt élet, művészség és tudományok köréből; s az így készült darab már a művészi alakú epigrammáknak egyik nemét fogja tenni. Az elszáradt szilra írt epigramma a herderi Anthológiában világossá teendi, a mit mondunk.

Mich den erstorbenen Ulm umkleidet jetzo die grüne
Rebe, die ich erzog, als ich noch grünte wie sie.

Jetzt leiht sie mir die Blätter. O Wandrer, thue dem Freunde
Gutes: es lohnet dich einst noch in dem Grabe mit Dank.

Mily hatása volna annak reánk, ha csak az mondatnék el, hogy a venyigelombok befedezték az elszáradt szilt? De tegyük hozzá azon tanulságot, hogy a ki életében jót teszen mással, még koporsójában is áldva fog tiszteltetni, mely kedves érzéssel hat reánk a szemünk előtt álló hideg, érdekelni nem tudó tárgy!

6. Azt fogja talán egynémely vélni, hogy mi az epigrammai tökélyt ezen sententiáktól mérjük, és így nem lesz szükségtelen megjegyeznünk, hogy e helyt a sententiát csak kulcs gyanánt tekintjük, mely egy szép palotát nyit fel előttünk, hogy azt minden részeiben szemlélvén, rendeltetését is általláthassuk. Az efféle didaktikai sentenciák s életregulák közönségesen epigrammai czímmel tiszteltetnek meg, azonban, a közvélemény ellenére is, ezen czím törvényszerűségét méltán kétségbe lehet venni, s azon kérdést támasztani, ha őket egyebeknek, mint egyedül száraz tanulságoknak lehet-e tekinteni? Mert az epigrammában is, mint minden más osztályaiban a poesisnak, az kívántatik, hogy az a Horácz által emlegetett utile és dulce oly viszonyban álljanak egymással, hogy amaz ennek alárendeltetve legyen. Főbb czélnak tudniillik a poesisban — még a didaktikai neműekben is, hol egyik szempont az oktatás — nem kell s nem lehet mutatkoznia a gyönyörködtetésnél, s valahol egyéb

fő tendenciát lelünk, higgyük, hogy ott eltévesztetett a dolog.*

Ezen sententiákban pedig igen is szembeszökő, miképen haladja felül a hasznos az édest. Megvan az ily daraboknak a magok becse, igen sok hasznú didaxissal gazdagítanak bennünket, élet, művészség s tudományok köréből abstrahálva, de ha egyébiránt, s épen ezen egyoldalú tulajdonságoknál fogva, őket a poesis köréből kizárva nem másoknak, mint iskolai *versus memoriales*eknek nevezzük, tehetünk-e róla? Az aphorisma- és gnóma-író s a mi jámbor szándékú Zarkánk, ki egy jókora kötet maximát gyűjtögetett öszve szorgalmatos méhként könyveiből, szinte oly joggal kívánhatják a költői titulust, mint azok, kik efféle didaktikai sententiákat rím, vagy görög mértékkel felczifráztanak. Vagy ha valaki költői koszorúját féltvén, nyomasztó inségei között, épen az epigrammai versformákban akarna mondottaink ellen menedéket és pártfogást keresni, annak tanácslanók, hogy az epigrammatisták számából ki ne feledje azon hasznos embereket is, kik a köztársaság javára a salernói iskola præceptumait dolgozták. Megvan ezen gnómák némelyikében a rövidség, elmésség, antithesis s egyéb tulajdonok, melyek az epigrammának is sajátai; foglalnak magokban érdekes gondolatokat, gerjesztenek olykor csodálatot is, még sincs tehetőségkben az olvasóra azon érdekekkel munkálni, melylyel a valódi epigramma szokott.

7. Nem akarnók mindazáltal magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden tanulságos sententiát általánoson kitiltanánk az epigrammai sphærából; mi csak azon iskolai formájától az előadásnak iszonyodunk, mely

* Hely és czél nem engedik itt elmondanunk, miképen szokta a költő fátyol alá rejteni, hogy szeme a mű készüllete alatt az úgynevezett *utilitére* is vala függesztve, mert arra ügyelnie illő szabadság, s nem sulzeri sanyarú tekintetek szerint mindig dicséretes dolog. Olvasónknak, ki bővebben kívánna ezen pontban értesíttetni, ajánljuk Herder és Mendelssohn philosophiai munkáinak azon részét, mely a szépműveket tárgyazza.

a morális jót egész teljességében állítja elő, s az æsthetikai szépből egyetlenegy pontocskát sem láttat, annyira, hogy miatta a darab gyakorta nemcsak az epigrammának, hanem magának a poesisnak köréből is száműzetik. Mert hogy a sententiák epigrammákban helyet foglalhatnak, s nagy szerencsével foglalhatnak, azt mi magunk valljuk, s óhajtjuk, hogy olvasónk is higgye. De mikor ezt mondjuk, múlhatatlan kötelességnek ismerjük az ösvényt kimutatni, melyen a didaktikai tanulságokat előadási forma által az epigrammák tartományiba vezetni lehetséges.

8. Ki a görög Anthologiát, Catullt és Martiált, s az újabbaknak némely nagyait studiumává tette, észre fogta venni, hogy egyéb requisitumokon kívül tárgy eleven jelenléte, s egység, vagy a mi ezzel rokon, a célpont azon tulajdonok, melyeknek epigrammából kimaradniok nem lehet, s a mely versíró ezeket elmulasztotta, méltatlanná leve az epigrammatistai névre. A dolog rende alább fogja kívánni, hogy rólok szó legyen, itt csupán az elsőt, s azt is, a mennyire lehet, röviden fogjuk érinteni.

9. Epigrammatistának, midőn didaktikumokat szó költeményébe, s a gnóma-írónak céljai egyik. Mindkettő tanítani akar. Csakhogy amaz költői tehetségeinél fogva oly eszközöknek van birtokában, melyek egyszer hibázzák el céljokat, midőn a gnóma-író százszor munkált siker nélkül. A gnóma-író tudniillik szavakban mondja el a maga reflexióját, s tanítványára hagyja, hogy történetet vagy személyt keressen, melyhez a reflexio alkalmaztathassék. S hányszor nem történik meg, hogy a jámbor tanítvány nem tudott magának képet formálni, nem történetet gondolni, melyre a mondott észrevétel alkalmas lett volna, s így emlékezetében kevés idő múlva legkisebb nyoma sem maradt. Mert psychologi észrevétel, miképen emlékezetünkben csak kép és történet hagynak sokáig fennmaradandó nyomot, s a mi abstractum, hirtelen elszáryal. A költő ellenben maga alkot történeteket, s belőlök következ-

teti észrevételét, képeket állít, melyekre reflexiói már alkalmaztatva vannak. Nála a tanítvány mindent készen lel. A reflexio valósága kézzel-foghatóvá leszen, mert a költő előtte hagyja végbemenni a történetet, szemei előtt mozogni a képet, melyek erősen emlékezetébe nyomulván, valahányszor az élet tükre hasonlókat mutat, mindannyiszor megújulnak lelkében a költő rokonképei is, s visszahozzák a rájuk alkalmaztatott reflexiót.

10. Ezen képek, személyek, történetek előállításából támad az általunk úgynevezett *tárgy eleven jelenléte*. S ezek azok, melyek bizonyos tündéri színben felállítva kölcsönöznek a gondolatnak poétai formát. Nélkülök nincs poesis, hanem csak prózai igazság. A ki tompa érzeni azon életet, azon bájt, melyet általok minden költemény nyer, annak e jelen vizsgálatok nincsenek írva, hanem inkább azon tanács adva, hogy földi vándorlását más, s a költőtől különböző pályán igyekezzék kifutni, mert ezen koszorú soha nem lesz számára virulandó.

11. A szilra írt epigrammából (§. 5) a gnóma-író csak ezt mondta volna: tégy jót feleiddel; de a költő nem elégszik meg ezzel. Ő képet állít előnkbe, azt megszemélyesítve magát szólaltatja, s ez által életet és szépséget önt a mindennapi gondolatba. A gnóma-író sokratesi bölcseséggel declamálja el reflexióját.

Könnyedkén tűrjük, ha nagy érzeti vélünk, hogy ő nagy;
Nem tudjuk soha eltérni, ha törpe mered.

Midőn a költő azt ekképen festi előnkbe:

A genialis nép hamuban lakik, izzad az ülőn,
Nyúz, csal, lop, koldul, adja, cseréli lovát.
Egy gyengéje vagyon: szeret úrnak látszani. Boldog,
Hogy: a nyakán elavult czifra ruhácska fityeg.
Könnyedkén tűröm, ha nagy érzeti vélem, hogy ő nagy:
Nem tudtam soha még tűrni, ha törpe mered.

Kazinczy.

Ki mondja, hogy nem érdekes, nem tanulságos és szerencsés rövidséggel elmondott gondolat az, melyet a

gnóma-író adott? de képes-e oly érdeklődéssel hatni reánk, mint midőn a költő felállítván a maga képeit, elmondja a rólok abstrahált észrevételt, s egy szembeszökő parallelát von a kettő között?*

12. Ha Vitkovicsnak *Ördire* írt epigrammáját, mely különben gyengébb darabjai közé tartozik, de mondottainkra alkalmas például állhat, csak néhány szavakat változtatva így mondjuk:

Ötvened évében ha ki lyánykát vesz feleségül,
Az bizvást fogja mondani néki: fiam!

hasonlólag jó gondolat leszen, s némelyeket kísértetbe fog ejteni, hogy epigrammák közé számítsák, kivált azokat, kik azonnal epigrammának vélik az ily kis költeményt, mihelyt egy parányi elmésség vegyült belé; de az leszen-e ez, a mit Vitkovics írt?

Ötvenedik nyaradon lyánykát vettél feleségül:
Ennek ugyan bizvást mondhatod, Ördi: fiam!

A különbség a kettő között csekélynek látszik, mégis amaz elmés fordulata, rövidsége mellett is nem egyéb hideg, száraz észrevételnél, ez egy lélek s étellel teljes kép; az versbe szedett gondolat, ez valódi epigramma. A kettő oly viszonyban áll egymással, mint a tapasztalt s világban forgott ember s egy pedáns mondásai. Az történt dolgokat mond, melyek bennünket közönséges igazságokra vezértenek, ez sententiákat, melyekhez még elébb dolgoknak kell történniök, hogy igazak legyenek.

13. Úgy látszik, Lessing is érzette a *jelenlét* becsét az epigrammákban, de csak mint mellékes dolgot tekintette. Mert midőn azt mondja, hogy Owen a maga

* Kazinczynál a Pásztori sírja (I. Erd. Muz. I. f. 71. 1.), Martiálnál Decianus, Cæsar, M. Ant. Primus és az, melyet Ad Ceditianum írt, de imagine Marci Ant. Primi (I. Marci V. Martialis Epigrammata ex recensione Petri Sriveri Amstelodami. 1629. Lib. I. Ep. 8. Lib. VIII. Ep. 23. Lib. X. Ep. 23. és 32.) bővebb például szolgálhatnak.

epigrammaiban épen az a pedáns, kiről most emlékezünk, hogy verseiből nehéz egy huzamban egész könyvet fejszédülés nélkül elolvasni, nem azt veti-e utána okul, hogy a phantasia szeretne minden reflexiót azon hirtelenséggel, a mint a szem olvas, bizonyos képre vagy személyre alkalmaztatni, s mert ez, reflexiók sokaságától elborítottván, nem teheti, végre, sikertelen fáradozási közt, elcsügged? s mégis, az epigrammák mulhatatlan requisitumait előszámlálván, a jelenlétről hallgat, s elégnek hiszi az *elmésséget, várást és megnyugtatót* említeni. Vajjon nem azért-e így, mert ő az elmés nemben tudott szerencsésen mozogni? mivel a görög Anthologia valódi epigrammáinak, melyekben többnyire nincs elmésség, de eleven jelenlét majd mindenütt, adni a koszorút annyit fogott volna tenni, mint azt ön fejről tépni le. Kedvetlen dolog oly férfúról mint Lessing mondani, hogy önség botlásztá meg ítéletében; de az igazság minden felül van, s azt elnémítani semmi tekintetnek nem szabad.

14. Owen tompa volt érteni a jelenlét becsét, s ez az oka, hogy oly kevés epigrammát írt. Mert mintegy másfél ezer közül — ha kivesszük a maga által csak *ethika és politika monosticháknak* nevezett darabokat — alig érdemel egy hatod rész epigrammai nevet. Ellenben Martiálnál az 1530 darab között csak igen kevésről mondhatjuk, hogy nem epigramma, — Martiál egy azok közül, hogy a didaktikus költő nevét méltó jussal érdemlik, — az úgynevezett obscoenák csak a gyermek kezében veszedelmesek, az érett ember látni fogja, miként van bennök a vétek nevetségessé, utálatossá téve, s iszonyodva fog belőlök tanulságot venni, — s íme épen Martiálból tudtak legkevesebb sententiát kihalászni az *ætas lutea* vizenyős moralistái. Miért? mert nála a morál ritkán jelenik meg a maga mindennapi mezítelen alakjában, mert ő szavak által nem tanít, de példa által igen. Nála a tanulság a történetekbe van fonva, bizonyos személyek által mondva, s bizonyos személyekre alkalmaztatva. Nem nyilván van-e, a mit

Lessing mond, miképen a beszéd az illetén alkalmaztatás által mozgást és életet nyer? Ha talán nem vagyunk is ismeretesek a történettel vagy személylyel, kire az irányzat van, s nem tudjuk is okát, mért épen erre, s nem másra van célzás, maga az ily megszólítás ingerel, hogy saját körünkben is széttekintsünk, ha nincs-e itt is személy, nem ment-e végbe történet, melyre a költő reflexiója alkalmazható volna. Ily tekintetek lebegvén Lessing szemei előtt, csodálhatni-e, ha ő — bár nem azon úton indult el, melyen a görög Anthologia Meleagrosai, Simonidesei ragyognak — minden epigrammatisták közül egyetlenegy, ki gnómát nem írt. A görögökről ezen tekintetben nehéz elhatározólag szólni, meddig nincs megfejtve a kérdés, ha a Planudes Anthológiájában álló gnómák Meleagros korában éltek-e? Mert ez a gyűjtemény, melyet Planudesnek köszönünk, tizenhat század lefolyta alatt Philippus, Agathias, Kephalsnak s magának Planudesnek kezei között sok viszontagságokon ment keresztül. De vannak benne s nem kis számmal oly darabok, melyek maiglan legmesteribb például szolgálhatnak, mint kelljen a gnómának epigrammai formát adni, s az fogna a legjobb példányok után indulni, ki ezeket tenné studiumává. A németeknél Goethe ment ezen pályán dicsőséggel, azért nála oly ritka a gnóma.

15. Az elmondott mód szerint epigrammává lett gnóma azon nemhez fog tartozni, melyről az 5. szakb. szó vala.

16. A második osztályt a *festő epigrammák* képezik. Ezek azon benyomatnak következtései, melyet a költőre valamely külső tárgy, például: szobor, kép, vagy táj teve. Bennök főképen arra kell ügyelni, hogy a tárgytól vett hatás erős világosságban tűnjön fel, azaz oly directionis punctummá legyen, mely szembeszökőleg kimutakozzék, még pedig az epigramma végén. De ezen kitetsző fénypont nem leszen szűrő tövis, vagy nyíl, hanem inkább rózsabimbó, mely a bokrétának fő díszé s minden egyéb virágok csak azért látszanak mellé

füzetve, hogy szépségét emeljék. Így szoktanak a festők is árnyazat és színek ellentétele által bizonyos pontot a képen kiemelni. Ez a punctum directionis — vagy mint nevezni fogjuk, *célpont* — kiténtetése az, mitől az egész epigramma becse függ; s a mint ez erőtlen vagy homályos vala, azon mértékben fog az epigramma érdeme is hanyatlani. A görög költők többnyire azon pontot szerették kiténtetni, mely a tárgynak is — ha művészség szüleménye volt — a szobrász vagy festő kezétől kölcsönözött célpontja vala, s mennyi szerencsével, a görög epigrammák barátjai előtt ismeretes. Nem tagadhatjuk meg magunktól, hogy ezen nemből egy nagy szépségű darabot a herderi Anthologia után ne közöljünk; a kik vágynának többeket is látni, utasítjuk a felebb idézett munkára.*

Philoktetes.

Ja ich kenne dich, Armer, dem ersten Blicke verräthst du
 Leidender Philoktet, deinen inwendigen Schmerz.
 Wie sich das Haar ihm sträubt! Wie von der Scheitel die Locke
 Wilde verwirret fällt! auch in der Farbe noch wild.
 Und voll voll Furchen des Grams umkleidet dürrer die Haut ihn,
 Trocken, als fühlestest du selber im Blicke sie hart.
 Sieh, und im düstern Auge da hangen geronnene Thränen
 Starrend, sie zeigen ach! seinen unendlichen Schmerz.

A költő is azon situációt tünteti ki, melyet a művész kijelelt. Minden vonás oda céloz, hogy mutassa Philoktet meg nem nevezhető fájdalmát. Gyakorta ezen célpont nem mondatik el szavakban, mint az imént felhozott Philoktetesnél, hanem a képek festetnek oly erős színekkel, hogy nem lehet nem látni s érezni a célpontot is. A festői epigrammáknak poétai érdemökön felül az a becsök is van, hogy élesítik s gyakorolják a művitélői tehetséget.

* Zerstreute Blätter. Zweite Samml. lap 86. s 87. Auf das Bild der Medea, Iphigenia im Bilde: l. 98. Hercules und Anthæus. l. 89. Alexander stb.

17. Valamint lélek a tárggyal kétféle viszonyban áll — egyik, midőn a tárgy befelé munkál a lélekre, másik, midőn a lélek kifelé munkál a tárgyra: azonkép oszlik el a festői epigramma is két nemre. Egyik a mesterség (erről szólánk a 16. szakb.), másik a természet műveit tárgyazza. Ide tartoznak az Anthológiában álló, forrásokra, ligetekre stb. készült darabok, valamint az eroticumoknak az a serege, melyet a szélesebb értelemben vett festői költészet osztályozatában vonhatni. Itt a költőnek szabadabb tér nyílik ki, mint az elsőnél, hol a szobrász vagy festő célját akarván kitüntetni, annak phantasiájához is kénytelen ragaszkodni.

18. A természet műveinek egyetemleg van főcéljuk, egyenként s különvéve nincs; innen van, hogy midőn a költő egyes művet akar a természetből kivenni, s művészi gonddal megnemesíteni, céljt ön lelkéből kell merítenie s művébe lehelni, különben költeményének nem leszen saját szempontja, s nem céliránya sem, s előre kiszámolt cél nélkül munkálni oktalanok dolga. S ez a functio, midőn a költő a maga által alkotott céljt művébe szövö, az, melyet mi kifelé munkálatnak a tárgyra neveznénk. Ez a különböztetés a két festői nem közé nem hoz nevezetes elhajlást, de a költőnek hasznos intésül szolgálhat, mire szükség vigyáznia; a gondolkodó psycholog pedig talán valamely fölfedezésre juthat általa. A két nemet egy festői névvel nevezni nem hiba. — A festői epigrammák között díszes helyet foglalnak ezen darabok, s például szolgálhatnak, miként merít a költő önlelkéből célpontot.

Dolce Madonnájára.

Mely báj! mely fenség, mely isteni bánat ez arezon!
 És mely szent megadás s gyermeki bizodalom!
 Bús anya, mennyei szűz! e kép láttatja, mi voltál;
 Vidúlj fel, s e kép fogja mutatni, mi vagy.

Kazinczy.

Báró Vesselényi Miklós képe.

Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos,
 S a tetején örökös tűzörvény s ætheri fagy küzd.
 Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
 Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
 Erdély! mennyköveid forrnak benn, esküszöm, áldczz!
Berzsenyi.

Die Göttergestalt.

O Praxiteles, o Polykletus, seyd ihr gestorben?
 Lebet denn nirgend mehr Eure belebende Kunst?
 Dieses duftende Haar der Melite, die strahlenden Augen,
 Ihre Göttergestalt Einem Altare zu weihn —
 Bildner, Künstler, wo seyd ihr? Das schönste Menschengebilde
 Kam vom Himmel, um uns Paphia selber zu seyn.
Herderi Anth.

Auf die Statue der Venus.

Sieh Papanhovens Meisterstück, die schöne Venus ins Gesicht!
 Sieh an den Mund des Marmorbilds! Mann sieht die Stimm und
 lört sie nicht.
Kleist.

19. Ha az epigrammában egy vagy több gondolat valamely nem várt öszveérésbe hozatnak egy más s tőlök egészen különböző gondolattal, s az által a lélek kedves megjátszatást érez, akkor az ily darab egy harmadik osztályt formál az epigrammai sphærában. Benne bizonyos csel rejtezik, s talán nem rosszul *cseles* nevet viselhetne. Vele az enyelgő darabok is többnyire testvéri hasonlatban állnak, s czéltalan bonczolgatás volna őket különös osztályba helyezni.

Der schwörende Liebhaber.

Ich schwör' es dir, o Laura, dich zu hassen;
 Gerechten Hass schwör' ich dir zu.
 Ich schwör' es allen Schönen, sie zu hassen;
 Weil alle treulos sind, wie du
 Ich schwör' es dir, vor Amors Ohren,
 Dass ich — — ach! dass ich falsch geschworen.

Lessing e darabot dalai közé tette, s egyike legjobb epigrammáinak.

Többé nem szeretek; minek a sok néma vesződés?

Mit tegyek? a kegyes int: élni, szeretni csak egy.

Kisfaludy Károly.

Hittem az esknek ah! azt a hold és csillagok hallák,

S érte kezessé lön, s mennyi gyönyörrel! az éj.

És ím csalva vagyok. Menj, menj! én kába, ki minden

Boldogságimat egy lányka kezébe tevém! —

Mit? nem igaz? lássad levelét: elfogtam. Igaznak

A legszemtelenebb sem meri vetni cselét. —

Ah de te sirsz, nyakamat karod általölelte, könyűdtől

Arczomat ázni érzem. — Csalfal feledve hibád.

Kazinczy.

A görög Anthologia igen jelesek mutat e nemben is.*

20. Valahányszor a cseles epigrammában elmésség rejtezik, mindannyiszor múlhatatlan részei lesznek a *szövevény és célpont* (l. ezekről §. 25. 27. 33.), egyeb esetekben pedig itt is, mint minden epigrammai nemekben, elég a célpontra, de erre mindenkor, fő figyelmet fordítania a költőnek.

21. Minthogy az ártatlanul dévajkodó elmésség inkább szeret párosulni a jó indulatból eredt, játszó, enyelgő s nem kártékony csellel, mintsem a sujtó és metsző elmésséggel, mely mindig epébe mártja nyilát előbb, hogysen elpattantaná, hajlandóbbak valánk a metsző elmésséggel fegyverzett epigrammákat egy különös negyedik osztályba tenni, s ezt annál inkábbbára, mivel a kettő között theoriai tekintetben is vannak elhajlások. — Minekelötte tovább mennénk, nem lesz helyén kívül, ha elmondjuk olvasónknak röviden — cél és hely hosszab kitérést nem engednek — mit értünk az elmésség alatt.

* Herders sämmtl. Werke. Zur schönen Literatur und Kunst, Wien, 1813. X. Theil. l. 58. Der zweite Paris; l. 71. Die badende Venus stb.

22. Azon ügyesség a lélekben, mely a dolog közt elrejtve lappangó hasonlatokat egy sebes, egy könnyű tekintet által felfogva előnkbe állítja, neveztetik elmésségnek. Ezen kevés szavakból nyilván van, hogy az elmésség világos és szembeszökő hasonlatok fölfedezésével nem foglalatoskodhatik, s ebből ismét az következik, hogy az öszvehasonlító functióban sohasem lehet kérdeni, ha a felállított hasonlat egész tökéletességben való-e; mihelyt tudniillik a hasonlat világos volt, s egész tökéletességben való, annak előállításából többé nem fog elmésség származni. Azonban, bár az elmésségnek nem szabad egész tökéletességben valónak lenni, mégis mindenkor valamilyen, bármi parányi alapon kell épülnie, különben elveszti valószínűségét s ez által egész erejét. De hogyan történhetik az meg? A hasonlat valósága tudniillik csak bizonyos részek, bizonyos tekintetek megegyezésében áll, vagy hogy Jean Paullal szóljunk, az öszvehasonlító pont a beszéd szemfényvesztő sebeségéből támad, s a helyett, hogy magában egész hasonlatot rejtene, a fél, harmad, vagy negyedrészt hasonlatot egyenlőséggé csinálja. Ekként munkálván az elmésséget teremtő functiók, bátran merjük állítani, hogy alig van oly két dolog a természetben, melyből az arra teremtett lélek elmésséget ne hozhatna elő, mert mindenhol lehető oly *prædicatum* feltalálása, mely bizonyos pontban két dologra illethetik. — Minden elmésség, minél könnyebben kötötte öszve az oly dolgokat, melyek közt a mindennapi szemlélet nagy elhajlást látott, következőleg minél mélyebb homályból kellett a hasonlatnak előidéztetni, s minél több hasonlatot talált ugyanazon két vagy több dolog közt, annál nagyobb sikerrel munkált reánk, s ezen tekintetek mindenkor ugyanannyi mérlegei lesznek az elmésségnek. Vannak az elmésségnek több, részint mellé, részint alárendelt (*co- et subordinatæ*) nemei, mint például az éleselme (*Scharfsinn*), mélyértelem (*Tiefsinn*) antithesisek, szójátékok, stb., melyeknek mindenike különös sajátsággal bír; ki rólok bővebb tudományt akar meríteni, az nagy

haszonnal veheti kezébe a jean-pauli æsthetikai programmákat; czélunkra elég, ezen kevés vonásokat adni az elmésség fogalmáról.

23. Az elmés epigrammákban két vagy több gondolat egy pontba csap öszve, melyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott s nem várt szikra pattan ki, mely elmésséget rejt magában. A közönségesen minden epigrammákban megkívántató tulajdonokon kívül szükséges részek benne a *szövevény és kifejlet*.

24. Vedd kezedbe Martiált és Lessinget, s epigrammáiknak nagyobb részén szembetűnőleg fogod tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátyol szövődik, melyen gondolatok és képek mutatkoznak, de ezen gondolatoknak, ezen képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen, meddig az epigramma végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a gondolatok fátyola és felvilágosító pont az a két epigrammai rész, melyet mi szövevény és kifejlet nevekkel jegyeznénk meg. Másoknál expositio és clausula, inductio és conclusio, protasis és apodosis.

25. Lessing a szövevényt s kifejletet *várás és megnyugtató* (Erwartung, Befriedigung vagy Aufschluss) szavakkal jelelte meg, értvén alattok azon ideákat, melyek a mindennapi nyelvben a kíváncsiság, s ennek kielégítése által értetni szoktak, s oly elmaradhatatlan részeknek tekintette, hogy nélkülök az epigrammát epigrammának nem ismeré. De nem kellett volna a bölcс férfiúnak elfelednie, hogy várás és megnyugtató oly tulajdonok, melyek minden költeményben megkívántatnak, sőt nemcsak költeményben, de sok egyéb helyt is. Jaj azon eposnak, mond Herder, drámának, historiának, philosophiai és matematikai értekezésnek, mely várást nem gerjeszt, vagy ha gerjeszte, kielégíteni nem tudja. De jaj a szépművészetek akármely nemének, ha csak várást gerjeszteni s kíváncsiságot kielégíteni tuda; ezek mellékes dolgok, s a művésznek egyéb és sokkal nemesebb czélokra szükség törekednie. Kellott volna azonfelül észrevennie a sok tiszteletreméltó

philosophnak, hogy efféle sanyarúságok — melyek való alapon nem is épülnek — épen azon darabokat fogják az epigrammák közül kizárni, melyeknek legtöbb poétai becsők van. Mert ha a várás és megnyugtató — legyen bár azon értelemben véve, a hogyan mi a szövevényt és kifejetet veszszük — határozza meg, mi epigramma, s mi nem az, úgy a görögök, Goethe és Kazinczy nem voltak oly szerencsés tanítványi az epigrammai Músának, mint őket lenni legalább mi hiszszük, s nem könnyen feldönthető okokból hiszszük. — Szükség emlékezni továbbá, hogy a Lessing által annyira tisztelt s méltán tisztelt Martiálnál is vannak darabok, melyekben egyszer a szövevény, másszor a kifejet nemlétét lehet észrevenni, annál a Martiálnál, kiről mondatott, hogy az újak és régiek között legnagyobb epigrammatista, s egyetlenegy a görögök és rómaiak közül, kinek tiszta és bizonyos fogalmai voltak az epigramma alkatjáról. Mi azt hiszszük, hogy az a theoretikus fog valót mondani, ki a szövevényt és kifejetet közönségesen minden epigrammában becses résznek fogja tekinteni, de múlhatatlanul szükségesnek csak azon nemben, mely az elmés címét hordozza. Miért épen csak itt s nem máshol is, úgy hiszszük, nem leszen kérdés többé azok előtt, kik felebb mondottainkat értették s tudják, hogy az elmesség hasonlatot involvál magába, melyet szövevény és kifejetet által lehet szerencsésen az olvasó elébe állítani.

26. Szólottunk a szövevény és kifejetet szükségéről az elmés epigrammákban, illő, hogy szóljunk tulajdonaikról.

27. A szövevénynek egyik requisituma az, hogy több, másik, hogy kevesebb ne mondassék benne, mint a mennyi a kifejetet emelésére kívántatik. Az első ellen azok vétének, kik nyereségnek hiszik, ha egy-két verssel többet adtanak, s feledik, hogy csak az jó, a mi célhoz viszen, s minden egyéb helyén kívül áll, következőleg hibás. A szövevénynek kiszélesítése azonfelül, hogy azt a mindenütt nagybecsű præcisiót sérti, igen

gyakran rontja az egységet is, és a beszéd kerekességét, melyek mindannyi sugárai az epigrammai tökélynek.

28. A hosszas theoriai szemléletések között magunkat is megszálla az epigrammai düh, s kevélyeknek érezvén magunkat minden nyomon másokból hozni példát, próbát tevénk, ha egy epigrammát írni tudnánk-e; s íme itt van, a mit

«súlyedő titokban
Kegyajkin a képzés lehelt vala:»

Könyvem vágyva vedéd, olvasni mohón neki ültél;
Lelkedet egy-két miv édesen elragadá.
Ez tetszik mégis, mondod Szalavári, leginkább;
Nem hittem rossznak, már, Szalavári, gyanús.

De fájdalom, a mellett, hogy epigrammát rosszat írtunk, még azon vigasztalás sem marad lelkünknek, hogy egy jó gondolatot hoztunk elő a semmiségből, mert ez a gondolat már tizenhatsz év előtt élt, még pedig epigrammai formában élt. Tekints a *Tövisek és Virágok*ba, ott ez áll:

Míveim közt neked ez tetszik, Szalavári, leginkább;
Nem hittem rossznak, már, Szalavári, gyanús.

Minden fogja látni, hogy az az erő itt egy pontra gyűlve munkál a végső gondolat emelésére, mely a mi négy sorunkban szétfoly, s azon felül szükségtelen és céliránytalan beszéd, sem energiája, sem annál inkább szépítésére nem szolgál az epigrammának.

29. Naugerius — az az ismeretes új-latin versíró, ki Catullnak tiszteletére minden évben bizonyos számú példányokat égetett meg a Martiál verseiből — ezen epigrammát írta egy lánykára.*

Nil tecum mihi iam Phoebe est, nil Nox mihi tecum,
A vobis non est noxve, diesve mihi.

* Carmin. Sel. ex illust. poet. Sæc. XV. et XVI. Bassani 1781. pag. 43.

Quantum ad me, ut libet auricomo sol igneus axe
 Exeat Eoæ Tethyos e gremio;
 Ut libet, inducat tacitas nox atra tenebras:
 Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.
 Nam quoties a me nitidos avertit ocellos,
 Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit.
 At quoties in me nitidos convertit ocellos,
 Candida et in media fit mihi nocte dies.

A különben szép darabnak egyik nevezetes hibája az, hogy benne a szövevény széles, másik, hogy azon meglepetést, melyet a kifejlet eszközteni képes lehetne, már eleve elfoglalja a szövevény végsora.

Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.

Itt már mondva van, a mi utóbb a kifejletben következik. Nem elég volna-e csak ezt mondani az egész darabból, hogy epigramma legyen:

— quoties a me nitidos avertis ocellos,
 Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit;
 At quoties in me nitidos convertis ocellos,
 Candida et in media fit mihi nocte dies.

Kazinczy és Vitkovics több előlátással tudták mérni az epigrammai hatást, midőn ezen reminiscentiális darabokat adták:

Kél a nap s megnyílsz, de ha száll, elzárkozol. E szív
 Ezt teszi, Gyengyi, ha jössz, ezt teszi, Gyengyi, ha mégy.
 Kazinczy.

Égek, rám ha veted szemeid, fagyok ím, ha behúnyod:
 Czenczi l te fogsz jéggé tenni, te fogsz hamuvá.

Vitkovics.

Naugerius még egyet ada Pythagoras szobrára, melyet Lessing is felhoza Észrevételeiben az Epigrammákról:

Quem totis vixisse anima redeunte renatum
 Mutato fama est corpore Pythagoram,
 Cernere iterum ut docti cœlo generatus Asylæ
 Vivat ut antiquum servit in ora decus.
 Dignum aliquid certe voluit; sic fronte severa est,
 Sic in se magno pectore totus abit.
 Posset et ille altos animi depromere sensus,
 Sed veteri obstrictus religione caret.

Ezt az erőtlen beszédű unalmas darabot egy más (Faustus Sabæus) így adá jobban, s hűbben (Lessing mondja) a görög originálhoz :

Pythagoram pictor poterat finxisse loquentem,
Verum Pythagoram conticuisse iuvat.

Kár volt a buzgó catullíanusnak az általa nem becsült Martiáltól, vagy legalább az annyira tisztelt s talán mégis fonákul értett Catulltól nem tanulnia, miképen kell epigrammai szövevényt alkotni. De ez a catullo-mania szinte úgy vethete akadályt a jámbor tanulásának, mint bizonyos más mania a mi fiatal versíróink tudományos előmenetelének.

30. Vannak azonban esetek, hol a nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a kifejlet hatásán, sőt inkább elősegéli azt. Például, midőn a kifejlet feltünése viszonyos észfogatoktól függ. Ilyen az, ha valamely dolog szerfelett nagynek vagy szerfelett kicsinynek festetik. Ekkor a nagyság vagy kicsinység mértékét szükség kimutatni, s azt leginkább azáltal lehet, ha a mértéknek több tárgyait fokokként számítjuk elő, hogy a kicsinyt, kisebb, legkisebb, — a nagyot nagyobb, legnagyobb kövesse, s a superlativus gradusból szökjék elő a kifejlet. Nem tudunk oly darabot, mely annyi sugárt önthetne ennek felvilágosítására mint Martiálnál a XI. könyv XIX. epigrammája.

In Lupum.

Donastis, Lupe, rus sub Urbe nobis:
Sed rus est mihi majus in fenestra.
Rus hoc dicere, rus potes vocare
In quo ruta facit nemus Dianæ,
Argutæ tegit ala quod cicadæ,
Quod formica die comedit uno;
Clausæ cui folium rosæ corona est;
In quo non magis invenitur herba,
Quam costi folium, piperve crudum:
In quo nec cucumis jacere rectus,
Nec serpens habitare tota possit;
Erucam male pascit hortus unam,

Consumto moritur culex salicto;
 Et talpa est mihi fossor atque arator,
 Non boletus hiare, non mariscæ
 Ridere aut violæ patere possunt.
 Fines mus populatur, et colono
 Tanquam sus Calydonius timetur;
 Et sublata volantis ungue Procnes
 In nido seges est hirundinino;
 Et cum stet sine falce mentulaque,
 Non est dimidio locus Priapo,
 Vix implet cochleam peracta messis,
 Et mustum nuce condimus picata.
 Errasti, Lupe, litera sed una:
 Nam quo tempore prædium dedisti;
 Mallem tu mihi prandium dedisses.*

A kijelölt két első és két utolsó sorok már magokban is epigrammát alkotnak; de sokkal kisebb mértékben bírják a hatás erejét, mint amúgy a martiálisi gradációkkal. Hibázna, ha valaki hinné, hogy ezen hyperbolák egyedül csak iskolai amplificatiók. Mindannyi fokként haladó erős vonások azon parányi képnek kitüntetésére, melyet a vett ajándékról előnkbe festeni akar a költő.

31. A szövevénynek második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidségre törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják, a minek mondatnia kellene, vagy pedig az epigramma címébe adják, a mi egyformán vétek, mert a cím csak különböztető jele s nem része a költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá. Ily hibába tévedt Kleist, midőn Hieronymus Amaltheusnak ezen nyelvünkre is szerencsésen fordított epigrammáját így adá:

* Kezünknel a felebb idézett scriveriusi kiadása volt Martiálnak s némely variánsokat kénytelenek voltunk másokból kiírni. Scriveriusnál a dicere «ducere»; az argutæ «arguta»; a clusæ «clusæ»; a costi «Cosmi». Egyetlenegy darabban mennyi hiba! s ezenfelül nem valóságos botránkozás-e classicusnál a szavakat így írva látni: litTeris, consumPto stb.

An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.

Du musst, o kleiner Lykon, dein Aug Agathen leihn:
Blind wirst du dann Cupido, die Schwester Venus seyn.

Ákonnak jobb, és Phyllisnek bal szeme nincsen,
Ámde felülmúlják kecsesel az isteneket.
Kis gyermek, testvérednek gyönyörű szemed add át:
Igy te vak Eros, és ő Kútherea leszen.

Ponori.

Az originál ez:

Lumine Acon dextro, capta est Lecuilla sinistro,
Et potis est forma vincere uterque Deos.
B'ande puer, lumen, quod habes, concede puellæ:
Sic tu coecus Amor, sic erit illa Venus.

A Kleist epigrammáját címje nélkül érteni sem lehet, mert a mi Amaltheusnál a szövevényt teszi, Kleist a címbe fonta azt, s ez a Kleist epigrammája épen oly rosszul epigramma, mint Kazinczynál az az ismeretes *Arbuscula* című szép darab az leszen, ha így adjuk:

Roscia, midőn a hallgatók lepisszegnék.

A ti javallástok, pór-rend sokasága, gyalázat:
Mesteri játékom csak lovagénak örül.

Martiálnál, s az ő tanítványánál Lessingnél, sohasem szükség cím által vetni világosságot az epigrammára. Nálók minden magából a költeményből érthető. A németeknél pedig Goethe címet nem is szokott adni epigrammainak, mint nálunk Kisfaludy Károly a maga 28 számból álló részint gnóma, részint epigrammáit is címek nélkül adá, a nélkül, hogy értelmökön legkisebb homály volna.

32. Kifejlet, célpont ideái oly rokonok egymással, hogy miatta a dolog valósága nem vesztene, ha a theoretikusok által a kettő összezavartatnék. Mi alább a célpont nevezettel fogunk élni; itt azon okból használtuk a kifejletet, mivel általa a szövevény ideája mellett felvilágosító antithesist nyer az olvasó. Tudva va-

gyon, mily viszonyban áll genus és species egymás között a logikusoknál, és így nem leszen érthetetlen, ha mondjuk, hogy hasonló viszony van az epigrammai theoriában a célpont és epigrammai nyíl között. A célpont tudniillik genus, a nyíl ennek alárendelt speciése. A célpont közönségesen minden epigrammai nemekben mulhatatlan rész, tehát az elmésben is, csakhogy itt — minthogy az epigrammai elmésségben többször van szűrő és metsző célzás, mint nem — sajátabb nevezettel nyílnak lehet mondani.

33. Az epigrammai nyílnak egy új s elmés gondolatból kell állnia, mely ha rövidséggel mondatott el, minden benne megkivántató teljesített. Lessing tagadhatatlan hibát követett el, midőn a célpont (nála Befriedigung, Aufschluss) rövidségénél okát közönségesen a szobroknál hirtelen elmenni szokott nézőkből magyarázta; de sokkal nagyobb leszen a hiba, ha ezen magyarázatot különösen a nyíl rövidségének okára alkalmaztatjuk, mert hogyan lehessen valamely szűrő vagy metsző gondolatnak szobron helye, megfogni nem tudjuk. Okot mindig legjobb magában a dolog természetében keresni, s a jelen esetben is, ha azt mondjuk, hogy az magában az epigrammai nyílban fekszik, a legvalóbbat találtuk. Mert nem nyilván van-e, miképen a sebes röppenet adja meg erejét az elmésségnek? sőt Jean Paul szerint maga ezen sebes röppenet elmésség. S oly nehéz-e megfogni, a mi még a physikai világban is mindennapilag kitetsző, hogy a tárgy röppenése annál sebesebb, minél rövidebb tért kell befutnia? Bármily elmés legyen a gondolat, ha sok szavakban adatik, elveszti erejét, szinte úgy, mint a lapály szélességén szerte áradt folyó, s nem munkál többé oly hatással reánk, mintha egy-két szóból pattant volna ki. Hosszan talán nem is szükség a dolog felett elmélkedni. Oly világos ez, hogy gyéren található példát, hol a nyíl rövidsége ellen vétetett volna. A poetasterek legtörpébbike is — kiknek literatúránk igen kis köréhez képest mi sem vagyunk szűkében — minekelőtte

tollat venne kezébe, ezt szokta előre kigondolni, a mi gyakorta Scaligerként nem is egyéb, mint az a tolvajkulcs, mely úgy alkalmas egy, mint száz más zárnak felnyitására. Ez mind, a mit a nyílról szükségesnek véltünk mondani.

34. Az eddig előadott osztályok csak a négy legnevezetesebb epigrammai nemeket érdeklík. Többször szólni szükségtelen, nem azon okból, mintha vélnők, hogy ezen osztályzat minden nemeket kimeríthetne, hanem mivel a művizsgálói szempontokat főképen csak ezekre kell fordítani, s a mit rólok a theoria mondhat, az minden egyéb, általunk nem érdeklített nemekre is kisebb vagy nagyobb mértékben alkalmazható. Az epigrammai költészet oly sok elágazatokra oszlik el, hogy mindeniket bizonyos osztályzat alá vonni fáradságos dolog volna, s ha valaki tenné is, munkája alig lenne több, mint szókönyvi magyarázat.

III.

Értekezvén az epigrammák nemeiről egyenként véve, alig maradt valamely theoriai szempont érintetlenül; néhány helyt pedig a dolog önkényt vona hosszabb magyarázatot maga után, hogy most ezen szakaszban, mely az epigrammák közönséges tulajdonaikról szóland, csak kevés marad említeni való.

35. Ha a II. szakaszban előadott nemeket egybe fogva vesszük szemügyre, tapasztalni fogjuk, hogy az epigramma oly költemény, mely valamely jelenné tett tárgy egyes tulajdonát bizonyos szorosán meghatározott ponthoz függesztve adja elő. A költő, tudniillik, tárgyának jelenlétet ad, s benne valamely tulajdonságot fedez fel, vagy egy maga által talált tulajdonságot poétai valószínűséggel költ reá, előadását akként alkalmaztatván, hogy a mű egészéből egy bizonyos pont, melyhez minden vonás mérve van, s melyből a költői képnek tekintetnie kell, szembeötlőleg feltűnjön. Mindezt rövid, numerosus, eleven beszéddel előadva.

36. Ezen kevés, definitio helyett szolgáló, vonásokból könnyű kitalálni az epigrammának kirekesztőleg saját requisitumait. Azok mellett jelesül, melyeket az æsthetika általában minden költeményben megkíván: *a tárgy eleven jelenléte, hajlékony előadás, célpont, egység, s végtére* — a mi ezen két utolsóból veszi létét — *rövidség*, azon sajátságok, melyek közönségesen az epigrammából kimaradhatatlanok.

37. A tárgy eleven jelenléte élet, mozgás, személyesítés ideáiban oszlik fel. Vagy, hogy az egész művészi titkot kevés szóban kifejtsük, a lelketlen dolgoknak emberi tulajdonokkal rokonságba hozatala eszközli a tárgy eleven jelenlétét. (Hasonlítsd 9—14.)* Midőn egy elvont s külső érzékek által meg nem fogható dolog mondatik el, abban nincs tárgy eleven jelenléte, hanem csupán testetlen gondolat. Ellenben ha az ideát valamely személyesített s emberi tulajdonokkal felruházott alak mondotta el, ha az észrevétel bizonyos személyre volt alkalmaztatva, a gondolat képben adva stb., íme ezen esetekben már látható lett az eleven jelenlét. Szükség, hogy az epigrammatista erre fordítson főképen figyelmet; mert ezt elmulasztván, könnyen aphorisma-íróvá válhatik.

38. A célpont az a végső gondolat a költeményben, melynek kiemelésére vagynak minden egyebek használva. Mihelyt valamely mellék idea ezzel összefüggésben nincsen, bármely tökéletes lett legyen is magában, célptalanul használtatott; s az epigrammának épen oly ártalmára van, mint az eposzi nagy alkotványnak a vele öszve nem font és szőtt epizód. A célpontnak a költemény legérdeklőbb gondolatját kell magában foglalnia, s minden lehető fortélyokat munkába vennie, hogy az olvasóban szív- s lélekre hasson. Innen következik

* Lehetne mondani, szélesb értelemben, rerum intellectualium corporatio. Mert a költészet nem szenved merő intellectuális, valamint nem merő materiális tárgyakat sem, hanem a kettőből egygyé lettet.

azután, hogy minden epigrammának csak egy célpontja lehet; mert ez a superlativus gradus az érdeklletben kizárja a többség észfogatját.* Ha ezen észrevételt szemünk elől el nem veszítjük, könnyű leszen megmagyaráznunk, mennyire van Scaligernek igaza, midőn az általa úgynevezett differtum epigrammának, hol minden distichon saját és különös célponttal bir, adja minden egyebek felett az elsőséget; holott azt kell inkábbára mondanunk, hogy az illetén elmejátékok a helyett, hogy «sokat adnánk egyben», mint Scaliger mondja, végtére a sokban sem adnak egyet, legalább tökéletest nem.

39. A haladékony előadás, mely leginkább a több distichonokból álló epigrammákban észrevehető (mint például a 30-b. idézett), a szavak és gondolatok fokoneként emelkedő vagy eső következéséből támad. Ezen haladás az előadásban egy soha eléggé nem becsülhető tulajdon, a theoretikusok által emlegetett æsthetikai interessét főkép ez szerzi az epigrammában. Ebből származik azon rend, mely szerint a költemény tökéletlenekről tökéletesbekre hág, s a viszonyos tökéletnek legfőbb pontjával végződik. Azonban ezen tökélet nem magára a gondolatra, hanem azon érdekllet erőre nézve vétetik számba, melylyel az olvasóra munkál, Mert különben az következének, hogy midőn a gondolatok menetelében nincs emelkedés, hanem épen ellenkező, ott egyszersmind haladás sincsen; mely állítás rokon a képtelenséggel. Ki a Martiál epigrammáját (30) figyelemmel olvasta, az előtt nyilván van, hogy ott, bár az ideák quantitative hanyatlanak, az érdekllet erő az olvasóra nézve pontról-pontra emelkedik, s a haladást kézzelfoghatólag mutatja. Vannak költők, még a jobbak között is, kik ezen általunk itt szóba vett haladást, más ettől különböző neművel igyekeztenek

* Der doppelte Gesichtspunkt ist in der Poesie kein geringerer Fehler, als in der Perspectiv, mond Lessing. Sämmtl. Schriften. Berlin, 1796. I. Th. I. 148.

kipótolni, haladással, tudniillik, az időben. De nem nagy szerencsével. Mert ez érdeket nem hoz az olvasóra nézve, s nem gerjeszt æsthetikai interessét. Nem kevésbbé hibás gondolat, mint a haladást az időben drámai actio forrásává tenni. A példa talán nem lesz szükségtelen.

Áon berkeiben zaj nélkül folyjon el életem,
 Mint kristálycsermely myrtusok árnyai közt.
 Olykor kis felhő víg kedvem egére borúlhat,
 S a szerelem, mint nap, szórja szelíden el azt.
 Könnyű lélekkel lássam közelíteni végem,
 S kedvesemen függve húnyjanak el szemeim.
 Emlékül nyiljék minden kikeletre poromból
 Gyászoló hívemnek síromon egy nefelejts.

Hol van itt az az emelkedő következés az ideákban?
 Az látható, hogy az epigramma első distichona az élet felvirult szakában játszik, a végső distichon pedig a sír nefelejtsével végzi szerepét. De emelkedett-e ezáltal az érdeketi erő? S a változás, mely megtörtént, egyéb-e, mint haladás az időben? — Ismét:

Mint a kék égből kimosolygó csillagok éjjel,
 Oly kiesén fénylők mennyei szép szemei.
 Arczain a lilium s a rózsza ölelgetik egymást:
 Trónt Ámornak ajánl bíbora ajkainak.
 Ég, de szelíd kívánati, mint Auróra könnyűi,
 Oly tiszták, s havazó tél fedi keble nyarát.

Ha az olvasó próbát teszen, s a különben igen szép darabnak distichonait ellenkezőleg rendeli el, mint most állanak, hogy tudniillik az első foglalja el az utolsónak helyét és viszont — vagy akár mint zavartassanak össze és vissza egymás között a distichonok — tapasztalni fogja, hogy a darabon egyéb változás, mint a distichonok széthelyezése, nem történt; s az epigrammai érdeket sem kisebb, sem nagyobb annál, mint előbb volt. Csalhatatlan jele a haladás és — a mi ennek többnyire következése szokott lenni — célpont nem létének. Egy más epigramma-író a maga *Faustina* című darabját, mely ezen utóbbik után van dolgozva, any-

nyiban több szerencsével adá, hogy ha haladást nem is, célpontot legalább hozott belé; ha mindjárt egy ismeretes matthissoni dalból is, elég hogy hozott, s általa epigrammája alkotját tökéletesbbé tette. A darab eként hangzik:

Tűzszeze szól, gyönyörű nézése varázsol örömré,
 S váltva mosolyg Éósz s Hesperus arczairól.
 Szép kerek ajkainak szava égi melódia s Cháris
 Tánczkönnyű léptei myrtusi berke körül.
 Láng repülő haja hókebelére művésztelen omlik,
 S gyengéd szíve, miként Venus Uránia, szent.
 Látni ez ártatlan kedvest, egy tiszta tekintet
 A nagy Olymposnak mágusi tája felé.

40. Az a belső egybefüggés, melynél fogva minden részek bizonyos pontban összeérvén, egy egészszé olvadnak, egységnek neveztetik. Nincs ága a szépművészségnek, melyben egység nem kívántatnék, s ugyanazért e helyt, hol csak az epigrammának kirekesztőleg saját tulajdonai érdekeltetnek, róla hosszabb szó nem lehet. Elég legyen azt mondani, hogy minekutána az epigrammában minden, még oly parányi vétek is, szembeötlőleg feltűnik, szükség nagyobb gondot fordítani reá, hogy ezen egész alkatot összeduló egység hiánya benne ne találtassék.

41. A rövidség nem egyéb, mint a szavaknak és kitételnek bizonyos ponthoz célirányos mérséklete. Oka az epigrammai rövidségnek magában a dolog természetében alapszik. Maga azon észfogat, hogy az epigramma csak egyetlenegy pontot emel ki a tárgyon, kizár minden szélesb kicsapongást. Nem kívántatik tudniillik ezen célra, hogy a kiemelő árnyzatok nagy kiterjedésben tóduljanak elő, elég ha egy tömegbe verődnek a centrum körül öszve. Mert contrast, melylyel a tárgyak kiemeltetnek, nem sokaságnak, hanem különbözőségnek resultátuma; következőleg nem nagy hely a térben, hanem erő és energia a különbözőségben, legyen a rövidségre nézve vezér maxima. Egyébiránt az epithetonokkal kímélve élés, a periphrasisoknak s

minden a tárgytól távolabb eltéréseknek szorgalmas kikerülése szülik a legjózanabb rövidséget, s ha az epigrammának minden részei szoros iránylatban vannak a célponttal, a versek hosszúsága, vagy a sorok nagy száma nem szül a rövidség postulatuma ellen vétket. Ilyetén gondolatokat mond el Martiális epigrammjában: *Ad Consonium*:

Consoni, qui longa putas epigrammata nostra,
 Utilis ungendis axibus esse potes.
 Hac tu credideris longum ratione colossum.
 Et puerum Bruti dixeris esse brevem.
 Disce quod ignoras: Marsi, doctique Pedonis
 Sæpe duplex unum pagina tractat opus.
 Non sunt longa quibus nihil est quod demere possis:
 Sed tu, Consoni, disticha longa facis.

Azonban, nehogy egy véték szorgalmas elkerülése más, talán még nagyobbat szüljön, szükség a költőnek figyelembe vennie azon veszélyt, melynek az értelem van kitéve a szertelen rövidség-vadászat mellett s lépteit ily félelmes szomszédságban óva tennie, hogy ama horátiusi ismeretes észrevételre a kritikusknak önkényt okot ne nyujtson.

42. Még az antithesis is, mely a különböző dolgokat egymás ellenébe helyezi, igen becses szer a epigrammákban, s az elme nyilának kíváltkép hatalmas rugója. Ez a gnómát sokszor oly közel hozza az epigrammához, hogy miatta a különböztetésben a nem egészen gyakorlatlan is könnyen zavarba jöhet. Miként emeli, hogy példát mondjunk, ezen ænigmati gnóma becsét az antithesis:

A szerény.

Hódol az érdemnek, nem tudja, nem érzi magáét;
 Másat ha dicsérnek, örül, más ha dicséri, pirúl.
 Szentmiklóssy.

43. Ha olvasóink közül netalán egynémely azon kérdést támasztaná, melyek legyenek az epigrammának egyéb apró költeményektől elválasztó jegyei, annak azt

felelnők, hogy a célpont és haladékony előadás. Ha valamely egyes tárgyra írt kisdéd poema egyszerű vagy elmés végzettel azonnal epigrammának mondathatnék, mi volna szebb epigramma, mint az anakreoni dalok? Egy része ezeknek antithesisből áll, olykor elmés ki menetelvel; sok közülök poétai discriptio, de a gyakorlott szem azonnal rájok ismer, hogy egyike sem epigramma; nem, még a görög egyszerű alakban sem. A vers és szótagok mértéke ezt nem teszi egyedül, de mi tehát? Úgy tetszik, az az egészen más hangja a darabnak a tárgy festésénél, az érzelem menetelésben. Az anakreoni dalban nincs oly kitetsző, s egyszerű takarékossággal mérséklett successivitás bizonyos pont felé. Ott nagyobb szabadság nyílik a tárgy hímzésére. Azonfelül a legegyszerűbb dal sem mutathat fel oly saját centrum körül forgást, oly egyetlenség focust, hol a sugároknak mindenike úgy volna összegyűjtve, mint az epigrammában. Az ilyen darabok tehát nem epigrammák, s miért nem? ezen kérdésnek oka végtére a célpont és haladás nem létébe esik vissza; mely hiány betöltésével nagy száma ezen daloknak könnyen epigrammává változtathatnék. Világos jele annak, hogy a költés nemei között amaz oly sok nehézségekkel feltalálható különység a formában fekszik, s egyedül ennél fogva lehet az elválasztó vonalt némineműleg a gyakorlat egymásba szövődő költemények között feltalálni.

44. A régiek epigrammaikat leginkább distichonokban írták; nem példa nélkül való dolog, mint Catull s Martiálnál látható, hogy jambus és hendekasyllabusokban is. Az újak többnyire rímekben. A francia s vele testvéryelvek szükségből; a német talán a kedvesebb zengés miatt, mert a hexameter nem a legszebb modulációjú verse ezen nyelvnek, mint azt önmagok vallják az igazságot oly igen szerető német írók. Minden eddig ismeretes versnemek között, az újaknak mértékelt gyönyörű rímeiket sem véve ki, a distichonnak juta leginkább az az ore rotundo loqui. Azt a teljes kerekéget, azt a bájos modulációt, melyet ez a maga

emelkedő hexameterével a beszédnek kölcsönöz, nem lehet nem érzeni. Ez az oka, hogy a finom görög fül ezt hallotta legörömelebb a maga epigrammájából, mely oly igen kedveli a numerosus beszédet, zengeni. Ugyanezen okból nem lehet eléggé magasztalnunk epigrammatistáink bölcsességét, hogy érezvén azon szép örök becsét, melylyel saját nyelvöket minden most élők felett a végzetnek megáldani tetszett, ama kedves harmoniájú magyar distichont kezdték az epigrammában használni, mely által bennünket azon helyzetbe tettek, hogy jelennen, minekutána egy-két jobbainknak s köztök leginkább Kazinczynak szívet és fület bájló distichonaikban az epigramma oly tökéletre hágott, nem lehet többé okunk félni, hogy valamely gondolatlan eléggé durva lehessen epigrammatistáinkat a francziák kevésbé tökéletes módjára vezetni.

IV.

45. Az epigrammai virág azon földön fakadt ki, mely minden nagyot és szépet magából teremte (4.), s ott ért oly virulatot, melynél szebbet még semmi ég alatt sem nyerhete. Mert ha tagadhatatlan is a martiáli epigrammák becse, az mindig való marad, hogy a romlatlan ízlés örökre kedvesebb táplálékot fog lelteni a görög sentimentál darabokban, melyek ez érzelem húrjait pendítik meg, mint az elmének inkábbára csak meglepést gerjesztő szikrái között, s merjük állítani, hogy azon műbiró, ki nemesak a hideg ész intését, hanem egyszersmind a szív melegebb dobbanásait is figyelembe tudja venni, a martiáli darabok felett örökre a görög műveknek fog nyujtani koszorút.

46. A legelső görög epigrammai gyűjteményt — Anthológiát saját névvel — *Meleagrosnak* köszönhetjük.*

* A mit az Anthologia történeteiről mondunk, nagyobb részint Herderből van véve. Lásd J. G. Herder's Sämmtl. Werke. Wien, 1813. X. B.

Ez a sok hálát érdemlő tyrusi görög, ki maga is egyike az Anthologia díszeknek, nagy szorgalommal válogatta össze, mintegy másfél századdal a keresztény évek kezdete előtt, hazája nyelvének epigrammáit. Hogy válogatását sok gonddal tette legyen, mutatják a felhozott költők, mind annyi csillagai azon kornak, s az az ő saját darabjain feltűnő csín és kényes ízlés. Ha olvastuk a Diokleshez írt levélben előszámlált negyvennégy nevet; ha tekintetbe vettük, mily kedves gyönyörűség vala neki ezen apró költeményeket egybegyűjteni, s miképen hasonlítja mindeniket virághoz, s maga mint röpdez méhként szerte közöttök, hogy belőlök gyönyörűséget szivjon; s midőn halljuk, hogy ezen kincsek nincsenek többé, s úgy elvesztek — talán örökre — hogy sok költőt egyedül a névlajstrom ismertet, kik különben, mint néhány hátramaradt töredékek mutatják, méltók valának Theokrit s Anakreon, vagy Sappho és Simonides mellett állani; s lelkünkben felébred annak gondolatja, hogy görögök csak egyszer éltenek e földön: melyikünk fog egy szánakozó sohajtást a meleagrosi Korónától megtagadni?

Százötven év után *Thessaloniki Philippos* gyűjtte a maga koráig élt s még a Korónában meg nem jelent költők műveiből egy más hasonlólag nagybecsű füzetet. A korunkra általszállott darabok fájdalmas emlékezetet gerjesztenek bennünk társainknak elveszte miatt; mely annyival inkább érezhető, minthogy Meleagros és Philippos sok, általok nem nevezettektől is válogattak epigrammákat, a mi nyilvánná teszi, hogy bennök többet vesztettünk, mint a mennyit a névlajstrom mutat; pedig hihető, hogy általok minden összegyűjtetett, mit csak egy jobb ízlés javallhata.*

De mely sors! íme az Anthologiának épen Antho-

* Az 1820-ban kijött lipcsei Conv.-Lexikon még két gyűjteményről emlékezik, melyekről Herder hallgat. Egyik a Hadrián alatt élt Diogeniánus Herakleota, más a XI-dik századi Strátóé, ki a Meleágrosét többekkel bővítette.

logia által kellett veszélyt szenvedni. A justiniáni sötét időszak (VI. század) tudniillik egy *Agathias* nevű szerkeztetőt számál, ki a maga s más Philippos után élt költők műveit hét könyvbe gyűjtötte. Mi vala természetesebb azon korban, mint hogy ezen kisebb gyűjtemény, melynek tárgyai s előadása módja az idő szellemével rokonabb volt, a régiségnek ama szebb hagyományait feledékbe temesse. Valóban a meleágrosi és philipposi Anthologia egészen elenyészett volna, hanemha egy negyedik belőle legalább némely maradványokat megmentene.

Ez a negyedik szerkeztető *Konstantinus Kephalas* volt, s gyűjteménye a három előbbi füzetekből támadt. Miként válogatta legyen a darabokat, nem akarjuk feszegetni, hálával tartozunk inkább, hogy annyit is iparkodott a végveszélytől megmenteni, mennyit ezen negyedik gyűjtemény által birunk, ha egyébiránt kénytelenek vagyunk is megvallani, hogy ő vala az, ki a maga Anthologiákból összealkotott Anthologiájával leginkább eszközlé ezen becses művek vesztét. Mert előde, *Agathias*, legalább illetlenül hagyta a meleágrosi és philipposi Koszorúk szép fonadékát, ő pedig szétbontá és kifosztogatta.

Azonban még ezen negyedik gyűjteményt is csak a *Maximus Planudes* * konstantinápolyi szerzetes szorgalmának köszönhetjük. Ez a XIV. század embere a kephalasi gyűjteménynek egy újabb alakot ada. Kénye szerint teve benne felosztást, kihagyást, újabb darabokkal szaporítá a régieknek nem becsét, hanem inkábbára csak számát, s ez a compiláció az, mely a legelső nyomtatást érte.

Kephalas Anthologiájából egyetlenegy kézirat maradt fenn a heidelbergi könyvtárban, és szerencsére, minekelőtte ez a kincs Rómába általszármazott volna,

* Ugyanaz, ki a XIV-ik században *Aesopus* neve alatt egy mesékből álló gyűjteményt ada ki. *Ramler's Batteux*. Leipzig, 1769. III. B.

Salmasius kezeibe jutott, ki azt lemásolta. Ezen másolat későbbben több, itt-ott felfedezett darabokkal szaporodva, Reiske által *Anthologia Graeca* név alatt Lipszében 1754. kiadatott. Ezekből, s más újonnan találtakból, foná későbbben Brunck azt a gazdag koszorút, mely az *Analecta veterum Poetarum* (Argent, 1777. T. I—III.) című kötetekben találhatik. A heidelbergi, most már vaticáni, kéziratot Jakobs másolta le újra Rómában, s megtoldva éles kritikai jegyzeteivel kiadá: *Anthologia Graeca ad fidem codicis Vaticani edita* 1813—1817. Ennyit az Anthologiáról történelmi tekintetben.

47. A művelt Európa literatúrával dicsekvő nemzetek között alig van egy, mely az Anthológiából ne bírna fordításokat; egész könyveknek fordításait azonban csak az új latin literatúra mutathat, s ez is olyakat, melyek kritikai figyelmet alig érdemelnek: s a ki tudja, mit teszen egy holt nyelvből más holtra fordítani, az ezen elcsigázott grammatikai fordításokat nem fogja kezébe venni. Szerencse, egy herderi fordítással bírni, eddig még csak a német nemzetnek jutta; s ámbár a Herder dolgozásai sem mentek azoknak gáncsaiktól, kik a szavakhoz tapadt sanyarú fordítást kedvelik, de a józan örökké javallni fogja az ilyen színt és karaktert visszaadó utánképzeteket. Magát a görög Anthológiát valamely nyelven adni szinte úgy szertelen nehézségbe fog kerülni a tárgy kicsinységéhez, mint Vossnak Homérral fordítani a tárgy nagyságához képest. Nem oly gyermekjáték, tudniillik, mint első tekintettel vélnők, ezen kényes virágokat úgy általültetni, hogy saját színöket és illatjokat el ne veszítsék, s épen azért, midőn e helyt azon óhajításunkat teszszük nyilváná, hogy bár honi íróink közül vállalkoznék egy, ki a görög földnek ezen kedves termékeit a magyar ég alatt is virulatra hozná, annak egyszersmind ajánlanók, hogy a herderi szempontokat tartaná figyelemben; mert csak ez úton volna lehető a fordítók egyik veszedelmes örvényétől, attól a feszes és nehézkes hívségtől, megmenekednie. Néhányan már eddig is tettek

próbákat, s bár nem mondhatni, hogy nagy szerencsével, de legalább hajlandókká tesznek bennünket hinni, hogy egy magyar Herder nyelvünknek még szerencsésb Anthológiát is adhatna, mint a német a magáénak adott volt. Már felebb is volt szó felőle, miképen a német distichon modulációja a görög és rómainak oly messze alatta marad, s hozzájok a magyar mily közel áll, s a ki érzi, önmagával Herderrel, mint emeli becsét az epigrammának azon kerekded gördület, azon bájos numerositás, mely a görög hexa- és pentameter sajátja, az nem fogja kétleni, hogy nyelvünk már ezen tulajdonánál fogva is hasonlóbb másolatait adhatná a görög epigrammának, mint a vossi és klopstocki hexameterű nyelv.*

Ha egy *Deáky Zsigmond* ifjúkorában s gyakorlatlan kézzel ily fordítást adhatta, mint például ez:

Jámbor utas, ne siess, e tájon szunnyaóoz Echo:

Költsd fel, szólj hozzá, szép szava visszafelel.

Hogyha te hallgatsz, ő sem szól. — A tiszta leányka

Senkit nem szólít, s visszafelelni kegyes.

Wanderer, säume! Du gehst die schlafende Echo vorüber:

Wecke sie auf, sie spricht; freundlich antwortet sie dir.

Aber schweigst du, schweiget sie auch. Die bescheidene Jungfrau

Redet nicht an; sie giebt liebliche Worte zurück.

Herder.

mennyivel inkább lehet reménylenünk, hogy valamely gyakorlott s azonfelül költői szellemtől vezetett kéz ezen epigrammákat nyelvünkre sok szerencsével hozhatná által. *Deáky*tól az *Erdélyi Museum* több ily utánzásokat mutata, s ha kevésbbé sikerültek is, ízlését a választásban igazolták. Dicséretet érdemel, hogy

* Unsere Prosodie startt von einsylbigen unbestimmten Worten; Hiatus sind in ihr fast unvermeidlich, und wenn der Vers seine Flügel mit fröhlichem Spiele auf- und zuschlagen soll: so schleppt sie sich oft in mühsamem Gange daher, treu dem Himmel unter dem sie ertönet. Den Griechen hatte die Muse gegeben, mit offenem Munde zu reden; Gesang floss von ihren Lippen; Gesang spricht auch von ihren Steinen. *Herder.*

egyéb elhallgattassék, a szándék ezt az igen szép darabot adni:

Zeiten hinab und Zeiten hinan, tönt ewig Homerus
Ewiges Lied; ihn krönt jeder olympische Kranz.
Lange sann die Natur, und schuf; und als sie geschaffen,
Ruhete sie und sprach: «Einen Homerus der Welt.»

Herder.

Múltak idők s múlnak, de Homér szent lantja örökké
Zengedez; őt illet minden olymp-koszorú.
A nagy Zeüs habozott, míg végre teremte világnak
Ily költőt, s «Egyet, monda, teremtni elég.»

Deáky.

Egyike a görög Anthologia legszebb műveinek; de itt a magyar messze utána marad a németnek, s a fenség, mely a Herder két végső sorában van, Deákynál elenyészett.

48. Azon Anthológiában, mely mai nap kezeinken forog, epigrammák, mesék, idyllek s egyéb apró lyrai darabok foglaltnak; mert a régieknél ezen nemek nem voltak egymástól elosztva, sőt gyakorta az egy epigrammai név mindeniket magába foglalta volt. «Sive epigrammata, sive idyllia, sive eclogas, sive (ut multi) poemata, seu quod aliud vocare malueris, licebit voces, ego tantum Hendecasyllabos præsto» — mond Plin. Cæc. Lib. IV. Ep. 14. Korunkban mindazáltal, melyben a poesisnak egy saját philosophiája támadt, ezen nemek között a határozó vonalt nem ismerni hiba volna. Az epigrammák — mert e helyt csak rólok lehet szó — nagyobb részint sentimentál darabok, s ez a sentimentalismus kiterjed nem ritkán azokra is, melyek didaxist foglalnak magokban, elmésség csak egy igen kis osztályzat felett van eldöntve. Mindenütt megismerszik rajtok a görög művészség karaktere, a nyugalom, mély érzet s mégis vidám derűtség; mindenhol tiszta, gyöngéd emberi érzelem mutatkozik, mely hasonlót kíván az olvasóban is, hogy értessék; s azaz utolérhetetlen gyermekded egyszerűség, mely még a homéri eposra is annyi bájt, annyi kedvességet olvaszt, csaknem min-

den darabon, mely a Meleagros és Philippos korából szállott reánk, észrevehető. Foglalatjuk nagyobb részint valamely ártatlan öröm, édes ábrándozás, finom, s kedves érzettel teljes reflexió, mely a szívet észrevehetetlen bájjal melegíti el. Magokat az elmés darabokat is, melyeket a mi korunkban gyakorta vadság bélyegez, a görögöknél ritkán hagyja el az az egyszerű csín, az a szeretetreméltó művésztelen grátia. S íme ez a görög epigramma képe, ezek azon tulajdoni, melyeket az utókor távolról követ, de elérni nem tud.

49. A hellen földről átvándorlott az epigramma a Tiberis partjaihoz ; s itt a római komoly és sanyarúan férfias nemzetnél átváltoztatá alakját. Levetkezte a maga gyermekded kecsseit s derült sentimentalismusát ; oly formát véve magára, melyben régi hazája csak néha szemlélhette volt. Ha nem mondjuk is, az olvasó érteni fogja, hogy beszédünk azon alakot czélozza, melyben Martiál a maga darabjait előnkbe állítá. Szándékunk a külnyelvek epigrammatistáiról futólag szólni, s erre, úgy hiszszük, elég minden nemzetekből csak a legnagyobbak felől emlékezni, kik úgy tekintethetnek, mint a többinek képviselői. — Azok közül, kik a régi római s újabb latin nyelven írtak : *Catull*, *Martiál*, *Ausonius* és *Owen* legméltóbbak a figyelemre.

50. *Catull* vég szakában élt a romai republicának. Több apró költeményeket írt, melyek között epigrammák is vannak. Némelyek által egészen epigrammatistának tétetett, holott darabjainak nagy részén alig van a rövidségnél egyéb epigrammával rokon sajátság. Azokon, melyek szoros értelemben epigrammák, szembetűnő könnyűség van a leleményben, fordulatban s gondolatok kifejezésében ; a nyelv és előadás kedves, mint azon kornak minden íróinál ; s az elmesség finom. Némely darabok érzelemtől vannak átlehelve, mely sajátság *Catullt* a görögökhöz közelebb teszi, mint minden más római epigrammatistát.

51. Az elmés epigrammák *Martiálban* hágtak a tökélynek azon fokára, melyet még senki felül nem hala-

dott, s kétleni lehet, ha valaki elért-e. De Martiálnak ez is aztán mindem érdeme. Typust, az Anthologia epigrammáiéhoz hasonlót, nála hiába keresnél. Sentimentalismus sem az a derült görög, sem az az újabb sötét, az ő darabjait nem melegíti. Még csak ily költemény is, mint a Leanderre írt — mely a Spectaculorum között áll — nála kevés találhatik:

Cum peteret dulces audax Leandrus amores,
Et fessus tumidis iam premeretur aquis,
Sic miser instantes affatus dicitur undas:
Parcite dum propero; mergite dum redeo.

Pedig kérdés alatt van, ha a könyv, mely *De Spectaculis* címet visel, Martiál munkája-e? Volnának okok nem is hinni, hogy övé. Mi, kik egyébiránt igen szeretjük, ha az író saját fejével ítél, ezúttal az olvasó kegyes engedelmeiből a Jovián fejével bátorkodunk ítélni, hogy beszédünk nagyobb hitelt nyerjen az iskolák bölcsei előtt, kik képzelt magasságokból szánakodó lenézéssel pillantanak mindenre, a mi nem Scalliger, vagy Jovián, nem Muretus és Raphael Volaterranus, s mégis ítélni mer, habár javalva is: elég, hogy vakmerőleg ítélni mer, hol ők csak csodálni bátorkodnak. «Valerius Martialis, mond Jovián (de Serm. lib. III. cap. XVIII.) artificiosissimus epigrammatum scriptor, ita in iis quidem iocatus est, ut frequentius carpat, quam delectet; tametsi e demorsione ipsa delectatio quoque paritur. Sunt tamen dicta eius in universum arguta, subtiliterque conquisita; abstrusæ sententiæ, caedemque raræ, salsæ, aculeatæ; inventiones vero maxime acutæ; verba autem præcique accomodata, quæque non prima tantum facie atque in ipso explicatu lectorum alliciant, atque auditorem, verum quæ in eius animo relinquant tacitam quandam quasi subtilitatem.» S ez a szűrő, metsző, éles feddés, vagy az idézett szavak szerint demorsio, spicula, dicta arguta, inventiones acutæ, gyakran epébe is mártva, teszik karakterét a martiáli epigrammáknak, s bennök egyéb

vonást nem könnyen lehetne találni. Egyébiránt az elmés epigramma alkotját illető postulátumok nála mesteri ügyességgel vannak kielégítve. A szövevény természetét ő úgy értette, a hogyan nem senki más. Elmésége mindig eleven, s benne az érdeketi erő a legszerencsésb calculussal van mérve. Hírének igen sokat árta, az újabb korban, az a mindent nem kímélő mód, mely tartaléktalan s lepletlen állítja a vétket az ártatlanabb szemek elébe, s innen jó, hogy némely kiadásokban igen sok darabjait nem lelhetni, melyek ezen észrevételei alá esnek. Mert a középkor kritikája, mely Athene és Róma nagyjai felett is határtalan hatalmat usurpálgata, azonfelül, hogy grammatikai soványság volt, leginkább erkölcsi principiumokon alapodott, s benne az æsthetikának csak mellékes szerepet volt szabad játszani. Az újabb kor tudja, hogy műbírónak csak az æsthetika szabhat bíráló szempontokat, s a moralitásra ügyelnie műítélői kötelességei között a legkisebb kötelesség, ámbár figyelmet érdemlő kötelesség. Ítélete tehát a középkornak megengedhető ugyan, de hogy Naugerius, vagy egy szánást érdemlő Paulus Jovius ezen tekintetből menván ki, Catullt a Martiál rovására magasztalgatják, annál nem lehet nevetségesebb dolog az előtt, a ki tudja, hogy Catull szinte oly mértékben, vagy talán még inkább, obscénus, mint Martiál.*

52. *Dec. Mag. Ausonius* nyelvmester, rhetor, utóbb galliai consul Valentinián és Gratián császárok alatt. Példánya az epigrammában Martiál volt, de sokkal kevésbé elmés, és termékeny tehetségű mesterénél, az

* Paulus Jovius in Elog. viror. liter. illustr. in Marco Antonio Casanova. — M. A. Casanovæ, Comense Patre Romæ genito arguti epigrammatis palmam detulit illa ipsa Roma, severæ auris iudicio superba nec unquam in confesso pudore poetis adulatrix: quod lepida, et salsis finibus aculeata carmina factitaret. Elocutioni casta tamen puritas ac innumero sæpe duro lenitas defuit, qualis in Catullo prætenere poeta conspicitur; cum ingeniose mordaci, et impuro Martiali persimilis esse mallet, ut una præsertim peracutæ circumductæque sententiæ gloria duceretur etc.

előadás erejében is messze utána maradt. Nyelvének nem tuda csínt adni, mint az a kor nem, melyben írt. Apróbb költeményei között vannak darabok, s nem kis számmal, melyeket epigrammák közé helyezni igen nagy tisztelet volna. Azonban Róma későbbi költői között az elsőbkek helyén áll.

53. Owen a XVI-dik század végén, és a XVII-diknek elején élt. Dolgozásai nagy részint gnómákból állanak; de vannak oly epigrammái is, melyek örökre jelesek maradnak. Egyébiránt, bár kora Britannicus Martialisnak nevezte, bár társai által magasztaltatott, a hogyan senki más nem — mint ezen rá készült tetrastichon is, mely az akkori kritika organonja gyanánt szolgálhat, mutatja:

Scripserunt Latii, scripsere epigrammata Graii;
Quos inter vitam nominis unus habet.
Excipite hunc; omnes superavit Oënus, et ipsum
Aequavit, si non et superavit eum. —

ő mégis oly törpe alak Martiál mellett, mint a mi legújabb regeiróink az általak imádott, de rosszul, vagy épen nem értett és szolgálai módra utánozott Kisfaludy Sándor mellett, kiknek nyomorék szüleményeiket látva a józan, nem tudja, ha szánakozzék-e, vagy Róma bölcsével felkiáltson: O imitatores! servum pecus, ut mihi sæpe bilem, sæpe iocum, vestri movere tumultus!

54. Az újabb nemzetek epigrammatistái — vagy azért, mivel a görög literatúra nem volt oly ismeretes, mint a római, vagy mert annak értésére a többség kevésbé vala fogékony (miképen korunkban), lehető, hogy mind a két ok munkált, s egyik következése a másiknak — mind Martiálnak hajtottak térdet. Kivált az olaszok, spanyolok és francziák ezen nemben nagy szerencsével haladtanak. A francziákról nevezetesen, kiknél a nyelv oly gazdag tára az elmésségnek, hogy ezen pontban velök egy nemzet sem mérkőzhetik,* Jenisch azt

* Lásd Jean Paul, Vorschule der Aesthetik. IX. Prog. über den Witz.

mondja, hogy nálok minden ír, vagy legalább mond néhány epigrammát, s innen az a sok ezrekből álló hada a franczia epigrammának.

55. Ki azonban azt hinné, hogy ezen nemzetekre nézve a görög epigramma halottaiból fel nem támadott legyen, igen tévedne. Élnek nálok a görög epigrammák, sőt nagy divatban is vannak, csakhogy elváltozott alakkal. A mi, tudniillik Hellásban, lyrai, drámai, vagy eposi, s nem ritkán ezeknek kettejéből, vagy hármából vegyült formában mutatta magát, az újabb korban többnyire tiszta lyrai alakba öltözve általment ezen nemzetek apró dalocskáiba. Mert ki nem ismer rájok a sonett, madrigal, rondeau s egyéb nevekkel czímezett kiseded dalokban, melyek mind annyi elrejtett alakú szökevények a barbaries által feldúlt szép hazából; azonban sajátképen nem epigrammák többé, hanem művészi metamorphosis által epigrammákká lehető darabok.

56. Az *olaszoknál*: Brignola, Loredano, Alamanni s a két Gozzi; a *spanyoloknál*: Juan de Rufo, Lopez de Vega, de Villegas, Argentola, Rebolledo; a *francziáknál*: végre St. Gelais, Maynard, Gombauld, d'Acceilly, de la Monnoye, Boileau, Rousseau, Piron, Senecé, Voltaire stb. adták a legjobb elmés epigrammákat.

57. Az *angol szellem*, úgy látszik, terjedékenyebb helyet kíván, hogysem az epigramma szűk korlátai között mozoghasson; s talán innen van, hogy nálok oly kis számmal találhatni műveket a költészetnek ezen neméből. Pope, Swift, Curchill és Buttler írtak néhány darabokat, melyek azonban a francziákkal nem mérközhetnek. A legjobb angol epigrammák eddig a Prioréi.

58. A németekre is inkábbára a martiáli, mint a görög epigrammának vala befolyása. Mert, ha *Opitz* és *Logau* darabjain némelykor görög színt találhatni is, műveik nagyobb része martiáli elmésségbe van mártva. *Wernicke* pedig annyira Martiál, a mennyire igen kevés minden más nemzeteknél. Ezen három képviselője a német epigramma előkorának még ma is igen szép fényben ragyog az epigrammatisták sorában. A közép-

kor *Wernicke* nyomain ment, s ezen pálya resultátumi *Kaestner*, *Göcking*, *Kretschmann* és *Lessing*; nagy részben *Ewald* és *Kleist* is. Az újabbak közt *Schiller* némelykor Martiál felé hajlong; azonban darabjain inkább van görög, mint martiáli szín. *Herder* a görögöknek, kiknek nyomait követte, igen szerencsés tanítványa; de a legszébb koszorút talán minden újabb költők közül *Goethé*-nek adá az epigrammai *Músa*. Csaknem minden darabocskáin megismerni a nagy művészt, ki a forma felett határtalan hatalmat gyakorol; s az epigramma alkatját, s azokat a művészi fordulatokat senki sem értette még nemzetének költői közül annyira, mint ő, s ezen tekintetben talán csak az egy *Lessing* lehetne vele öszve mérhető, — *Schiller* adott oly műveket, melyek őt az első epigrammatisták közé teszik; de sokáról epigrammáinak azt kell mondanunk, hogy bennök azt a gazdag, s általa többnyire nagy szerencsével használt, didaktikai lelket itt kevésbbé lehet szeretnünk, mint egyéb műveiben, mert ez kapja ki őt a *Goethék* és *Lessingek* fényes köréből igen gyakorta oda, hol a gnómaírók iskolamesteri komolysággal reflectálnak és bölcselkednek. Ezen dolgot nem kellett vala figyelem nélkül hagynia a dicséretreméltó buzgalmú Szerényinek, ki schilleri epigrammákat igyekezett magyarul adni; mert a helyett, hogy száraz reflexiókkal ajándékozott meg, melyek a felvett epigrammai címnek meg nem felelnek, birtokába tehetett volna bennünket *Schiller* azon epigrammáinak, melyeknek poetai becse örökre kétségbevehetetlen leszen. Ezen észrevétel elmondását annál szükségesebbnek véltük e helyt, minél több ügyességét tapasztaltuk Szerényinek a külnyelvi művek visszaadásában.

V.

59. Az eddig elmondottak bennünket azon pontig hoztanak, hogy már átmenetelt tehetünk a jelen értekezés ötödik és végszakaszára, mely saját nemzetünk epigrammatistáit fogja tárgyzani.

Ki a magyar literatúra történeteire, hacsak a múlt század közepéig is kitekinte, s tudja, mily nagy befolyása volt legyen a francia literatúrának, szinte Faludi óta, íróinkra: az előtt figyelmet érdemlő dolog lehet, hogy a francia epigrammának, — mely mint felebb mondatott, sok ezrekből álló had — mind e mai napig legkisebb befolyása sem vala a magyarra, sőt fordítást is alig találhatunk, mely ezen nemzet nyelvéből történt volna. Hihető, hogy a mi francia magyarjaink: Bessenyei, Barcsai, Orczy, nem érzettek magokban epigrammai tehetséget, hihető, hogy nem tartották méltónak a poesis ezen kiseded nemére fogyasztani az a nélkül is középszerűleg kapott erőt; hihető, hogy az epigramma az általok szeretett lassú léptekkel huza-kodó versnemben elveszté szökdelő elevenségét, s főnákul verdezte füleiket. Akármelyik lett legyen oka az előszámláltak közöl, elég, hogy a dolog ekként volt, s a magyar epigramma első nyomait nem Bessenyei vagy Barcsainál, hanem a római literatúra két tanítványának, Baróti és Rájnisnak művei közt találjuk. Mihelyt, tudniillik, ezen sok hálát érdemlő két írónk a római, vagy inkább görög lant zengzetének nálunk másodszor ada életet, azonnal feltámad a epigramma is.

60. Kazinczyig, ki a magyar epigramma teremtője gyanánt tekintethetik, Barótin és Rájnison kívül, Verseghy és Virág azok, kik ezen nemben próbákat adtak. *Baróti* és *Rájnis* mindketten kis mértékben bírtanak költői tehetséggel, s ezen kis tehetségöket is elfojtá a római költők szertelen utánozása; s innen jó, hogy valamint egyébhol, úgy az epigrammai pályán is magoknak fényt nem szerezhettek. *Verseghy*, mint közönségesen tudva van, kevés eredetiséggel bírt. Az Aglájában kiadott legtöbb daraboknak origináljaira, kivált a német költők munkáiban, ujjal lehetne mutogatni.

Ezen észrevétel alól nem tesznek kivételt az ő epigrammái sem, s minekutána mi e helyt csak eredeti művekre függesztjük figyelmünket, inconsequentia vét-

kével vádoltathatnánk, ha Verseglyt mint epigrammatistát theoriai szempontra vennők.

61. *Virág* vala az első, ki saját értelemben eredeti epigrammákat adott. Studiuma a költés ezen nemében, mint a rómaiak tanítványához illett, Martiál volt; de ki fogja tagadhatni, hogy épen ez a martiáli, s kirekesztőleg martiáli studium tevé, hogy *Virág* mint epigrammatista azon tökélyre el nem jutott, hová költői tehetségénél fogva eljuthatott vala. Ki a martiáli epigrammákban előhaladni kíván, szükség, hogy már születésével bizonyos mértéknyi elmésséget hozott legyen, pedig *Virágnak* épen ezen örök juta igen szűken. Mi legalább meggyőződve vagyunk, hogy azon barátjai is, kik az ő költői dolgozásai iránt a legnagyobb tisztelettel — s nem ok nélkül — viseltetnek, az efféléket, mint például:

Jelesdi, rajtad tisztelet jelét látom,

A min nagyon csudálkozom.

Ringyrongy ruhádról lóg le egy kopott csillag:

Mondd meg, miféle? «Bújdósó.»

Értlek: midőn az érdemest keresgélé,

Eltévedett s terád akadt.

az elmés *Músa* szerencsétlen sugalmainak fogják önmagok vallani. Nála az elmésség — ha szabad így nevezni — mindenkor csak világos, vagy legalább könnyen kitalálható hasonlatokkal foglalatoskodik, s innen jó, hogy epigrammáinak oly kevés hatása van, s a műveltebb olvasóra oly ritkán munkálnak annyi érdekléssel, hogy mosolygásra bírják. — Az mondathatnék talán e helyt, hogy *Virág* nem tekintethetik azon szempontok szerint, melyekből Róma Martiálját, hanem azok szerint inkábbbára, melyekből a görög epigrammatistákat kell megítélni; de a görög epigrammának egy igen fősajátsága abban áll, hogy többnyire érzelemtől van átmelegedve, *Virágnak* ellenben minden műveit egy bizonyos classikai hidegség lengi keresztül; a mi szembeötlőleg karakteristikai vonás azon költők munkáin általános, kiknek Róma poétái ki-

rekesztőleg kézikönyvei valának. — Egyébiránt erős hittel hiszszük, hogy, ha Virágnak a görög költői pálya megnyílhatott vala, gazdag lyrai tehetségét használhatván, egyike fogott volna lenni jobb epigrammatistáinknak, — valamint eddigleni jelesebb ódaköltőinknek egyike — a mint ezt egy-két darabocska, epigrammái között, tökéletesen igazolja. Mi a technikai postulátumokat illeti, azok Virágnál elég gonddal vannak teljesítve; egyedül azt kívánók még, hogy beszédének több elevenségét kölcsönözött volna.

62. Ez volt az epigramma képe, melyet a magyar literatura Kazinczyig felmutathat. Olvasónk fogná érzeni, ha nem mondanók is, hogy ez még csak gyenge előkészület volt és silányabb, hogysesem egy utóbbi költőnek példányul szolgálhatott volna.

Mihelyt Kazinczy, mint epigrammatista, megjelent, azonnal más, s az előbbitől különböző képet veve a költemény ezen neme magára. Az első ízben publikumot látott darabok azt hagyták az olvasóval gyaníttatni, hogy azok a martiáli iskolának egy nagy tanítványától származtak, s a magyar literatura barátja örvendett egy új, egy csínnal teljesebb Martiált saját nemzete költői között bírhatni. A következők azonban az Erdélyi Múzeum, Aurora, Hebe, s egyéb gyűjteményekben közlött darabokkal azt mutatá, hogy ezen epigrammák egy oly iskolának resultátumi, mely a görögök nyomain támadt, s Martiál és Goethe különböző pályáit egyesítve alkotta össze theoriáját.

Kazinczynak elmésség és lyrai szellem — két tulajdon, mely képes a költőt az epigrammai tökély legmagasabb fokáig vihetni — jeles mértékben juta. A körülmények tehát eléggé kedvezőleg jöttek össze, hogy a szerencsés következők szülői lehessenek. És valóban Kazinczynak műveit tekintvén, azt kell mondanunk, hogy ő mind a két epigrammai pályát oly szerencsével futá meg, hogy felőle egy sanyarúbb kritika is mindenkor javallva fog szólhatni. Nem ismerünk költőt az újabb korban, ki az epigrammatista Goethe mel-

lett oly szép fényben állhatna, mint Kazinczy; a görögökkel pedig talán csak ők ketten volnának öszvemérhetőek. Goethe, mint költő, hasonlatlanul áll felette, mint technikus vele egy parallelába tétethetik; s az epigrammai alkatra nézve Lessing s ők ketten foglalják el minden újabb költők között az első helyet. Martiálon felülemelkedett csín és ízlés tekintetében; mindazáltal a mily mértékben ezt meghaladta, talán oly mértékben, lehet mondani, hogy a görög egyszerűség s gyermekded ártatlanságnak (naiv) alatta maradt, miképen ez az újkori költőkkel megtörténni szokott. Megbecsülhetetlen saajtság az ő epigrammáin, mely maga képes lehetne őket a tökély egy felsőbb fokára emelni, mint minden egyebeink e nemben vannak, az a bájos görgésű, hajlékony, kerekded nyelv, mely ezen írónk sok évi studiumának gazdag resultátuma. Ez az, a mi egy megfoghatatlan bájt, egy bizonyos classikai szint hagy Kazinczynak minden, még oly parányi, versecskéjéből is felcsillámlani.

63. Oly nevezetes példára, mint a Kazinczyé volt, többen vállalkoztak költőink közül erejüket az epigrammai pályán megpróbálni; azonban itt is, miképen egyéb ágaiban a magyar költészetnek, eddig csak igen kevesen emelkedtek oda, hogy felőlők az æsthetikai tribunál literatúránk egykor szebb fénynyel ragyogóbb szakában sok dicsérettel emlékezhetnék. Mi azonban még most írónk kicsiny seregében hasznosnak véltük, a mennyire erőnk engedte, mindeniknek kimutatni a maga helyét, ki epigrammákat feltünőbb számmal írt, vagy ha nem is, legalább néhány darabokat ada, melyeken e jelen kornak némileg kímélő, de mégis igazságos kritikája javallhatót lel. — Kazinczy után Vitkovics, Tóth, Szentmiklóssy, Thewrewk és Décsei voltatanak egyedül — mert a sok nemekben ragyogó Kisfaludy Károly ezen osztályba nem jöhet — kik erejük fő részét az epigrammákban gyakorlották.

64. A magyar epigrammatisták egész seregében (ha Kazinczytól elvonjuk elménket) *Vitkovics* érdemel leg-

több figyelmet. Az ő darabjait vidám elevenség, olykor enyegő, olykor metsző s majd mindenkor czéltaláló elmésség, nem ritkán a szívnek meleg érzelme is lengi keresztül; általában pedig rajtok egy a Martiáléval rokon lélek mutatkozik; s mindenhol oly leleményes ész, milyen egy magyar epigrammatista művein sem ismerzik meg. Ő leginkább a latin költökhöz látszik hajlani, s epigrammáin megtetszik, hogy Owen, Ausonius, de leginkább Martiál, kézikönyvei voltak. Az ő elméssége igen termékeny, s mert a forrás rejtékenyebb mélyéből van merítve, többnyire meglepő. Azokat a sebes fordulatokat az antithesiseknél, melyek Kazinczynak annyira sajátí, ő is nagy szerencsével tudja használni. Görög színt az ő darabjain ugyan nem lelhetni, de a helyett az újabb költők manierjában néhány érzékeny darabokkal lepi meg olvasóját, s mi azt hiszszük, hogy ezek által a hiány, ha egészen nem is, nagy részben legalább kipótoltatik. Kire nem hat az a báj, az a szívből felbuzgó érzés, mely a *Czenczibez, Kérés, Féltékeny vég szava* stb. című darabokból felénk zeng? Poesisunknak mindenkori nyereségére lenne, ha a mi megbecsülhetetlen Vitkovicsunk még több, ilyen valódi lyrai szellemben dolgozott darabokkal ajándékozna meg olvasóit. A szavak és kitételek választásában a sok tiszteletreméltó férfiúnak nem ártott volna olykor kényesebbnek lennie, Az epigramma szólhat ugyan pedestris nyelven; de hogy alacsony kifejezésekre ereszkedhessék, arra a szépműveket egyetemleg illető törvényektől felszabadító ok az ő körében nem gondolható. Mi állhatatosan bízunk is, hogy epigrammatistánk józan ízlése a *Momus*hoz (III. könyv 2.), *Kantai*hoz (II. k. 2.) címezett s még néhány hozzájuk hasonló darabokat — leginkább pedig a III. könyv végelőtti epigrammját — melyek a szépnek határán kívül fekszenek — verseinek egy újabb gyűjteményében megszenvedni nem fogja.

65. *Tóth László* productumai felől a jelenkornak is csak némely kedvező bírái fognak kímélve itélni: de

egy — talán még valaha feltűnendő! — mosolygóbb század Aristarchusai belebb fogják a magyar literatúra határait öszvevonni, mintsem ezen művek fekszenek. Neki nem juta oly szép örök, hogy verseinek bájt és vonzó kedvességet tudott volna kölcsönözni. Költeményei között lelni ugyan egy-két becses darabot, de legtöbbjeiről azt kell mondanunk, hogy nem egyebek mesterkélt soványságoknál, melyekből a grammatikus felette gyakran, a poéta sohasem tűnik elő. Figyelmet érdemlő dolog, hogy Tóth, ki a görögökkel magát, birtokában lévén a nyelv, sokkal inkább öszveérésbe teheté, mint sok más: mégis reá a görög epigrammának oly parányi befolyások lón, hogy epigramma-íróinknak akármelyikét elébb lehetne a görögökkel hasonlatba tenni, mint őt. Csalhatatlan bizonyosága a lyrai szellem fogyatkozásának. Említésre méltó észrevétel az is, hogy Tóth, bár az epigramma theoriája felett gondolkodott — mint a boldogult Kulcsár Haszn. Multságainak egy valamelyik számában közlött, s magában néhány jó gondolatokat foglaló értekezés mutatja — mégis az epigramma alkotását oly fonákul értette, hogy számos darabját valamely nyomorék dilettáns vinnyéjéből kerültnék hihetnők. Ha olvasónkat csak azon szenvedhetetlen általmenetekre emlékeztetnők is, melyeket a fordított görög epigrammák pentameteraiből a hexameterekbe oly gyakorta teve, mondásunk igazolva volna. Ezen dolog oly igen rottja a beszéd kerektségét, s az eurhythmiát; annyira gátolja a nyelv gördületét, hogy csak érzeni lehet, nem kifejezni. S mik még ehhez képest is az ő *Horvát Istvánhoz, Kisfaludy Sándorhoz* * írt darabjai, hogy egyebek ne említettessenek? Restebb prózai huzakodást nem képzelhetni. A «Handbuch der ungarischen Poesie» II. köt. 120. lapján álló két darab-bal Tóthnak egész epigrammatistai érdeme ki van mérítve.

66. *Szentmiklóssynak* a természet lyrai tehetséget ada,

* Lásd *Görög Verseit*, 63. 65. lap.

annyi lyrai tehetséget, mennyivel a magyar költők korszorújában csak a jobbak dicsekedhetnek, s ő ezen tehetségénél fogva sok mások felett inkább lehet az, minek az epigrammai nemben Kazinczyt lenni mutatuk. Azonban, úgy látszik, hogy ő — vagy körülményi nem engedvén, vagy önkényt — elmulatta keblének ezen égi szikráját studium által kitisztult lobogásra hozni. Következett legyen a dolog bármely okból, az tagadhatatlan, hogy Szentmiklóssy — bár egyike a jobbaknak — mind dalaiban, mind epigrammaíban hasonlatlanul kevesebbet ada mind ekkoráig nemzetének, mint tőle várni lehetett volna. Ha cél és hely szűke engednék, bővebben lehetne a mondott észrevételt kifejlesztünk, de itt csak az epigrammai parányi körben foroghatván, illik visszatartóztatni minden egyebekre kicsapongást. Az ő epigrammái is lyrai és Martiál-neműekre oszlanak fel. Mind a két nemből néhány oly műveket lelhetni, melyekre a legjobb epigrammatista is irígy szemmel tekinthetne; de viszont olyak is találhatók, pedig nem kis számmal, melyek egyéb fogyatkozásaik mellett még csak eredetiség bélyegét sem viselik magokon. Az epigrammai alkatra nézve Szentmiklóssy szerencsésebb a martiáli, mint a lyrai nemű darabokban, hol némelykor széles, és czéltalan amplificációval teljes. Nyelve csinos nyelv; azonban nem az a tárgyhoz simuló s magán karakter bélyegeit viselő nyelv, mely például Kazinczynál, a magyar ajak még most ebbéli általános fogyatkozásai mellett is, ismerhető. Szentmiklóssy nyelve mind epigrammaíban, mind dalaiban, és verses meséiben ugyanaz, s mindig egy színű, mindig epithetonok hővségében csillogó, s az egyszerűségtől mindig bizonyos távolságban áll, s benne az az inproprie szólás néha egész a piperéig feszítve van. A mi ízlését illeti, neki a természettől szerencsés tapintása van a szépben, mely nem enged alacsonyságokra süllyedni. Soha eléggé nem becsülhető sajtáság!

67. *Ponori Thewrewk* nem azon pályát választá ma-

gának, melyekre talán vocátiója volt volna, hanem a görögökét; pedig épen ez az, melyet lyrai igen parányi tehetségéhez képest neki hasznos dolog lett volna nem választani. Tévedésének oka hihetőleg valamely fonákul értett teoriában — talán épen a herderiben — alapodik; vagy az is lehető, hogy valamely nagy példány — milyenek a Kazinczy epigrammái — vonzotta ellenállhatlan azon útra, mely nem az ő erejéhez mért út vala, s így történt, hogy ő oly örvénybe bukkott, melyből többé kivergődni nem fog. Ezen okok az ő tévedését menthetik ugyan, de a hibákat jókká nem tehetvén, a kritikát is semmi időben megkérdelni nem foghatják.

Ifjonti dolgozásai martiáli typust hordoznak magokon, s mondani lehet, hogy ezen darabok elégségesek egy ifjú művész tehetségei felől bennünket reményekre gerjeszteni. Folytatta volna ő ezen ösvényen az elkezdett utat, kezesek vagyunk a mondott szóért, hogy pályáját sok szerencsével futotta volna meg. De önkényt s makacsul más irányt adván menetelének, egy ismeretlen s önmagának is csodás labyrinthba tévedt vala, hol a kérlelhetetlen theoria gáncsait szükségképen maga ellen lázította. Nagyobb számmal írt epigrammái közt alig mutathatni fel egy-két darabocskát, mely a művelt olvasónak tiszta véleményt nyújthatna, melyről mondani lehetne: «*iudicis argutum quæ non formidat acumen*»; majd mindeniken találni valamit, mi a józan ízlést sérti. Az epigramma nála csak igen ritkán jelen meg a maga szokott alakjában; nagyobb részéből verseinek oly lényeket látunk előtermeni, melyeknek még az eddigleni poetikában nincs nevök feltalálva, s méltán kétségbe vehető, ha valaha leszen-e? Hogy ne láttasunk hihetetlen dolgot állítani, íme, bírái a szépnek! ítéletek alá egy ily *productumot* terjesztünk.

Istenítés.

Ha közelít az olympi sereg! kieszen lebeg a báj --
 Lég-szentelt ligeten s hold-beragyogta mezőn.
 Engemet andalgót amarantnak alatta köszöntvén,
 Főmre sugárkoszorút Venus-Uránia fűz.
 Hébe magas kézzel poharát ajakimnak ajánlja,
 S a szép geniusa csókjait hinti reám.
 És én, a boldog, semmit nem ohajthatok immár;
 Megleltem mennyem s isteni társ maradok.

Hivatkozunk rátok s mindazokra, kiknek ízlése nem toilette finnyásság, hanem æsthetikai studium resultátuma, ha ez nem valósággal egy zavarodott szempillantat szüleménye-e? Velut ægri somnia! mondaná Róma philosophus poétája. A theoretikus keresztülmegyén a költés minden nemein s nem fog lelteni nevet, melylyel a darab elcímezhető léssen.

Egyik oka a Thewrewk szembeszökőleg különös poesisának az a makacsságig egyoldalú ízlés, mely sohasem engedi, hogy a tárgy különféleségéhez képest egymástól különböző alakban, különböző színnel, és nyelvvél öltöztesse fel darabjait. Nála mindenütt — még prózájában is — dagályos, epithetonok özönében duzzadozó, szinte az érthetetlenségig cikornyás nyelvet láthatni, mely szünet nélkül azt az egyetlenegy szemet sértő tarka szőnyeget terjeszti a néző elébe, hol a phantasia a képek szertelenül egybehalmozott sokasága közt eltompul. Tedd a görög egyszerűséget ezen megfoghatatlan buja piperével hasonlatba, s látni fogsz oly távont, milyet csak e planéta két legmesszebb pontjai között képzelhetél. A költőnek, a mint tudva van, egy fő kötelessége a tárgyak idealizálása, mely nem egyéb, mint a természetben lévő kép, cselekedet, és érzeménynak a lehető tökélyig emelt megnevesítése. A valódi költő ezen postulatumnak akként szokott megfelelni, hogy tárgyaiból minden aljasat, mindennapit elhagy, s csupán a tökély elszórt sugárait gyűjtven egybe, azokat olvasztja egy bizonyos pontban harmoniai vegyülettel

ösze. Thewrewknél ez az idealizálás azok által a közönséges s unalomig elhasznált hasonlatok által szokott megtörténni, mely a görög mythologia képeit hozza a maga kiemelni szándéklott képeivel rokon öszeérésbe, s így gerjeszt bennünk némely homályosan eltarkított észfogatokat. Például:

Arcza jelenti Küprist, feje Pallast, szíve Diánát;
Így él egy lányban három olymposi szép.

Nyíltan jelenthetjük minden költőnek, hogy ily módja az idealizálásnak nem azon mód, melynél fogva «honor et nomen divinis vatibus atque carminibus venit». Azon megjegyzést is általában lehet a Thewrewk dolgozásaira mondani, hogy közölök a legkisebb részt teszik azon darabok, melyek ön keblének leleményi; a többinek forrásaira a német költőknél könnyű munkával rátalálhatni. Thewrewk minden művei között az *Auróra*-hoz írt darab előttünk legnagyobb becsű, s ámbár még ennek is Kleistnál van originálja, mindazáltal azon teljességet az előadásban, melylyel ezen darab magyarul elmondva van, inkább lehet az ő sajátjának, mint sok egyebeit mondani.

68. A mythológiáról lévén az imént szó, szabad legyen iránta — figyelmeztetésül legalább — egy kitérést is e helyt tennünk. Költőink szinte nagyatyjoknak, Zrínyinek, korától fogva használják a görög mythosokat; de soha azok még oly sűrűen észrevehetőek nem voltak, mint a mi korunkban, pedig a dolgot megfontolván, inkábbára az volna javallható, hogy ez a mód egészen elhagytatnék, vagy ha azt általánosan tenni oly nagy áldozatba kerülne költőinknek, legalább a helyet tekinteniök kellene, s gondosabban megválasztaniok: hol és mikor volnának ezek a görög phantasia lényei használhatók, mert így minden meggondolás nélkül elmeszüleményeiket mythologiai színekkel kifesteni — engedelmeikkel legyen mondva — egyébnek, mint testimonium paupertatisnak az értő által nem tekintethetik. A görög népnél ezen képek, mint honi termékek,

öszvefonva és szöve lévén mind a társasági, mind a házi kör minden tárgyaival, az aljasabb népnél is oly ismeretesekek valának — vagy talán még inkább — mint hazai historiáink barátjai előtt a Hunyadi, a Zrínyi név. Az újabb kor népeinél ellenben csak kis rész szerzett magának egy felületes mythologiai tudományt; egy-kettőt alig találhatni, ki studiummá tette volna s még ezen egy-kettőből is senki sem képes oly tündérleget elvarázsoltatni, hogy fejében képzetek támadjanak a görög népeihez hasonlók, kinek ezen mythosi képek bizonyos religiói glóriában tűntek fel. Következésképpen ezen mythosok a mi olvasóinknál nem egyebek, mint üres és kép nélkül való, félig érthető nevezetek, vagy ha egy-kettő előtt fáradságos tanulás segédével érthetőkké lettek is, csak erőtelen hideg phantasmákat szülnének. Tegyük hozzá, hogy az új kor költője, gyakorta többféle mythológiákat használván, oly tarkaságot terjeszt ki előttünk, mely által majd a zsidó próféták korába, majd pediglen az éjszaki népek óriási alakú boszorkányai közé ragadtatunk, hogy végtére phantasiáink ily ezerféleségben nem tud magának álláspontot találni. A görög epigrammatistának, miképen értekezésünk eleje érdeklette, nagy könnyűségére szolgáltak ezen mythologiai istenségek. Talán ezen okból használják őket mai költőink is? pedig mondani lehet, hogy ez hatalmas mód egyenesen a költés céljai ellen dolgozni. — Ezen cikkely nem helyén kívül fog itten állani, minthogy az utóbb érdeklött két epigrammaíró művei is igen bővelkednek az efféle görög földi termékekkel.

69. Thewrewkről szólván önkényt ereszkedtünk le bővebb fejtegetésekre. Az az ő poesisa és nyelve figyelmet érdemlő két dolog, s méltó volna komolyabb észrevételre, hogy némely fiatalabb versíróink szemeik felnyiljanak s a veszedelmes példát látva, tanulják idejénkorán megválasztani a jót a rossztól. Ez a valódi gothomania már néhány év óta gyakoroltatik a magyaroknál, s minekután Kovacsóczy hagymázás cikornyájú

prózájában egész a vakmerőségig duzzadozott volna, egy kevésbé megszűnni látszott; most azonban az esztergomi Uránia s kassai Minerva néhány incorrectióval teljes lapjain ismét jelengeti magát, s úgy látszik, újonnan lábra akar kapni, méltó tárgyául minden józanan maradt fej boszankodásinak.

70. *Décsei János*, 1825. ada ki egy kötet mesét és verset, melyek között epigrammák mintegy hatvan számmal foglaltatnak. Ezen epigrammák, leginkább pedig a mesék, mutatják, hogy Décsei elmésség híjával nincsen ugyan, azonban még a valódi műveltségtől távol áll. Mert, bár az ő versei közt néhány jó darabot — mint például a *Lillához*, *Sybilla Charonhoz* stb. címűek — le lehetni, az olvasó majd minden lapon olyakra bukkan, melyek kisimult ízlésre nem mutatnak. Az oly kitételek, hogy sok más elhallgattassék, mint 76. l. az *Álomhoz*, 87. l. *Lucretia*, 91. l. *Boldog boldogtalanság* s végtére 75. l. *Egy rossz kántor ellen* (mely utolsó már magában is, hogy a költő saját szavával éljünk, «igen sültelen darab») című epigrammákban állanak, talán csak egy piaczi gyümölcsárusnő szájában állnának jól. Nem fogott volna ártani, ha Décsei az epigramma alkatjára is jó korán figyelmet fordított volna, mert oly lelketlen explicáció, mint a *Rózsához* írt darabnak két végsora stb., epigrammában helyet nem foghat. Ki eredetiséggel is bír, mint Décsei, annak talán nem volna szüksége, hogy a *Telekihez* írt darabot mástól kölcsönözze, kivált olyantól, ki azt már maga is idegen mezőről ültette saját kertébe. Egyébiránt ha Décsei a ponton, hol most van, meg nem állapodik, hanem talentumát progressive művelgeti; ízlését gyakorlat által több csínhoz szoktatja; nyelvére, mely most próza, több gondot fordítand, reményleni lehet, hogy magát jeles epigrammatistai érdemre teendí méltóvá.

71. *Kisfaludy Károly* is, ez a sok színű és sok erejű művész, közle az 1823-dik évi Aurórában 28 darabot. Köztök csak hét felel meg a felvett címnek, a többi gnóma. Azonban már csak ezen hét epigramma is ma-

gán viseli a művészi kéz bélyegét, s ha Kisfaludy több epigrammát nem írta, vagy csak azon egyet írta volna is, mely a 3-dik számmal van megjegyezve, csalhatatlan bizonyosságát adta volna a magasztalgatni kételkedve szerető kritikának, hogy ő az epigrammai Músának egyik felkentje. Szerencsésebb epigramma kevés volt magyar nyelven zengve. Lehetetlen, hogy olvasván ezen hét kedves darabot, a művészség barátjaiban azon óhajlás ne ébredjen fel, hogy bár a köz tiszteletre, köz hála méltó geniális költő több ilyenén becses virágokkal is gazdagítsa verseinek szép koszorúját.

72. Az 1825-diki Hasznos Multságokban (a 26., 27., 28. és 50-dik számon, ismét a második félév 30-dik számán) Tz. G., Tz., és C-r névhelyetti betűkkel megjegyzett darabok, melyek, mint a rajtok ismersző rokon szín hihetővé teszi, egy műhelyből kerültenek, a literatúra határain kívül vannak, azért mellettök a teoriának csak szó nélkül illik elhaladnia, ámbár nem volna egészen sikertelen dolog — legalább azokra nézve, kik jövőben is írni fognak, nem gondolván meg mit és hogyan? — néhány szóval érdeklenni, mint meglátsszik rajtok a küzködés elmésséget előhozni, holott az van bennök végtére is legkisebb mértékben, s mily mártýri kínok által van a nyelv a distichon korlátai közé zaklatva.

73. Olvasónk előtt, úgy hiszszük, ismeretes leszen azon kiseded könyv, melynek czíme: *Újra amalgamázott üveg táblácska*. Benne ötvenkét epigramma volt közölve. Tartózkodva ereszkedünk megítélésökbbe, nehogy megsérteni láttassunk a komolyabb olvasót, oly dolgokra emlékeztetéssel, melyektől a nemesebb érzésű ember kedvetlenül fordul el. Azonban, mivel a sors ez egyszer vállainkra mérte azt a sanyarú æsthetikai bíróságot, mely morális és nem morális dolgot egyképen tekint, kötelességben áll rólok szempontjainkat elmondani. — Ezen epigrammák általában szólva igen sok elmésséget hordoznak magokban, s a ki gondolóra veszi, mily ügyességgel tud itt a lélek, minden még oly

parányi körülményt is, legyen olvasás, legyen tapasztalás következése, saját hasznára fordítani, s az ellenfél ingerletére irányzani, annak lehetetlen ezen darabok szerzőjétől a valódi s gazdag leleményes elmét megtagadni. Egyébiránt a theoria ellen való vétektől egy darab sem egészen tiszta. A nyelv bennök darabos s mindenhol gyakorlatlan kéz jelei látszanak. Karakterök nem csípő, hanem sujtó és vágó elmésség, s oly érzés vezérli őket, melyet inkább örökre elpalástolni, mint egy egész publikum előtt felmutatni illetet volna. A XVII. számmal jegyzett darab legvalóbb színekkel festi azon lelket, mely efféle szilajkodásra elvetemedni képes lehetett.

74. Még egyet, minekelőtte bevégzőnek a reflexiók hosszú sorát. A magyar poéták kicsiny számában tudunkra egy sincs, ki epigrammái közé gnómákat nem kevert volna. Ez annál szembetünőbb volt előttünk, minthogy ezen észrevételtől legjobbainkat sem találhattuk menteknek. A vétek mindenütt vétek, nagynál, kicsinynél egyképen; de a nagyinak vétké mindig sanjarúbb gáncsot érdemel, mert ereje a gyengeségek meggyőzésére több volt; honnan önkényt foly, hogy egy Kisfaludy Károlytól vagy Vitkovicstól, leginkább pedig egy Kazinczytól, ki magát mint a magyar epigramma teremtője méltán tekintetbe hozta volt, várunk jussal lehetett vala, hogy epigrammáik között ezen fattyú sarjadékokat megnevekedni ne hagyták volna. Minél nagyobb fokán áll valaki a tökélynek, annál nagyobb következésűek botlásai is. Mi legalább kénytelenek vagyunk itt azon gyónást tenni, hogy fellette megbotránkoztunk, midőn első rendű epigrammatistáink műveik közt gnómákra kellett bukkannunk, melyek epigrammák gyanánt adattak. Vajha költőink vigyázóbbak volnának s nem keresztelgetnék el szülötteiket hamis címmel, nem tévesztenék el olvasóikat minden lépten, s a kezdőt megkímélnék azon zavartól, melynek a heterogeneumok rendetlen egybehalmozásából lehetetlen nem származnia. A ki oly kort élt, hogy

önmaga tapasztalható, vagy ha nem, legalább megtanulta Tieck Dramaturgiai Lapjaiból, hogyan szült a német drámában nem haladást, hanem esést, a különböző, sőt ellenkező dolgok összevegyítése, az, úgy hisszük, mosolygani nem fogja ezen sajátképen kis tekintetű, de maga után egykor nem a legjobb következetet vonható dolognál tett intésünket.

75. Értekezésünk vég cikkelyét zárja be egyike szebb epigrammáinknak, mely azon ideálhazában született, hol az ének Músája csendes dicsőségben szövi a magyar dalok legszebb fátyolát.

Lomb, te csörögve lehullsz; kertem rózsája, te hervadsz!
 Fáim alatt éjszak hús szele dúlva süvölt.
 Képzetem elfordúl, s a múlt örömébe merítve,
 Barna leányka, feléd, e kebel újra hevül.
 És im rózsalepelt von el a phantásia rajtam
 S hesperi csillagként arczod alatta ragyog.
 És kivírúl a lomb, s kertem rózsái feselnek,
 Fáimat Elúision szelleme lengi körül.

S íme, ennyit az epigrammákról. — Mily nehézségek gördüljenek elébe annak, ki a költészet ha csak ezen nemében is, a tökélyig emelkedni akar, ezen vizsgálatok nyilváná fogják tenni; azonban céljok nem az, hogy az epigrammát valami nagyobbá tegyék, mint a mi valósággal; mert ők a költészet széles tartományában még csak oly csekély tekintetű tárgyak, mint San Marino Európa egyéb státusaihoz képest, s a magas epopoea, s a colossális dráma mellett észrevétlen elenyésznek. Az inkábbára céljok, hogy költőink látván, mily sokra kelljen ily parányi körben is ügyelniök, ha pályabért érdemmel kívánnak nyerni, s ezeket hasonlatba tevén egyéb lyrai, vagy épen drámai s eposzi nehézségekkel, a studiumra önkényt vonassanak, mert csak nyíltan meggyónhatjuk, hogy verseink ugyan napról napra egész az áradásig ömlenek; de köztök oly kevés becsülni valót lelhetni, hogy valóban nem csodálhatjuk, ha olvasóink a poétai művektől idegenedni kezdenek.

A jelen epigrammai theoria leginkább magokból a művekből van abstrahálva, minthogy ezekre fordíta legtöbb gondot az értekező, de az eddigleni theoretikusokhoz is méltó figyelemmel viseltetett, s köztök főkép Lessing és Herder vizsgálataira ügyelt. Mindenhol azon szabadsággal, melyet az igaznak szeretete kíván, parancsol: a jót mindenkitől elfogadni, hibát senkiben vakon nem imádni, hanem inkább kimutatni, s ellene részrehajlatlan indulattal kikelni. Ha netalán egynémely ellen nagyobb massája tódult volna a gáncsoknak, mint a mennyit ő méltányosnak vélhetne, az nyugasztalódjék meg Eberhard szavaiban: «Die Theorie geht ihren eisernen Gang fort, unbekümmert, wo sie in ihrem Wege eine kränkelnde Empfindsamkeit verletzen könne.»

VEZÉRSZÓ A KRITIKAI LAPOKHOZ.

(1831.)

Tudományok mezején, valamint a hit országában két nevezetes felekezet van: keresztény és bálványozó. Amaz egy mindenható lénynek, az örök, a tiszta igazságnak szabad lélekkel áldozik, s a nemzeti köz fényért buzog; ez vakon és szolgálai félelem közt borul le ál-istenei előtt, melyeket a rejtemények leplébe vonulni szerető önség ábrándképekből alkotta neki. Nemzetünk tudományi pályáját mindeddig az utolsó felekezet bírja. Mi rettegünk a tudományos tribunáltól, utáljuk és gyűlöljük azt, istenünk az önfény, s a bálványozásnak vagyunk barátai. A helyett hogy az egyedül-üdvözítő, az igaz utat keresnök, a szív és vérrokonság, hír és névgöz, a vallásbeli pártoknak s az emberi hiúság ezernemű csábjainak, mint annyi isteneknek, szobrokat emeltünk. Mi érzéseinket, dicsvágyaink ingereit megtagadni csak parányi részben sem tudjuk, feláldozni pedig önfényünket a köz fényért, valamint a polgári, úgy a tudományos körben sem vagyunk eléggé erősek. Mi nem az ügyet, egyedül magunkat szeretjük; s ez mutatja, hogy a lélek culturájában még messze nem haladtunk. Jaj annak, ki hiúságaink isteneit nem tisztelve vagy nem kímélve legalább, az igazság zászlójához áll, s kritikai szövétnekkel járdal tudományos pályáján! Az kaján és erkölcstelen, eretnek és hongyülölő; annak minden lépte kárhozatos bűn s a legvétkesebb véték.

A jelen lapok kiadója jól ismeri azon viszonyokat, melyek közé teendi magát, midőn e bírálatok gyűjteményével föllép; tudja, hogy nevét ezek által a magyar írók kedvezéseibe ajánlani nem igen fogja, sejtí azt, hogy nem-barátjai száma a szerint fog nevedetni, a

mint az itt kiadandó bírálatok számai. Azonban ő egyike azoknak, kik inkább kívánnak nem szerettetni, hogysen hitők s a közügy rovására szerettetni; kik készek polgártársaik gyűlöletét is eltérni, ha ezen tőrés által a köz virágzat magvai hintethetnek el.

A kritikának, e gyűlölve rettegett, s retteggve tisztelt istennének, templomot építeni, oltárt emelni közöttünk, sohasem volt oly hasznos, sőt oly szükséges, mint ma.

Ha végig szemléljük a magyar literatúra történeteit, nem találunk kort, mely a jelennel hasonlítható, nem évszakaszt, mely a vívó és küzdő kor nevét oly méltán viselhetné, mint ez. Ma tanult és tanulatlan, művész és kontár, egyiránt vergődnek a halhatatlanság szent bérceihez, de ez útát, melyen oda juthatni, felette kevés ismeri. Az írók száma koronként nevededik, s nemsokára közegyenbe fog állani az olvasókéval; könyveink egymást érik, s ha ki a mennyiségről vonna következtetést az értékre, mondhatná, hogy a magyar literatúra nemsokára az olaszszal, francziával fog versenypályát futni. Vannak közöttünk emberek, kikkel a szertelen hazafiúság szertelen dolgokat mondogattat, vannak íróink, kik ha egy történetecskét, mely legfelebb is anekdotának volt alkalmas, dialogusba szöve (mert nálunk a drámai formához ez elég) nyolcz-kilencz íven végig hurczolhattak, shakespearei, calderoni elmét vélnek agyaikban lobogni; vagy ha egy kiseded értekezést a magyar orthographiáról (mert ez a magyar írók vesszőparipája), sok elavult, rég elúnt semmikből öszveférczelhettek, azt hiszik, hogy Révai s Adelung hozzájuk képest a philológiában csak tanuló gyermekek, s hogy a népek egyetemi nyelvét minden bizonynyal ők fogják feltalálni. Említsük-e a poetasterek hemzsegő seregét, ezeket a türedelem ostromlóit, ezeket a fülkínzó unalmas troubadourokat? Könyveink nagyobb részét ezek foglalják el, azért van bennök a szív és ész szavának oly ritkán helye. S mind ezek a legfellelengőbb álmokban élnek, s goethei, schilleri nagyság bizodal-mával kerengenek parányi köreikben. Embernek leg-

főbb boldogságát képzelet és álmok teszik, s ha kit álmaiból vertek fel, az boldogsága egéből hullott le; hagynunk kellene tehát keresztényi kímélettel, hadd álmodják végig az ily jámborok rövid életöket, s hadd legyenek boldogok. De ez álomboldogokat imádók, hirdetők, magasztalók veszik környúl; a tévedések, a képzelmek kórjai elragadnak s egész csoportokat tántorítanak a vad tudatlanság örvényébe, azalatt, hogy a valódi érdem félrevonulva nem ismertetik vagy elfeledtetik — s ez vágja ketté a dolgot. Fel kell vernünk ezen ál Goethéket, ál Schillereket álmaikból, hogy imádják is látni tanuljanak; meg kell gyűjtanunk a kritika szövétnekét, hogy lássuk és láttassuk egymással az ösvényt, mely üdvezület pontjához viszen. Ezek nélkül a romlás örvényéből nincs mentség, nincs szabadulás.

Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hízeltetés, a szolgálai csúsztatás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentennünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeiket, botlásait, kimutogatnunk az utat, melyen nagy nemzetek példajaként a tökély magas pontjához vergődhetnek. Ha mi barátinkat, rokoninkat, mint eddig, csak ölelgetjük; hitsorsosinkat csak dicsérgetjük; nagyainknak csak hízeltetünk, bókolunk; ellenségeinket csak üldözzük, s a jót bennök is elismerni nem tanuljuk s nem akarjuk; ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek szolgarahjai leszünk: úgy a tudományos haladásnak bizvást lemondhatunk még reményeiről is, úgy örök veszteglésben tespedezünk s egy chinai penész fogja elborítani, megemészteni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos létünket.

A kiadó örömmel s valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Óhajtaná, hogy e pártok szelleme el ne szunynyadjon, s törekedni fog, hogy az e jelen lapok által is mind inkább lobogásban tartassék. Az ellenkezés és küzdelmek, a forrás, közszerűli az elméket, erőben tartja

a lelket, s mit szendergő béke s nyugalomban tengés húsz év alatt nem tehetne, azt a vélemények háborúi, írói párt s vetekedés két-három év alatt képes eszköz-
leni. A polgári pártok, belháború — veszedelmei a nemzetnek: az írói lázadások ellenben legcélrányosabb eszközei a tudományos haladásnak. Ott vér foly, pusztulás, ínség, halál kegyetlenkednek, s felette kétséges, felette bizonytalan, ha a jelenkor véráldozatai fognak-e teremteni a jövő ivadéknak boldogságot: itt csak a hiúság ködei tépetnek szerte, az előítéletek zúzatnak öszve. Ott egész nemzetet éri s érheti az ártalom, itt csak egyes emberek szenvednek kárt, talán egy kis hirbeli kárt; s mi egyes emberek vesztesége, ha még oly nagy volna is, azon megszámulhatlan haszon mellett, mely egész nemzetre hárulhat?

Ezen gondolatok forgottak elméjében, midőn eltökéllé, hogy egyesülve néhány lelkesebb barátival a tudományos közügynek, e kritikai gyűjteményt megindítsa. Általános céljai az eddiglen mondottakból érthetők: az előítéletek, tévedések, írói pedantismus és félszepségek ellen akar gátakat rakni, melyek közöttünk divatban vannak, vagy divatba kezdenek jöni. Szándékait azon úton reményli elérhetni, ha a magyar literatúrának észrevehetőbb lépteit bírói figyelemmel kíséri, s mindenről, a mi tekintetet érdemel, kritikai észrevételeket közöl. Ezen célra nem szükség minden megjelent könyvnek megítéltetnie, elég leszen csak azon productumokról emlíkezni, melyeknek némieneműleg életök van. De itt sem von oly szoros korlátokat, hogy ne vehessen magának szabadságot néha csekélyebb nyomatékú munkákról is szólni, ha azok hasznos dolgok elmondására alkalmul szolgálhatnak. Valamint viszontag lesznek oly esetek, melyekben becses művekről is hallgatni fog, ha rólok mindennapi s talán közön-séges, ismert észrevételeknél egyebet nem mondhat.

A munkáló társak nagyobb része magát megnevezni nem fogja. Oly mód, mely az angol időszak írásokban nagy divatban van, s melynek sokkal több jó, mint

rossz oldalai vannak. A névtelenség leple alatt mindenki szabadabb s nyíltabb; a barátság s hála érzéseit is könnyebb hallgatásra bírni; a tartalékra, vonakodásra nincs ok. Így a félénk is megtántorodik, s őszintén mondja el, a mit elmondani rettegett volna. Szóval: az éjfél titkaiba leplezett areopágusi tribunál a lelkes görög népnek nem volt lelketlen találmánya.

A REGÉNY-KÖLTÉSZETRŐL.

Töredékek.*

A költészet földfeletti világában alig van tartomány, melyet, mind széles terjedelme, mind sokoldalúsága miatt oly nehéz volna az æsthetikusnak megjárni, s megjárván, belőle csalhatatlan tudósításokat hozni, mint a regényé. Innen van, hogy míg a hősköltemény, dráma, sőt a lyra ætheri hazájának is nagyobb részében oly gazdag, oly soknemű fölfedezések tétettek a theoretikusok által, hogy belőlök jókora könyvtárt lehetne egybeállítani, azalatt a regények tündérországa csaknem ismeretlenül maradt, mint valamely végig-lábolhatatlan sivatag, melyhez csak félve közelíte a merészebb utazó is. Holott, ha meggondoljuk, mi sok jó és ártalmas termények szállítottak át e tartományból az olvasó-világba, mi nagyszámú kedvelőkre találtak ezek Richardson és Filding korától fogva egész Washington Irving és Cooper idejéig, s mint kellett szükségképen korokra és nemzetekre befolyással lenniök, nem tagadhatni, hogy a regény a műphilosophusnak nagy mértékben érdemelheti, sőt talán még nagyobbban, mint maga a dráma s eposz is, figyelmét.

Nálunk, mint némely jelekből sejteni lehet, a regényliteratúra most fog kezdődni, s olvasóinkra foganato-

* Ezen töredék észrevételek eredetileg *A román költésről* cím alatt 1833-ban, tehát akkor irattak, mikor nálunk regényirodalom még alig volt; Jósika Miklós is csak pár évvel később, 1836-ban lépett fel.

sabb hatással munkálni; nem volna tehát szükségtelen az iránt értekezni, mit kellene az olvasónak egy regényköltőtől józan alapok szerint kívánnia, s viszont mit a regényköltőnek teljesítenie, hogy célját s magasabb rendeltetését el ne téveszsze.

Figyelemreméltóbbat a jelen tárgyról, a mennyire tudom, Eberhard, Herder, Jean Paul és Meisner írtanak, de nagyobb részint futólag csak s mellékesen, s a tárgy még mindig mélyebb s alaposabb vizsgálatot vár.* A mit itt az olvasó tőlem veszen, részint saját eszméletimnek, részint az idézett írók studiumának gyümölcsei; mert az utóbbkoriaknak elődeik találmányait figyelem nélkül hagyni vétkes önhittség s általmára van minden előhaladásnak. Az utóivadék előidők töredékeiből rakja fel nagysága falait, s azon műphilosophus, ki az egyszer jól mondott helyett mást mond, csak azért, hogy új s eredeti legyen, nem a művészetet szereti, hanem saját csillogását.

Észrevételeim, melyeket itt töredékesen elszórok, csak vázolatául szolgáljanak a regény egy netalán valaki által később készítendő theoriájának, kimerítő értekezés gyanánt nem akarom őket tekintetni, mert a pálya, melyet egy nagy egész alkotására meg kellett volna járnom, sokkal rögzöesebb és töretlenebb, hogyszem parányi erőm megbírhatná. Szándékom az volt, hogy egy valahára közöttünk is születendő regényköltő e töredékekben egy-két hasznos intést találjon. Majd jön egy későbbi theoretikus, — reményilem s őszintén óhajtom — ki általam ösztönt és buzdulatot kapva, e tökéletlen próbát alaposabb s mélyebb vizsgálatai által feledékbe sülyesztendi.

1.

Elbeszélésnek, vagy *beszélynék* neveztetik általában minden elmúlt s végbement esetnek másokkal közlése.

* Blankenburg munkája a regényről kevés figyelmet érdemel.

Különbözik a leírástól, mert benne az eset mint valósággal elmúlt közöltetik; a leírásban ellenben az elmúlt, végbement, vagy távol levő tárgy is jelenné tétetik.

Minden beszély költői vagy történelmi, a szerint, miképen költött vagy valósággal megtörtént dolgokat tárgyz. Célja mindkettőnek többféle lehet. Közleni t. i. valamely esetet másokkal többféle okokból szoktunk, vagy azért, mert míg mások által épen nem, vagy mert nem eléggé körülményesen tudatnak, vagy azért, mert elfelejtettek s emlékezetbe hozatalok hasznos, szükséges, ész- vagy szívképző. A költő például — mert erre fordítjuk itt főkép figyelmünket — valamely igazságot képből állít elő, hogy olvasói emlékezetébe nyomja, mint a mesék s parabolákban stb.; vagy pedig, lelkiünket magas érzelmekkel, nagy gondolatokkal eltöltvén, a mindennapiság szűk köréből kiemelve nemesít, mint a hőskölteleményben; vagy valamely religiói tanulásra vezet, mint a legendában; vagy végtére az emberiség karakterével, az életnek egyes scénaival ismertet meg, mint a regény s novellában. Azon elbeszélés, melynek semmi más célja nincs, mint az olvasónak időtöltést szerzeni, méltán kárhoztatik, mert benne az eszköz czéllá van fordítva.

Beszélyben, legyen az költői bár vagy történelmi, mulhatatlanul megkivántatik a valóság. A történelmi beszélyben, tudniillik, hogy a mi elmondatik, úgy történt legyen; a költőiiben, hogy úgy történhetett legyen a való életben, miként elmondatik. E valóság a művészi gyönyörnek éltető eleme; nélküle a poesis hazugsággá alacsonyodván, nem képes művészi áttatást (illusio) gerjeszteni.

A beszélynek általában három főrésze van: a történet eredete, bonyolódása s kifejlése. A történet eredetét azon okok öszvesége teszi, melyek szülői s támasztói voltak a következő történetnek. Ezeknek előszámlálása, a mennyire lehet, rövid s öszszevont legyen, hogy annál több hely maradjon s annál sebe-

sebben lehessen általmenni a sajátképeni történetre. A történet eredete többnyire a beszély kezdetén adatik elő; a mi azonban nem elmúlhatatlanul szükséges. Ki az olvasó figyelmét azonnal tárgyára akarja függeszteni, legjobban teszen, ha őt a történet közepébe valamely érdekes jelenethez ragadja, mint például Scott *Walter Talisman* nevű regényének, s Goethe *Meister Wilhelmjének* kezdetén. Ily esetben a történet eredete később adatik elő. Erre nézve örök szabályul lehet ajánlani minden beszélyírónak ezt: minél később adatik elő a történet eredete, annál rövidebben mondassék el, hogy általa a mese folyama, mely annál sebesebb, minél inkább közeledik végéhez, ne akadályoztassék, s az olvasóban unalmat ne támaszson. Azon sorozat, mely szerint a történet előadatik, rendnek szokott neveztetni, mely kétféle: természetes és művészi. Természetes az, midőn az esetek, jelenések, azon renddel adatnak elő, a mint egymásután végbe mentek, művészi, midőn a költő őket úgy alkalmaztatá, miként tárgyhához jobbnak vélte.

A bonyolodás (szövedék, csomó) azon nehézségek s akadályok öszvesége, melyek a történet kifejlését tartóztatják. Minden történetnek a bonyolodás kölcsönöz sajátképen érdeket, s nélküle a legszebb előadás is unalmassá válhatik. Voss *Luisája* minden szépségei mellett is már közepe táján unalommal tölti el olvasóját; mert az egész költeményben alig van valami bonyolodás, mely a lélekben érdekes várakozást gerjeszsen. Lessing a maga száraz vizsgálódásait is érdekesekké tudá tenni a bonyolodás varázsereje által. A históriai előadásokban a bonyolodás gyakran magában a történet folyamában rejtezik; különben pedig pragmatikai fejtegetések által lehet okok és következmények fonalaiból szőni. A költőnek azonban magának kell a csomót megkötnie, s ezt még ott is, hol tárgya históriai; mert a prózai természet nem, vagy legalább ritkán, hoz magában oly bonyolodást, mely a művészet kívánságainak megfelelően, de nagybecsű ele-

meket ennek alkotására gyakran. Innen a történelmi költeményekben az ideális személyek. Schiller *Don Carlos*-ban a képzelet-szülte marquis Posa centruma az egész drámai nagy szövedéknek. Az asszony, vagy inkább ennek éltető eleme, a szerelem, legtöbb bonyolodásnak szokott forrása lenni a költőknél; mert ez indulat az emberi kebelben leghatalmasabb, sőt mindenható, s általa a rendkívüli dolgokat is legtöbb valószínűséggel lehet motiválni. — Szükséges, hogy a bonyolodás természetes, világos és valószínű legyen; különben a belőle következett történelmi változások nem nyernek hihetőséget, és szétfoszlik az egész művészi áltatás. Az akadályoknak vagy a körülményekből, vagy, a mi még jobb, a karakterből kell előtámadniok s kezdettől végig szükséges haladásban lenniök, hogy a figyelmet feszülésben tartsák. Elősegélik a bonyolodást az epizódok is, azaz oly történelmi töredékek, melyek ugyan a fő történelmhez szükségképen nem tartoznak, de vele mégis belső egybefüggésben vannak. A csomónak rendszerint a történet közepén van helye, de nem szükségképen; ismerek műveket, hol mindjárt elején.

A kifejlet, vagy feloldás, a történet kimenetelét adja elő s felvilágosítja, ha a csomóban előgördített akadályok elhárultak-e, vagy pedig a történet hőse áldozatjok leve. A kifejletnek szükségképen a történet végén kell állania; mert a mi még utána következnek, annak már nem lehetne többé érdeke. Ez oly szükséges része minden elbeszélésnek, hogy nélküle semmit bevégzettnek tekinteni nem lehet. A jó kifejlet múlhatatlan föltételei közé tartozik: 1. *A természetelesség*; azaz hogy ne vakeset hozza elő, hanem a természet örök rendszere szerint okok és következmények lánczolatán gombolyodjék le. Természetfeletti lények által ketté vágni a csomót mindig hibás, talán a legendában s tündérregében (*Märchen*), melyek legtávolabb állnak a való világtól, volna leginkább megengedhető. 2. *Teljes és kielégítő* legyen; azaz általa a csomó ne csak részében, hanem egészen feloldassék, hogy utána semmi lényeges rész

felől se legyen többé kétség. Továbbá, a csomó feloldása ne bántson erkölcsi vagy természettörvényt, vagy ezekben alapult szokást. Goethe *Stellájában* az egyférjű két nő, kik a csomót feloldják, nemcsak törvényben alapult szokás, hanem psychologia ellen is vannak. 3. Legyen *nem várt és meglepő*, azaz olyan, melyet ha gyanítani lehetne is, tudni világosan ne lehessen. 4. Adassék elő *alkalmas időben*; ne előbb, mint figyelmünket egészen magára vonhatta, de ne is később; azaz ne tartsa figyelmünket sokáig magára feszítve, mert akkor fáraszt.

E három főrészerre nézve a beszélynek még a következő jegyzéseket általában.

Ügyekezzen a költő, hogy, kivált elbeszélése elején, hol leginkább lehet kicsapongania, semmi nevezetesebb jelenés vagy történet ne álljon jövendő bonyolodások magva vagy bimbója nélkül, s igyekezzen kerülni, a mennyire lehet, oly dolgok felhordását, melynek szüksége csak a jövendőkben igazoltatik, a jelenben pedig ok nélkül áll; mert az olvasó figyelmét a jelen szokta leghatalmasban elfoglalni. A jövendő kétes és bizonytalan, s a mi csak benne fog még később motiváltatni, annak a jelenben okát emberi elme nem láthatja.

A csomónak szövevényesebb bonyolítására használhatnak bármennyi új személyek, sőt még földfeletti lények is, vagy mint az æsthetikusok nevezik, machinák; de végképi feloldása csak régi ismert személyekre bízassék, különben a csomót nem belső szükség oldja fel, hanem külső vakeset, azaz a költő önkénye vágja ketté. «Az első szakaszban legyen a bárd megköszörülve, mond Jean Paul, mely az utolsóban a csomót szétmetszi.» Oly személyt vagy eszközt használni a csomó feloldására, mely csak akkor lép fel, midőn azt fel kell oldani s előbb nem ismertetett, annyi mint mennykőütéssel végzeni ki a tragœdia hőjét. — Legszebben foly a csomó feloldatása egy rég ismert személy karakteréből, mert az ily feloldás legtöbb belső szükségét fejt ki előttünk.

A csomó bonyolításához jobb, akaratot használni, mint esetet; mert amaz ész-szülte okokban alapodik s több belső szükségét hoz magával, azonban az esetek használatása sem tiltatik.

Minden szélességet és kicsapongást, melyek magoknak, kivált a regényköltők, oly gyakorta engednek, minden hosszabb philosophiai elmélkedéseket jobban tűr az olvasó a beszély elején mint végén, hol az érdek minden sugárainak egyetlenegy lángpontra kell gyűlniök, hogy hassanak. Scott Walter regényeinek eleje csapong, közepe célra siet, vége rohan.

Mi az elbeszélések tárgyát illeti, az érdekessé tétethetik az által, ha a történetben oly karakterek állítatnak fel, melyek különös tulajdonaiknál fogva a mindennapi emberekéitől távoznak; ha a személyek nehéz, ritka helyzetbe tétetnek s általában a legegyszerűbb tárgy is érdekeket nyer, ha benne egymást váltogatják s követik a természetes ugyan, de mégis szokatlan s nem mindig látott jelenések.

Az elbeszélő költéshez rendszerint a következő költemények számíttatnak: allegoria, mese, parabola, legenda, románcz, idyll, monda (Sage), tündérrege (Märchen), hősköltemény, regény, novella, vagy szorosb értelemben vett beszély. Az előszámláltaknak mindenike lehet komikai, satirai, humoristikai vagy a sajátképen úgynevezett komoly szellemben tartva. Mi ez utolsót azért vettük itt főkép figyelembe, mert ennek theoriája alapul szolgál amazokéinak is; csupán specialitásokban hajlanak el egymástól, melyeket kijelelni annak leszen tiszte, ki a komikai, satirai, humoristikai elbeszélésekre fogja függeszteni fő figyelmét.

II.

Első kérdés, melyet mind támasztani, mind fejtegetni szükség annak, ki a regényköltés theoriájában biztosabban, azaz alapokból kíván indulni, ez: micsoda neméhez tartozik a regény a költői művészetnek?

Mert hogy az a költői művészetnek egy jeles része, senki sem fogja kétségbe vehetni, ki *Meister Wilhelmet* vagy *Kenilworthot* olvasá, s ama régi aristotelesi definitiót — mely a sok tökéletlen közt talán még mindig legjobb — általgondolá. Regényben a költő történeteket ad elő mint bevégzett- s elmúltakat, következőleg az a poesis elbeszélő neméhez tartozik, s rokonságban áll — miként érintők — az idyll, románcz, mesével... és, a mit leginkább kell említeni, a hőskölteménnyel. Az elválasztó pontok azonban, valamint egyéb nemei között a költésnek, úgy itt sincsenek minden kétségen túl téve; mert a regénynek is lehetnek, sőt vannak osztályai, melyek oly közel fekszenek más tartomány vidékeihez, hogy csaknem egybeolvadnak vele s határait élesen elkülönöztetni felette nehéz. A levelekben írt regény, például, kicsapong a dráma birodalmába, elannyira, hogy ha az elbeszélő költésnek némely főbb törvényei alá nem látnók vetve, hajlandók volnánk a drámai koronához kapcsolni.*

Mind e hasonlatokat s öszveolvadásokat azonban, melyeket a regény és dráma, sőt a regény és lyra között tapasztalunk, könnyebb már csak a külső formák segéde által is elkülönöztetni — hogy ne említssem a belsőket; — a legnagyobb nehézség ott gördül előnkbe, midőn a regény és hősköltemény között akar-

* Engedelmet e vakmerő, improprius beszédért, s engedelmet mindazokért, melyek e vizsgálatok folytában többször elhintve lehetnek. Tudjuk, hogy effélék bizonyos embereknek nem tetszenek; de bizonyos embereknek nem tetszeni még nem nagy szerencsétlenség. Herder és a két Schlegel, Jean Paul és Tieck, s a Muzáron egyik sok érdemű s minden jóktól tisztelt szerkesztője, didaktikai írásaikban is igen szeretik az improprius, virágokkal, képekkel hímzett beszédet, s mi inkább akarunk e jelesekkel poétai mámorban szédelgőknek kiáltatni, mint bizonyos emberekkel józanon maradni. Különben is poesisról poétailag beszélni nem mindig hiba, sőt néha egyedül csak így lehet alkalmasan. A rossz didaktikai nyelvé Jean Paulnak egyetlenegy ívén több magvai vannak elhintve a poesis philosophiájának, mint más nem éppen közepszerűek vastag köteteiben.

juk az elválasztó vonalt feltalálni. A hősköltemény és regény t. i. mindkettő nagyobb terjedelmű költemény, mindkettő elmúlt s bevégzett történetekkel foglalkodik, valamint az egyikben, úgy a másikban is többnyire, a költő beszél a történetet stb., miben különböznek tehát egymástól? Ezt lehet és kell méltán kérdeni; mert valamíg az elválasztó jegyek meg nem határozthatnak, lehetetlen, hogy egyik theoriája a másikkal öszve ne kevertessék, s az egész regélő költés körében homály és zavar ne legyen.

Ha valaki az előttünk fekvő kérdésre hosszas této-vázás nélkül azt felelné, hogy a két költemény elválasztó bélyege a versi és prózai alakban van, azaz hogy az eposz versben, a regény pedig prózában íratik, úgy hiszem, felelete igen alapos volna, csakhogy ezzel egyedül a műbarátot fogná kielégíteni, nem a műphilosophust is. A műphilosophus nem fogna ezen feleletnél megállapodni, hanem azon kérdést támasztaná, ha az eposznak versben, s a regénynek prózában íratnia elmúlhatatlanul szükség-e, vagy egyedül a költő kényétől függ? S e kérdést tennie annál inkább lehetne, minthogy a historia literaria mutat hőskölteményeket prózában, mint például Fenelon *Telemachja*, s viszont regényeket versben, melyekre nem kell külföldre mennünk példáért, mert nyelvünkön van írva, a sokat forgatott és csodált *Peleskei Nótárius*, vagy *Rontó Pál* históriája. Íme tehát a kérdés, melynek eldöntésétől függnek mind a hősköltemény, mind pedig a regény theoriájának fő és alapelvei, s melyre kell, hogy figyelmünket függeszszük.

III.

A költői művészetnek általában történet, cselekvény s érzelmek tárgyai. Érzelmeket zeng a lyrai, történeteket beszél s ábrázol az eposzi, cselekvényeket fejt ki a drámai költő. Az első esetben, úgy mint a második s harmadikban, nem mond egyebet, mint a mi emberben s ember körül van; következőleg mi az emberi-

séggel érintésbe jő vagy jöhet, s a valódi poesis szélesb értelemben nem egyéb, mint az emberiség ideálba emelt képe. Minthogy pedig az eposz — miként az újabb æsthetikusok jól vették észre — történetet ábrázol, mely a múlt korból fejlik ki, a dráma cselekvényt sző, mely a jövő felé terjeszkedik, a lyra pedig érzelmet zeng, mely magát a jelenlét szűk korlátai közé zárja; következik, hogy a költés minden nemeinek saját kora van, és saját korának mezein terjeszti szemünk elébe varázsszőnyegét. A lyrai költő akkor él és mozog saját világa levegőjében, midőn jelen érzelmeit zengi; mihelyt a múltkorikat beszél vagy ábrázolni ügyekszik, kicsapong határaiból s műve szükségképen elveszti azon hatást, melyet a valódi lyrai költeménynek gerjeszteni kell. Az eposz, ha az előttünk bonyolított csomót előttünk is fejti ki, drámaivá leszen; a dráma pedig, mely csupán múlt dolgok bonyolodásával s kifejtésével mint elmúltakkal foglalatostokodnék, megszűnne dráma lenni. Ezek szerint tehát az eposznak a jelen s jövő nem korai, ő miként Klio, az emlékek komoly istennője, a történetek folyamának végén áll meg, vagy pedig utókorából tekint vissza a lefolyt századokra, s felemelve a feledés kárpitját, az emberiség történetit a maga időszakasaiban tükrözi előnkbe. S íme a rokonság, mely a poesis és história között a legrégebbi korokban feltűnik. Az eposi költemény eredetileg, a mint Homéernál megjelenik, a história töredéke, melyben az emberiség képe a maga időszakában ábrázoltatik vissza, s a görög nép első históriája Homér eposzai valának. Eposz és história tehát bizonyos tekintetben még máig is rokonok egymással; a régi világban pedig annyira azok voltak, hogy maga Thukydides is a peloponnesusi történeteket írván, bizonyos költői színben jelenik meg.

De midőn mi e helyt az eposz és história rokonságát emlékezetbe hozzuk, szükség — habár kitérésnek fog is tekintetni — értenünk a költő és történetíró különböző céljait, a mint azok későbbben mind inkább

és inkább kifejlettek s a kettőre nézve különböző kötelességeket támasztottak, melyek egyiket a másiktól szorosán elkülönböztetik. Midőn a költő által az emberiség képe ábrázoltatik vissza, ezen ábrázolás korántsem úgy történik, hogy benne valamely nép vagy időszakasz tulajdonképeni története adatnék, hanem a költő teremtoi hatalmánál fogva mintegy az emberiség fölé helyezi magát, s felmutatja azon ideált, melyet e vagy ama nép vagy időszakasz a maga történelmi életében elérni törekedett ugyan, de el nem ért, hanem megette hátramaradt. Még akkor is, midőn a költő tiszta történelmi tárgyat veszen költeménye alapjául, nem kívánunk tőle történelmi, azaz oklevelekkel bebizonyítható igazságot. Költőnél a történelmi factum mindig mellékdolog, így tanít a *Hamburgi Dramaturgia*, s nem kell feledni, hogy ha van prózai, azaz testi szemekkel látható természet, van egy más is, a művészi t. i., s hogy történelmi igazság s poétai igazság között nagy a különbség. Historikustól, mint felebb érintők, azt kívánjuk, hogy a mit beszél, valósággal megtörtént legyen, s épen úgy miként beszél; költőtől ellenben azt, hogy az általa költött történet, ha egykor valósággá leendene, hasonló körülmények között ne történhessék meg egyébként, mint a hogyan ő előadta. Így van ez még magokkal a személyekkel is, midőn őket a költő a történelmből veszi. Goethe szomorújátékában, például Oranien, Egmont és Alba karaktereiben oly vonásokat vehetsz észre, milyenekkel őket a történetíró Schiller elődbe állítja; de azért ezen goethei Egmont, Oranien és Alba prózailag hív s való történelmi alakok-e? Épen nem vélném. A költő őket a szerint alkalmazá, mint céljai kívánták. Mind a három személy ideálja és képviselője az emberi karakterek három különböző nemeinek. Egmont a maga érdemében, polgári s hadi fényeiben bizakodó, s ezért önérzettel teljes, gond és aggodalom nélkül csapongó; Oranien, a sokat gondolkodó, mindent mélyen fontolgató, a legbonyoltabb szövevényeken keresztüllátó, s ezen okból felette óvakodó emberek-

nek; Alba végtére a lelki és hadi erejét érző fejedelmi kegyencz, s mindenható minister repræsentánsai stb. Következik, hogy a költőnek nem az embert és individuomot, hanem az individuumban az emberiség képét, a korok és népek vonásaiban az emberi tetteket, törekedéseket kell visszatükröznie, hogy azoknak gyökerei a valóságban alapuljanak, azaz a természet s örök rend logikai törvényei mellett lehetőek legyenek. Azon kérdéseknek tehát, ha ez vagy amaz dráma, regény valósággal megtörtént-e? szükségképen bántania kell az értő művészt, kinek sokkal philosophikusabb céljai vannak, mint a prózai valóság s testi világ hű másolata. Innen lehet megbírálni, mennyit nyom az a sokszor idézett s kiáltozott félig igaz æsthetikai evangélium, hogy a művészségnek a természetet kell utánoznia.

Ha az imént kimondott principium — hogy t. i. a költés általában, különösen pedig az eposzi, az emberiség történeti időszakainak idealizáló tükre — bizonyos és megáll (a mit reménylek), szükség, hogy az emberiség történeteire függeszszük szemünket. Végig futván elménkben a história emlékeit, Mózesről kezdve a legújabb korokig, észre kellett vennünk, hogy a nemzetek, valamint egyes emberek életében, időszakaszokat lehet megkülönböztetni. Gyermekkorból fejlődik ki az ifjúságok, ifjúságokból a férfikor, s ebből az öregség hanyatlása. Mind a négy kora ezen physikai vagy prózai világnak saját színnel, szellemmel és charaktervonásokkal bír, melyek magokat idealizáltan tükrözik vissza a szellemi, másképp a költői világban.*

A gyermekkor ártatlansága a jelenlét örömein andalog, szemei előtt minden paradicsomi szépségben virul, mindenütt szerencsét és boldogságot sejt; veszélyt nem retteg, mert nem ismer; gond nélkül enyeleg s játszik hajborzasztó mélység felett, s fenéktelen örvény

* A hősköltemény s regény természetét az emberiség idősza-
kazaiból magyarázni legelőször Eberhard kezdette; utána Meis-
ner az egész eposzi költést ennek vezéryomán fejtegeté.

szélén; képzeletét tündér álmok, arany remények lebedsik körül. Ereje még gyenge és tehetetlen a cselekvésre, s a jövődő kor tettei sejtelmekben szunnyadnak benne. S íme ezen kornak képeivel hímezi fátyolát a néprege és idyll, s benne találjuk visszatükrözve az arkádiai pásztorvirányt s a gyermekképzelmekek tündéregéit.

A gyermekkor után következik s belőle fejt ki magát a cselekvények időszaka, az ifjúság. Keblében a tettek törekedés lángja küzd és forr s vív önmagával. Nyugtalan óhajtások támadnak fel hevült képzeletei előtt. Érzeni kezdi ereje hatalmát; a cél, melyet kívívni kell, világosabb lőn előtte. Korlátot és lehetetlenséget nem ismer; kezd és mer több érzelemmel, mint észszel, több szerteáradozó, mint célra irányzott erővel. A különös, csodás, rendkívüli, bájerővel vonják magokhoz; szóval, feltűnik a kalandok időszaka, a hőskor, melyet tettek jelelnek ki inkább, mint megállapodott karakter. Harczok támadnak minden léptén és nyomán a lelkesült ifjúnak, a szellemek és csodák országa a maga egész varázsfényében felnyílik, a gyermekálmak egy nagy, egy szép teljesülést érnek, s zengi Kalliope a félistenek s hősök tetteit. A hősköltemények tehát itt veszik eredetüket a tettek időszakaszában; s hol az epikus költő nemzetének történeteiben ily időszakaszra vissza nem tekinthet, vagy visszatekintvén nemzete ifjúkorát tettekkel gazdagon megjelelve nem látja, ott a hőskölteménynek virágai hervatag színben virulhatnak csak, természetlen parlag mezőkről. E szerint a hősköltemény természetét saját korából lehet legalaposban megfejteni. A költő benne csodák országába emelkedik s machinákat állít fel; történeteiben több gazdagság van, több kalandos és rendkívüli, mint másnemű költeményekben; a karaktereket tettekben tünteti ki, pszichologiai fejlődés nélkül. Nem annyira az élet — azaz az emberiség fokként fejlődő míveltsége — hanem inkább a hatás s az ezekből folyt következmény tartoznak körébe. A fenség múlhatatlanul szükséges postulátum benne, s az a

Horácz által úgymondott — os magna sonaturum ; mert korának egyik szembeszökő vonása a felmagasított (exaltált) képzelet és érzés. Minthogy pedig ezeknek visszatükrözésére nyelv s előadás fő befolyással munkálnak, nem nehéz általlátni, miért kell a hőskölteménynek fellengő képekben és hasonlatokban gazdag, merész epithetonokkal bővelkedő nyelven, azaz egy magasabbon mint a melyet prozaisták elérhetnek, íratnia, s miért oly természetlen és bántó a prózában írt hősköltemény, mint az említett feneloni stb. E tekintetek szerint leszen a hősköltemény ideális tükre e vagy ama nép ifjú, azaz hőskorának, s így foghat benne megjelenni az emberiség a maga életteli, hatalmas cselekvőségében, a maga nagy törekedéseiben.

A mondottakból, úgy hiszem, könnyű leszen megfejtetni, miért vala szerencsétlen gondolat *Borussia*st írni, melynek hőse Nagy Fridrik porosz király ; miért nem lehete a voltairei *Henriá*dnak szerencséje, miért maradtak az oly geniusok, mint Milton és Klopstock, popularitás nélkül, azalatt, hogy az olasz a maga *Tassó*ját ismeri és imádja. Az első t. i. nem a nemzeti ifjúkor zajos és már a távolság által ideális szint nyert időszakából vették tárgyokat, az utolsók pedig oly világot ábrázoltak, mely túl és felüláll az emberiségen s emberiség történeteiben, s benne sem nép, sem időszakasz a maga ideális képét visszatükrözve fel nem találhatja. «Az eposzi Músának, mond Jean Paul, egy széles történelmi világban kell megállapodnia, hogy rajta a maga ideális, azaz poétai világát alkothassa.» Mély és igen fontos intés, melyet a hősköltemény írójának, ha talán betű szerint követnie nem is, legalább figyelemben tartania szükség. Homérnál még az istenek is emberi arczban és természettel jelennek meg. Homérnál, qui nil molitur inepte.

A hőskölteménynek tehát, miként mondatott, a nemzet küzdő, zajokkal teljes és tettekben gazdag fiatal korában nyílik fel világa. Ezen kor után általmegy az ember vagy nép a maga harmadik és negyedik idősza-

kára, melyeket azért lehet e helyt egybekapcsolnunk, minthogy mindkettőt csend és nyugalom bélyegzi, s mindkettő csaknem hasonló karaktervonásokkal bír. Az ifjúság háborgó szélvészeli elzúgtak, a szenvedély hullámai elcsillapodtak, nyugalmas kék látkör és ég mosolyog le az emberiség kiküzdött boldog napjaira. A megszerzett vagyon bátorságban van; a viszonyok ismertettek; mindenki saját meghatározott körrel bír, melyben háborítlan él és mozog. Az ész győzödelmet vőn a phantasián, s a lelki érettségnek nyugalma beállott. A védszellemek elvégezve munkájokat, visszatértek ætheri hazájokba, s az embert saját erejére s okosságára bízva hátrahagyják a harczoktól megtisztult mezőn. A képzelet varázsfátyola lehullt, s minden, a mi hajdan tündér színben mosolyga, a maga földi való alakjában jelenik meg; az emberiség bizonyos meghatározott karaktert nyer; a poesis közelebb lép az élethez és philosophiájához, fölkeresi az embert a maga házi körében, egyes személy viszonyaival foglalatoskodik, tetteket és történeteket festeget, melyeknek egy nemzetségre vagy háznépre volt befolyása, s ezen egyes személyek karaktereiből tükrözi vissza az apa és fiú, úr és szolga, barátok és szerelmesek ideális alakjait. S íme az időszak, melyet a költőnek a regényben idealizálni kell.

Valamint az eposz a leendő emberiség képét ábrázolja, úgy a regény a meglett s érelemre jutott emberiségét a maga okaival s következményeivel. Benne nem többé egy nagy közönséges története az emberiségnek, hanem az emberi karakter s emberi természet maga ábrázoltatik; s bizonyos tekintetben mondani lehetne, hogy az eposz költői históriája az emberiség e vagy ama történetének, a regény pedig költői históriája (töredékben) magának az emberiségnek.

Regényekben igen óva kell a csodás lényeket használni; azaz mélyen kell minden machinának a hagyományban s néphiedelemben gyökereztetnie, mert a megért emberiség kevesebb csodákat hiszen, mint a

gyermek- vagy ifjúkorban élő. Goethe regényeiből az úgynevezett machinák csaknem egészen számúzve vannak; Scott Walter pedig csak azon műveiben használta őket, melyek a nép száján forgó s így a nép hiedelmében gyökerült regéken épültek, mint például a *Klastrom* című regényben. Valamint a kor, melynek e költemény képviselője, a költői ábrándokon túl van, s nyugalmat s érettséget mutat, úgy a regény is e színt és karaktert viseli magán, melyeket kétségkívül a nyugalmas előadás s világos nyelv fogják visszaadhatni. Ezen okból a regénynek csendesén haladó prózában kell iratnia, oly prózában, mely ne rohanjon mint a magával ragadó Vág, hanem zaj nélkül ömledezzen mint szélcsendkor a Duna. A beszédfolyam szép vidékek között mehet ugyan, de ne tavaszi réteken, s partjait csak itt-ott hímezzék költői képek és hasonlatok virágai. Az előadás némelykor didaktikaivá is lehet, mert a regény korának bélyege a szemlélődés; kicsaponghat a reflexiók országa felé is, miként ezeket a valódi regény teremtője, Goethe munkáiban láthatni.

Az eddig mondottak kivonata röviden s kevés szóval ez: a hősköltemény széles értelemben szép álma és sejtése a leendőnek, a regény pedig a valónak, melyek a múltból tükröződnek vissza. Amaz olyan mint az ifjúkor s annak sejtései, melyek rendszerint szebb jövődőt ígérnek, mint a mi valósággal teljesedni fog; ez mint a férfikor, mely előtt a valóság s élet könyve nyitva áll, melyben eszköz és cél, ébrenlét s álom, éles vonásokkal vannak megkülönböztetve. A hősköltemény a hősiség nagy tettei, a csodák és szellemek befolyása, a nemzeti érdekű történet, az exaltált nyelv s előadás által a fenség érzelmét ébreszti fel bennünk; a regény pszichológiai igazságú karakterei, életfestése által az emberi lélekkel ismert meg. A hősköltemény a fenség ideája, a regény a karakterfestés ideája nélkül nem képzelhető.

Így válik el e két költemény egymástól a maga különböző céljaiban, s így lehet meghatározni félreértés

nélkül s okokra állapodva, hogy a kettőnek külsőleg elválasztó jegyei a prózai s versi előadás, belsőleg pedig a karakter s életábrázolat egyfelől, s a nemzeti érdekű történet s a fenség ideája másfelől.

IV.

Nincs a költészet nemei között egy is, melynek oly szerfeletti, mind kárhoztatói, mind magasztalói volnának, mint a regénynek. Meddig egyik rész azt a költészet minden nemei fölébe emeli, azalatt a más nem tekint benne egyebet, mint érzés- s erkölcsrontó valamit, méltót arra, hogy tűz által emésztessék meg, valahol csak találhatik. Mind ama, mind e résznek csak félig van igaza, egészben egynek sincs.

Ha a regény alatt oly művet kell érteni, melynek czélja egyedüli időtöltés, mely semmi lelki táplálékot nem nyújt, hanem csak azért készült, hogy szívünket érzélgésre szoktassa, képzelminket emberi képekkel töltsse be, melyekben sem természet, sem valódi emberiség nem találhatik; történetekkel gyönyörködtessen, melyeknek sem tudományi, sem művészi, sem semmi életbeli alapjuk nincs, s csupán azért koholtattak, hogy néhány órai mulatságot szerezvén, végkép elfeledtesenek, akkor igenis méltó a panasz a regények ellen. Mert vajjon a német érzélgést minek lehet köszönni, ha a regények által támadt s lassanként elragadott lelki bujálkodásnak nem? Minek azt az ideggyengülést mind a lelki, mind a testi világban, melyben a közelebb lefolyt századnak néhány tizedeiben szomszédaink sínlettek s melynek még máig is hordozzák jeleit? Bizonyára, e betegség elterjesztésének vétkétől a Müllerek, Cramerek, Lafontaineek nagy serege, sőt még maga Wieland is, ki nem menthető; s az ilyenén művek ellen, mint erkölcs s általában minden szépnek és nagynak, mit a természet a lélekbe letett, elrontó, mételyes ragadványai ellen, négy fal közt és nyilván kikelni szoros kötelesség; nálunk magyaroknál pedig annál inkább az,

mínthogy legújabb korunk is mutat írókat, kik a mellett, hogy többnyire szerencsétlen fordításaik által nyelvünknek sem használnak, a német földnek ezen veszedelmes termékeit — melyek már honjokban is feledékbe süllyedeznek — köztünk újra életre és divatba hozni igyekeznek. Nincs-e vajjon a német regény-literatúrában fordításra méltóbb mű, mint Kotzebue *Leontinája*, mint a lafontainei *Különcz* s egyebek, melyekkel könyveink legújabb jelentései harsognak, s literatúránkat némelyek elárasztani ügyekeznek? Már eddig is sok, igen sok ragadt ránk német szomszédainktól, a mi nemzeti karakterünknek ártalmára van, s rettegni lehet, hogy a léleknek e legszerencsétlenebb betegségét is, a német érzélgést, belopják közénk embereink, s az ész kordonai ellenére elterjed a ragály. Ily munkák fordítói, ha egyébként nem ártanának, azzal, hogy sületlenségekre vesztegetik idejüket, vesztegettetik egyszersmind az olvasóval.

A valódi regénynek, mint eddig mondottainkból látható, nagy, nemes célja van, az emberiség karakterének ábrázolata. Azon regényköltő, ki e célra híven és szerencsével dolgozott, nem kevésbbé méltó a koszorúra, mint az eposz- s drámaíró. De az ilyetén költő céljai nem is tisztátalan haszonvágyi, kalmárkodási, vagy hírbetegségi forrásból buzganak, hanem a poesisnak jóltéví menyei lángjából. Csakhogy a valódi regény céljai elérésére gazdagabb elme, karakterfestői tehetség, pszichologiai és szívismeret kívántatnék, mint a Lafontaine és Müllerek, vagy nálunk Cseri Péter és Pálffy Sámuel álmodoztak, s épen ezen nehézségeknek, melyekkel a valódi regényírás egybekötve van, nem tudása oka, hogy a regények között oly sok nyomorú termékek nőnek gombai szaporasággal, időről-időre. Áldás az oly írókra mint Goethe és Walter Scott, mint Cooper és Irving, kik megtanítanak bennünket örök becsű műveikkel, mely cél felé kelljen a regényírónak törekednie.

Szinte vétkes irány az, csakhogy nem erkölcsi, hanem

művészi tekintetben, melyet sokan úgynevezett «erkölcsi» beszéleteikkel ügyekeznek elérni. Ezek a morál prédikátori rendszerint az embert mint angyalt vagy mint ördögöt festik, hogy ennek képében a rényt szerettessék meg, amazéban pedig a vétket utáltassák el. Szertelen tévedés! Sem amannak, sem ennek képe nem alapodik az emberi természetben; csak túlcsapongó képzelet teremtménye, mely hihetőséget nem nyerhetvén, sem utálat, sem szeretet tárgya nem lehet. A művészetnek célja egyedül a művészet legyen közvetlenül; mihelyt ennek megfelelt, teljesíté közvetve a másikat is, az erkölcsit. Igen is, tanít a poesis, tanít a regény s tanítson is minden nagyra, nemesre, szépre; de csak úgy mint az a nyíló és hervadó virág, mely némán beszél és szótlan ábrázolja képét a leányka szépségének. XIV. Lajos francia király, papjának, ki prédikációit egyenesen reá szokta volt alkalmazni, ezt mondotta: «A részt, mely engem illet, majd önmagam fogom én kiválasztani; de hogy egyenesen rám tolassék, azt nem akarom.» E szavakat általánosan lehet a művészetre alkalmazni. Nemesítsék ezek a lelket, emeljék szíveinket, de praëceptorainkká ne legyenek.

V.

A karakterfestés, mint említők, a regénynek elkerülhetetlen requisituma; szükség tehát, hogy itt róla kissé bővebben szóljunk.

Charakter alatt legtágabb értelemben azon jegyet szoktuk érteni, mely által egyik tárgy a másiktól magát megkülönbözteti; szorosabb értelemben pedig, az emberre és személyre alkalmazva, azon színt, melyet a lélek korlátlan szabadságú akarattja a cselekedeteknél magára veszen. Nem egyes cselekedet, hanem a cselekvés módja, melyet az akarat s kívánság önkényt választ, tesz a karaktert; s ezen értelemben minden embernek, még annak is, ki akaratit választását minden pillanatban változtatja, s ezért karaktertelennek mon-

datik, kell karakterrel bírnia. Az ember akarati hatalmában fekszik a fogékonyság mindenféle karakterekre, jóra vagy rosszra, nagyra vagy alacsonyra, s azon szín, mely az ő saját tettein és szaván mutatkozik, nem egyéb mint az, melyet ő szabad akaratjánál fogva a keblébe zárt karakterek tárából választ. Innen lehet egyedül megmagyarázni, miként történhetik, hogy némely karakterfestésben egész a meglepetésig igaz és való vonásokat láttatunk feltalálni, ámbár a festett személyt a való életben nem láttuk; mint például Shakespeare-nél Falstaff, vagy Scottnál Dalgetty őrnagy karaktereikben. Ítélet a karakter valósága s hasonlósága felett az eredeti kép ismerését teszi fel bennünk. Csak az ítélet a másolat hívsége felől, kinek az eredeti képről megfogása van. Minekutána mi sok karakterfestés valósága felől ítélni tudunk, a nélkül, hogy a festett személyt valaha testi szemekkel láttuk volna, önkényt következik, hogy a karakterek tárának bennünk kell rejtezve lennie s lelkünk előtt nyíltan állnia. E karakterek tára kétségkívül meg is van mindenikünk lelkében, csakhogy különböző mértékben s különböző tehetségekkel egybekötve; s ebben van oka, miért nem vagyunk mindnyájan egyformán szerencsések a karakterek festésében. A valódi költő, mint Shakespeare és Goethe, Scott és Hugo Victor, előadói tehetségénél fogva minden lelkében rejtőző alaknak, karakternek, formát, életet és mozgást tud kölcsönözni, s mint valamely csodatékony Aeskulap, minden halottait fel tudja szemeink előtt támasztani; az pedig, kinek költői s előadói erő szűken juttat, meg tudja ugyan ismerni a költő által felélesztett, saját keblében is rejtőző karaktereket, de életet és formát nem tudna nekik adni. Következik ezekből, hogy a ki keblében nem hordozza az éltető erőt s belsejéből nem merítheti a karaktereket, az hiába fog külső studium által karaktereket festeni tanulni, a mit készítené, holt és lelketlen anyagnál egyéb nem leszen. Voltak geniek, kik igen ifjú korokban emberismeret és tapasztalás nélkül igaz és való charak-

tereket állítottak elő; sőt tudjuk, hogy a nagy költők rendszerint nem nagy világ- s emberismerettel bírnak, s mégis mi tökéletes emberképeket tudnak festeni; s viszont a nagy világ- s emberismerők mi tökéletleneket gyakran, melyek mind azt bizonyítják, hogy a karaktereknek nem a kül-, hanem a lélek belvilágában van szülőházájok. Emberismeret s tapasztalás által tehát karakterfestői tehetségre nem juthatni az említett idomok nem létében; s e két tudomány egyedül arra való, hogy a már megszületett lénynek testet és külső formát találjon. E szerint támadnak a költői karakterek.

Nevezetes és sokszor hánytvetett kérdés az, mely a karakternek erkölcsi jóság- vagy rosszságát tárgyazza. Erre nézve én azt állítom, hogy a tökéletesen jó s tökéletesen rossz karakter nem lehet tárgya a költésnek. A költő soha se csapongjon az emberi természet határain túl, mert ott megszűnik alakjai iránt az olvasóban érdeket gerjeszthetni. Az ember sem angyal vagy épen félisten, sem ördög; jóból és rosszból van összerakva s egymástól csak a mértékben különbözik. Az epikus még machinái iránt is csak úgy szerezhethet érdeket, ha rajtok emberi vonásokat láttat. — Olvasók, kik a művészet titkaiba nincsenek avatva, sokszor vetik szemére a költőnek — a németeknél Goethének kellett ezt hallania gyakran — hogy nincsenek morális karakterei. Ez ellenvetés alaptalan. Költő és moralista különböznek egymástól. Ez úgy festi az embert mint lennie kellene; amaz ellenben mint valósággal van.

Óvakodják a költő igen speciális karaktert festeni; személyeiben nem annyira az embert és individuumot, hanem az individuumban — mint felebb érintetett — az emberiség képét ügyekezzenek visszaadni; vagy mint Schiller igen alkalmasan mondá: a személyt emelje fel a nemhez és fajához. Egész karakterfestési tudományban ez legnehezebb s a költőknek itt van elrejtve a legveszedelmesebb szikla, hol még oly elmék is, mint Schiller, kik mágnestűvel bocsátkoztak a karakterfestés mély tengerére, nem haladhattak többszöri veszedelem

nélkül. Egyik költő t. i. csak individuumot láttat, de a fajból oly keveset, hogy alakjának létét csak úgy hihetnők el, ha költői tartományából leszállván, *historice* azaz oklevelekkel bizonyítaná be; a másik ellenben jól fest fajt és nemet, de benne az individuum nincs kijelelve. Ez leginkább az asszonyi karakterek festésében történik, kiket való alakban előállítani nehezebb, mint a férfiakat. Nekik kevesebb individuális váljegyök (*nota characteristica*) van, s jobban hasonlanak egymáshoz mint a férfiak. Innen van oly kevés költői mind maiglan, ki asszonyokat jól fest. — A görög költő a karakterfestésben szerencsésebb lehetett, azaz könnyebben kielégítheté olvasóját, mint az újabbak, mert az emberiség ifjúkorában élt, midőn még az individuumok nem voltak oly élesen elkülönböztetve egymástól, mint mostani férfikorában az emberiségnek; hogy pedig nemet könnyebb festeni mint individuumot, általlátni nem nehéz. Jean Paul azt mondá: Ellenére a közvéleménynek ő azt meri állítani, hogy a görögök az asszonyi karakterfestésben felebb állottak az újaknál, mert a nemet tökéletesen adták vissza. A derék férfinak igaza lehet, de nem a művészi ügyességre, hanem az olvasó részvételére nézve, s én e gondolatot inkább így mondanám: a görög művész az asszonyi karakterfestésben nagyobb részvételt gerjeszthetett publikumában, mint mi újabbak, mert akkor kevesebb individualitása lévén az emberiségnek mint ma, a művésztől is kevesebb kivántatott, s elég volt a nemet visszaadni; a mi az asszonyoknál könnyebb, mert bennök több nemi különbséget vehetni észre mint individualitást. Bennök ritkábbak a kicsapongó sajátságok, melyek könnyebbítik az individualitás festését, mint a férfinemben. — Az újabb költőknél általában több individuumokat lehet találni, mint a régieknél az imént érdeklét ok miatt. Shakespeare, Goethe, Hugo Viktor és Scott Walter munkáiban egész lajstromát lehetne találni az individuumoknak, s kivált Goethénél még az asszonyiaknak is nem kis számmal; a mi

legnagyobb bizonyosága Goethe karakterfestői nagy elméjének.

Nem megvetendő tekintet érdemel a karakter egysége is, azaz, hogy az egyszer megállapított lélek-kép forrása lehessen mind azon tettek és szavaknak, melyeket a költő személyének tulajdonít. Ha a karakter alapszíne erős vonásokkal, és szembetünőleg van festve, nem lehet félni többé, hogy a kép határozatlan, kétes lehessen, s ekkor nem lesz veszedelmes a hőst hasonlatlan tettekben is feltüntetni; ilyen a síró Achilles, mely egyike a homéri legszebb s valóbb képeknek. Vigyázni kell azonban, hogy a karakter a cselekvények s beszédek hosszú során el ne változzék, a mi gyakorta szokott megtörténni. A hősköltemények írói ez ellen az epithetonok ismétlése által, például: gyors lábú Achilles, nyalka Zoárd, komoly Und, igen ügyesen segítnek magokon, mert általok mindig vissza- és visszahozatik emlékezetünkbe az egyszer felállított kép.

Ajánlanám a költőknek azt is, hogy ügyekezzenek személyeiken néhány élesen elválasztó vonást akkor kitéüntetni, midőn őket először léptetik fel a nézőszínré. Azon karakteristikus vonások, melyeket ismerkedésünk első alkalmával egymáson felfedezünk, sokkal inkább emlékezetünkben maradnak, mint a későbbiek, s történik nem ritkán, hogy ha egy karakter első alkalomkor kétesen vala előnkbe állítva, azt később a tettek s történetek hosszú során sem ismerjük meg, vagy legalább kétesen látjuk.

A karakterfestésben nevezetes azon mód, melylyel a cselekedetek végbevitetnek, s nagyobb figyelmet érdemel mint maga a cselekedet is. Ezen mód magát csupán beszéd által ábrázolhatja előnkbe, azért a személyek beszédeire szükség főgondot fordítani. A cselekedet indító okait lehet így s amúgy magyarázni, s a tapasztalás bizonyítja, hogy a legszebb tettek gyakorta tisztátalan forrásból erednek; a beszéd tehát alkalmasabb eszköz költőnél a lélekábrázolatra. Innen van egyetlenség szónak gyakorta oly megrázó hatalma a

tragikusoknál, mint például Macbethben amaz ismerteknek: «És neki nincsenek gyermekei!» Mely háborgó tengere nyílik fel e szavakban a szív indulatainak. — A szavak kivált akkor festenek csalhatatlanul, midőn az indulat hirtelen kitörései; ilyenkor a kifejezések nem lehettek tanuló, hanem egyszerre toltak elő a szívből, azért oly igazak. Ezen észrevételekből következik, hogy a költésben nem a tett magyarázza a szívet, hanem a szív s ennek beszéde a tettet.

A karakterekről szólván, szükség figyelembe venni azon különséget is, mely az eposzi s drámai karakter közt van. Drámában a karakter magán viszi a reá omló sorsot, az eposzban a sors viszi a karaktert a történet változásain. A drámai karakternek mindenütt előhaladva kell föllépnie, s a cselekvény menetelét meghatározni, az eposzi karakter a történet mögé rejtezik, s gyakran egészen részvétlenül jelenik meg. Drámában a cselekvő személy szabadsága uralkodik, eposzban a szabadság fölött még egy titkos hatalom, a gondviselés. Regényben eposzi karakterek kívántatnak, milyen, hogy a legnagyobb példát említsem, Meister Wilhelm, kit hat kötetten keresztül csaknem mindig a sors hajt a történetek hullámán, s alig mutatkozik cselekvőleg. Így Homéznál Achilles, így Odüsszeos, ki szenvedőleg van felállítva, s tenni egyedül ott kezd, hol a történet kifejlethez közeledik.

Még egy-két észrevétel, mielőtt a regényköltésnek e legnevezetesebb szakaszát bezárnók. Vigyázzon a költő, nehogy hősében, kit többnyire szeretettel ábrázol, önmagát fesse s olyakat mondasson vele, melyek annak karakteréből nem folyhatnak. Schiller többször járt így. Ügyekezék, a mennyire lehet, karakterfestést esetek motivumául tenni, így nagyobb hihetőséget nyer ábrázolata, jobban az egészhez szövődik, mint ha fest csupán azért, hogy karakterfestést adjon. — Ne festesse a költő hőse gyermekkorát, a mi regényíróknál sokszor történik. Az olvasó csak szabadakarátú embert, vagy ifjat akar a hősből látni. Előadni mint múltat

lehet, kivált akkor, mikor a hős már maga iránt érdeket gerjesztett. Nem a gyermekkor teszi a hőst nevezetessé, hanem ez a maga gyermekkorát. Itt azonban a komikusnak szabadabb mező engedtetik, valamint sok egyéb szabálynál is. — Az ellentétel gyakran emeli a karakter tökélyét, például a szelíd bajnok, kegyetlen pap stb. De ily eszközökhöz csak művész nyúljon, mert csak ő fog tudni a természetesség korlátai közt maradni, a kontárt ízetlen kicsapongásokra vezetni. — A személyek körülményei leírásában maradjon a költő általánosságban; ha pedig apró különösségre ereszkedik, ismerkedjék meg annak minden részével, mint Scott Walter, különben hamisan fog ábrázolni. — Végtére fő és legnevezetesebb tanácsom a karakterfestésben ez: kevés vonással kell festeni, de hatalmassal, mely a karaktert azonnal tisztán megismertesse.

É hosszabb fejtegetésekből a karakterfestésre nézve három fő szabályt lehet felállítani: 1. a karakterfestés igaz legyen s hív a természethez, a mennyire t. i. a művészség törvényei engedik; 2. legyen könnyen érthető, felfogható s mintegy magát mutassa az olvasónak; ezt gyakran egyetlenség vonás ügyesben eszközölheti, mint hosszas leírások, melyek úgy is kívül állnak a költés határain; 3. legyen a karakterben egység.

VI.

Dráma-, hősköltemény- s regényben . . . gyakorta tesznek a theoretikusok említést a motivációról, szükség lesz tehát itt erről is néhány szóval emlékezni.

Indító-eszköznek neveztetik általában azon ok, minek befolyásából valamely dolog származik; motivációnak pedig azon munkálat, mely által e vagy amaz változásnak, történetnek következése hihetővé, természetessé, sőt gyakran ellenmondhatatlanul szükségessé tétetik. Erre nézve általában ezeket szükség megjegyezni. Ne mindent motiváljon a költő, hanem csak azokat, mik a történet változásaira elhatározó befolyással vannak.

A történet így vagy amúgy kezdetét nem kell motiválni, mert ez a költői teremtő hatalomtól függ, mely szabadon alkotja világait. Minél közelebb van valamely költemény a való élethez hozva, annál nagyobbak, erősebbnek kell benne lenni a motivációnak, mert körében annál jobban gyakorolja hatalmát a phantasián az ész, melyet nem képzeleti tárgyakkal, hanem okokkal lehet kielégíteni. Innen következik, hogy a dráma és regény erősebb motivációt kíván mint a hősköltemény, a novella erősebbet mint a tündérrege. — A physikai világ jelenéseit, munkálatit nem kell motiválni, mert a physikai világ a költő szemei előtt vak esetek világa, nem emberi lélek hatalma alatt áll, és így nincs lelki szükség törvényeinek alávetve, s nagyobb részben elménknek megfoghatatlan. Ki fogja annak szükségét bebizonyíthatni, hogy az ég villáma nem a tornyot gyújtá meg, hanem a szomszédjában álló kiseded pórhajlékot? — A történet folyamában annál nagyobb motiváció kívántatik, minél inkább közeledik az a maga végéhez, elannyira, hogy a történet végének egészen belső szükségeken kell állania, mert ez egészen az emberi lélek teremtménye. — A karakterek ilyen vagy amolyan létét lehet motiválni, de nem múlhatatlanul; mert az ember saját karakterét szabad akarat szerint választja. Azonban az egyszer választott karakterből tetteket motiválni igen szükséges, sőt ez a legerősebbik neme a motiválásnak. — Végtére, nem sok indító-okkal kell motiválni, hanem erőssel, alaposan; az okok szerfeletti halmozása egy kis önkény színét viseli magán.

Miért kelljen a költőnek motiválnia, azaz okokra építenie, ennek magának is szinte saját oka van, az t. i., mert az emberi lélek csak okkal hagyja magát vezetetni, hihetőséget, valószínűséget (melyek nélkül az egész poesis levegői semmi) csak okokkal ehet támasztani. A makacs lélek, melyet óriási hatalmú önkény, vasbilincseivel nem tud valamire tökélni, gyakran egy kiseded ok selyemfonalán hagyja magát vezetetni.

VII.

Egység az eposzi s drámai művekben három szokott az æsthetikusok által megjegyztetni: cselekvény, idő és hely egysége t. i. Mi legyen az idő s hely egysége, magában értődik; itt csak azt kell érintenem, hogy az eposzi költőnek s így a regény-írónak is, valahányszor előadott története helyei változnak, ezen változást szükség leírnia, például Odüsszeos útját Ithakába, és motiválnia; hasonlólag az időbeli haladást vagy szökést is. Ez utóbbit azonban nem szükség motiválnia, mert rendszerint könnyű áttallátni a történetből, miért történt ez vagy amaz későbbben. Időbeli szökéseket láthatsz több ízben Scott Walternél; például *Guy Mannering* című regényében, melynek eleje s vége között — ha emlékezetem nem csal — húsz évi idő a regényen kívül foly le, s a költő által csak jelentetik.

Nehezebb elhatározni a történet, vagy jobban, cselekvény egységét. Ez némelyek szerint a részeknek egymás közti egybefüggésében áll; helyesebb azonban azok értelme, kik a cselekvény egységét a részeknek egy bizonyos fő célhoz való irányzatában helyezik.

Ha az okok és következmények lánczolatát a testi világban, elválasztva egy bizonyos feltett gondolat- és céltól, végig tekintjük, egy hosszú sorát fogjuk látni a történeteknek, előhaladásban, kezdet, közép és vég, vagy jobban ok, eszköz és cél nélkül. Minden eset, mely előttünk végbemegy, bizonyos tekintetben cél is eszköz is egyszersmind; következése t. i. az előtte végbement, s oka az utána végbemenendő esetnek. Egyik eset kisebb mértékben, másik nagyobbban érdekelhet bennünket; de mindenik, legyen bár nagy vagy csekély, szeme a közönséges hosszú láncznak. A lélek ezen esetek mozgásánál nem függesztheti figyelmét e vagy ama lánczszemre, hanem annak folyamával ellenállhatatlanul elsodortatik. Másként van ez a szellemi világban. Az ember megfontolás után s választás szerint cselekszik; bizonyos célú tűz ki magának, például:

gazdagságot, dicsőséget, hazaboldogságot stb., eszközöket gondol ki, tervet alkot célja kivitelére. Itt ismét történetek, jelenések hosszú sora támad, melyek őt feltett céljához közelebb mozdítják, s az egésznek összességét okok és következmények láncolata kapcsolja egybe. Ha ezen történetek hosszú során végig futunk figyelmünkkel, szinte nem állapodhatunk meg mellettök, mert mindenik részecske úgy jelenik meg előttünk mint eszköze egy végcélnek; de a főtörténeten gyönyörűséggel múlat elménk, mert itt a főszemélyek célja a maga végkatasztrófhához jutott, s benne láthatjuk a történetet vagy másként, okát céljával s a cél eszközeivel, a mit Aristoteles teljes cselekvénynek nevezte.

A történet természetileg azon körülmények leírásával kezdődik, melyek a fő személyt terv alkotására bírják e vagy ama célnak kiviteléhez. A terv munkába tétele s akadályai, melyek tartóztatják haladását, az olvasó figyelmét magokra függesztik, s beleragadják a cselekvénybe; s azon pont, hol az akadályok szövedéke legbonyolodottabb, teszi a cselekvény közepét; a vég ott van, hol a terv tökéletesen kivíve s a cél elérve van. Egy tökéletesen kivitt terv példáját azért hoztuk itt fel, mert ez lelegelevenebb képét adhatja a teljes egységnek; abból azonban nem következik, hogy csak ott lehet egység, hol a kitűzött cél eléretett, elég ha a személyek eszközei minden részekben egy bizonyos célra voltak irányozva, ha a cél el nem éretett is, ha a dráma vagy hősköltemény hőse az akadályok súlyától meggyőzetett is s alattok leroskada, az egység nem rontatott, a mint ezt sok igen jeles szomorújátékokban láthatni. Az egység tehát nem annyira a részek s eszközök egymás iránti szoros viszonyaikban, hanem egy bizonyos kitűzött pont felé törekedésökben áll.

Ha a cselekvény egysége főtökélyét teszi valamely művészileg szőtt történetnek, hanélküle tiszta művéleményt, mint felebb érintök, nem remélhetni: következik, hogy a kettős cselekvény eposzban, drámában,

regényben stb. megbocsáthatlan hiba. Oly mellékcselekvényt, mely a fő cselekvénnyel összefüggésben áll, változatosság miatt megbocsátunk gyakran a költőnek, de két főcselekvény, egyszerre s egyformán nagy érdekű, elveszik egymás hatását, s elundokítják a művet; s e hiba nem enyhül akkor sem, ha mind a két cselekvényben ugyanazon személyek játszanak is szerepet. — Azon mű bir egységgel, mely felbonczoltatván, vázolatában mint valamely láncszövedék szakadatlan egybefüggésben áll s minden részei egy szemét teszik az egész láncznak. Minden támadó esetnek a főcselekvény kifejtetere kell munkálnia, azt vagy előmozdítani, vagy rontania. Drámában oly jelenés, vagy epizód, mely nélkül a láncz teljes, melyben nincs elősegelő vagy tartóztató erő, hibás; rontja az egységet, akadályozza a cselekvény folyamát. Hőskölteményben s regényben különféleség s változatosság miatt tágabb kitéréseket engedünk magunknak, de mégis nem oly tágakat, hogy a főtörténettől messze csapongván, annak folyamatát akadályozzuk. Drámában a kicsapongó scenát még akkor sem lehet megengedni, midőn karaktert fest és világosít, mert ezt eszközteni lehet más úton is, például a tett és gondolkodásban, melyet a személy kifejez, a nélkül, hogy a cselekvény mozgása akadályoztatnék. Vannak drámák, melyekben egy üres jelenést sem találhatni, például *Galotti Emilia*; s így nem lehet mondani, hogy e szabály szigorú, s kivihetetlen, mert a lehetőség megmutatására elég egy-két példa.

Az egyes eseteknek, közönséges befolyásánál fogva, a főtörténetre kell egymáshoz kapcsolódnok, s ebben fog állani a cselekvény egysége. — Scott Walter, a legcsapongóbb költő, kit ismerek, gyakran vét az egység ellen nem kettős cselekvény, hanem kicsapongásai által; azonban példája ne támaszson követőket, mert minde-
nik tette még a legnagyobb geniének sem törvény, mind a mellett, hogy a szép országában ő törvényhozó, az erőtlen theoretikus pedig csak bíró.

A szépművekben megkivántató egység korántsem

történetes s a költő kényétől függő dolog, hanem szükséges és elmúlhatatlan; mert az emberi lélekben alapul, mely két vagy több egyforma érdekű történetre egy időben, megosztva, nem függesztheti figyelmét.

VIII.

A regénynek többféle alosztályai vannak, művészi, philosophiai, humoristikai, satirai, utazási, érzékeny regények, de különös faja tudtomra csak egy, az úgynevezett novella, melyet mi magyarok *beszélynék* nevezhetnénk.

Ha a novellák eredetét figyelmesben nyomozzuk, észre fogjuk venni, hogy azok első származásokat az anekdotáktól vették. Minden anekdotának bizonyos epigrammai éle van, melyhez egész érdeke kapcsolatik, mely miatt örvendünk vagy csodálkozunk, nevetünk vagy gondolatokba merülünk. Ez apró epigrammai élű történetecskék emelkedtek ki később prózaiságokból egy szebb, poétaibb formába; de úgy, hogy még ma is, felbonczoltatván, bizonyos anekdotai színt lehet rajtuk megismerni. Egyetlenegy szokatlan helyzet, melybe e vagy ama személy, háznép tétetik, meglepőleg kifejtve; egy érdekes jelenés, sőt, mint az angoloknál, néhány karakteristikus vonás egy pár tethez kapcsolva s meglepő végezettel előadva, tárgyai lehetnek a novellának. Eredete óta (például: Boccaccio *Decameron*ától) a novella sokképen változtatgatta alakját s néha a regény formájával annyira egybe folyt, hogy sokan kétségbe hozták e két költemény egymástóli léteges különbözését. Ki jól különböztet, jól tanít, úgy tartja egy latin közmondás; mi tehát ügyekeznünk fogunk e két költemény különbözéseit fővonásokban előadni.

A novella egy tökéletesen elválasztott s magába zárt körülmény folyamát teljes kifejlési pontjáig, a regény ellenben az élet változásait a körülmények hosszú során festegetve szövi tovább és tovább a távolba, gyakran teljes határozottság nélkül. A regény, a maga nagyobb

s kiterjedtebb irányában, az életnek sokfelé ágazó folyamát valamely individuum sorsához kötve adja elő, oly individuumnak sorsához leginkább, ki a maga időmaiban alkalmasnak, s mintegy meghívottnak látszik lenni, hogy törekedéseit hosszú pályáján keresztül előtűnk fejtegesse, s már ennél fogva előttünk érdekes személy leve. Ő élete első boldog körülményei között ügyeszkiz nyugalmas életre telepedni, de a változékony idő, vagy saját szenvedélyei, nem engednek neki nyugalmat, kiragadják őt honából idegen vidékekre, keresni célját a messze világban; a sors törekedéseit vagy szerencsés célhoz vezérli, vagy egészen más ponthoz, mint a melyet ügyekezeti irányzottak, s így végződik el élete nyugtalansága valamely nagyobb körülménynél, mely törekedései hosszú során időszakaszt (epochát) alkot. A novella csak epizódja az élet regényének, egy magába zárt kis világ ama nagy, minden részeiben megpróbált, sőt még az idő hosszú folyamán is megutazott életvilágnak. A novella az élet egyetemi irányától eltérő, egyes és magán álló életviszonyt tárgyaz, mely magából indulván ki, minden haladásait egy utolsó pontra, mint múlhatlanul bekövetkezendőre, irányozza. E szerint a novella kifejlete több belső szükségetet kíván, mint a regényé; tökéletesben bevégzett mint emez, melyet a sok történetváltozások után egy az előbbbenieknél érdekesebb s a hős életében epochát alkotható történettel lehet végzeni. A regény fonalát gyakran végzeténél újra fel lehetne fogni, s végtelen messzeségig tovább és tovább fonni, nem a novelláét. A novella érdeke a kifejletben áll, a regényé inkább az élet változatos folyamának haladásában, s irányai hív ábrázolatiban. A regény a maga kezdetében motiváltabb, a dolgokat inkább eredetöknél fogja fel, s hosszú vándorlását nagyobb előlátással kezdi; a novella ellenben oly körülményeknél kezdődik, melyek már a kifejlésnek bizonyos pontján állanak; hol például a szenvedélyek felerlerettek, a történet fonala feszült állapotban van, s ezen állapotból kiszabadulva jut nyugalomra. A no-

vellában szigorúbb egység van, mint a regényben. A regényt apró novellákra lehetne felbonczolni, melyek részei ugyan a nagy egésznek, de magokban véve is egy egészet tesznek. Ezek fővonásokban a novella ismerető bélyegei, melyek bármint alakítsa is magát, bármily arczot és színt kölcsönözzön is e vagy ama költő termékeny képzeletétől, ez eredeti vonásokat kisebb-nagyobb mértékben mindig magában fogja hordozni.

Mi a beszélyről általánosan s a regényről különösen mondatott, a novellára is alkalmazható, mennyire ennek rövidségével, egy pontra irányzott céljával összefér. Eleintén a novella név alatt, midőn anekdotai alakjából kinőni kezdett, az olasz és spanyol költők, kik feltalálói voltak, csupán rövid tréfás szerelmi kalandok ábrázolatit értették; később azonban elváltozott alakjuk, s az újabb költőknél igen sok novellát láthatni, melyek tárgya nem szerelem, s nem víg, tréfás, hanem komoly történet. A spanyol, olasz, francia és német nemzetnél nagy tökélyre emeltetett a novellaírás, de legnagyobbira az angolnál, miként az évenként mind Britanniában mind Éjszak-Amerikában megjelenő almanachok mutatják. Nem ismerek sok novellaírót, ki kevés helyen oly ügyesen tudna kisded történeteket novellává szőni és személyeit röviden, egy-két vonással oly valószínűen előnkbe állítani mint Irving. Óhajtom, hogy mi magyarok a novellaírásban az angolokat vegyük inkább mustrául, mint Clauren középszerűségeit, vagy Kotzebue és Lafontaine többnyire sületlen termékeit, s fordítani is inkább tőle ügyekezzünk. Vagy, ha épen a németeket óhajtjuk példányul venni, oly írók műveivel ismerkednénk meg mint Tieck, Schefer és mások, s tőlök tanulnánk karakterfestési psychológiát s érzelmi mélységet, üresség, ízetlen mysticismus, s vonagló érzelgés helyett.

IX.

A magyar regények s novellák eddig nagyobb részint lelketlen művek lelketlen fordításaiból állnak; ámbár

nem tagadhatni, hogy eredeti regényeink s novelláink is jókora számmal vannak, csak hogy bennök egyéb nagy fogyatkozások mellett a regényköltés főrequisituma, karakterfestés, nem található. A Dugonicások, Gvadányiak . . . el vannak feledve, szinte úgy mint Németországban a Lafontaine, Cramerek nagy serege; mert műveik nem voltak életreméltók, ámbár mi magyarok ama két elsőbbik érdemét nyelvünkre nézve, ha igazságosak akarunk lenni, megismerendjük. Valamennyi novella- s regényíróink között Kisfaludy Károly, Fáy András, Bártfay László és P. M. (Paziasi Mihály) érdemlenek legtöbb figyelmet; mert gróf Mailáth beszélyei inkább a tündérregék (Märchen) neméhez tartoznak.

Mi a karakterfestés és situációk leleményét illeti, az előszámláltak közt a víg elbeszélésben minden kétségen kívül Kisfaludy Károlyé a koszorú; a komoly nemből azonban ő sem vala szerencsés, s ezekben a karakterfestői tehetségnek maximumát az egész magyar literatúrában Fáy *Bélteki-kézében* láthatni. Kár, hogy e lelkes író a regény s általában az elbeszélői költés egyéb postulátumaira is oly gondtal nem ügyelt mint a karakterekre. Ezek a való életből vannak merítve, consequentiával tartva, s rajtok nemzeti szín és sajátosság ismerszik meg, a mit annál inkább kell becsülnünk, minél ritkább jelenés komoly íróink műveiben; de a regény épülete hibás, nem teszen egybefüggő egészet, hanem egyvelegét számtalan biographiai töredékeknek, melyek csak külsőleg függenek össze, s történetesen, nem belső szükségből. Óhajtom azonban, hogy a köz kedvelést méltán érdemlett író a regény- és novella-pályán (a *Friss Bokrétában* álló novella való vocatio jeleit mutatja) megmaradván, bennünket több művekkel ajándékozzon meg; mert mindazok között, kik nálunk a költés e nemében dolgoztak, minden hibák mellett is az ő *Bélteki-kézében* látszik legtöbb oly tehetség, melyet komoly regények írójában fellelhetni szeretnénk.

SHAKESPEARE, FRANCZIA SZÍN MŰVEK S AZ ATHENÆUM.

(1842.)

Mióta Pesten magyar színház nyitott, az Athenæum *Magyar játékszini krónika* rovata alatt szakadatlan figyelemmel kíséri azt mai napiglan. Közölt e lap tudósításokat, bírálólag és történetileg vázolva, főkép a színi előadásokról s csak mellékesen a színművekről; sőt az előadásokról is, mint tudva van, nem kimerítőleg bírálva, mert az Athenæum nem dramaturgiai lap, czélja nem kizárólag színészet. Színművekről szoltukban az Athenæum játékszini tudósítói és bírálói annak megítélésére szoritkoztak főkép, volt-e ez vagy amaz műnek színi hatása, s ha nem volt, a színműben kell-e okát keresni vagy az előadásban, a nélkül, hogy a mű belbecsének megbirálásába részletesen taglalólag bocsátkoztak volna. E módot az athenæumi Krónika 1837 óta maig híven megtartotta: alig találni hat év alatt tíztizenöt cikket, melyek kivételül szolgálhatnának. Többnyire csak általánosságban vannak a színművek jellemezve. E töredékes és vázolatosságnak daczára azonban az athenæumi Krónika mind a nagyobb közönség, mind azok által, kik æsthetikai műveltségűeknek mondathatnak, eléggé kedvező itélettel fogadtatott. Még ellenségeink is — elég legyen említeni a hirnöki Szemleíró — nem egyszer nyilatkoznak felőle javalólag.

Ez évben megindult Garay *Regélője*, mely színi tudósításaiban az Athenæumétól eltérő irányt tűzött ki magának. Benne főfigyelem színművekre van, s a színházi előadások többnyire általánosságban jellemeztet-

nek: színészeti dolgokra részletesebben, ritkábban bocsátkoznak a Regélő színi tudósítói. E lapnak elejétől fogva főcélja vala a franczia színművek hitelét lerontani, s e célra, meg kell vallani, nincs is egyéb eszköz, mint magokba a művek bonczolatába bocsátkozni. Én sohasem rosszalám a Regélőnek e módját, sem az Athenæumban nem engedém mások által rosszaltatni: ámbár meg kell vallanom, több ízben tapasztalám, hogy a bírálók egyszeri hallásra nem jól fogták fel a műveket, és gáncsolának egyes oly dolgokat, miket olvasás után alig fogtak volna. Színműveket, színházi csevegéseket, zajgások közt, hallás, kivált egyszeri hallás után bírálni, csak eléggé biztosnak nem tartom, de nem tagadom, és nem tagadnám soha, hogy kellő készületű kritika, melyet nem szenvedély és vak pártoskodás vezet, így is tehet hasznot, mert részleteket lehet egyszeri hallással is felfogni és dicsérőleg kiemelni vagy megróni. Használok egyébbiránt az alkalmat itt, mert helyén van, azon hitemet kimondani, hogy a sok felületes színbírálatnak, mely ellen kivált Németországban annyi a panasz, s a melyek ott végkép leronták a színi kritika hitelét, abban van főleg kútfeje, hogy a művek hallás, nem pedig olvasás után bíráltatnak. Ha a bíráló olvashatná előbb a színművet, s úgy menvén annak előadására, írná színi tudósításait, sokkal alaposban szólhatna még az előadásról is. A ki járatos effélékben, észrevehette, hogy a színész némelykor balul dicsértetik vagy gáncsoltatik, mert az általa játszott szerepet kritikusa nem tudta egyszeri hallás után kellőleg felfogni.

Mint mondám, hat év óta folytattatnak az Athenæum színi tudósításai akként, mint az imént előadám, s íme a Regélő íróinak, nem ismerve és nem is nagyon igyekezve ismerni a multat, hihetőleg azért, mert a magok jelenét tartják egyedül üdvösnek, most jut eszökbe feltámadni, és a hat évig követett módot miattok feltaláltnak és követettnek hirdetni. Mert vajjon nem azt mondja-e Henszlmann Imre úr a Regélő 93. számának 1069. lapján, miként «több mint hat hónapja nem mer-

tek az Athenæum színbirálói csak egyet is pártfogásuk alá venni és védelmezni azon francia drámák közül, melyek alapjokban szemek előtt darabokra szaggattak, holott azelőtt minden párizsi felületes színmű-gyártmány fölött magasztalólag értekezni nem vonakodtak.»

Henszlmann úrnak ez állítására elég legyen egyszerűen azt megjegyezni; az Athenæum hat évi folyamatai nyitvák előtte, végig tekinthet rajtok, s ha nem pusztá kötődés szándéka, hanem nemesebb czélok vezérlik felszólalását, végig tekintend, s akkor látni fogja, hogy az Athenæum általában felette ritkán értekezett színmű felől, legyen az párizsi és londoni, berlini vagy bécsi gyártvány; hogy ötször szólt előadásról részletesen, míg egyszer a dráma belbecséről; hogy voltak francia művek, vagy mint ő nevezi: *párizsi gyártványok*, melyek nemcsak nem magasztaltattak, hanem erősen gáncsoltattak, például a *Fehérek*, a *Vas álorcza* stb.; látni fogja, hogy azon tünemény, mit ő most az Athenæum kritikusaiban nem-merésnek, a Regélő kritikusaiktól való félelemnek bélyegez, nem tegnapi dolog, hogy ez így volt akkor már, midőn még Garay Regélője meg sem született, Vahot Imre a magyar irodalomban nem létezett, maga Henszlmann úr pedig csak még tanulta valahol Németországban, hogy a francziákat gyűlölni kell, talán csak azért, mert a németek is gyűlölik. Látni fogja, hogy az athenæumi Krónika hat éven keresztül hív tüköre a színházi események- s időeknek. Legfigyelmesebb, leggazdagabb és bővebb 1837. és 1838. években, mert akkor nyitattván meg a magyar színház, a legszebb kilátások, legragyogóbb remények ébredtek lelkeinkben színművészetünk felvirágzása iránt. E remények később kialuvának balkörülmények következtében, s krónikánk szűkebb lőn. Majd el is némult végkép, tudva levő okokból egész 1841-ig, midőn a pesti magyar színház országossá lőn. Ekkor újra megszólalt, nagy buzgalommal és figyelemmel kísérve az országos intézetet, de csakhamar kitetszván, hogy az újdön ébredt remények a magyar színügy tökélyesbü-

lése iránt csak hiúk valának, ismét csökkent a buzgalom a színi tudósítókban, s csökkent szemlátomást mai napiglan. Itt állunk most azon gondolatnál és erős meggyőződésnél — mit nem oly könnyű lelkeink mélyéből elvitázni — hogy ez országos ügy alapjaiban és gyökerestől el van hibázva, s mit mond az athenæumi Krónika? Egykedvűleg nézi a dolgokat, ritkán szólal meg, miért? mert az Athenæum szerkesztője úgy látja, hogy országos színházunk oly rossz állapotban van, min nem segíthet, nem változtathat semmi kritika, semmi hirlapi értekezés. Ez felülhaladja kritikus, felül egyes lap, sőt az egész magyar journalistika hatalmát és tehetségét: ezen csak országosan lehet segíteni, csak országosan eszközölhető, hogy intézkedések történjenek a művészet érdekében, hogy fiatal színészeknek módok, eszközök nyujtassanak magok képzésére, azok pedig, kik már bizonyos fokig felvergődtenek s képességet nyertek éldelhető előadásokkal örvendeztetni a nézőt, szigorú és értelmes rendtartás alatt úgy munkálkodhassanak tehetségeikhez aránylag, hogy az előadásokat vonzók, művésziékké tehessék, hogy a kritika ne legyen kénytelen csak hazafútságból kiméletes lenni; országos hatalommal lehet valahára egy igazgatást szerkeszteni, minőt nemzeti intézet igényel, mert oly igazgatások, minöket eddig 1837 óta láttunk, műértöket ki nem elégithetnek. Meddig ez s ehhez hasonlók nem történnek, addig a kritika nem teszen egyebet, mint ki a fát ki akarván vágni, csak gallyait nyesegeti, a helyett, hogy gyökerének irányozná a fejlesztét. Lehetetlen pedig, hogy a siker nélkül beszélő ki ne fáradjon, hogy lelke évekiglen megtartsa rugalmasságát. Keveset beszél Krónikánk néhány hónap óta, kevesebbet mint valaha, és angol vagy német, vagy eredeti színművekről épen oly keveset, mint a francziákról, mert látja, hogy itt gyökeres reform kellvén, feleslegesek a beszédek. De különben is, ha ki évekig kísér figyelemmel egy intézetet, melyben sem előre, sem hátra nagy lépések nem tétetnek, hanem hosszú

idő óta tespedésben és pangásban áll az, és ez állapot-ról oly sokszor szólt, oly sokszor ábrázolt hű képeket, lehetetlen, hogy sok újat és olyakat mondhasson többé, miket még nem monda, ismétleni pedig, és mindig csak magát ismétleni, csupán az együgyűségnek lehet kedve.

Midőn tehát Henszlmann úr akár gáncsoló, akár magasztaló hosszabb és taglalóbb értekezéseket vár és sürget az Athenæum kritikusaitól, olyasmit követel, mit az Athenæum nem ígért, de évekiglen nem is adott, és pedig elvből nem; midőn azt mondja, hogy azelőtt minden párizsi gyártvány felett magasztaló értekezést tartatott, a multból nem igazolható dolgot beszél, s midőn végre azt, hogy az Athenæum több idő óta gyéren szól színművekről, nem-merésnek, gyávaságnak bélyegzi, akkor csak saját merészségének és készületeinek hizeleg, mit én nagy szerénységnek nem tartok ugyan, azonban mint ismeretes gyarlóságát némely tudós úrnak, szívesen megbocsátok.

De vannak az Athenæumra ennél még súlyosabb vádak is. milyeket nem lehet figyelem nélkül hagynom, mert némelyiket másod, sőt harmadízben is olvasom a Regélőben mintegy diadallal ismételve. Szóljunk ezek közt első helyen a Shakespeareet illető panaszról.

A mult hónap 10-én a pesti magyat színpadon Shakespeare *Othellója* adatott, s a közönség, úgymond Henszlmann úr, nem fogadta azt tetszéssel. Ez nevezetes esemény lehet Shakespeare tisztelői előtt, azok előtt kivált, kik Shakespeareet nemcsak hír után tisztelik és azért, hogy műértőknek látszassanak, hanem tisztelik, mert olvassák, mert ismerik: előttem nemcsak nevezetes, hanem csodálatos is volna, ha körülményeinket nem tudnám, így azonban nem az csodálatos, hogy Shakespeare nem tetszett, hanem az, hogy némely tudós uraknak, kik az előadáson jelen voltak, ez esemény váratlan lehete, s kik okait fürkészve, furcsábbnál furcsább dolgokat beszélnek talán csak azért, hogy elhiggyük, miként a művészet titkaiban ők egyedül az avatottak.

E tudós férfiak közé tartozik Henszlmann úr is.

Ezen úr, ki a művészetet tette tanulmányai főtárgyává, ki egyszer-másszor föllépett értekezőleg és tanítólag, hirdetve a művészet istenségének ígét, mint egy kiküldött apostol, hogy legyen világosság a művészet országában, hivatása köréhez tartozónak hívé megharagudni ez eseményen, és most fölemelve szavát a Regélőben, leczkét tart a közönségnek és . . . az Athenæumnak, mert — erre figyelmet kérek! — abban is, hogy *Othello* nem tetszett, az Athenæum a főbűnös, ez az Athenæum, mely minden bajnak egyedüli oka, mi tudós férfiakat ér, ha nem úgy tánczol a világ, mint ők füttyölnek.

Ha Henszlmann úr valami roppant hatást vár Shakespeare műveitől a magyar színházban még most, akkor nem mondhatok egyebet, mint hogy ébren álmodik, és teljességgel nem fogta fel a körülményeket, melyek szemei előtt állanak. Vegyük fel csak *Othellót* magát. E mű tetszett volna a magyar közönségnek — a mint-hogy tetszett is némi részben, nem ugyan oly nagyon, mint shakespearei mű érdemlené, de úgy mégis, mint tetszeni szokott a jobb ujdonság általában, s mint tetszettek első, későbbi előadások alkalmával *Hamlet*, *Lear*, *Coriolan* s a *Velencei kalmár* — ha belőle némi botrányos és a magyar közönség elébe teljességgel nem való helyek kihagyatnak, mert hiába prédikáljuk a világnak bármilyen nagy enthusiaslussal, hogy a mi Shakespeareben van, mindaz «maga a természet saját nagyságában, lepel, máz és divatöltöny nélkül», hogy az «betyárság utáni szaglálódás», ha valakinek szeméremszértő dolgok nem tetszenek, hogy gondolkozó ember előtt az igen szép, ha minden saloniságot félretéve, zsírral megkent és porral belepett jóillatú bagaria-csizmákkal, mellény és nyakravaló nélkül, felhőkergető köpenyeg-idomú bő zekében, mint valami garabonczás, lépünk be oly terembe, hol minden ember ünnepélyesen öltözve jelenik meg, hiába prédikálunk ily dolgokat, midőn senki sincs velünk egy véleményben, midőn a világ különczködéseinkre legfelebb is csak azt feleli: Mi természetesebb, mint a mez nélküli meztelenség, s mi emberek

egykor ily természetesen jártunk, figefa-leveleivel fedeztük csak testünk némi részét; makkal is éltünk egy időben, a mi természetesebb volt, mint a töltött káposzta vagy pástétom, de később, midőn eszünk kissé megnyílt, átlátók, hogy meztelenségünket köntössel eltakarni nemcsak czélszerűbb, de tisztességesebb is, és hogy a pástétom is jobb a fanyar bükkmakknál, s most már köntöseinket nem fogjuk elhányni és in puris naturalibus színházba menni, sem vadalmára nincs többé nagy étvágyunk csupán azért, hogy egy-két különcz-ködő műértőknek tartson bennünket. Shakespeare nagy költő, de nem magyar költő, s így minden szava, a mit írt, magyarnak sohasem fog tetszeni; Anglia sem Magyarország, és végtére az emberiség több mint 200 évvel korosabb Shakespeare idejénél, s így akármennyit törjük fejünket, senkit nem fogunk rábirni, hogy a mi botrányos, azt ő illedelmesnek tartsa, csak azért, mert Shakespeare írta, ha pedig francia írta volna, akkor tán nem volna illedelmes. Másik ok, hogy Shakespeare, úgy mint érdemlené, nem tetszik, abban van, mert Shakespeare általában egyike a legmélyebb költőknek; kivált mint psycholog bámulatos és mint jellemfestő nagy. A mint ő a lelket ábrázolja, az abban hullámozó indulatok és szenvedélyek változásait fokoként a legnagyobb pszichologiai következetességgel előnkbe tükrözi, ennek felfogásához igen figyelmes és gondolkodó néző kell, s általában igen mívelt közönség fogja csak érteni, hogy Shakespearehez némi tekintetekben semmi hasonlítható nincs a világ irodalmában. Nem tapasztaljuk-e gyakran, s nemcsak a magyar, hanem más színházakban is, hogy néha Shakespeare legtragikaibb helyei nem félelmet vagy szánakozást gerjesztenek a sokaságban, hanem nevetést, mely symptomát másként nem magyarázhatni meg, mint egyedül úgy, hogy a megnevetett hely fonákul vagy épen nem értetett meg. Harmadik oka a nem-tetszésnek az, hogy színész nincsen sok, ki Shakespeare mélységeibe behatva, az ő szerepeit felfogni és jellemzetesen visszatükrözni bírná

a lélek állapotjait, melyet a nagy britt oly mesteri kézzel fest, s így mit színész gyakran maga sem ért, maga sem fogott fel kellőleg, azt hallgatói előtt sem lesz képes érthetővé tenni. Hallgassa csak Henszlmann úr figyelmesen a színészek beszédeit, akár magyar, akár német színházakban, a szavak intonációjából fogja észrevenni számtalanszor a nem vagy rosszul értett helyet. E tekintetben magyar színházunk sem igen erős, a mi egyrészt természetes is, mert hol vegyenek színészeink elég időt és készülletet Shakespeare mélységei tanulására? Minden eddig ismeretes shakespearei művekben kitűnő színész, hosszas studiumok után volt csak képes jeleset előmutatni. Színészeink körülménye nem enged egy szerepre sok időt, fáradságot fordítani. Örvendjünk, hogy csak így is állunk, hogy Egressy, Lendvay, Szentpétery csak annyit is képesek előmutatni shakespearei művekben, mennyit egyszer-másszor tapasztalánk. Így állván a dolgok, igen jó tanács az, hogy közönséget, színészeket előkészíteni nem úgy fogjuk, mint a Regélő, mely a közönségnek gorombaságokat mond, ha nem tetszik neki, mit nem ért, minek megértésére előkészületeket nem is igen tettünk.

Egyébiránt, ha kissé figyelmesebben körütekintünk, át fogjuk látni, hogy ilyen előkészítő eszközeink nem is léteznek. Lapot kellene alapítanunk, ha volna rá töke vagy remény, hogy a magyar közönség részvéte ilyesmit fenntartand, mely ne foglalkodnék egyébbel dramaturgiánál, vagy legalább főcélja ez volna. Mert színházi rövid tudósításokban, melyeket például az Athenæum adhat, s adott eddigelé, e célra nem érhetni el, ha pedig azt hiszi Henszlmann úr, hogy igen, akkor kár elfelednie, hogy nemcsak Athenæum van, mely Shakespearet megkedveltethetné, s elfelednie, mi szemei előtt áll, hogy a Regélő is céljául tűzé ki a színészetet.

De Henszlmann úr még tovább is megyen. Ő azon eseményt, hogy *Othello* nem tetszett, az Athenæummal akarja összeköttetésbe tenni, azt állítván, hogy az Athenæum kritikusi és szerkesztője «többnyire a sima kül-

sőségekhez ragaszkodnak, a közönség előtt az üres, redves, de megczukrozott felszínen mutatkozó francia drámákat dicsérik. Ha ezen kritikusok, úgymond, saját meggyőződésök védelmezése által a közönséget összehasonlításra és öneszmélkedésre birták volna, ha nem uszkáltak volna ezen kritikusok felszínen, mint léha vajgyűrű a levesben, hanem leszállottak volna a tenger mélyébe valódi gyöngyök keresésére, akkor megértené és megkedvelte volna a közönség Shakespeare-t és (Othel-lón megbotránkoztával) nem tenné magát nevetségessé).

Rég nem olvastam kuszáltabb okoskodást. — Ném az tehát a panasz, hogy az Athenæum Shakespeare-t nem dicséri, mert hiszen dicsérte, mennyire tehetségében állott, hanem az, hogy mást dicsért, nevezetesen a francia drámákat, sőt később még az is baj, hogy hat hónap óta még azokat sem dicséri, de még mindezeknél nagyobb baj az, hogy az A. kritikusai Henszlmann úrral nem viaskodtak a francia drámák felett, hogy az általa szétszaggatott francia drámákat nem védelmezték.

Baj tehát, ha az Athenæum a francia drámákat dicséri, de baj az is, ha hat hónapig nem dicséri, vagy dicsérje és ne dicsérje bár, de ha egyszersmind nem vitáz is miattuk, ez mind csak Shakespearenek árt, és így, hogy Shakespeare tessék, nem kellene a francia drámákat dicsérni, de ismét hogy Shakespeare tessék, kellene dicsérni is, sőt még ez sem elég, vitázni is kellene Henszlmann úrral a francia drámák miatt.

E különös beszédre nem kell semmi magyarázat, mert minden magyarázat nélkül is kitünők visszásságai, és nem fognak semmi józant az Athenæum ellen ingerleni; azonban még különösebbek azon mondatok kíséretében, melyekkel Henszlmann úr őket világ elébe bocsátja . . . .

★

Nevezzék az Athenæum kritikusait készületleneknek, ha tetszik, azok ezt figyelemre sem méltatják. Ők nem szóvitákkal akarják készültségöket bebizonyítani, hanem alapos ítéletmondásokkal. Nevezzék gyáváknak, ezt

csak nevetik az Athenæum írói és szerkesztője, kik több irodalmi vitákban voltak már, hogy sem szükségök volna épen Henszlmann úron bebizonyítani bátorságukat. Sem ingerkedés, sem gyaláztatás, semmi sem tökélfelkiel az A. szerkesztőségét egyéb vitára, mint a józan okosság, s józan okosság szerint pedig nincs cél, nincs szükség a franczia drámák felett vitatkozni.

Irodalmi vitatkozásnak, véleményem szerint, csak négy esetben van helye: 1. ha elleneseinket, 2. ha a közönséget akarjuk véleményeink elfogadására bírni; 3. ha az látszanék, hogy a véleményünkön levő közönséget meggyőződéseiben sikerült megingatni ellene-seinknek is, 4. lehetne még vitatkozni azért, hogy a homályban levő igazság kifejtessék. Vegyük fel akár-melyik esetet a négy közül, s világos lesz, hogy eszélytelenebb* dolgot alig követhetne el az Athenæum, mint a Regélő uraival vitába keveredni a franczia művek felett. A közönséget meggyőzni arról, hogy a franczia drámák jók, vagy legalább nem oly rosszak, mint ezen urak hirdetik, nem kell, mert hiszen a közönség erről annyira meg van győződve és annyi bizonyítványait adja naponként, hogy a franczia-gyűlölő urak egészen kétségbe kezdenek esni miatta. De megingatták-e a Regélő írói őket meggyőződéseikben? Teljes-séggel nem, hiszen mindennapi panasza magoknak ez uraknak, hogy a franczia művek nagyon kedveltetnek, s valósággal jelenleg jobban kedveltetnek, még a kedvelt operáknál is. Hogy a Regélő írói más véleményre bírassanak, azaz a franczia drámák kedvelésére vonas-sanak vitatkozás által, vagy hogy az igazság kifejtessék? Ez egészen hasztalan fáradság volna. Ugyan lehet-e remény oly személyek meggyőzésére, kiket csupa szenvedély izgat? lehetne-e nyugalmas vitatkozásra bírni harcz által, kik már harcz előtt indulatos-

* *Eszély*: Klugheit, *eszélyes*: klug. E szót Szemere Pálnak, ki oly sok jó szóval ajándékozta meg már nyelvünket, köszönhetjük.
Bajza.

kodnak? lehet-e reményleni, hogy azokkal vitatkozva, igazságok fejtegethessenek ki, kik már előre pártot csináltak az ügyből, kik az ellenfélt, még mielőtt rajta megmérték erejüket, *készületlennek, gyávának, csevegőnek, fölületesnek* címezik, mint Henszlmann úr? Hiszem, hogy ellentét által kifejlik az igazság, de hogy indulatos szóváltások által kifejtessék, sohasem hittem. De végtére mit is nyerne a francia drámák ügye avval, ha ezen urakat az *Athenæum* a maga véleményére birná? Csupán azt, hogy a francia drámák ezer és ezer kedvelői két-három emberrel szaporodjanak, mért tudtomra csak Henszlmann úr és Vahot Imre vannak az ellenkező oldalon, vagy legfeljebb még Garay János, ki bármelyik oldalon álljon, æsthetikai tudományával sehol sem fog lázadást okozni. Van-e azonban remény ezen urak megtérítésében? Henszlmann úr, úgy látszik, hosszabb ideig külföldön németek közt laktában annyira magába szította a francziák iránti gyűlölséget, hogy tán egy csepp vér sem kering ereiben, melynek minden atomja tele ne volna francia-ellenes gyűlölséggel. Vahot Imrét megtéríteni? Ez volna még a munka! Előbb történhetnék akármi, minthogy ő csak egyetlenegy kimondott szavát visszavonja. Szólj egy szót, ő ötvenet felel vissza, beszélj fehérről, feketéről, ő neked a kékről felel, és a mi egészen lehetetlenné teszi a komoly vitatkozást, el szokta tagadni, a mit egyszer írt...

Abból, hogy az *Athenæum* kritikusai pártolják a francia drámákat, még nem következik, hogy csatázni is kelljen érettök. Mondja ugyan Henszlmann úr, hogy a francia drámák «szemünk láttára szétszaggattak, hogy védenünk kellett volna őket, hogy érdekünkben állott volna semmi sebet nem túrni kedvesünk arczán». Igen, de ki mondja és ki hiszi azt, hogy a francia drámák szétszaggattak és arczok megsebesített? Maga Henszlmann úr, a szétszaggató és sebesítő, maga dicsekszik ezen hősi tettel, senki azonban ezt nem hiszi. Mert mit jelenthetnek a hetvenkedés e szétszag-

gató és megsebesítő szavai egyebet, mint ennyit: mi Regélő kritikusi megmutattuk, mint kétszer kettő négy, miként a francia drámák semmit sem érnek, tönkre tettük azokat; és ti Athenæum kritikusi, ti gyávák, nem mertetek és nem tudatok szót emelni védelmökre. Igen, de miből bizonyodik be a mondat első része? A Regélő beszélt ugyan sokat, de kit győzött meg? a közönséget? Nem gondolnám, mert a francia drámák azalatt, hogy a Regélő irogat ellenök, még jobban kedveltetnek, mint előbb. Micsoda jeltől sejtethni hát, hogy a Regélő szétszaggatott és megsebesített csak egyet is? Abból, hogy sok beszéd volt ellenök? Hajh, édes uraim, az épen nem lehetetlenség, hogy valaki az önök hosszas beszédeit üreseknek is tartsa, s ha ki üreseknek tartja, az világ végeig nem fogja elhinni, hogy e beszédek sebzők és szétszaggatók voltak.

Az Athenæum sohasem vitázgatott német, francia, angol színművek ellen vagy mellett, hanem rosszalta a meggyőződése szerint rosszat és javalta a jót minden nemzetkülönbség nélkül, és óvakodott túlzásoktól, mik mindig éretlenség jelei.

A drámákat a mi illeti, nyíltan kimondom, hogy én azokat általában pártolom, de nem minden egyes művekig, mert vannak közöttük hibásak; hanem pártolom bennök általában az igen jeles drámai iskolát, nem gondolva sokat a német kritikusok elfogult ítéletével és többnyire üres beszédeivel. A francia drámai iskola embereinek kezd sikerülni, és sikerült már eddig is jobban, mint bárkinek: a drámát megtisztogatni minden vele nem rokon, minden idegenszerű elemektől, csak azt emelve ki bennök, mi valósággal lényeges. Ezen tisztogatásnak lehet köszönni, hogy a francia művek általában előadásra alkalmasbak, mint bármilyen művek. Pedig az előadhatóság egyik lényeges kellék színműben, s e nélkül, legyen az egyéb tekintetben bármi tökéletes, rendeltetésének nem felel meg, mert a dráma előadása (Darstellung), nem pedig elbeszélése valamely cselekvénynek, következőleg az nem

olvasásra, hanem eljátszatra, azaz színpadra készül, és ha színpad nem volna, feleslegessé és czéltalanná válnék a drámaírás. A francia drámákban főfigyelem a cselekvényre, aztán a mesére és szerkezetre, és utoljára a jellemre; értem itt a komoly színműveket, melyek ellen szokott lenni legtöbb kifogás. Én e rendet tökéletesnek tartom, mert a drámában nem a jellemzés fődolog. Lehet szomorújáték jellem nélkül, de cselekvény nélkül nem lehet, ezt mondja Aristoteles, és évezredek folytak le, mióta mondotta, de még megczáfolva nincs. Szeretem a francia drámákat egyszerűségökért szerkezetben és beszédben. Az ő párbeszédek nem keresett könyvnyelv, nem rhetori pompájú cifra ékeszolás, hanem az élet nyelve, melynek a helyzet és körülmény ad szavakat. Szeretem őket, mert életet ábrázolnak oly híven és valóan, hogy a hallgató ismert személyeket és történeteket vél látni és hallani, a nélkül mégis, hogy az előnkbe rajzolt kép és személy megszűnnék eszményi lenni. Szeretem továbbá jó irányukért, vagy inkább józan ész javalt tanaiért. Ezen művek többnyire erkölcsi irányúak, és nem ellenkeznek a morál tanításaival. Eszközeik ugyan néha erősebbek és gyógyszereik nem ritkán drastikusak, de a ki gyenge idegű, ne vegye be őket, mert minden nincs mindenkinek készítve. Más tanító és javító eszközök kellenek az érettkorú embernek, más a serdülőnek, más ismét a gyermeknek, s csak az, ki ezeket feledi, fog kárhozatos szót emelni, mikor a francia drámákban néha a kép erősebb színekkel festetik. Elismerem azonban, hogy a francia drámákban vannak fogyatkozások, de hogyan is ne volnának, mikor ez iskola még oly új, alig 20 éves. A kisebb erejű írók nagyon utánozzák az elsőbb rendűeket, s ebből némi monotonia keletkezik, és ismétlése sok nem lényeges ugyan, de mégis föltűnő dolgoknak, mikből aztán némely hyperkritikusok nagy zajt szoktak csinálni. De ez mindig így volt s így leszen. Arról Hugo Viktor és a jobbak nem tehetnek, hogy oly sűrűn utánoztatnak, és sokszor lelketle-

nül; vagy tehet az erdők kedves dalosa, a fülemile, ha felséges dalát békák ummogni akarják? Elismerem, hogy jellemzéseik néha fölületes kézzel vannak téve, de azt, hogy jellemeik ne volnának, mint mondatik, mesebeszédnek tartom. Némi túlságoktól nem mentek, mit azonban részint ezen iskola fiatalságának, részint az ellenszegülésnek kell tulajdonítani, mit a sok oldalról ostromok idéznek elő. Mert ezen iskolát ostromolja benn Franciaországban az úgynevezett classikusok pártja, ostromolja a külföld, kivált egy nagy serege a német kritikusoknak csupa nemzeti gyűlölségből. Ha ez ellenszegülési túlságok lecsillapodnak, nagy reményem van, hogy ezen iskolából fog kifejlődni a legtökéletesebb drámairás, cselekvény, szerkezet, színszerűség tekintetében tökéletesebb mindennél, mit eddig láttunk.

Ez véleményem, általánosságokban szólva, a francia művekről. Részletekben többet lehetne mondani s íveket betölteni e tárgyról; de ezúttal nem értekezni akarok ezen művek jó vagy rossz oldala felett, hanem csak azt mutatni meg, hogy okaim nekem is vannak, melyek miatt a francia színműveket pártolándóknak gondolom. Vitatkozni azonban, mint felebb mondám, nem szándékom, mert annak semmi szükségét nem látom. Ha ki e műveket károsaknak hiszi, ám szóljon ellenök, ez az ő kötelessége. A Regélő értekezzék számról-számra, hétről-hétre, ha tetszik, felettök és ellenök, de oly bohóságot ne akarjon, hogy az Athenæum is vitázzon azért, mert a Regélő rosszaknak tartja e műveket. Igyekezzen maga erejével az Athenæum nélkül, kívíni, a mit akar. Ha az Athenæumnak hallgatásában is volt erő és súly, ügyekezzen a Regélő beszédének erőt adni, hogy a francia színművek a magyar színpadon megdöntessenek; mi szükség erre a háború? Azt véli Henszlmann úr, hogy ha vitatkozásban nyertes lenne, az a francia művek silányságát bizonyítaná be? Korántsem, az csak annyit bizonyítana, hogy az Athenæum kritikusaiban nem volt elég erő a francia műveket védeni, de nem többet.

NYELVÜNK MÍVELÉSÉRŐL.

(1843.)

Nagy életnek, nagy mozgalomnak bizonyosága az, mi nyelvünkkel legújabb időben történik. Új szó és szólásmód, szokatlan beszédfordulat annyi jelenik meg nyomtatványainkban, hogy annak, ki még ma is veszélyt hisz a nyelvújításban, kétségbe kell esnie e tüne-mény felett. De hála sorsunknak, a neologismus telje-sen kivívta a diadalt, kivívta annyira, hogy azok is, kik ellenkező véleményen vannak, észrevétlen, öntudatlanul, elsodorvák az özöntől; mert ha gúnyolódnak, ha még vitatkoznak — *szóval* természetesen, mert írásban megszűnt minden vita — új szók segedelmével vitatkoznak, azaz: magok eszközül tényleg használják azt, mi ellen elvileg buzgának, minek helyességét tagadák. Kell-e ennél erősebb bizonyítvány, hogy a nyelvújítás feletti pör, a kezdetben oly élesen, annyi elkeseredés-sel forrongott irodalmi csata, már bevégezett és kivívott csata, és, ha Isten korunkig élni engedi ez elv-nek első, legcsüggedetlenebb, legbuzgóbb bajnokát és zászlóvivőjét, a mindekkorig nem eléggé méltatott Ka-zinczy Ferenczet, ki egykor ez ügyért sokat szenvedett, üldöztetéseket túrt: most örömmel kiálthatna diadalt. Fájdalom! a sors nem engedte neki e hom-loka verítékével megérdemlett elégtételt. A diadal örömét fiatalabb társainak hagyta, kik nem mérhetik ugyan öszve magokat vele ez ügy iránti érdem tekin-tetében, de kiknek a keserű pohár néhány cseppjeit, melyet az ősz nyelvbajnok csaknem fenékiglen kiüríte, szinte ízlelniök kellett. Mert vannak többen még élő

íróink között, kik a nyelvújítási elv miatt gúnyt és rágalmat szinte túrtének...

Hála sorsunknak, nyelvújítás miatt egy író sem fog többé torzképben gúnyoltatni, senki sem fog megpörlöztetni, mint volt egykor szándékban. Az elv, mint mondtam, ki van víva, közönségesen elfogadva, s a visszalépés többé lehetetlen. Tény ez, és saját szemünk láttára kifejlett esemény, mi erős buzdításúl szolgálhat mindazoknak, kik valamely új eszmével tűnnek fel a szellem birodalmában. Ha gondolataik a szépnek és igaznak örök forrásaiból keletkeztek: marandóság magvait hordják magokban, s nem enyészdenek el az idők tömkelegében, hanem felvirulandának és megérnek, s gyümölcseiket, ha szerzőik nem is, élvezendi a maradék. De kitartás kell és nem csüggedő lélek a dolgok kiviteléhez, mint volt évek hosszú során át, jó és balszerencse forgásai közt, Kazinczy Ferenczben. Mert embernek a sors ingyen nem oszt díjakat. Vagyont vagy tudományt, szabadságot vagy jólétet fáradsággal kell szerezni, s maga a dicsőség izzadásnak bére; mert meg vagyon írva: veritékkel keresened kenyeredet. Küzdeni kell az elvekért is, üdöztestét kiállani tudni mint Galilei, és meghalni tudni, mint a vértanúk.

Jelenleg már csak a kivívott s elfogadott elv alkalmazására nézve lehet szó nyelvünk művelőinél; de ez iránt még sok szó lehet, mint általában nyelvünk művelési ügye még sok egymással értekezést teszen szükségessé, és annál sürgetőbben, annál komolyabb figyelemmel, mert tapasztalhatni, hogy mostani íróink nagyobb része — s ide sok jelesbeket sorolhatnék — nem viseltetik elég lelkiösmeretes gonddal, elég szeretettel a nyelv iránt; legalább nem annyival, mint kellene s mennyivel irodalmunk néhány kidölt jelesei, kik közt Virág Benedeket korának egyik leggondosabb íróját, az elfelejtett s neveztetni ritkán szokott szent öreget, főkép pedig Kazinczyt és Kölcseyt legyen szabad neveznem, viseltetének. E két utóbb idéztem írók

példakép világíthattak kötött, de főleg kötetlen beszédű irataikkal, mint valódi nyelv művészei a legközelebb lefolyt évtizedeknek. Irodalmunk akkori állásához képest nyelvtani hibátlanság és stílusi csín, beszédbáj és kerekdedség bélyegzi a két férfiú iratait; mert ők hő szeretettel csüggtének a nyelven, melyen írtak.

Nem így mostani jeleseink nagyobb része. Mellőzve azon sok vétség említését, melyekkel nyelvtani tekintetben újabb irataink telvék, mellőzve azon részint készültséget e tekintetben, részint keveset gondolat szabatoság és csínnal, nagyobb hírű íróinknál is, csak azt érintem röviden, mi az új szók alkotására s új szólásmódok használatára nézve napjainkban történik.

A szóalkotás korunkban annyi lelkiösmeretlenséggel, mennyivel tán még soha s épen annyi nyelvtani tudatlansággal űzetik, mint midőn még nyelvtani megállapított szabályokról alig volt irodalmunkban szó, midőn Istenben elnyugodott Barczafalvi Szabó Dávid szók esztergályozására adta magát. Most holdog holdogtalan az, ki egy megyei rövid tudósítást ír valamely hírlapba, vagy ki egy boltczímert fordít, egy árverést hirdet, új szókat kohol, egész bátorsággal, mintha e mesterséghez semmi több nem kellene, csak egy kis akarat. Ha nemzetünk egyik legnagyobb, s leglelkiösmeretesebb nyelvbuvára, Révai, halottaiból feltámadna, azt kellene hinnie, hogy e vérrel szerzett hon buzogányos fiai egy grammatikai nemzetté változtak át, melynek minden tollfogható tagja egy-egy nyelvtudós. De legyen Isten irgalmas, kegyelmes nekünk, és mentse meg nyelvünket ily tudósoktól, s közöttük kivált azon osztálytól, mely idegen nyelvből magyarra fordítgat. E fordítgató urakra lehet legtöbb panasz; ezek nyálig vannak a nyelvkorcstítás bűnébe merülve. Ők a legkönnyebb, legkényelmesebb módhoz nyúlnak; ha a meglevő szó nem gördül egyszerre tolluk alá, nem vesznek időt, hogy azt kifürkészszerék, nem arra, hogy kissé emlékezetöket megerőltessék, hanem szót csinál-

nak; vagy szolgálailag lefordítják az idegen összetételt, szólásformát, és újítanak legkisebb aggodalom nélkül, újítanak számot nem vetve magokkal, vajjon tanulták-e valaha a szóképzés szabályait, nem ügyelve a nyelv meglevő kincseire, származat, hasonlat vagy hangzási szépségre, s mi földolog volna, a nyelv szellemére. Így készül aztán a szám nélküli badar szó, a szabálytalanul alkotott rút hangzású, így csúsznak be magyartalan kifejezések, melyeknek nagy része jó is lehet, de szükségtelen, felesleges, nagy része pedig képtelen és rossz, s így is, amúgy is kiveszi nyelvünket eredetiségéből, mely régi írókat olvasva, annyira meglepi az értőt szépség és erő és kifejezési rövidség által, s legyenek az ilyenek aztán bármi fattyú kinövések, hirlapjaink útján rohanó sebességgel terjednek el és jó divatba minden új faragvány hónapok, hetek, sőt napok alatt; mert mindenki eléggé önhitt nyelvmívelő, gazdagító szerepet vállalni, szóval a mily meggondolatlanul készítettnek, oly lelkiösmeretlenül el is fogadtatnak e korcsok.

Kettőre vagyok bátor figyelmeztetni e nyelvmívelő és gazdagító urakat. Egyikre, hogy szavak készítéséhez tartózkodva, sőt jobb, ha nyelvszabályok ismerete nélkül épen nem fognának; másokra, hogy szók, kivált műszók alkotásához még nyelvszabályok ismerete sem elégséges: ahhoz dologismeret is kell. Nyelvtudós dologismeret nélkül nyelvtanilag jó szót fog alkotni, de mindig azon veszélynek leendő kitéve, hogy nem bírván tiszta fogalmával a kifejezni kellett dolognak, szava nem lesz bélyegző, eléggé megkülönböztető, eszmét vagy gondolatot helyesen kifejező s fogalomzavarra adand alkalmat. A dologismerő viszont, a szakember, de nem nyelvtudós is egyszersmind, rosszul alkotott, szabályokkal ellenkező szóval fejezendi ki a különben általa jól értett dolgot. Az Athenæum 1842. II. félév 46. számában megrótt bányászati műszók is, például alkalmasint oly nyelvtudós által készítettettek, ki bányászati ismeretekkel nem bírt. Így képzelhető csak,

hogyan a «Markscheider, bányamérnök», *anyagválasztó és ércválasztónak* fordítottatott, nem hibásan nyelvtanilag, de felette hibásan dologismeret tekintetében. S így kell ennek lennie mindig, midőn természettudományi munkát fordít, ki maga csak nyelvértő, de nem természettudós; vagy törvénytudományt a nem törvénytudós, a minő gyári fordítmány elég készül könyv-árusi parányi díjért napjainkban, midőn iskolai magyar könyvek mindinkább szükséges árucikkek kezdenek lenni.

Azokat, kik dologismerők levén, de nem nyelvtudósok egyszersmind, szabálytalanul koholt új szavaik miatt minden tétova nélkül nyelvrontóknak nevezhetjük. Mert ha valaki, az méltán érdemli a rontó nevet, ki rendszert és szerkezetet bont; azaz: bizonytalanná, kéteessé és ingataggá törekszik tenni a szabályt, mit eddig a nyelv követett; bizonytalanná teszi pedig az által, ha képzőkkel úgy alkot szavakat, a hogyan eddig alkotva nem voltak, ha igékkel köt össze képzőket, mik nem igékhez valók; vagy viszont, ha szólásmódokkal él, melyek a magyar nyelv szóköti szabályaival meg nem egyeztethetők: mindezek által csak a nyelvszabályoktól kivételek száma sokasíttatik, s nehezítettén a nyelvtan-író tiszte, nehezítettik egyszersmind a nyelvtanulás is, a mi végtére, oly szövevényessé, oly tömkelegivé teheti nyelvünket, miből sem tanító, sem tanuló tömérdek nehézségek nélkül ki nem lábolhat. Komolyan inthet ez mindenkire, hogy avatlan kezekkel szócsináláshoz s általában nyelvgazdagításhoz nyúlni nem kell; mert avatlan kezek inkább szegényülést eszközölnének, szegényülést szilárd, kivételek által gyengített szabályokra nézve. Való, hogy ősünk nyelvtani ismeretek nélkül alkottak szavakat ösztönszerűleg; de mi a művelődés által elvesztők ezen természeti ösztönszerűséget, elvesztők a sok nyelvek tudása és előzőnlése által is, nekünk tanulnunk kell kölcsönös értesülés útján; egyik embernek a másik, egyik kornak a másik vállain kell tova és mindig magasabbra emelkednie, hogy biztosan

haladhassunk, s miket nyelvbuváraink hosszas kutatás és elmélkedések útján szabályul alapítottak meg, azt nem tudnunk nem szabad; könnyelműleg összegázolnunk pedig ellenkezik nemcsak a józan észszel, hanem azon szent érzelemmel is, melylyel ez egyetlen és legbecsesebb nemzeti kincsünkhöz viseltetnünk illik.

Kell ez alkalommal még egy tárgyat érintenem csak röviden, mi nyelvünk művelésére nézve akadályozó befolyást gyakorol.

Nem tagadhatni, hogy íróink a legutóbb évtizedben stilistikai tekintetben haladást tanúsítanak, s ha tán egyes kitünő jelenségek gyérebbek is, mint óhajtanunk kellene, s a megelőzőt idők után igényelni lehetne, de haladásunk egész tömegben tény. Egyes írók nem igen emelkedtek ugyan, stilistikai tekintetben, kitünőleg Kazinczy és Kölcsey, vagy a szinte correct és kényes nyelvű Szemere Pál fölébe, de a tömeg szembetünő magasságban áll a régibb tömeg felett. A sokaság ügyesebben és nagyobb szabatosággal fejezi ki gondolatait ma, mint ezelőtt, s a vég nélküli szélesség, laposság a beszédben, mely oly igen divatos vala mind irodalomban, mind hivatalos nyelvben, felette sokat változott újabb időben, s a legszebb reményeket igéri jövődre; de nem haladtunk hasonló buzgalommal nyelvtani hibátlanóság tekintetében. Itt a gondatlanság folyvást nagy s mint fölebb érintém, nemcsak a tömegben, hanem egyes íróknál, is, kiket a legjobbak, a legkitünőbbek közé lehet soroznunk, s e gondatlanság naponként jobban kezd harapózni, és, a mi leggonoszabb, az ez iránti ellenészrevételek némelyekor igen makacs és egyszersmind nevetséges ellenszegülést idéznek elő. Egy esetet, mely igen jellemző, tanulságos leszen megemlítenem.

Az Athenæumban egyik magyar szerkesztő nyelvhibák miatt rovatott meg. Nemsokára lapjában védelmi cikk jelent meg a megrovásra, hol az mondatik, hogy nyelvhibák miatti korholások még most igen koraiak, mert nincs elhatározva, mi jobb: egyik így vélekedik,

másik amúgy. A magyar tudós társaság nyelvszabályai ellen is — úgymond — történtek felszólalások, tehát azok sem lehetnek követendő példány, és általában nyelvünk dolgában semmi sincs még megalapítva, elhatározva. Én ezt felette helytelen és kártékony okoskodásnak tartom. Véleményre ellenvélemény, állításra ellenállítás mindig lesz, míg a világ, míg emberek. De azért csak kell mégis valamely véleményhez csatlakoznunk s kell magunkat valamire eltökélnünk. Némi dolgokat már kifejtettek nyelvbuváraink, miket ma igazaknak ismerünk el; a jövőendő kor, meglehet, megczáfolandja, s nem fogja igazaknak ismerni, de meddig ez nem történik, meddig senki sem bírja feldönteni: addig csak el kell fogadnunk. Ha azon okból, mivel valamit czáfolhatónak sejtünk, ámbár megczáfolni magunk sem tudunk, elvetnénk: akkor sohasem lehetne magunkat valamire eltökélnünk; mert igen kevés van oly örök, oly változhatlan igaz, mint kétszer kettő négy. Nem az a kérdés: mi fog történni nyelvünkkel jövőendőben, hanem az, mi történt eddig s hogyan áll az a jelenben. Ki maga lábain akar és tud járni, ám csináljon magának rendszert, saját meggyőződése előtt jobbat, mint a fennálló, alkotson szabályokat és legyen hozzájuk következetes, csak Istenért, ne csapongjon ide is, oda is; mert két ellenkezőből vagy egy, vagy egy sem, de mindkettő nem lehet igaz. A ki pedig nem tud, vagy rest, vagy nem ér rá nyelvtani tárgyakban buvárokodni, annak legtanácsosabb a magyar tudós társaság nyelvszabályait elfogadni, melyeket az írók többsége, csekélysegeket kivéve, már eddig is követ; mert legkihívóbb, hogy az idő erre nyomandja majd a maradandóság bélyegét. Sem így, sem amúgy, vagy így is, amúgy is és mindenkép, azért mert semmi sincs megalapítva: ez csak restség, vagy tudatlanság, vagy tanulni nem akarás ügyetlen palástolója.

Az akadémia «szabadjára hagyá ez írókat írni, a mint tetszik», így vigasztalja magát az említettem lap védelmi cikkjének írója. Igen is, mert az akadémia nem

törvényhatóság, hogy valakit kényszeríthessen, és a tudományok országában nem is lehet rendőri parancsokkal kormányozni; itt a józan ész a politika és hatósági erő. Józan ész parancsolja embernek, hogy tetteiben okosság, következetesség legyen vezére s hogy azon véleményhez csatolja magát, mit legalaposabbnak lát. Egy az akadémia által kiadandó nagy grammatikától vár e cikk írója, és várnak sokan, üdvöt, s hiszik, hogy ez majd elhatározand mindent, addig pedig, míg ez el nem készült, nincs véleményök szeri t semmi elhatározva. Szabad legyen erre nézve megjegyezni, hogy a kik ily reményt táplálnak, igen fognak csalatkozni. Az akadémia által készítendő grammatika ellen is lehetnek s bizonyosan lesznek észrevételek, mert ez is csak emberek munkája lesz, min ember mindig a végetlenig igazíthat, változtathat; s úgy elhatározni nyelvkérdéseinket, hogy azokhoz többé soha kétség ne férhessen, mint talán sokan vélik, ez sem, és végtére semmi sem fogja. Azért a dolgokat úgy kell venni, mint a jelenben vannak; miket ma vizsgálat után alaposnak ismerünk el, el kell fogadnunk, s mindaddig szilárdan követnünk, meddig meg nem czáfoltatván, akár általunk, akár mások által, jobbal föl nem cseréltetnek, de megczáfolni nem tudva, el nem fogadnunk, s egy jövőre várunk, mely szinte nem biztosíthat örök igazságok felől, oly cselekedet leend, mint azé, ki a patak lefolyását várja, mely ömlik és ömledezni fog végetlenig.

E gondolatokat nem azért írtam itt le, mintha a nyelvújítás egykori megszelidíthetlen ellenségeihez hasonlólág én is rettegésben volnék, hogy a rosszul alkotott új szók, helytelen fordítmányok és néhány író nyelvtani gondatlansága tönkre teendik nyelvünket. Nem, én ilyesmitől nem félek. A nemzet nagy tömegében van ilyenek iránt jó tapintat és érzék, mely a helytelenségeket, ha kis időre elfogadta is, később elveti, s csak a jónak ad maradandóságot. Szólok csak azért, mert hibáinkra egyet-mást figyelmeztetnünk min-

dig hasznos, és azért főképp, mert e forrongási időszakban kivált, midőn nem azon egyetlen józan önállás és függetlenségre látszik hajlandóság, mely senkit vakon követni nem akar, hanem azon fonák önhittségre, hogy egymás szavára ne figyelmezzünk, igen üdvös, habár ismételve többször is, elmondani, miként nyelvünk egyetlenül kezelt művelése lassítja, akadályozza az előmenetelt, és károsít bennünket az időben; pedig az időnyerés általában egyike a legbecsesebb sorshúzásoknak, kétszerte becses nekünk, kik a század nagy mozgásaitól csaknem mindenben oly messze elmaradánk, s perczeinkkel gazdálkodnunk oly dicséretes fősvénység volna.

NEMZETISÉG ÉS NYELV.

Akadémiai beszéd. (1846.)

Az emberi kebelbe egy hatalmas érzés van oltva, egy ösztönszerű vonzódás azon föld- és tájhoz, melyen születénk és nevelkedtünk. Megszokásnak állítják mások, én velünk szült sajátságának hiszem. Legyen bár egyik vagy másik, de tagadhatlan. Mint a madár fészkéhez, mint az állat azon bérchez, hol táplálékot lel, s melynek sziklaüregeiben megvonulhat, hű marad: úgy a még kevés öntudatra ébredt is, fejletlen eszméletével azon göröngyön függ, melyen született, élelmet és menedéket lelt. És e vonzalom nemcsak megmarad benne, midőn értelme szélesebb kört, fogalmi tisztultabb világot nyertek, hanem ekkor szilárdul meg és válik magasabb szenvedélylyé, mint ama pusztá menedék és táphely iránti volt: a hazaszeretet nagy és nemes szenvedélyévé. Történetírás tanúsítja, hogy minden időben és minden népeknél, melyek a művelődésnek némi fokára emelkedtek, a haza neve szent volt, s még a mélyen elfajult nemzetek sem tagadták azt meg. Nincs is ember, ki magában a szív e szép érzelmét egyszer-másszor fellobogni ne tapasztalta volna. Az apai hajlék, melyben bölcsönk rengett, hol első hangjait rebegénk az örökre kedves anyanyelvnek, a patak, melynek virágpártjain játszadozánk, az erdő, melynek árnyában gyakran pihentünk, a honi föld határát koszorúzó halmok, melyeken szemeink sokszor édes sejtések közt andalgának, rokonaink, játszótársaink, szóval gyermek- és ifjúkorunk kis országa, egész életen át szívünk kedvencz tárgyai maradnak. Még a kopár sivatag is,

ha honunk volt, olthatatlan vágygyal vonz magához, és a távolbóli visszaemlékezés a fiatal kor gyönyörű álmainak fátyolán lát minden tárgyat a haza földén. És nincs okunk csodálni, ha a regényes Svájcz lakosa, elválasztatván hegyeitől, meghal bánatában, midőn a grönlandi ember is komor jéghezaját és a néger égő homok sivatagait oly mondhatlanul szereti. A szegény német vándor, kit balszerencse, üldözés vagy éhség, az Oceánon túl Amerika földére űzött, gyarmatát hazája édes nevének nevezi el. Oly kedves még a hálátlan hazának emlékezete is! Isten oltá a szívbe e mély érzelmet, mely a míveletlen emberben csak ösztönszerű, de a polgárilag kifejtettben hatalmas meggyőződéssé szilárdul. Ez érzés, mely mindenkit saját fészkehez, rokonaihoz, a vele egyértelmű, gondolkodású és szokású emberekhez vonz, leszen aztán szülő oka azon elváltságoknak, melyekből családok, népek és nemzetek alakulnak, miket Isten azért akart így, hogy általok az emberi fejlődés forrásait nyissa meg. Mert az ember-szellem végetlen gazdagságát a több oldalú élet, különböző módok és sajátságok által fejleszti ki. Ezért alkotta a természet változatosságot, különböző országokat és éghajlatokat, különböző jótékonyságokkal hozván létre; ezért képezte az embert különböző alakokkal és természettel, ösztönnel és hajlammal, tehetséggel és erkölccsel. Tengereket és folyókat, hegyeket s mélységeket rakott a népek közé, egyszersmind törekvést oltva keblökbe, hogy elvált állapotjokban is közös célokban, az egész emberiség céljaiban, egyesülni ügyekessenek. Mert az ember, noha magában véve is egész, része mégis az emberiségnek és tagja annak, s így rokon s egy a többi emberekkel. Az egy tájra szorított embercsoport könnyen szövetkezik egymással. Az érzéki világ különböző környezete, kölcsönös szükségek s azok kielégítése, közös munkák és élvezek, egymás sorsábrani részvét, hasonló öröme s fájdalmak, egy ily külön élő családcsoportot egy magában vett egészszé és más társaságtól idegenné képez, s így támad a nép

itt és amott. Ezen különvált népben aztán természet szerint egy s ugyanazon élet van; mindnyája emberekből áll, s minden ember tagja az emberiségnek.

A szellem, mely nyilatkozni törekszik itt és ott, ugyanaz; mindenütt emberi, mindenikben a műveltség és emberiség iránti vágy és bennlakozó erők teljes kifejlése az, mi őket vonja és ösztönzi. De ezen szellem, ezen általános élet, minden népben módosul és sajátlag mutatkozik, és oly elhatározott egyéni jellemet nyer, mi csak egyik népben van meg, s csakis ebben kell meglennie. A jellemeknek ezen több- és különféleségében leplezi föl magát az élet gazdagsága. A szellemnek minden nyilatkozásai, melyek ezen egy népben valódilag kifejlenek, sajátságos bélyeggel bírnak, melyek semmi más népnél nincsenek és nem lehetnek meg. Valamint az egyetemi nyelv, mint legközvetlenebb tüneténye az észnek, mint egyetemes értelem, minden külön népnél nemzeti nyelvvé leszen, mivel az egyetemes ész is nemzeti észszé vált, azaz meghatározott sajátságot nyert, úgy az alkotmány és jog, erkölcsiség és vallástudomány, és művészet saját bélyegget hord magán, habár nem mindenki által felfoghatót is, mely eme népnek tulajdona. Minek nincs ily bélyege, mi a nép közé kívülről hozatik, csak akkor nyer erőt és életet, ha a népnek táplálékául szolgál, ha máskép alakul és ennek sajátságaiba olvad át. Ily felolvadás nélkül csak a nép elenyészttével tarthatja fenn létét.

Ezért minden népnek első törekvése, és kell, hogy első törekvése legyen, önállását fenntartani, szabad és független maradni minden más nép uralmától, hogy lehetőleg megőrizze a sajátságos jellemébeni szabad kifejlést, és ne tűrje, hogy rá idegen nép idegen érzelmeit erőszakolja. Mert minden élet szereti önmagát, óhajt és törekszik terjeszkedni, mindent hatalma alá vetni, hogy maga teljesen szabad lehessen. Innen van minden népben az ösztön más népek közt és felett kitűnni, érvényességre emelkedni, másoknak parancsolni

ép úgy, miként egyesek egymás közt és ellenében. A népeknek, valamint egyes embereknek, van szegények és becsületök. A legnagyobb becsület és legnagyobb szerencse szabadon állni, saját erőben és függetlenül, s ha túlnyomó nem, legalább hasonló lenni más népek irányában, és daczolni bírva és merve minden bárhonnan keletkezett megtámadással. A legnagyobb szegény és balszerencse ellenben más népnek alávetve lenni, idegennek szolgálni, másnak sajátságait elfogadni, táplálni és magái gyanánt előmozdítani. A szabad függetlenség nem a legfőbb cél ugyan, mire törekedni kell, hanem a legszükségesebb eszköz, mi nélkül a nép, mint nép, semmi üdvös célját nem érheti el. Mert a nép meg van semmisítve, ha sajátsága megsemmisített; a sajátságnak pedig meg kell vagy legalább meg lehet semmisülnie, ha idegen uralomnak van alávetve.

Egyes ember láncszeme a népnek és emberiségnek; szükségképen tartozik mindkettőhöz, és szükségképen ered abból. Az emberiségre nézve azon rendeltetése van, hogy mindent, mi benne szellem és erő, szabadon és teljesen kifejtse és kiéljen. A mi pedig a szellemből és erőből, míveltség- és emberieségből övé, vagy övé leend, az benne nyilatkozik, népe sajátságában jut hozzá, és ezért csupán ezen sajátságban fejlődhetik ki. Következik ebből, hogy az ő törekvésének egybe kell találkoznia népe törekvésével, melynek ő része, és kell, hogy népének becsülete az ő becsülete, szegénye az ő szegénye legyen. Neki kell akarnia népe függetlenségét, mert annak sajátságait is kell akarnia, és ezeket ismét azért kell, mert életének rendeltetése szerint csak így élhet, s csak így fejtheti ki szellemét és erőit teljesen és szabadon.

Azért az értelmes ember, vagy, ki emberi kedélylyel bír, szereti népét mint önmagát, mert a nép benne van, miként viszont ő a népben; azért leszen a föld, melyen atyáitól öröklött sajátságai élnek és honosak, hazájává, melyhez élete tartozik, miből következik aztán, hogy ki hazáját elhagyja, magát hagyja el, és öntromlására

törekszik, s önromlásában mindazokéra, kik népéhez tartoznak.

Amaz vágy: a nép sajátságait, miként azokat atyáinktól öröklöttük — fenntartani, előmozdítani és az unokákra hagyni, hogy azok is tökéletesítsék a törekvést, amaz örököt és szentet, mi minden népekkel és időkkel közös, egyénileg, miként egyedül lehetséges megismerni, fenntartani és képezni, és a maradéknak akként átadni: amaz öröm a jó, és fájdalom a balsiker felett, ama készség e cél miatti minden áldozatra egész az életnek vidám kedvvel odaadásaig, személyünk és legdrágább birtokaink alárendelése a közjónak: ez egyedül a hazaszeretet. Nem hazaszeretet ellenben, vagy csupán ösztönszerű, ama szokásérzelem, mely magát a hagyománykép nyert formáktól el nem szakaszthatja, mivel azokban kényelmeket lel, sem amaz állati pusztá ragaszkodás a földhöz és göröngyhöz, melyre önakaratunk és tettünk nélkül, vakesetleg jutánk. Hol szabad vagyok, ott van Róma, úgymond Brutus, mi azt teszi, hogy nem a hét halom, nem a Tibcris vagy ama falak teszik hazámat, hanem a római lelkek sajátságos szabad érzelme. Hol rómaiak vannak, ott van Róma, hol népem sajátságai élnek, ott van hazám.

A népsajátságok ezer jelekben mutatkoznak. Tett és szenvedés, vallás és erkölcs, tudomány és művészet, jog és törvény az indulatok és szenvedélyek nyilatkozásai mindannyi bizonyítványai annak, de semmi annyira vissza nem tükrözi azokat, mint a nép nyelve és története. Azért a népeknek nincs szentebb ereklyéjük és féltrehetőbb kincsök, mint nyelvek és híven jegyzett történetök. Szó és tett jellemzik az embert, szó és tett a népet. A nép ajkán élő nyelvből és az eseményeket ábrázoló történetből leginkább megismerhetni a nemzeteket. Mi fontos minden népnek saját története, arról más alkalommal akarok szólni, most csupán a nemzeti nyelvre kívánom hallgatóim figyelmét fordítani.

Méltán mondották már a legrégebb idők bölcssei, hogy a beszéd és ész egy, s hogy az ember beszéd

által különbözik az állattól, mely csupán hangokat ad. A beszédtehetség és annak eredete megoldatlan talány, és megfoghatlan tünemény. Ezért sokan mindenek felettinek tartván azt, mit ember önerejéből fölhalálni képes, nem képzelhették egyébnek Isten közvetlen ihleténél. S valóban, ha a nyelvek szellemének vizsgálatába bocsátkozunk, oly tömkelegbe bonyolítjuk magunkat, melyből végre csak azon vallomással menekszünk, miképen azt megfogni nem vagyunk képesek. Annyi igaz, és tagadhatlan tény, hogy csaknem minden nyelvben nyomai vannak egy közös eredeti nyelvnek, az emberi közös érzelemnek és nézeteknek, melyek szerint mindazt, mi az emberekben végbement, mit észrevettek, kifejezték. Számos különböző népek nyelvében sok tárgy ugyanazon szavakkal neveztetik. Valamint a test átlátszó leple a léleknek, úgy a nyelv teste az ember belsejében munkáló szellemerőknek, mennyiben azok külsőleg is alakulni akarnak; szóval az a szellem nyilatkozása, kitörése. És a mint a nyelv a szellemnek külsőképen alakulandó hangja és kitörése, vagy maga a beszélő ész: úgy az egyes nyelv az egyes nép szellemének hangja és nyilatkozása, például a francia és angol nyelv a francia és angol népé. Benne ki van és szükségkép ki kell fejezve lenni azon bélyegnek, mi azon nép sok sajátágaival megismertet, melyeket az beszélvén kifejez. A nép nyelve által tehát sokat megtanulok a nép felől, ha annak soha egy tagját sem láttam is. Például, ha görögül és latinul értek, sok magyarázatot nyertem a görög és római nép gondolkodásmódja, érzelme, nézete, kedélye és jelleme felől. A nyelv tükre azon népnek, mely beszéli. Belőle megláthatom, mit akar, hová törekszik, mily hajlama van, mit szeret és gyakorol leginkább, szóval, miben áll sajátképi élete és vágya. A mint a nyelv különböző időkben változik, visszatükrözi a nép elő- vagy hátra-menetetét, erejét vagy lankadását, egyszerű vagy mesterkelt módját, élénkségét vagy dermedt állapotát. A beszéd külső képe a kedélynek. Ez levén azon alak,

melybe az egész ember, ki valamely nyelvet beszélt, gyermekkora óta, mintegy beleolvadt és tapadt, mi legerősebben elfoglalá: ez aztán mind szellemére, mind lelkére oly bélyeget nyoma, miszerint érezni, gondolkodnia, szeretni és élnie kell. A nyelv az elhúnyt nemzetdékek megmerevült szelleme, melyet az ajak éleszt föl, midőn szavakat mond; a nép egész életének és lényének mozgékony betűkbe nyomott és olvasható története.

Ha igazak, miket imént mondtam, s mikről a gondolkodó hamar meggyőzheti magát, hogy a nyelv a népnek legbensőbb kedélyét, elrejtett történetét, legrégibb fejlődését, szóval egész érzése, gondolkodása, képzelete és élete módját magában foglalja, következik, hogy változván a nyelv, változnia kell vele s általa a népnek is. Mi a nyelvet összezagyválja és keveri, idegenszerűvel és rokotalannal vegyíti, s annak tiszta folyamát és derűlségét bármi módon zavarja, mindannak szinte befolyása van a nép megzavarására és önmagából fejlődése gátlására. Mert az életnek szellemibb és bensőbb eleme a beszédnél semmi nincs. Önkényt foly ebből, hogy ha a nép nem akarja elveszíteni azt, mi által nép, ha minden sajátságait meg akarja őrzeni, úgy semmire sem kell annyira ügyelnie, mint arra, hogy nyelve ki ne vesszen és el ne korcsuljon, hanem eredeti tisztaságát és bélyegét megtartsa.

A nyelv kiveszése és elfajulása sokképen történhetik. Idegen népek özönlik el mint győztesek az országot, vagy ellankad, puhul és fajul maga a nép, mi aztán belsejének tükrét, a nyelvet is, szükségkép romlásba dönti. Leggonoszabb pedig és mindennél szégyenletesebb azon állapot, ha a nép, sajátját megvetve, idegenel és külföldivel kaczerkodik, s ezáltal kétnemű korcsná leszen és semmiségbe hanyatlik, miért aztán a nyelvnek is keserűen kell lakolnia. Ha valamely nép oly botor, hogy egyik vagy másik idegen nyelvet előkelő s mintegy úri nyelvvé teszi és mindenhol avval él, azt használja, az nem tudja többé, miben rejlik nem-

zeti életének szelleme, hol vannak azon nagyszerű szent-ségei, melyekben ereje, uradalmának tettei és parancsainak hatalma alapodik, az elenyészni s idegen járom alá hajolni indult.

Mondottam, miképen a nyelv tükre a népnek, külső kinyomata belső élete és története, hajlamai és tehetségei, szeretete és gyűlöletének, szóval, mely mindent visszatüntet. Ha ez való, akkor elkerülhetlen, hogy magát és kifejezett jellemét annak kedélyébe ne vesse és mintegy bélyegül rá ne nyomja, ki azon nyelvvel legkorábbi évei óta szakadatlanul él. Ha például a magyar gyermek harmadik-negyedik évétől kezdve kiválólag francziául beszél, olvas és ír, következőleg ezen nyelven gondolkodik, belé mindinkább a franczia kedélynek bélyege nyomja magát, a franczia iránt előszeretete támad, mert ez az első szellemi élelem, melylyel gyermekora tápláltatik. És a gyermek lelke, miként viasz, minden belenyomott formákat fölvesz és meg is tartja mindaddig, míg azok megmerevülvén, többé meg nem változtathatók. Az ily gyermeknek csaknem lehetetlen aztán, hogy magát saját népének nyelvébe többé tökéletesen beleélhesse és gondolhassa, lehetetlen, hogy népe kedélyéből, történetéből, művészetéből és legbensőbb ösztöneiből sok örökre homályos, érthetetlen ne maradjon előtte; lehetetlen, hogy a magyar élet, magyar szokások, melyek az egész néppeli egyetértés- és érzésből támadhatnak, valaha szeretete tárgyai lehessenek, vagy legalább azon mértékben lehessenek, mint lettek volna, ha képzésének eszköze a magyar nyelv leendett. Minden rokon- és ellenszenvei idegenszerűek lesznek, mert neki elejétől fogva elforgattatott azon kulcs, mely népének legbensőbb megértését nyitotta volna fel előtte. Az így nevelt ember egyike azon örökre szerencsétleneknek, ki semmi nép közt nem érezheti magát honosnak, nem léphet bátran és szilárdul, mert mindenütt idegen, hacsak Istentől nagyobb és megronthatlan szellemerővel nincs megáldva, mely sokat megbír és sokat képes fölemészteni, mi alatt a közepszerű leros-

kadna. De még az ily gazdag szellem is jövődében különszerű, nem hasonlító hajlamok és ösztönök és munkálatbani kapkodások miatt lakolni fog balga neveltetéseért. Az ekként felserdült magyar gyermekek legjobb akarata mellett is sokszor leszen az idegenszerű, sőt még nemzet-ellenes is, észrevehető. Sokkal veszélyesebb és jellemferdítőbb ennél is, ha a gyermek zsenge korában, mielőtt lelkébe a nemzeti nyelv beledzödött, két-három nyelvet egyszerre tanul és gyakorol. Ilyenből lesz aztán a valódi nem magyar, nem angol, franczia vagy német, hanem egész világ embere, sokszínű és sokoldalú chamaeleon; minden színt és jellemet jót szik, de semmi állandó- és meghatározottal nem bír. Ha valódi embert akarunk nevelni, ki népét ismerje és értse, szeresse és becsülje, tápláljuk a gyermek lelkét gyenge korában egy eledellel, saját népének nyelvével és történetével, mint legfőbb tényezőivel a nemzeti életnek. Midőn ezekben erős, midőn az, a mi nemzeti, csonttá és velővé szilárdult és vérébe hatott, akkor tanítsuk először holt nyelvekre, melyekben egy elmúlt és kitisztúlt életnek alakjai, az örök emberiség szilárd képei gyanánt állanak és semmi csábítót és kedélyzavarót nem foglalnak magokban, kivált ha akkor állítatnak a gyermek lelke elébe, midőn abban már a nemzetiség erős gyökeret vert. Később lehet új nyelveket tanulni és a megértésig gyakorolni, mert beszélni azokat kevésnek leszen szüksége, és zsenge korban veszélyes is, midőn a kedély könnyen fogad magába idegenszerűségeket. A gyermeknevelés- és tanításban nem minden szabad és tanácsos a gyenge korban, mi a felserdültnek és fejlettebbnek nem árt. Ezt lelki-ösmeretes nevelőnőknek a nyelvtanításnál is meg kellene gondolniok. A franczia és angol másképp neveli gyermekeit mint a német, és másként mint mi, a német utánzó; azért nevel valódi franczia és angol polgárokat, míg a német hontalan kosmopolitákat, a magyar pedig német-magyarokat, azaz kétfajú korcsokat.

Ki az idegent használja, az meg nem tanulhatja,

vagy ha igen, utóbb feledi el sajátját. Kedélye a hasonlatlan és különböző által megzavartatik, és idegenhez csábíttatik, idegen szokást, szeretetet és gyűlöletet szív magába, és saját népiességét nem foghatja fel lelke teljességéből. Idegen alakot öltvén magára, az élet magas erejét és dicsőségét, melylyel saját népe között erősen állhatott és hathatott volna, elvesztette. Egyszerű sarjadékból nevelszik minden, a mi nagy és hatalmas. Ha a mi majmolásunk, míveltségünk tarkasága, ezerféle czikornyáink, sok nyelvünk, sok mesterkélésünk valami emberies és természetszerű volna, látnunk kellene azon jeles embereket, kik általa támadtak. De azokat nem látjuk. Nekünk, kivéve kevés kivéendőket, kiknek száma nem gyengíti az általános állítást, szilárdabb és jellemesebb férfaink voltak azon időkben, mikor nemzeti nyelven kívül egyebet nem beszéltünk, szilárdabbak még akkor is, midőn tanodáinkban latin nyelvvel gyötörtettünk. Én nem akarom, hogy oda menjünk vissza, de óhajtom, hogy hosszú tévedés, roppant károk után átlássuk, hol van a dolgok mértéke, hol azon határ, melynél a szerfelett sok és szerfelett kevés végződnék. Minden kelleténél nagyobb vegyülés közönyösséget, ingatagságot s jellemtelenséget szül, oly közép lényeket teremt, kik sem szeretni, sem gyűlölni nem tudnak, milyeneknek száma úgynevezett míveltebb osztályainkban végetlen.

Ha már, mint az imént láttuk, az idegen utáni kapkodás, kivált pedig az idegen nyelvvel kora élés egyesekre oly kártékony, mennyivel kártékonyabb az egész nemzetre nézve, melynek elfajulása nagyobb következésű, mint egyeseké. Ha valamely nép eléggé szerencsétlen egyik vagy másik idegen nyelvbe szerelmesedni, az önmagát és sajátosságait készül elveszíteni, és más idegenné átalakulni. Legyen aztán a megszeretett nyelv szomszéd nép nyelve, úgy önkényt megyen azon veszélynek, hogy a nemzet, mely nyelvével meghódítá, alkalom mutatkozván, fegyverrel is uralma alá hajtsa. Ily balga nép nem gondolta meg, miképen Isten a

nyelvkülönbségeket nem pusztá jókedvéből, hanem azért teremté, hogy különböző népek létezzenek, és mindenik saját módja szerint fejlődvén, kölcsönös egymásra hatás és verseny által segítjék elő az egész emberiség ügyét. Neki a változatosság és sokszerűség tetszett; élénk, gazdag világot teremté, és bele szabad versenyküzdését oltá a különböző erőknek. És így, ki egy álladalom- és vallás- egy uralkodó nép- és nyelvről beszél, az természet-ellenit beszél, Isten örök akarata ellen szegül, és az ő rendét törekszik megzavarni, szegénynyé, egyhangúvá tenni az ő változatosnak és sokszerűnek teremtett világát. Az ilyen egy célra dolgozik a hódítóval és zsarnokkal, ki a népeket összeigáznai és a szellem szabad mozgalmait bilincseivel fékezni akarja. Azért minden népnek, mely sajátosságait és önemzetiségét szereti, törvénynyé kell tennie, hogy szomszéd élő népnek nyelvét ne beszélje, különben lerombolja azon sorompókat, melyekkel Isten a népeket egymástól oly mély bölcseséggel választotta el.

Az eddig mondottakból könnyen észrevehetni, hová célozok. Én a külföldi nyelvekeni beszéd kártékony divatát akarom magyarjaink közül kiküszöbölve látni. Ezméljünk föl valahára és lássuk át, hogy bennünket ezen divat romlás felé visz, és kivált a közénk berontott német nyelv meghozza ránk a végpusztulást. Menynyit ártott nemzetiségünknek a német nyelv, beszélük történeteink, és láthatjuk mai nap, midőn egész levegőnk meg van telve németséggel, s ellene minden óvószereket megkísértünk, de többnyire sikeretlenül, mert épen arra gondolunk leghanyagabban, mi legerősebb terjesztője a ragálynak: a beszédre. A német nyelveni csevegés szeretete bennünket az elnemzetlenedés örvényéig vitt. Vannak, kik azt gondolják, hogy újabb időbeni fölébredésünk alatt mindent megtettünk a magyarosodás emelésére, és nincs többé mitől félni; de én más véleményben vagyok, s azt hiszem, hogy míg társalgásainkból a német nyelvet ki nem irtjuk, míg oly sokan lesznek, kik magyar létükre oly örömet beszél-

nek egymás közt német nyelven, és e nyelv szükség nélküli használatát nemzet elleni bűnnek nem érzendik, addig sok ok van aggódni a magyar nemzet fennmaradásáért.

A német nép, melylyel még Géza vezér és Szent István király korában összesógorosodánk, s melyet hajdan fegyvereinkkel tudtunk féken tartani, műveltségével és műveltsége által nyelvével hódította meg bennünket, annyira, hogy szinte magunkról is megfeledkezünk. Hajdanában sok állott ellent az elnémetülésnek. Nagyobb számmal valánk, és minden szorosabb politikai egybeköttetés nélkül a némettel; népünk közelebb az eredeti, el nem korcsult, s Európában egészen idegen és külön álló magyar sajátságokhoz; fejedelmeink magyarok voltak, az udvari, kormány és hadi nyelv magyar. Később mindez változott. Kormánynyelvünk állandóan latin lőn; német, szláv, olasz befolyás változott egymást ügyeinkben, utóbb pedig fejedelmeink szakadatlanul németek lévén, háromszáz év óta gyakorolják ránk német befolyásukat; Zápolya óta Magyarországon nincs magyar udvar, melynek fényében az előkelőbbek csillogni szeretnek, s melyhez szokásokban és nyelvben oly könnyen alkalmazkodnak. Bécs városa szívott magához mindent, a mi közöttünk születés, gazdagság és hivatal által kitűnik. Német kormányunk az elnémetítés elvét századok óta rendszeresen folytatja, és ha II. József korszaka, melyben e fejedelem egy csapással akarta végrehajtani, mi hosszú idők óta előkészítették, fel nem rázza e nemzetet, és az 1823-iki erőszakos katonai állítás és adószedés oly viharossá nem teszi az 1825-iki országgyűlést, hol egy-két lángszellemű férfiú az újra elaludni készülőköt fel nem riasztja, s figyelmessé nem tesz bennünket, miképen a nemzetiség sokkal féltetőbb kincse a népeknek az alkotmányoknál, azóta talán vége volna minden reményeinknek a magyar nemzetiség jövő felvirágzása iránt. Az utolsó száz év alatt nagy lépésekkel sietett nyelvünk az életből enyészni. Alig volt fejedelmünk, kinek országlása alatt oly nagyot

sülyedt volna nemzetiségünk, mint Mária Terézia né-metséghez édesgető és Bécsbe csábító, szoktatgató szelíd kormánya idejében. Altató hatású volt nemzeti-ség tekintetében I. Ferencz hosszú országglása is, kivált 1812-től 1825-ig. Hasznos ellenben II. József villa-nyozó időszaka, mely fölkelte az ellenhatást, és hasznos jelenleg uralkodó V. Ferdinánd országglása, mely alatt nyelvünk visszahelyezettett törvényes uradalmába. E de-rék fejedelem csaknem mindent megtett, mi tőle függ, s uralkodása alatt ki van mutatva az ösvény, melyen haladnunk kell, ha nemzet, ha magyarok akarunk ma-radni. És ezért áldás Ferdinánd király életére, és örök fény nevére! Ő az idegen nemzetiségek bár jogtalan és mégis erőszakos követelései daczára, nem tartózkodék a magyarodás zászlóját kezébe venni, és mintegy hallgatag kimondani, hogy ezen jelben győzni fogunk. Dicső pálya áll előttünk, a nemzeti újulás és a magyar-ság megszilárdításának nagy pályája! Azonban azt célzra vezetőleg más módokkal fogjuk megfuthatni, mint a melyeket Mária Terézia idejében és azóta na-gyobb részint használtunk, és még ma is igen észre-vehetőleg használunk.

Ma már sokan vagyunk szigorúak abban, hogy hiva-talos ügyeink nemzeti nyelven folyjanak. Szép és a legnagyobb méltánylást érdemlő lelkesülés! De fájdalom, e hivatalos magyarság még korántsem minden, a mit tennünk kell, s a nemzeti becsület tennünk paran-csol. Nekünk a magyar nyelvet élet nyelvvévé kell ten-nünk, azaz oly nyelvvévé, mely társalgásunknak, egymás közti megbízalmasabb eszmecseréinknek, szívünk leg-bensőbb érzelmeinek, legmelegebb ömledéseinek egye-düli tolmácsa legyen. Hivatalos nyelvünk századokon át latin volt, de azért társalgási nyelvünk-ké, élet nyelv-évé nem tudott lenni, nemcsak azért, mert holt nyelv volt és hölgyeink nem beszéltek, de azért is, mert álta-lában a meghatározott formákhoz tapadó hivatalos fe-szesség maga nem bír nyelvnek oly hajlékonyságot és ennélfogva oly varázserőt adni, hogy azt a könnyű tár-

salgás és a szabadabb élet is örömet fogadja érzelmei és eszméi magokat korlátoztatni nem szerető közlésére. Pedig a társalgás, s általában az élet az, hol a nyelv csodatékony hatást gyakorolhat a nemzetre. Nyelvünknek élet nyelvivé kell lennie, azaz minden szóbeli foglalkodásaink közt, és kivált a két nem közötti társalgásban, használtatnia, ha vele és általa magyarságunk megszilárdulását óhajtjuk. De fájdalom, épen e tekintetben kétségbeejtőleg szomorúan állunk.

Neveltetésünk nemzetiség tekintetében szégyenítőleg fonák. A felsőbb osztályokban régóta nagyobb gond van arra, hogy a gyermekek mindenek legyenek inkább, mint magyarok. Nem tagadhatni, hogy újabb időben a magyarság iránt némi figyelem ébredt a felsőbb körökben is. A csecsemőt magyar dajka környezi és pár évig nem beszél, s alig hall egyebet magyar szónál. De mikor kinőtt a dajkaölből, nevelő kezeibe jut, s ezentúl háttérbe tolatik a magyarság, s a gyermek nemzetietlen gondolatok és érzemények körébe lép. Tanul németül francziául, angolul. Ezen nyelveken csevegő játszótársak veszik körül, minden ismeretet idegen nyelven szerez meg. Magyar állapotokról, a nemzet múlt és jelen viszonyairól, magyar irodalomról alig hall valamit. Silányul előadott rövid magyar történet, s a nevelés régi felé egy kis magyar törvény, mindaz, mit a haza érdekeiről tudni szabad. Legtöbb idő a külső műveltség megszerzésében vész el: lovaglás, úszás, táncz s több ilyenmű hasznos, sőt mondhatnám mindinkább gyávuló és férfiatlanodó korunkban szükséges, de nem legszükségesebb és főbb dolgok, miket az előkelők gyermeke tanul. Ezt követi egy kis futólagos külföldi utazás, melyből megtérvén a főrangú úrfi, megnyílnak előtte a szóban, gondolatban, érzésben teljesen nem-magyar vagy épen magyarelles társalgási termék, s ott keresi rendeltetésének mintegy végcélját. Az így nevelt és ily körülmények közt élő ifjú férfi aztán törvényhozó leszen és családi pártfogások által az arisztokratiai országban nagy hivatalokra emelkedik és

tartja az ország kormányrúdját. Ha pedig leánygyermek, kinövén a német és francia nevelőnek kezeiből, kik valóságos öldöklő angyalai a magyar életnek, férjhez megy, anyává leszen, polgárokat nevel a hazának, fénye és csillaga a társalgási köröknek, a nélkül, hogy lelkében csak szikrája is élne a nemzetiségnek. Ily egyének vezetik aztán az ország kormányzását és teremtik a fentebb körökbeni társalgást. Sok ekként elhibázott nevelésű férfi és hölgy újabb időkben öntudatra ébredve, vagy egy-kettő szükség által is kényszerítve, igyekszik kipótlani az elmulasztottat, 24—30-dik éve körül tanulja szorgalmasan a magyar nyelvet, és ügykezetében sokszor nincs is hiány, bámulandó sokra viszi, a mit magában föltett, de hiába: mit a gyermek e tekintetben elmulasztta, az a felserdült vagy megállapodott korban visszaszerezhetlen, vagy csak századiknak, ki nagyobb szellemerőkkel született, sikerül. A nemzeti sajtásokat érzésben és gondolkodásban, vágyban és reményben, melyeknek alapja a gyermek fogékony keblébe nyomulhat, csak a felserdült kedély nem képes többé úgy elfogadni, hogy vele vérenek minden cseppje elteljék. Azon idegenszerűséget, mit a gyermek gyenge korában magába szívott, legtöbb egyénnel semmi emberi eszközökkel ki nem lehet többé törteni. A nemzetietlenség jelei kiütik magokat az ilyenek rokon- és ellenszenvein, vágyain és érzésein. A kik pedig még később sem ébredtek öntudatra, hanem maradtak, miket belőlök az elferdített nevelés csinált, azok egy részről a legszánandóbb lények, más részről pedig valóságos csapásai a magyar nemzetnek. Az ilyen aztán magyar épen nem, de nem is német, francia vagy angol, hanem keverék mindenből; minden csak félig, semmi egészen. Az ilyeneknek hazafiság, nemzetiség nem érzett, nem értett eszmék. Közönyösek a hon legszentebb ügyei iránt és a nemzet nyer bennök egy nagy jellemtelen tábort nemcsak a nemzetiség, hanem még a magyar alkotmányosság romlására is; oly tábort, melynek emberei csak önhasznokat, jólétöket és hiúságokat tart-

ják szemek előtt, kényelmeket, gyönyöröket vadásznak, s hivatalért, nem hogy általa használjanak, hanem, hogy benne csilloghassanak, feláldoznak mindent, mit más szentnek tart: erényt és férfiúi becsületet. És íme e táborból kerül ki politikai hitszegőink-, cím vadászaink-, rangéhezőinknek, ha nem mindnyája, de nagyobb része. Mi gondja annak Magyarország felvirágzására és jólétére, ki maga nem magyar? Csak őt érje fény és jólét, megnyerte az életnek legfőbb kincseit, melyeket magának képzelni tudott. Azon szent érzelem, mely hazafi keblén keresztülremeg, midőn a köz virágzatot látva magának azt mondhatja: e nemzeti emelkedésnek egyik parányi előmozdítója én is voltam, én is vettem el egy-pár magvat, melyet az idő kikeleszte, virulásra hozott és most Isten oly szép áldása van rajta, e mondhatlan édes érzelem nem lakja az ő kebelét; hazafiúi erény, a népe boldogsága és dicsősége feletti kék és öröm: mindezek neki ismeretlen dolgok.

E sötét kép, melyet az élet után ábrázoltam, nemcsak a felsőbb, hanem némi módosítással a középrendűekre is illik. Annyira meg van még a nemesi osztály is e részben mételyezve, hogy egész megyéink vannak, melyekben a német társalgás tartozik egyedül a jó hanghoz és tartatik míveltségnek. Ennek oka itt már nem annyira a nevelésben fekszik, ámbár ez is, kivált a nőnemé, nagyobb részben fonák, hanem inkább azon gyarlóságban, miszerint a középrendűek a főbb rendűekhez ügyekszenek alkalmazkodni, és gyakorta a nevetségig utánozzák ezek módját, szokásait és divatát, mely külföldi jellemű levén, a külföldieskedés, úriság és míveltség bélyegének vétetik. Mivelhogy uraink magyartalanok, az alantabb rendűek is magyartalankodás által ügyekszenek úri létüket bebizonyítani. E törekvés száz apró dolgokban nyilvánítja magát, de a melyek mind nem oly kártékonyak, mint az idegen, s ezek közt a német nyelvvel élés. Ezen német nyelv honossá tette magát még szegényebb nemesi házaikban is, és mintegy vérünkben olvadt, annyira, hogy sok

nevezetesebb íróink, szónokainknak nagyobb része, ha bizalmasabban akar egymással szólni, német nyelven beszél. A baráti szív e nyelven nyílik meg a barátnak, a szerelmes pár e nyelven magyarázza egymásnak keble legforróbb érzelmeit. Tehát oly mélyen sülyedtünk, hogy magyarjainknál a bizalom, barátság és szerelem nyelve sem magyar többé annyira, hogy épen szívnyelvünk lett idegen! Azt hiszem, ennél nincs sem kiáltóbb, sem szégyenletesebb jele elfajulásunknak. Nekem legalább sok évek óta valódi gyászharangszózat ez, mely népem haldoklására emlékeztet. Mert gondoljuk csak át e nemzet jövődjét, melynek fiai ennyire el tudták feledni, hanyagolni és megvetni azt, mi a nemzeti lét föltétele! Az apa fiába, egyik nemzedék a másikba oltja át az einemzetlenülés vétkét; elenyésznek lassanként a nép sajátságai, a nemzeti emlékezések, szokások, egész gondolkodásmód; utóbb senki nem ismeri azokat többé, és észrevétlen egy egészen más természetű, jellemű és nyelvű nép áll a kidőltek helyén. Vajjon nem megdöbbenő-e azon tünemény, hogy nálunk a történeti ritkaságok, a régi magyar emlékek iránt nincs e nemzetben kitünő figyelem? hogy történetírásunk nagyobb részint parlagon hever, hogy, mint Kölcsey mondá, «nem viseltettünk tisztelettel valamely emlék iránt, mely a régiségből reánk általjöött, s a nemzet hagyományai kebelünk bűnös elhülésében lelték sírjokat»; sokan közöttünk, kiket nagy hazafiaknak kiált a hír, nem eszmélnek a nagy veszélyre, mely bennünket az idegen nyelv által fenyeget, nem látnak elhatalmazásában legkisebb bajt vagy kárt, s elégnek hiszik tudni a hazai nyelvet, hanem beszélnek is, sőt eléggé őszinték meg is vallani, hogy nekik természetesebben jó és jobban esik, ámbár született magyarok, német nyelven társalogni baráti, és kivált hölgyek körében. A németiség ezen megfoghatlan pártolói és önmagokról vétkesen megfélelmező terjesztői előtt én bizonyosan nem leszek próféta, kinek igéit figyelembe vegyék, azért az általok bálványozott népnek, a német nemzetnek egy nagy íróját beszéltetem

itt számokra. Hallják meg ennek szavait és okuljanak, ha még képesek. «Az anyanyelv iránti tisztelet abból tetszik meg — így szól a nagy történetíró Heeren — ha azt a nemzet mindenütt használja, hol csak használnia lehet. Az idegen nyelvnek önkényes és szükség nélküli használata mindannyi megvetése a nemzeti nyelvnek. Azon német, ki francziául, angolul beszél, beszéde alatt megszűnik német lenni. Neki francziául, angolul kell gondolkodnia, hacsak iskolásgyermekileg nem akar beszélni. Ha ilyenek csak szempillantatig történnek is, a sokszor visszatérő pillanatok utóbb szokássá válnak. A nemzeti nyelv becsületével annak művelődése, mely fennmaradás egyik fő eszköze, szoros kapcsolatban áll. Lehetetlen, hogy valamely nyelv alább szálljon, vagy kihaljon, meddig a nemzet színe használja, meddig művelésében a nemzet elsőrendű elméi fáradoznak».* Ezeket íme német mondá, kinek nincs oka nyelvét félteni, mert kiterjed az a világ minden részeire. Ellenben mit mondhatunk mi magyarok, kik bár legtöbben vagyunk hazánk idegen nyelvet beszélő lakosi között, de a némethez képest csak maroknyi nép, körüláradozva idegen elemektől, s azonfölül oly nép, mely idegen formákba könnyen átolvadó, idegen szokásnak, külföld majmolásának könnyen engedő volt mindig.

Voltam nem egyszer tanúja ország- és vármegyegyűlésen oly jelenésnek, hogy a szónok a szív és ész minden fegyverével, az ajak elragadó, elcsábító hatalmával tartott beszédet a nemzetiség és nyelv ügyében, és a másik perczen, beszéde végeztével, midőn leült, szomszédival a szőnyegen forgó tárgy felett német nyelven folytatta társalgását. Mindennapi tünemény közöttünk férfiakat és hölgyeket együtt németül társalogva látni, kik jól, gyakran jobban beszélnek a magyar nyelvet a németnél, sőt nem egyszer, falusi körökben

* Heeren, Über die Mittel zur Erhaltung der Nationalität besiegter Völker. Vaterländisch. Museum, Hamb. 1810.

kivált, tapasztalhatjuk, hogy a magyarul jól beszélők rosszul beszélt német nyelven társalognak. E tekintetben egész vérünk és gondolkodásunk meg van romolva, és még eszmélőbb embereink, még íróink nagyobb része sem érzi többé az idegen nyelvvel élés kártékonyosságát és ferdeségét. Német nőt hozunk a házhoz annak reményében, hogy megmagyarosítjuk, és reményeink oly gonoszul megjátszanak, hogy, nem hogy a német nő, megmagyarosodnék, hanem mi magunk is elnémetesedünk mellette, s alapítói leszünk egy egész német családnak, szaporítván általok a hazának azon idegen érzelmű fiait, kik közügyeink és nemzetiségünk iránt örökké egykedvűiek, gyakran épen ellenséges indulatúak és kártékonyak lesznek. Semmi által nem törlesztetik el könnyebben a nemzetiségi sajtáság, úgymond Wachsmuth, mint idegenekkel házasság által. Ezáltal válik a kaukazi népfaj négerré, mongollá vagy viszont, mit különben sem éghajlat, sem életmód nem képes eszközölni.

Ki hallotta a világ két legnagyobb népét, a szabad angolokat és szabad francziákat, valaha egymás közt más mint nemzeti nyelven beszélni? akár otthon, akár külföldön? Ezen nemzetek sem míveltséget, sem tudományt a nyelvek egyedüli tudásába nem helyeznek, mint mi, kik ezen képzelt míveltségért elvetjük nemzetiségünket.

Íme hazánk két jeles költője, a testvér Kisfaludyak, német nyelven leveleztek és németül társalgának egymással. Egy nagy fia, szónoka és írója a hazának, ki sokszor szólalt fel a magyarság mellett, egy ízben figyelmessé tétetvén a helyen kívüli német beszédre, egyenesen kimondá, hogy ebben semmit nem lát, s hogy a ki jól tud magyarul, az aztán beszélhet bármi nyelven, azzal sem nemzetének, sem magának nem árt. Ha még ily férfiak sem bírják átlátni mint változtatja meg magyar természetünket ezen idegen nyelven gondolkodás és beszéd s mint szoktat a veszélyhez, melytől irtóznunk kellene, akkor valóban el kell csügged-

nünk. Mert hiába minden ügyekezettünk, hiába íratott meg a törvény, miszerint Magyarországon ezentúl magyar az országoló nyelv, ez csak hivatalkodásainkban lesz némi erejű, az életben és a valóságban ezentúl is és mindig jobban a német nyelv fog uralkodni. Hiába bármi üdvös törvények, ha emberek nincsenek azokat megtartani. Nemzetiségünknek sehol sincs védbástyája, csak önkebleinkben. Meddig magyarjaink vérében anynyi német elem forr mint jelenleg, addig nincs semmi biztos jövődönk. Semmi hatalom meg nem ment, csupán önmagunk. És korántse biztassuk magunkat, hogy egy pár évtized ótai fölédredésünk, s úgynevezett újjászületésünk megvéd az enyészettől. A külfölddel kivált, a nekünk legveszélyesebb némettel, utaink, gőzhajóink által naponként nagyobb összeköttetésbe jövünk, mindig több német elem vegyül közénk. A gőzhajó-társaság egy egész megkövesült német gyarmat települt közénk, mely mereven, inkább török, hogy sem nemzetiségünkhöz simuljon. Épen ily gyarmatítás történik, ha nem vigyázunk, a vaspályai társulatok által. A gyárak szaporodása, a kereskedés emelkedése, s általában az ipar mindannyi idegen elemcsatornái lesznek közöttünk, melynek özöne csalhatatlanul elborítand, ha ébren nem leszünk. Már a derék *Hunfalvy Pál* figyelmeztetett bennünket, hogy az ipartól nagy ok van féltetni nemzetiségünket, és ügyekezzünk ellene felköltetni a nemzeti szellemet.* Nagy vigyázattal kell lennünk a honosítandók és azokra nézve is, kik hazánkban nagy birtokot vásárolnak, mert ez úton saját honföldünkről is kiszoríthatunk.

A távol francziától vagy angoltól, kiknek nyelve szinte igen terjed köztünk, nem féltém nemzetemet, nem a köztünk élő tót, oláh nép nyelvétől. Ez utóbbiak nem haladják meg a magyar népet míveltségben, de féltém a némettől, mely mint nemzet is tőszomszédunk, mely legnagyobb városainkba fészkelte magát, s ott mind-

* A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban.

annyi bástyákat képez a magyar elem ellen, és féltem főleg azért, mert nagy műveltsége csáberővel bír. Ezen német műveltség az, mely oly felette ragályos és vészhozó nemzetiségünknek. De félre ne értessem! Távolról sincs szándékomban a német ellen hazámfiában gyűlöletet gerjeszteni. Nem gyűlölnünk kell a németet, hanem óvakodnunk tőle, mert nála nincs veszélyesebb elem nemzetiségünknek. A német nép mint nép is tiszteletet érdemel, de még nagyobbat műveltségeért. Becsüljük őt, tanuljunk tőle, ügyekezünk ismerni kivált tudományos kincseit, de ne úgy, hogy miatta elhanyagoljuk nemzetiségünket. Barbár nem vagyok, hogy a műveltség ellen buzogjak, de véteknek tartom, ha valamely nép önléte árán szerez műveltséget, midőn a műveltség a nemzetiséggel nincs ellentétben, sőt, ha a nemzetiségben nem alapszik, nem is valódi, hanem áltudomány lesz és marad. Sokan tartják műveletlenségnek németül, akár beszélve, akár írva, egész a nyelvtani hibátlanságig nem tudni, és hányan vannak ezek közül, kik a hazai nyelv tudására kényesek volnának. Hallgassuk csak politikai szónokainkat, papjainkat és színészeinket, hogyan beszél ezek nagyobb része magyarul. Ha a művelt angol és francia ily hibásan vagy ily gyakran nyers kiejtéssel, és vidéki szójárással beszélne, meg nem menekednék a hallgatóság gúnyjaitól és a kinevettetéstől. És a magyar gróf vagy báró, szónok vagy pap stb. nem szégyenel úgy beszélni mint cseléde. Mindent kell az embernek tanulni, ki műveltséget igényel, csak nyelvét nem akarja tanulni a született magyar, azt hívén, hogy az magától fog jöni. Hányan fáradnak közöttünk évekig, hogy jó francia kiejtést és hibátlan beszédet tegyenek tulajdonokká, kik egy napot nem szántak e tekintetben a magyar nyelvre. Ez oka aztán annak is, hogy sokan hiszik és beszélnek, miképen a magyar nyelv szegény, hogy magokat rajta jól kifejezni nem tudják, holott ők maradtak szegények, mert a becses kincset nem iparkodtak magoknak megszerezni. Ez utóbbi szavaimat ne értsék magokra azok, kiknek neveltetése

szülőik vétke miatt fonák volt, és később önszorgalmuk által ügyekeztek nyelvünket megtanulni, de nem vihették tökéletességre. Ezek tiszteletreméltók, bármi hibásan szóljanak is nyelvünkön. Az ilyeneket a világ minden kincseért sem szabad gúnyolnunk, sőt a legnagyobb dicséretet és buzdítást érdemlik magyarosodásukért. Magyartalan neveltetésök szüleiük volt, nem övék. Az ilyenek csak bátran beszéljenek, ha rosszul is, magyarul eleinte; hibás beszédöknek épen olyan nagy mértékben van okunk örvideni, mint nincs született magyarjaink durva szójárása és nyelvtani vétkekkel teljes beszédeinek. Amazok a magyarság gyarapodásának, ezek ellenben hanyatlásának jelentői. Beszéd míveli magát a nyelvet is, és sokak használata által lesz az hajlékony, gazdag, könnyű. Egyes ember, bármi dús szellemével és kedélyével bírjon is népének, sem nem találja fel a nyelvet, sem nem csinálja. Csak a közös használat adja meg annak az életet és folyékonytságot, csak az élet teszi elevenné. A leírt szó halott, melyet csak az ajak támaszthat életre.

Magunk vagyunk okai elsüllyedésünknek, s magunk lehetünk csak visszaállítói a nemzet újjászületésének. Sem fejedelmek, sem kormányok nem kényszeríthetnek elfajulnunk, ha magunk nem akarunk, és szuronynyal senki nem erőszakolhat ránk idegen nyelvet, mint Sopron egykori lángeszű követe mondá. Azért Istenért! ébredjünk fel valahára, és ne feledjük el, hogy magyarok vagyunk és azok akarunk maradni. — Ne feledjük, hogy a magyar nemzet egy kis sziget a népek oceánján, melyet idegen elemek világtengere csapkod, s egy felzúdult vész könnyen eltemethet, de nem oly bizonyosan, mint a csendesén és észre is alig vehetőleg áradó özön, hacsak szívünk minden dobbanása, eszünk minden gondolata nemzeti irányt nem vesz, és összevetett vállakkal, a legnagyobb egyetértéssel sziklafalat nem ügyesünk rakni, mely daczoljon a fenyegető vészekkel, és ne engedje a csendesén harapozó kártékony elemet nemzetiségünk bástyáit aláásni. Főfigyelmünk legyen

gyermekeink nevelésére. Távoztassunk tőlök minden idegent, kivált németet, mindaddig, míg a nemzeti sívők, s lelkekben kiirthatlanul meg nem gyökerezett. Isten a gyermekkorok adá a legnagyobb fogékonyságot a nyelvtanulásra: ne vesztegessük e megbecsülhetlen adományt idegen nyelv tanulására, hanem őrizzük meg a hazai nyelv számára. Őrizzük gyermekeink szívében, mint a Vesta szent tüzét, a nemzetiség szikráját. Magunkban pedig tegyük fel soha meg nem törendő fogadással, nyelvünkön szólni mindenütt, hol csak kikekülhetlen kényszer mást nem parancsol; őrizzük azt, mi magyar és nemzeti, minden jelekben, felírásokon, címereken, zászlókon, és soha egy perczig se feledkezzünk meg vérünkről, nemzeti becsületünkről; ismerjük múlhatlan kötelességnek mindazokat megtartani, és unokáinknak sértetlenül átadni, mit apáink a magyar faj virágzatára sok áldozattal szereztek, megőrizték, és nekünk örökségül hagytak. Becsüljük meg magunkat, legyünk büszkék, hogy magyarok vagyunk, tagjai Isten egyetlen népének Európában, és egyetlennek talán a földtekén, eme testvértelen Phoenixnek, mely csak önmagából nyerhet életet, mely annyi balszerencse közt ezred éven át magát s szabadsága nagy részét fenn bírta tartani; oly nemzet, melynek tündöklő múltja volt, és nagy jövője lehet. Ily nemzetnek, melyben századok vészeivel megküzdött és edzett erő volt és van, az emberiség ügyeért és érdekében is fenn kell maradnia, és ily nemzet tagja lenni becsület. Nemzetiségünk álmos sülyedéséből újra fölébredvén, használjuk ez időpontot, mely kétségtelenül utolsó és eldöntő, mik maradjunk jövőre: magyar és független nép-e vagy mind nyelvben és szokásokban, mind polgári szerkezetben a németnek szolgája. Akarjunk lenni magyarok szívében, és szóval, és egészen, nem úgy mint eddig külföldieskedő korcsok, hanyagok, egykedvűek és elfeledkezők minden iránt, mi nemzeti. Győzdünk meg, hogy a külföldieskedés természet elleni bűn, és a nemzet fölségsértése. Sokan nem fognak engem

megérteni, feleslegeknek tartandják szavaimat, és késő figyelmeztetésnek, midőn a buzgalom a magyar nyelv iránt oly észrevehető. Ez engem nem fog meglepni, mert fájdalom, nem kevesen vannak köztünk, kik érzelme és gondolkodása nemzetiség tekintetében gyökerestül meg van romolva. Az ilyenek hidegek a nemzetiség iránt, nem tudják érezni és megfogni azon szívszorongató, csillapulni nem tudó, örökké éber rettegést, mely jobbjaik keblét aggasztja e nemzet jövője iránt. Általok megértetni oly hiú remény volna, mint vaktól színek megkülönböztetését várni. Figyelmeztető szavaimnak nem is tőlök reménylek sikert, hanem azoktól, kiket születés, neveltetés, ajak által valódi magyarok lévén, testvéreimnek nézek, kiket látnom, velök jobbot szorítanom oly jól esik, találkozom velök bárhol e hazának földén, kiknek erében magyar vér lángol, de ámulatban élnek, mintha az utolsó országgyűlési törvény óta minden meg volna téve nemzeti-ségünk és nyelvünk megszilárdítására. Ezekhez emelem szavaimat, hogy ébren legyenek, mert az utókor bírószéke előtt ők lesznek felelősek egy népfaj elenyészte-ért, melynek halálát a történeti Músa csak gyalázattal és rémképül fogja följegyezni a magokról bűnösen megfeledkező nemzetek számára.

GRÓF KOHÁRI ISTVÁN.

(1832.)

Azon férfiak között, kiknek tettei által Magyarország előkorai oly gazdag fényben ragyognak, Kohári István úgy tűnik fel, mint egyike a szellemi erő és polgári hűség legszebb képeinek, melyet az emberiség nemtője jó és balszerencse kedvezéseinek és ostromának tevé ki, s midőn annak csábjait tántorodás nélkül, ennek veszélyeit hősi állhatatossággal keresztülküzdé vala, felállította mint csendes zajtalan nagyság emlékét, például s ösztönül az utókorok ivadékainak. Ily lélekbe egykét tekintetet vetni nem lehet nem-kedves dolog a lélektan és história barátja előtt.

1664-ben hír futamodék Bécsben, hogy Kohári István, a báró, s atyja annak, kiről itt szó leszen, a Léva melletti harczban elesett, s a füleki nevezetes erősség Nógrádban, melynek kapitánya volt, kormányzó nélkül maradván, az ellenség rohanásainak tárva van. A hír elhata a mi ifjú Kohárinkhoz is, ki Csábrágon 1649. mart. 11-dikén születvén, miután a tanulmányok első elemeit is itt vette volna, most magasabb tudományok végett a bécsi főiskolákat járta, s tanulásainak épen utolsó évét tölté, készítgetve magát a papi életre, melyhez rég óta bizonyos benső vonzalmat érzett, s a mi hihetőleg magával is ragadta volna az áhitatos ifjat, hanemha a körülmények más pályát mérnének elébe. Elvégezvén tudniillik iskoláit, atyja halála által haza szállíttaték, hol nemsokára parancsát vette J. Leopoldnak, Magyarország akkori királyának, melyben Fülekvár kapitányává neveztetett. A még alig huszonegy évű ifjú, meglepetve e váratlan parancs által, ügyeke-

zett a nehéz tisztséget magáról szerényen elhárítani, említvén királya előtt korát s tapasztalatlanságát a hadi pályán. Azonban a király, bízva a lévai hős nagy reményű fiában, újlag parancsolá, hogy hivatalát haladék nélkül vállalja el, melyet atyja érdemei miatt ad neki, kinek hogy hős nyomdokaiba bátran s férfúi lélekkel fog lépni, erős hittel hiszi.

Fülekvár azon korban egyike vala a nevezetesebb helyeknek, részint, mert környéke lakhelye volt sok nemes családnak, de leginkább, mert kulcsa gyanánt nézetett a bányavárosoknak. Hazánkat polgári háború pusztítá, s a mi még keservesebb, egyik háborgó fél a törökkel kötven szövetséget, behozá azt az ország szívébe, hogy segedelme által magát az ellenfél irányában megerősítse. Tököli Imre volt ezen párt feje. Seregei s azon törökök, kik Egerben s környékén tartózkodtak, kegyetlen zsákmányolásokat tévének Fülel táján, s készülöben voltak magát Füleket ostrom alá venni.

Kohári, megerősítve, a mennyire lehetett Fülel bástyáit, nem elégedett meg avval, hogy magát a falak között csak védőleg viselje majd, hanem addig is, míg Tököli hada a távolban volna, gyakori és nevezetes megtámadásokkal nyugtalanítá, s néhányszor a kóborló török csapatokat Fülel mellől egész a dunai tájakig verte el. Ezen kisebb csatákkal nemcsak gyengíté az ellenfél erejét, hanem azonfölül általok a Kohári név a füleki hadakban bátorságot és bizodalmat, a törökökben pedig félelmet gerjesztett.

Egy jókora csapata a Budán tanyázó törököknek megindult Eger felé, s útközben néhány falura élelmi adót parancsolt. A föld népe fölötte ki vala zsarolva, nem volt ereje az ellenség kívánatit teljesíteni, s rettegés és aggodalmak közt várta a vad katonák bosszúját. Azonban egyike a falu lakóinak, talán bátrabb és leleményesb a többinél, hirtelen zajt támaszta, s szaladva, mintha távolról jöne, fennhangon kiáltozá, hogy Kohári közelget seregeivel, s a falut legott meg fogja

lepni. A törökök, hallván a Kohári nevet, ijedten kapkodák össze poggyászaikat, s elveszetteknek hívén magukat, ha a magyar sereget bevárják, lovaikra szökdelve futának lélekszakadtan, s szabadon és bántatlanul maradt az adóval sanyargatott nép. Ily hatású volt már ekkor a török seregeknél az ifjú hős pusztá neve.

De a szerencse, mely eddiglen hí kísérője volt, most elfordula tőle, s oly inségeket mért vala rá, melyek középszerű lelket elcsüggesztettek volna, de nem őt, a megtörhetetlent, kinek ereje a bajok s veszélyek nagysága által még inkább nevedett. Tököli Imre, feje azon pártnak, mely az akkori kormány ellen fegyvert fogott, naponként ragyogóbb szerencsével hordta győzedelmes zászlóit. Szatmár és Kassa megadták magukat, a mi Tököli merész lelkébe még nagyobb bizalmat s bátorságot önte, s mint gáttalan vízár, úgy nyomult diadalmas fegyvereivel előre.

Fülek s a hadi pályán feltűnt ifjú Kohári darab idő óta nevezetes tárgyai voltak figyelmének, de csak most látott alkalmat reá, hogy vágyait kielégítse. Felszólítá a váradi basát, hogy azalatt, míg ő Kassa vidékén foglalásokat teszen, szálljon Fülekhez s vegye e sok hasznot ígérő helyet ostrom alá. A basa, megszaportván török csapatait, jókora számú magyar s erdélyi hadakkal Fülek alá nyomult, s az ostrom elkezdődött. Tűzzel és vakmerően folytak a török ostromai, de Kohári annyi bátorságot s vitézi lángot önte seregeibe, hogy a vívók, többszöri megkisértés után is, kénytelenek voltak minden nevezetes siker nélkül visszavonulni. A város és vár tizenhét napig szakadatlanul lövetett, s pedig nagyobb erővel mint előbb — mert az ostromlók száma mindig nőttön növe — a nélkül hogy Kohári szilárdsága csökkent volna. Ez ifjú hős a legveszélyesebb helyeken is személyesen jelen volt, a ledöntött falakat újra felrakatta s megerősítetté; katonáit biztatta, bátorítá; a merészeket dicsérettel s jutalommal ösztönzé szebb és nagyobb tettekre, a félénkeket megdorgálá, s mindnyájokat kötelességökre emlékeztette.

Szívreható beszéddel festé előttök: mi szép, mi szent halál az, melyet hős a haza ügyében szenved, s készítgeté őket azon szilárd eltökélésre, mely lelkében élt, a várat semmiféle körülmények közt fel nem adni.

Látták a város lakói a veszély nevedését, látták, hogy azt többé az ostromlók rohanásai ellen védeni nem lehet, s felgyujtogatván saját lakaikat, a várba vonultak. Az égés tizennégy napig dühöngött, s a leg-rémítőbb jelenéseket mutatta, melyeket csak képzelet adhat. A lángok ropogása, melyeknek fénye az éjfél világos nappallá változtatta, az ágyúdörgés, ellenség zajgása, fegyvercsattogások, a várba vonult nők sikoltozásai, kik ágyúgöbektől összeroncsoncsolt, félig holt gyermekeiket ég felé emelve siratták, végre megcsüggeszték a várbeli hadak bátorságát. Fennhangon kívánták vezéröktől, hogy a várat, mely különben is kőhalom már, némi kedvező föltételek alatt adja által. Kohári hallani sem akart ilyesmiről. Azt felelé katonáinak, miképen készebb magát a vár omladékai alá temettetni, hogysen életét hűtelenséggel megváltani. E nyilatkozás új erőt önte egy részébe az elcsüggedteknek, de az csak kis rész vala, a nagyobb számban áruló eszmék kezdettek elharapózni. Azonban az ostrom folyton folyt; a veszély naponként nagyobb leve, nagyobb a félelem, reményvesztés, kétségbeesés; elannyira, hogy nem hallgatván végtére parancsaira, az ellenséggel alkuba bocsátkozék, egyezésre lépett, s mind a várat, mind pedig ifjú hős vezérét a basa hatalmába adta (1682).

Zajló öröm közt vezette a török vezér Fülekbe katonáit, vígadva szerencséjén, hogy ily nevezetes helynek juthata birtokába, de mint elbámula, midőn látná, hogy a vár, melyet oly sok fáradsággal s mintegy három ezernyi ember életén s diadal dicsősége nélkül vett meg, nem más mint csaknem földig rontott omladék. Fellobana haragjában, s kevésbe múlt, hogy a fogoly Kohárinak saját kezével nem vevé életét. De meggon-dolva azt, hogy Tökölinek nagyobb örömet teszen, ha életben szolgáltatja kezeihez, mérséklé bosszúját, s

bilincsekbe veretvén Fülel hősét, Tököli táborába küldötte.

Tököli, ki akkor Regécz alatt álla rendkívül örvendett a fogolynak, részint mert benne hatalmas ellenségtől menekült meg, de leginkább, mert reménylette, hogy idő lefolytával pártjához fogja őt vonhatni, s általa seregei egy jeles hőst s a mi még becsesb, jeles hadvezért nyerendének. Mindent elkövete a hajlékony, a csáberejű Tököli, hogy foglyának szívét magához hódítsa, de Kohári mozdíthatatlan maradt. Sem hízelt szavak, sem fenyegetés nem lehettek elég erős eszközök őt eddigleni ösvényéről eltéríteni, sőt Tökölinek keserű szemrehányásokat teve, mint lón királya ellen hűtelen, s hazáját, melynek javára kell vala törekednie, mint dönté a legboldogtalanabb ínségbe. S mindezt oly merész tekintettel, annyi élességgel, hogy Tököli, ki eddig íranta nyájassággal viseltetett, elsápadva a bosszútól, börtönbe viteté, s fogadást tön, hogy fejét véteti. De a lengyel király s Tököli baráti nem javalák e szándékot, s azért megmásítván tervét, fogságra ítélte őt, a legkegyetlenebbre, melyet gondolni lehet. Elzáratá tudniillik a regéczi várnak egyik sötét, mély üregébe, hol huszonhárom hónapot töltött a börtön ínségei által sanyargatva. S hogy bosszúja teljes mértékű legyen, feldúlá mindazon birtokokat, melyek Kohári tulajdonai voltak, nevezetesen a csábrági vár egy részét földig rontatta. Mindezeknek híre a szerencsétlen fogolynak tudtára esett, hogy ínségei általa még inkább nyomasztók legyenek, de őt e csapások nagysága sem vala képes megtörni s híve maradt föl-tételeinek, elannyira, hogy végtére a számára rendelt örök is, eltelve szánakozás, tisztelet és szeretet érzéseivel íranta, utat mutattak szabadulására, s önkényt ajánlkozának védtársainak. De menekvésöknek a szerencse nem kedvezett. Téren, tetőn, erdők sivatagai közt, nem ismerve a tájat, midőn darab ideig bolyongának, az éhség őket egy faluba hajtotta, hol a szökevény örök megismertetvén, a futni akaró fogolylyal

együtt elfogattak. A szöktetésnek szerencsétlen eszközeit Tököli kegyetlenül karókba huzatva öldözteté el, Kohárit pedig Munkácsra küldötte s egy az előbbinél még borzasztóbb földalatti üregbe záratá. Itt le nem írható inségekkel kelle megküzdnie. Minden közlekedés a külvilággal el vala tőle zárva s még őreinek is tilalmas volt vele szót váltani. A legártatlanabb dolgok, melyek lelkének derületet vagy elszóródást kölcsönözhettek volna, meg valának tagadva. Éj és nap egyenlők körülé; sötétség, borzasztó csend, falak dögletes párolgása, lélek és test-öldöklő bú voltak elválhatlan társai. Puszta, nyirkos föld szolgálta neki székül és ágyul, víz s egy kevés száraz kenyér naponkénti eledelül, s annyi szánakozás sem mutatkozék senkiben iránta, hogy miután ruháit a nedves lég elrohasztá, s tagjai a tél hidegének voltak kitéve, egy kevés szalma engedtetett volna fekhelyéül. Rá nézve a könyörület, a szánakozás, mely föld férgeivel is érezteti kegyelmét, meghalva látszottak lenni, s meghalva s eltompulva iránta minden emberi érzés. Ily meg nem nevezhető szenvedések fakaszthatták lelkéből azon panaszt, melyet életírói feljegyzettek, hogy neki hazájában s honfitársától kelle oly elbeszélhetetlen nyomort szenvednie, melyeket pogánynál sem remélt vala feltalálhatni. Lelkének az életbölcsetség, melylyel nagy mértékben bírt, s a hévvel szeretett költészet adának enyhet. Fogságának idejét többnyire magyar versek készítésében tölté. Elgyengülve izmos tagjai a sanyargatás kínjaitól, mozdulatlan hevert börtöne fenekén, mit az örök észrevevén, s holtak gondolván őt, bejelenték Tökölinek. Megengedtetett, hogy kihozassék fogságából, de midőn a tisztább levegő, az álom s a kissé jobb eledel egészségét valamennyire helyreállíták, ismét visszaviteték a régi inség és gyász helyére.

Hosszabb idő elfolytával Tökölibe újra egy-két sugára szállott a reménynek, hogy elsanyargaiva ennyi szenvedések által, e nevezetes ember talán mégis részére vonható lesz. Egy napon felhozatá őt börtönéből s tör-

vényszéke elébe állítván, hol egy basa s néhány nagyobb tekintélyű személyek ültek, parancsolá, hogy szolgálként háta megé álljon. De Kohári megemlékezvén származásáról meg hivatalairól, melyeket viselt volt, s azokat tiszteletlenségtől óvni kötelességének hívén, széket fogott, s arczczal fordulva a hatalmas vezérhez, kinek pillantásától függött léte, mindenek bámulatára leült. Tököli megiepetve e bátorság, ez arcz által, melyben büszkeség s bizonyos tisztelet-parancsoló méltóság ültenek, elnyomá haragját s azon fájdalmat, melyet foglyának megvető viselete keblében gerjesztett, s a helyett, hogy őt pironság- hogy szidalommal illetné, mérsékelt tekintettel fordult felé, s igyekezett félig parancsoló, félig nyájas hangon makacs föltételeitől eltéríteni.

«Mit használnak — úgymond — neked a hűségnek e fellengő álmai? Íme az inségek örvényeibe döntöttek. Magadat gyötrelmek, kínos szenvedések játékává, szép ősi birtokaidat enyészet martalékvá tetted. Semmid sincs többé mint pusztá neved s haldokló életed e roskadozó tetemekben, mely nem is élet többé, csak árnyéka a voltak, s hogy ennek is még birtokában hagyattál, egyedül nekem s kegyeimnek köszönheted, mert tőle megfosztatnod csak egy hang, egy szemhunyorításba került volna. Most tehát kötelességnek kell ismerned jó indulatimat meghálálnod. Térj el megátalkodott föltételeidtól, állj felemre s a szabadság zászlói mellé. Hazádnak csak úgy fogsz valódiilag szolgálni, ha bajnoki karjaidat, melyekbe hatalmat s erőt ada Isten, az ellen fordítod, ki polgártársaid szabadságát, melyet századok szenteltek meg, esküje ellenére szolgálincsekbe készülni verni. Vagy lehet-e csak reményed is tovább szabadulásra, s eszközölheted-e végét inségeidnek más úton, miután az ország nagyrésze fegyvereimnek meghódolt? Lehet-e örömed, hősi bátor lélekkel bírván, oly úrnak szolgálnod, ki egy szép országot, a te hazádat, melyet annyira szeretni állítasz, fegyverrel is kezében eléggé gyáva és erőtlen volt birtokában megtartani?»

De Tököli hizelgő s még nagyobb mértékben csábító

beszéde foganatlan volt. «Tudd meg, felelt Kohári büszke önérzettel, tudd meg te, ki hazád ellen idegen fegyverekkel harczolsz, hogy őseim a hűséget, melylyel hazájok iránt tartoztak, soha valamely ballépés által be nem mocskíták. Nem volnék én méltó iiy apák ivadékának neveztetni, ha magamat vagy hatalmadtól megrettenteni, vagy incselgő beszédeid által elcsábíttatni hagynám. Mit te átalkodott makacs föltételnek nevezsz, az előttem semmi más nem, mint hűség a haza iránt, melyet megszegni kárhozatos bűnnek tartok. Bár a szerencse az általam pártolt ügytől elhajlani látszik, lesz még oly idő, mely e dolgokat kedvezőbbre változtatandja, mert az igaz ügy csak koriglan hagyja magát elnyomatni, nem végkép, nem örökre. Éltemet, melyet parancsolsz kegyed s ajándékod gyanánt nézmem, nem tartom méltónak oly nagy áron, a hűség árán, megvennem. Lelkem a szabadulásra el van készülve, még a halál is, melylyel rémíteni akarsz, csak szabadulást fog adni, a mi sokáig már úgy sem késhetik, mert ez árnyék lét, mint nevezed, roskadozó tagjaimban hosszú korig már nem tarthat. Egy mindenható bíró mindkettőnk tetteit meg fogja majd itélni, s akkor nyilvánánná leszen, az volt-e vétkes, ki fogytáig honához hű maradt, vagy ki pogánynyal köte bűnös szövetséget, hogy polgártársai vérében gázolva, királyi bíbort s magas csillogást nyerhessen. Mindent tehetsz, hatalmad alá bilincselte a balszerencse, de azon örömet nem fogod elérni, hogy hűtelennek vagy valaha magadénak vallhass. Történjék bármi, én magamhoz s az általam védett ügyhöz hű maradok.»

Elhalványodék Tököli bosszújában e beszédekre, s talán vérén vett volna foglyának elégtéteit, ha nője — az angyallelkű Zrínyi Ilona — nem könyörög vala érette. De a lelkes asszony kérlelő szavai annyira birták a különben kemény és hajthatatlan Tökölit, hogy levétetvén foglyáról a lánczokat, úgy küldé szabadabb tagokkal először az ungvári, később a sárospataki börtönbe. Itt vette Kohári hírért, szívének újabb gyötrelmére, hévvel

szeretett anyja s Imre testvére halálának. Az első hír kivált mélyen érdeklette, mert mintegy bizonyosnak hívé, hogy annak bánat s keserűség az ő fogságbeli szenvedésein voltak okai. Azonban itt létét valamenynyire elviselhetőbbé tette Tököli, vagy, a mi hihetőbb, magas szívű neje azzal, hogy a száraz ízetlen kenyér naponként kétféle főtt eledellel szaporították.

Ütött végre az örvendetes óra, mely Kohári szabaddulását meghozá. Megveretvén a törökök (1683) Bécs mellett, hazánk lassanként emelni kezdé fejét a háború véseiből. A királyi seregek nyomában, melyeket külföldi segedelem tett erősekké, mindenhol győzedelem járt, s Tököli pártja nem lépcsőnként s halkán, hanem sebes nagy bukások közt közelgett végéhez. Egy év lefolyása alatt el volt a láng oltva, s maga a derék Tököli hitszegő czimboráitól bilincsekben Sztambulba küldve. Kassa s a Tökölihez hajló magyarországi felrész megadák magokat. Patak is csakhamar meghódolt, hol legelső gond volt az elhírült nevű Kohári megszabadítása (1685).

Szívreható pillanat volt, midőn a királyi hadak a szerencsétlen sínlődöt, ki két hónapot tölte három év felett annyi szenvedések közt, a hörtön sötétségeiből felhozták. Örömszaj a hadfiak, érzékeny ölelkezés, üdvözlések a tisztársak, a barátok részéről, követték lépteit. Magasztalás, dicséretetek ömlöttek minden ajakról a szilárd lelkű bajnokra. S megemlékezvén Kohári hajdani szerencséjéről, tiszteletes deli alakjáról, s összehasonlítván azt az előttök álló csonttá aszott, halovány, rémhez hasonlító termettel, melyből az ínség s hosszú gyötrellem és pusztulás eleven képei szólottak, sokakban az elszigorult katonai szív is meglágyula, s szemeikben a szánakozás könnyeit lehetett látni. Voltak többen Kohári baráti közt, kik tanácslák, hogy e beteg roncsolt alakban menjen királyához s láttassa vele, mi nagy áron óvta meg hűségét. De Kohári, ki szerényebb volt, hogysen tettein a kérdésnek csak színét is megszenvedte volna, nem akara visszadöbbentő alakjával királya elébe

tolakodni, s csak midőn tagjai kissé több erőt s arcza vidámabb színt nyertek volt, utazott Bécsbe a király üdvözlétére.

Leopold nyájasan s a legnagyobb leereszkedéssel fogadta. Az udvar főemberei jelenlétében egy rövid beszédet tartta, melyben Kohári érdemeit emelte ki. Ezután közelebb intvén őt magához, nyakába egy arany lánczot akasztta, s ezen szavak közt: «Éljen a hűség tüköre!» összeölelte. S hogy a Tököli pusztításai által birtokaiban szenvedett kár valamennyire megtérüljön, s egyszersmind maradandó emléke legyen a vitézi erőnek s polgári hűségnek: Fülek várát a hozzá tartozó környékkel neki s maradékainak ajándékozá. Harmadik Incze akkori pápa, atyai levelet küldé hozzá, jelentve örvendését, hogy inségeiből a boldogságos Szűz, Magyarország védasszonya, megszabadítá, s dicsérettel emlékezők királya iránt mutatott hűségéről. Küldött ezenfölül egy szentelt kalapot is pápai kegye jeléül. Oly ajándék, melylyel a pápák nagy tekintélyű s a kereszténység védelmében érdemeket szerzett hadvezéreket szoktak megtisztelni.

1686-ban a király seregei Eger ostromára gyűltek Auria János vezérlete alatt. Jelen volt Kohári is, mint altábornoka a dunáninneri részeknek, mely hivatallal fogsága után tisztelé meg a király. Hada az ügynevezett hatvani-kapunál állott a völgyben, hol a nép egy kutat maiglan is a Kohári névtől nevez. A várvédő török, erős bástyái között, igen kedvező állapotban volt, s remény csak kevés lehetett a bevétel iránt. Az ostrom lassú s csekély sikerű vala. Kohári azonban a várvívás alatt folytonos munkásságban volt. Az ellenség kicsapásait többnyire vitézül verte vissza, s rendkívül sok nyugtalanságot, kárt és veszélyt okozta nekik apró csatáival. Azonban a sors úgy akarta, hogy itt új szerencsétlenség érje. Egy nap, midőn a törökök vakmerő elszántsággal kirohantak, Kohári heves harcba keveredék s oly eszélyes fordulatokat teve, hogy az ellenség észrevevén, mi tapasztalt hőssel keltek legyen

csatára, nevezetes veszteség után vissza kezdének húzódni. Kohári seregei előtt űzte őket a kapukig, s mivel egyike volt a legbátrabbaknak, egészen előre nyomult, a tűznek szinte közepébe, hol záporként süvölte a halálos ón. A lövések ezrei közül, melyeknek mindenike mintegy ellene látszottak irányoztatni, csak egy érte őt, de ez veszélyesen s karját összeroncsolva annyira, hogy kénytelen volt az ütközetből távozni.

Orvosí vizsgálat után jobbában a csont darabokra zúzva találtatott, a mi oly fájdalmat okoz, hogy sokan elveszték reményöket életben maradása iránt. Azonban, magát Bécsbe vitetvén, kigyógyult, de a hibás orvoslattól miatta karja fegyverviselésre, sőt még írásra is alkalmatlanná leve. Ez okból a király, egy hold-alakú ezüst lapra metszetvén a Kohári nevet, megengedé, hogy aláírásokban ezt használhassa törvényes érvényességgel. Ezen lapról az 1715-diki országgyűlésnek 29. törvényczikkében is van emlékezet.

Ez idő óta visszavonult a hadi pályáról, s nyugalomban élt a tudományoknak, melyeket annyira kedvelt, miglen az újabb polgári zivatar, csendei közül, fel nem verné.

1703-ban Magyarország ismét fegyverben állott. — Rákóczi Ferencz, mostohája Tökölinek, fia első Ferencznek és a balszerencse kegyetlen játékvá lett Zrínyi Ilonának, kiszabadulván német-újhelyi fogságából, hová vétlen zárattott, a vitéz lengyeleknél keresett menedéket. Innen, kitorvén Magyarországon a lázadás, június végén honába jöve. Tudulva rohant az osztrák kormány ellen elkeseredett nép zászlói alá, s nemsokára egy jókora sereget látott maga előtt vakmerő, elszánt fegyvereseiből, kik készek voltak a lehetlenséggel megvívni, ha vezérök úgy kívánta. A háborúak elkezdődtek, s Felső-Magyarország csaknem egészen Rákóczi hatalmába esett. A király, hogy mindinkább magához csatolja híveit, tisztségekkel ajándékozta meg őket, nevezetesen Kohárit tábornoki főörrmesterré nevezte. Rákóczi felekezete sem késett csábító eszkö-

zeivel, hogy Kohárit részére vonhassa, de ő nem volt részökre megnyerhető, a miért a szövetséges sereg bosszúra gerjedve ellene, midőn a bányavárosi vidékeket Bercsényi vezérlete alatt zsákmánylanák, Kohári szomszéd birtokait sem mulaszták el öldöklés és raga-
dozás által dúlni.

Leopold hadseregeit ezen időben a francia háború foglalta el, a mi Rákóczira nézve felette kedvező volt, mert az ellenséges hadak többnyire az ország határain kívül állván, a szövetkezettek fejedelme szabadon s akadálytalan tehette hódításait. De megveretvén a francziák Hochstädt mellett (aug. 13. 1704.), a császár ügyei derültebb színt kezdtek magokra venni, s Rákóczi követelései is kissé engedékenyebben kezdtek hangzani. Így történhetett vala, hogy szeptember végétől október 15-ig a két ellenhad között fegyverszünet kötött. Leopold használni akarván ez időt, Rákóczival alkuvásba bocsátkozék a béke iránt. Selmech volt az egybejövetel helye, A király Kohárit, Rákóczi pedig Bercsényit küldé békeszónokul. Kohári mindent elkövetett, hogy a polgári lángot elcsillapíthassa, s szívreható beszédekert tartott Bercsényi előtt e szent ügyben.

«Mi gyönyörűség lehet, úgymond egy alkudozás alkalmával, ha magát Rákóczi Magyarország fejedelmévé teendi, miután mindezen dicsőségeket csak hona ínségén s egy vele rokon nép vérével szerezheti meg. Nem borzad-e hazája romlásán emelkedni oly fénytetőre, hol nem lehet maradandó, mert királyi hatalomnak csak törvény adhat állandóságot, erőszakos bitorlás nem. Emlékezzék Rákóczi őseire, emlékezzék, mivé lön Tököli egykori rémítő hatalma? Azon Isten, kinek őrszemei századok óta függnek csodatéve e harczok véseiteől szakadatlan hányatott hazán, nem fogja boszultatlan nézni az ártatlanul kiontott polgári vért, nem azt, mint pusztíttatnak vétektől fertőzött kezek által még az oly tisztelendő helyek is, melyeket imádság s vallási szertartások szenteltek meg. Bizonyára egykor rettentő számvetésre fog vonatni az, ki minde-

neknek oka volt. Hagyja magát Rákóczi a hazafiúság szent érzelmeitől ihletni, tegyen le fellengő képzelmeiről Magyarország koronája bírhatása iránt, álljon azokra, miket ész és polgári hűség tanácslanak; fogadja el a királytól ajánlott békeponctokat, kivel most, midőn háromféle külháború által nyugtalanítottak, nem leszen nehéz kedvező egyezésekre lépni. Itt az időpont, a legjobb alkalom, melyet ha használatlanul hagyand, féltő, hogy egykor, midőn késő leszen, meg ne bánjon».

E beszéd Bercsényire nézve elveszté foganatát. Egyrészt az akkori kormány, mely mellett Kohári ügyvédkedett, Magyarország iránti eljárásaival, a leghidegebb ellenszenvet, és legmélyebb bizalmatlanságot gerjeszté fel maga iránt a magyar népben, mely nem könnyen volt elcsillapítható; más részről Bercsényi maga nem volt azon egyéniség, kivel könnyen lehetett egyezni. Ez a kevély, mindig szertelenekben gyönyörködő, túlságok között csapongó szellem, ki makacs volt s elbizakodott, s bátor vakmerő mint kevés, ki nem tudá, mit teszen félni, a helyett, hogy megengesztelődve Kohári javaslatait csak kevéssé is figyelembe vette volna, vad tűzzel lobbana fel, az elnyomott hazát, a megsértett törvényeket, a nép felett önkényesen gázoló királyi hatalmat, melyet sem ígéretek szentsége, sem koronázáskori eskü féken s korlát között tartani nem tudtak, oly bántó és éles szavakban hánytorgatá Kohári előtt, hogy ez a békekötés lehetőségéről reményeit veszteni kezdé. Nevelte Bercsényi bátorságát azon hír vétele is — mert az alku a fegyvernyugvás határidején túl huzódék — hogy Kassa, Eperjes és Eger Rákóczi fegyvereinek meghódolt. Ez okból oly nehéz föltételeket szabott Kohári elébe, melyeket annak elfogadnia lehetetlen volt Így történt vala, hogy az alkudozás, melyet Bercsényi heves, türelmetlen természete szemrehányásokká, szóvitákká változtata, Kohárinak nem kis fájdalomra, siker nélkül félbeszakadt, s Bercsényi újra táborba szálla, Kohári pedig tudósítván a királyt a Selmeczen történteokről,

mivel birtokait a szövetkezettek fegyverei pusztíták, magát Budán vonta meg.

Leopold halála után (1705.) első József ült a kormányra, s hasonló bizalommal, mint atyja, viseltetett Kohári iránt. 1707-ben főtábornoki helytartóvá, négy évvel később pedig honti főispánná nevezte, s ez utóbbikká úgy, hogy e hivatal mindig a Kohári-család tagjainál maradjon. Itt szerény, mindenek iránt leereszkedő indulata s a dologban mély belátása által magát tárgyává tette a szeretettel párosult tiszteletnek. III. Károly az 1714-diki országgyűlésen (októb. 8.) benső titkos tanácsnoki hivatallal tisztelé meg; deczember 8-dikán pedig, midőn Pálfi Miklós ország nádorává választatnék, őt a király országbírájává nevezte. Így juta a hivatalok után soha nem sovárgó Kohári a polgári fénynek csaknem legmagasabb fokáig, s nem gazdagság és családi viszonyok, nem hizelgés és udvari cselszövények segedelmével, hanem a hadi és polgári körben szerzett érdeme, hűsége s állhatatossága által.

Elgyengülvén agg kora terheitől, csábrági várában vonta meg magát, s itt élte hanyatió éveit derült vidám kedélylyel, a kies táj s háborítatlan nyugalom ölében. A várat, mely Tököli s Rákóczi hadai által csaknem omladékká tétetett, nagy költségekkel ismét fölépítvén, messze kitündöklő nagyszerű palotává tette. Nyájas szív, vidám kedv, valódi magyar barátság s vendégszeretet uralkodtak e díszes falak közt, a miért ritkán is voltak látogatók nélkül. Egy tisztelkedni, más pártfogást, legtöbb tanácsot kérni jöve, s kevés volt, ki a bölcs öregtől vigasztalás nélkül tért volna meg. Várának nyugoti felén egy tágas terem volt, hol réz koporsóját, melybe temettetni kívánt, tartotta. Naponként bizonyos időben elzárkozáék itt, s hihetőleg a halálhoz, melyet nem messze vélt lenni, készítgette magát. Halotti szertartásait maga rendezte el, s így történt vala, hogy azt a nagy szempillantatot, melyet ember többnyire rettegve vár, ő békén s nyugalommal várta be. Márczius végén 1731. gyenge ájulás lepte meg, s benne

hánykodás s fájdalom nélkül szunnyadt el. Tetemei Sz. Benedek egyházában, a Garan mellett, tétettek le a Kohári-nemzetség sírboltjában.

Nyolczvankét évet élt nőtlenül, s ezen szép kornak nagyobb részét a haza gondjai közt. Igen korán lépett a cselekvés pályájára, s csak néhány évvel halála előtt vonult vissza. Még 1720-ban úgy látjuk megjelenni, mint elnökét egy pesti küldöttségnek bizonyos vallási vizsály elintézése iránt, hoi lelkes beszédei éles itéletet s nem kevés theologiai ismeretet tanusítanak.

Kohári nem volt ama szertelen lelkek egyike, kik lángeszök erejével korlátaikból kitörvén, szembeszökőleg nagyszerű, bámulatraméltó dolgokat visznek végbe, s mintegy kényszerítik a jelen s utókorokat tetteikről magasztaló szavakban emlékezni. Cselekedeteinek mindenikén bizonyos összhang és benső csend, nyugalom és szerénység mutatkoznak. Ő gondosan látszott elhárítani magától mindazt, mi által a tettek zajgó fényt, szembeható ragyogást kapnak, s ez vala oka, hogy irígyei nem voltak, hogy társai előtt mind hadi, mind polgári pályán tiszteletben álla, s miután magasabb tisztségekre emeltetett is, az udvari fondorkodások s rágalom töreitől menten maradt. Ő fejedelmeinek egyképen volt híve s egyképen bírta azok kegyeit s bizodalját is, bár a kormány, míg ő pályáját futná, három különböző kezeken ment által; s a mi még több, kedvenceze vala királyainak, a nélkül, hogy előttök az udvariak szokásaként szolgálilag csúszott volna. Jámbor volt együgyűség, magas szívű kevélység nélkül. Igéreteihez, adott szavához szigorúan hív, barátaihoz szives, ellenségeihez nemes lelkű; a bántást könnyen feledé, a jótéteményt esztendőök után is hálaszavakkal emlegette. Bátor és irtózatos a csatában, szelíd azoknak körében, kiket lelke rokonainak hitt. Minden magától különböző egyéniségekkel könnyen össze tudá fézni a nélkül, hogy hibáikhoz simulna, vagy saját jelleméhez hűtlenné lenne. Lelkében nem volt gög, de oly nemes büszkeség, mely szívét alacsony tettektől

örzé. Föltételeiben szilárd és állhatatos, sem fenyegetés, sem kérelem által nem mozdítható. Igazságszerető s kegyelmes egyszersmind, a mi korában szinte közmondássá vált. Elméje azon időhöz képest tudományok által kitűnően művelt, melyeket, a mint fáradhatlan szorgalommal űzött, fáradhatlan buzgósággal is ápolt. Rendkívül nagy s hű emlékező tehetséggel bírt még elaggott korában is. Sok évek előtt történt dolgokat név, hely, szám, idő tökéletes megjelelésével tudta elbeszélni. Fogságában több rendbeli hosszabb versezeteket készítte, s mert az írás szabadsága tőle megtagadtatott, emlékezetében tartotta, s szabadulása után írta le. Felzsákmányoltatván csábrági vára Rákóczi hadai által, néhány verses költeményei elvesztek, s ő azokat újra emlékezetéből le tudta írni. Szerény vala oly mértékben, hogy ha jelenlétében dicsértetett, arczán kedvetlenség látszott, s a beszédnek vagy más irányt ada, vagy azonnal félbeszakasztá. Ha tetteinek valamelyike szóba jött, magától minden érdemeket eltolt, s társaira hárítá. Végintézetében eltiltá, hogy felette valaki dicsérő halotti beszédet tartson. Asztalánál pompa és bőség uralkodtak pazarlás nélkül; ő maga kevéssel megelégedett, s ruházata egyszerű volt, s még ott is, hol mások tékozlásig fénylettek, ő kevéssel vala több mint nem-szegény. Ternete közép volt a sugár és zömök közt, tagjai izmosak, hibátlanok, kivéve jobbját, mely az egrí ostromban kapott sérelem miatt kissé öszvehuzódott volt. Domború, félig kopasz homlok emelkedett föl szemöldei felett, melyek alól egy pár kék villogású szem lövelte sugárait. Arczán, mely férfíúi szépséggel teljes vala, tiszteletet gerjesztő méltóság ült. Halavány színe bizonyos gyenge, kétes pirosság által vala felderítve, s e szín — mint életirői vallják — arczán mindig egyforma volt, és semmiféle viszontagságok között nem változott. Csalhatatlan jele a tiszta, erős, s magán uralkodni tudó léleknek.

Adakozásait szorgalmasan följegyezték életirői. Itt elég legyen mondani, hogy holta után összeszámúttat-

ván, közel hatszázezer forintnyinak találtatott az összeg, melyet nagy részint közhasznú intézetekre ajándékozott.

Több magyar s latin verses munkái maradtak, melyek a magyar költészet kézikönyvében Toldy Ferencz által kijelölve láthatók. Bennök életbölcse ség s didaktikai szellem lehel, s néhányat erővel és szépséggel teljes helyek ajánlanak.

A TELEKIEK TUDOMÁNYOS HATÁSA.

Olvastatott a magy. tud. akadémiai könyvtár megnyitó ünnepélyén
decz. 23. 1844.

Sok család virágzik a két magyar hazában, melynek eredetét messze a régi korba vihetni fel, mely tagjai sorában hadi és polgári koszorúkkal ékes fejeket mutat; de nem nagy azok száma, melyek a szellemi virradásra közvetve, még kevesebb, melyek közvetlen hatottak. Mert azalatt, míg más népek, roppant számmal, rokon ivadékoktól környezve, békés évtizedek, néha félszázadok élvezetében világot derítének mind hazájok, mind az emberiség ismeretkörére, addig az idegen földre települt magyar, egy messzehagyott honnak testvértelen raja, csaknem ezer éves életén át saját lételeért küzde, és küzd mai napiglan ellenséges nemzetiségek elsodrani készülő özönében. Ily nehéz körülmények között, midőn hosszú időfolyamokon át, folytonos fegyverzaj visszhangzik bércezen és síkon, a haza kebelében és határaihoz közel, midőn az érdek-különbségek ezre miatt minden figyelmet csak a jelen perczenetek vas szüksége köt le, a tudományos buvárokodásnak semmi mozgalmi tér nem nyílik, a szellem sem magasra, sem mélyre nem szállhatván, parányi körben tesped. És e nyomasztó viszonyok jutának osztályrészül apáinknak, ezek nekünk, későbbi unokáknak; ezért maradánk oly messze a nemesebb népfajok mögött, ez oka, hogy a fegyverzaj megszűnte után is, annyi idegen elem egymás közti harczában, tudományos ébredésünk oly nehéz, oly szertelen lassú.

Kétszeres dicsőség jut e szerint azon keveseknek,

kik a gátló körülmények daczára, magokat tudomány-szeretet s ápolás által tették kitünőkkel e hazában. Az ő érdemök elfogyhatatlan fényű és nem csekélyebb mint azoké, kik hadi pályán áldoztak vagy vért vagy életet. Ők is a haza virágzásaért faradozának, küzdő bajnokai voltak a lételért csatázó nemzetnek, elszánt, nehéz harczokat vítak a butaság, balitélet, babonás hit, vakbuzgalom, szóval a szellemi sötétség óriásai ellen; homlokveríték között egyengetvén az ösvényt a felvilágosulás és nemzetiség mennyei nemtője előtt. Azért neveik oda tartoznak a hadhősök nevei mellé, kiket, ha a magyarnak csakugyan van jövője, a hazának egykor keletkezendő nagy történetírói igazságosban méltatván, e nemzet áldásaiba fognak ajánlani. A lantverő Zrínyi érdeme nem kisebb, mint az eszéki hidat elromboló Zrínyié, s a velős beszédű Telegdi és Pázmány, az ékes verselő Gyöngyösi, és a kedves dalnok Faludi, hősek valának a magok pályáján, szinte úgy mint Szondi vagy Dobó, Losonczi vagy a kenyérmezei győzők, s a magyar beszéd törvényhozója Révai, és a nyelvművész Kazinczy, hosszú időkre kiható győzelmek vezérei voltak a szellem birodalmában. A csata bajnokainak köszönhetjük, hogy még fennáll e haza, a tudományok bajnokainak, hogy virágzik, hogy e nemzet összetörvén az idegen hangok nyolcz százados jármát, nemzeti nyelven gondolkodik és szól, hogy rá az értelmiség világa mindig erősebb és boldogítóbb fényben dereng, s férfiasan kezdi emelni fejét a szabad nemzetek sorába. Azért tisztelet a tudomány férfainak, kik népünk számára hódításokat tettek, tartományokat foglaltak a szellem országából. Ha ők nem fáradnak, gyakran üldöztetés, többször félreismerés, néha még megvetés között is elszántan és csüggedetlenül, csaknem minden jutalom nélkül az egy öntudatán kívül, ha a nemzet legnagyobb kincsét, a nyelvet, mely iskolából, tanácsteremből, szónokszékről, a társalgás csillogó csarnokaiból számúzve, megvetve, elfeledve, paraszt-kunyhókba menekült, ott nemsokára

elvadulandó, keblök szent érzelmeivel nem erősítik, lelkök gondolatával nem táplálják, edzik, gazdagítják, ízlésökkel nem nemesítik, ma le kell vala mondanunk a nemzeti szellemben gondolt és akart fejlődésről. Mi vált volna a honszerző apák nyelvéből, közepette annyi mívelt népnek, közel ezer éven át, az irodalom bajnokainak fáradalma nélkül? Ki mert volna arra gondolni, hogy az elhanyagolt, szószegény, durva beszéd iskola és törvényhozás nyelve legyen? S mit II. József elvöl, de hazafiútlan tanácsosok szavára is, tön, a későbbi fejedelmek szükségből tették volna, elmaradva látván a nyelvet a haladó század eszméitől; s a magyar nemzet egyik legemlékezetesebb királya, V. Ferdinánd, nem tehetné le 1844-ben nemzetiségünk egy új időszakának alapkövét, nem adhatná fejedelmi szavát, a legvérbematóbb szót, mit a magyar nemzet háromszáz év óta fejedelmi ajkáról hallott, hogy országgyűléseinkhez ezentúl a nemzet nyelvén akar szólani. Nyomról-nyomra kelle e téren minden talpalatnyi földért megküzdeni, meddig a nagy győzelem kivívatott, magas fokra kellett emelkednie a nyelv fejlődésének, hogy ily nagy lépés a lehetetlenségek sorából kimozduljon. S a küzdők seregében ott állnak, mint előcsatázók a magyar irodalom bajnokai, és ott általában mindazok, kiket tudományok pártolóinak nevezhetünk, mert tudomány nélkül nyelvmívelés nem gondolható. És e részben nincs mit szemrehánynia egyik szak emberének a másik ellen. E jelen percz nagy eseményének mind előkészítői voltak, munkálkodtak legyen komoly tudományomban, vagy a virágosabb költői pályán. Bölcselőre szinte úgy szükség vala, mint regényíróra, dalköltőre mint történet vagy természettudósra, mindnyáján sugárokat adtak a nemzeti nagy felvirradáshoz.

Isten támaszokat állíta e nemzetnek egyes fiakban, egész családokban, kik szívökben hordozván ügyét, megmenték a végenyészettől, s fáradván szent buzgalommal, hadi, polgári és tudományos pályákon, teremtoi levének a mai, sokat ígérő kornak és nagyokra éb-

redt nemzedéknek. Ezen támaszok közé sorozandó, melyről ez alkalommal szólni akarok, a Telekiek fényes háza is, ez a nemes sarjadékokat nevelt régi törzs, mely hadi és polgári viszonyokban egyképen kitünő, különösen pedig tudományszeretet és pártolás által tevő magát oly emlékezetessé, hogy e részben kevés családot mutathat fel a két haza hozzá hasonlót.

Eredetét veszi e családvér a Mecsenicsi Garázdák-tól, kiknek egyik ága Szilágyinak nevezte magát. Horogszegi Szilágyi László s Garázda Miklós és Dénes már a XV. század elején terjedelmes birtokok urai valának Boszniában. Nekik köszönhette Zsigmond király, hogy a párttűző Hervoja János spalatrói herceg megaláztaték s a zvonoki vár a király hűségében megmaradt.¹ Ezen Szilágyi Lászlótól származik Horogszegi Mihály,² a vajda s Magyarország választott kormányzója, a bátor hadvezér és szilárd férfiú, kinek vas akaratát korona ígéretével sem lehet meghajtani,³ a tudomány-kedvelő és maga is tanult ember;⁴ ettől Szilágyi Erzsébet, Hunyadi János hitvese, ama két nevezetes magzat anyja, kiknek egyikére századok után is gyászszal, másikára kevély örömmel emlékezik a magyar, anyja a vérpadon elesett Lászlónak és anyja Mátyásnak, kinek halálakor magát az igazságot megholtának vélte a nép, s így a Telekiekre a haza legnagyobb korának dicsősége is visszafénylik, mert Hunyadi Mátyásban is Garázdák vére forrott.

A Garázda-ivadék 1414 körül költözött a török által

¹ Jos. Benkő, Transsilvania Tom. II. 412. s köv. l. — Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái II. köt. 373. s köv. lap.

² Szilágyi Mihály egy adománylevelében, melyet a Telekiek ma is bírnak, a Szilágyi-Garázdákat «consanguineusoknak» mondja. Erre mutat a Szilágyi, Garázda, Teleki-házzal közös czímer is, a vadkecske. Kazinczy Munk. II. 374.

³ «Pars magna procerum Michaelum ipsum optandum Regem esse prædicabant, quod ille nepotis gratia obnixè recusavit.» Bonfin. Dec. III. libr. 9.

⁴ Czvittinger Spec. Hung. Lit. a Szilágyi cikkben 373. s köv. II.

feldúlt Dalmátországból e hazába, s Bihar, Arad, Békés, Zaránd megyékben települt meg. Megszerezvén itt Zágorhid, Szék és Telek helységeket, egyike Zágorhidi, másika Széki, harmadika Teleki-Garázdának nevezték el magokat. A Széki-Garázda ág utóbb egy leánycsemetében maradt fenn, s azt egy Teleki-Garázda vette nőül. Így egyesülve a két ág sarjadékai, Széki-Telekieknek nevezték magokat, s nevezik mai napiglan.* — Ősapja minden későbbi Telekieknek Mihály lón, ezen néven második, Apafi Mihály fejdelem ministere, ország főtábornagya, Huszt, és Kővár várainak, Csík, Gyergyó, Kászon, Sepsí, Kézdi, Orbai székeknek főkapitánya, minden királyi tizedek és harminczadok fő haszonbérelője s Apafi halála után 1690. apr. 15. Erdélynek választott fő kormányzója s a családban első gróf; sokképen magasztalt és gáncsolt, s még a történetírás által eléggé alaposan meg nem bírált ember, de kétségtelenül nagy elméjű, s békében és hadban egyképen nevezetes tünemény. Neje Köröstarcsai Vér Judit volt, s e házasságból hat fiú és hét leánygyermek sarjadt fel. Ezekből ágaza el a magas virágzatú s maiglan tündöklő család, és rokonságba jöve a két haza majdnem minden fényes házaival, mert egybeszővődve látjuk azt a Betlen, Barcsai, Bánfy, Kemény, Wesselényi, Kendeffy, Kornis, Toroczkai, Mikes, Vér, Szerencsy, Zeyk stb. fejedelmi, grófi és nemesi törzsökkel.

A Telekiek közül számosan viseltek a két hazában elsőrendű hivatalokat. A nagynak nevezett Mihálynak felebb láttuk czímeit; egy Sámuel magyarországi al- és erdélyi főcancellár volt, két József a szent korona öre, többen belső titkos tanácsosok, főispánok és ezek helytartói, referendáriusok, királyi táblai bírók, hétszemélynőkök, egyházi gondnokok; egyik a pécsi iskolai kerület igazgatója; tudományos testületek elnökei, tagjai, és néhányan magasabb hadi hivatalokban. Díszes

* Benkő, Kazinczy a főlebb idézett helyeken.

czímek, de a melyek gyakran érdemetlent is fényköddel vonnak körül, s én nem említném őket, ha a Telekiek érdemét e czímetől kellene mérnem, de ők többnyire magok adtak a hivatalnak fényt, nem az nekik, mely különböztetés a mai hivatalsóvárgók nagy táborában nem lesz szükségtelen, hogy a magasra vergődött üres lelkek a legnagyobb fény közepett is kénytelenek legyenek érzeni a magok semmiségét.

Nem tevém feladatombul a Teleki-ház történeteit megírni, azért elég legyen e futólagos vázlat annak eredete s régisége első nyomai iránt. Ki többet kíván felölök tudni, forgassa át a magyar és erdélyi történetek legutóbbi két századát, s lapjain nem egyszer fog találkozni a Teleki névvel; én czélomhoz képest a Telekiek tudományos hatását kísértendem meg, mennyire az adatok szűke és erőm kicsinysége engedi, vázolni.

A gyula-, most károlyfejérvári nagy templom falán * fekete márványba vésve még a múlt század elején ezen sírverseket lehet olvasni:

Quem non livor edax alienaque gloria torquet,
 Perlegat hæc latiis carmina cæsa notis,
 Tres fuimus clari cognato e sanguine vates,
 Pannoniam Dravus qua rigat altus humum.
 Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
 Duxit laurigeras ex Helicone deas;
 Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garázda,
 Qui tulit Aoniæ plectra sonora lyræ;
 Ultimus hos ego sum cognata e gente secutus,
 Tertia doctarum gloria Pieridum.
 Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
 Ipsa suum sedes pontificalis habet;
 Hic mea, si dederit sors, ossa recondite: si non,
 Nil nostra, jaceant quolibet illa loco.
 Vivens scripsi a. D. 1507. vixi annos XXXVII.

* Lásd: Halotti tanítások, melyek gr. Sz. Teleki László és Teleki Eszter eltakarítatásuk alkalmatosságával elmondattak. Kolosv. 1779. — Kazinczy Ered. Munk. II. 375. — Néhaj gr. Sz. Teleki József úr sírhalmá. Pest, 1819. 6. lap.

Ezekből világos, hogy egy Garázda Péter költő volt s hogy ezen mívelt beszédű sírirat szerzője is Garázda rokon, s végre, hogy a nagyhírű Cesinge János vagy mint maga szerette volt magát nevezni: *Janus Pannonius* is, Garázda-ivadék vala. Ama két elsőről nem tudunk többet, mint az idéztem versek mondanak, mert oly időkben éltek, melyben a tudománygyarapítóknak nevökkel, s irataikkal együtt könnyű volt az emberek emlékezetéből kiveszniök; Janus felől azonban, mint Telekiek rokonáról, helyén lesz kissé többet mondanunk.

Született a XV. század ezen ünnepeelt költője 1434-ben aug. 9. Slavóniában, azon tájon, hol a Dráva a Dunába szakad. A versek, honnan ez adat vétetett, a helyet nem jelelik meg név szerint. Magasabb neveltetését az olasz ég alatt, Pavia és Ferrarában nyerte, hová őt anyabátyja, Vitéz János váradi püspök, saját költségén küldötte volt. Kevés idő alatt oly nagy előmenetelt tőn, hogy tizenhatodik évében Itália legtanultabb embereinek figyelmét vonta magára, s a modenai püspök, János Antal, és Estei Lionell, ferrarai herczeg, szeretetével dicsekednék. Ez időben már néhány költeményt írt, epigrammokat, tudniillik, a nevezett Estei Lionellre és ennek 1450-ben történt halálakor sírírását, úgy szinte a jubileumi búcsújárásokról, és egy nagyobbat III. Fridrik császárhoz: «*De pacanda Italia*». Alkalmat erre a császár Olaszországba jötte adott, mikor a nevezetesebb városok őt nagy fényvel fogadván, püspökök, tanácsbeliek, tudósok ékes beszédekkel üdvözlék, s a háborúgatások eloltására és békeszerzésre kérték, buzdíták Altaladatott-e a vers a császárnak, vagy elmondotta-e azt Janus előtte, nem tudni, de az utóbbi ifjú kora daczára is föltehetni, mert Aeneas Sylvius III. Fridrik történetében említi, hogy még gyermekek is üdvözlöttek a császárt, nevezetesen Sforza herczeg kilencz éves fia. Janus a görög és római nyelvben oly előmenetelt tett Olaszországban mulatása alatt, hogy tanítója, Guarino mondata szerint, midőn Latium nyelvén szólott

rómainak, midőn görögül athenæi születésűnek gondolatnák. Itt és ez időben írt epigrammáin s egyéb rövid versezetein kívül, melyek közt több elegia van, egy költeménye is készült a szelek versengéséről (Eranemos), s hihetőleg azt is, mely Gonzaga Lajos, mantuai herczeghez van czímezve, akkor írta. Ugyanez időben fordíthatta a maga jóltevőjének, Jakab Antal Marcellnek, olasz nyelvű elegiáit latinra. E munkája azonban elveszett, hacsak Velenczében valahol elrejtve nem lapang. Fordította továbbá Plutarch némely munkáit prózában. Végre a Guarino és Marcell dicséreteit írta, legnevezetesebb műveit, de ezeken a végsimítást hazaérkezte után tette meg. E két költemény nemcsak terjedelmes tudományát s régiségbeni jártasságát tanúsítja, hanem szeretete s hálája érzelmeit is tanítói s jóltevői iránt. Epigrammáiban pedig sok élénkség és tűz van, s a legtöbbekből azt látjuk, hogy a heves és (Strozza Vespasián bizonyítása szerint) igen szép ifjú az olasz nap által még nagyobb lángolásba hozatva, határtalan tisztelője volt a szépnemnek. A nálunk is ismeretes Galeotto, ki Janusnak még Olaszországban ismerőse, barátja s a verselésben oktatója volt, bizonyítja, hogy haza térvén Cesinge, nagybátyjával, Vitéz Jánossal, együtt a király udvarában élt, miből gondolhatni, hogy alkalma volt a budai akadémia felállításában a király szándékát segíni.

Lajos király Pécssett, Zsigmond Budán állítottak ugyan felsőbb iskolákat, de azok lehanyatlának, legalább nem terjeszkedtek ki minden tudományra. Dénes érsek és Janus arra buzdíták a királyt, hogy egy iskolai egyetemet alkosson, rá szokás szerint pápai engedelmet kérvén. II. Pál pápa megadá azt, levelet írván iránta Dénesnek és Janusnak, melyben meghagyja nekik, hogy a bolognai főtanoda példájára «studium generale» állíttassék. Nem tudni, hol állott az Budán s meddig állott? — A király egy bizonyos levelében, melylyel Janust és Rozgonyi Jánost a pápához küldé segélykérelem miatt a háború folytatására, így nevezi

őket: «Capita consilii nostri primaria». Márcziusban elindultak, s a velencei birtokokban mindenütt kitüntetéssel fogadtatának. Janus Rómában két szép beszédet tartott. Ezek mind annak bizonyítványai, hogy a tanult férfinak itthon és külföldön tekintélye és híre volt. Meghalt mint pécsi püspök 39 éves korában. Minthogy 1471-ben a Mátyás király elleni összeesküvésben, melyért Vitéz János is börtönnel lakolt, neki is része vala, a király haragját rettegven, nem merték fényesen temetni, hanem tetemeit beszurkolt koporsóban egy kápolnába rejték el hívei. Mátyás sok idő után Pécsre jöven, megszidá az alacsony félelmet és a tetemek fényes temettetését parancsolá. Síriratát maga készíté:

Quin etiam tacita jaceamne ignotus in urna,
Signari hoc cineres carmine mando meos;
Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum
Duxit laurigeras ex Helicone deas.
Hunc saltem titulum, livor, permitte sepulto;
Invidiæ non est in monumenta locus.

Verseit legelőbb egy erdélyi Hadrianus Volfart, utóbb Zsámboki és mások adták ki; de csonkán, hibásan s olyakkal vegyest, melyek nem övéi. Gróf Teleki Sámuel cancellárnak jutott a szerencse, ez egyik ősrökona elmeműveit összeszedni. Kiadta ő azokat Utrechtben, két kötetben 1784-ben, egykorú kéziratból és tizenhárom más kiadás után szerkesztve. Ugyanő azóta is fedezett föl némely kiadásokat, melyek m.-vásárhelyi könyvtárában őriztetnek. Decius Barovius Telegdi Jánoshoz írt levelében említi, hogy Janus magyar nyelvtant is írt legyen, de azt már ő is elveszettnek jelenti, s fel sem is fedeztetett maiglan.* Zsámboki mondja, hogy magyar történetet is írt versekben, melyet ő Bécsben látott és olvasott. Megvannak-e még ezek, és hol vannak, felőle tudomást nem szerezhettem. Ennyit a Garázda-vérből eredt Janus Pannonius felől.**

* Bod Péter, M. Athenás.

** Hormayr és Mednyánszky: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Erster Jahrgang 1820. 10—124.

A magyar irodalom barátjának akarata ellen is azon gondolata fog ébredni, vajha e tanult ember és koszorús költő magyar nyelven írta volna köztetszéssel fogadott míveit. Hol állhatna most irodalmunk, hol nyelvünk, ha azok művelésében ily elme gyűjt vala első világot, és lángeszű követőkre talál. Ma talán nyelvünket gazdag irodalmunkért külföldi tudományos emberek tanulnák, miként mi a külföldi nyelveket. De mi vala az ő korában a magyar nyelv? s mi volt maga a franczia, angol és német is! Mind a rómainak szolgái. Ezek ugyan a következő századokban lerázták annak nehéz bilincseit, de mi, sorsverte nép, épen ekkor hajtánk meg nyakunkat a török százötven éves igájába. A magyar költészet csak egy századdal később kezde ébredezni Balassa és Rimay szűk körben zengő lantjaik által.

Elmondám, mit a Garázda-ivadékokkal rokon férfiak tudományos foglalkodása felől tudunk; álljon itt most a Teleki nevű Garázdák tudomány körüli hatásának vázolata.

Egy egész kis sereget képeznek azon Telekiek, kik a tudományok ügyét saját irataikkal előmozdíták, melyek között vannak munkák, miket irodalmunk nyereségének lehet nézni.

Már a nagy Teleki Mihálynak egyik fia *Mihály* — ezen néven harmadik — a kővári kerület főkapitánya, író volt, s a mi több, magyar író. Ő Weber Ádám János latin munkáját magyarra fordította, mely ily cím alatt nyomtatott ki: «Fejedelmi lélek, avagy a jó fejedelemnek szükséges ajándéki, melyeket rövid szakaszokban foglalván, históriákkal és politikai elmélkedésekkel világosítván, deák nyelven adott ki Weber Ádám János, sz. Ágoston reguláris canonokja stb. Kolosvárott nyomtatta Némethy Mihály 1689». 4-rétben 138. lap. Ajánlva van a könyv «A méltóságos iffjabbik Apafi Mihálynac, isten kegyelméből Erdélyországának választott fejedelmének nekem kegyelmes uramnak ő nagjságának». Az ajánló leveléből kitetszik, hogy ezen Mihály is sokat

forgott Apafi fejedelem körül. A könyv tanításokat foglal magában a fejedelmek számára, mint kelljen magokat viselniök köz és magán viszonyaikban. Az író korához képest jól tudja magát kifejezni, gyakran szabatos és szép rövidséggel s mindamellett, hogy latinból fordít, szorgalmasan kerüli a latin szavakat, s úgy tekinthetni őt, mint a tiszta magyarságbaní úttörők egyikét. Nevezetes e könyvben az igék úgynevezett ikes faja szabályainak szoros megtartása annyira, hogy a 138 negyedréti lapon sehol sem vettem észre ez elleni vétséget.

Nem lesz érdektelen a szerző magyarságának bizonyítványául egy-két helyet közleni. Mindjárt a könyv első lapján ez áll: «Az embernek természeti ha jó, az embert igazgatni, ha rossz, az embertől igazgattatni kell, kiváltképpen attúl, az ki másoknak igazgatására előltétetett. Nem jó királyok azok, az kik csak az ő alatta valóknak királyi, és nem magoké. Az első, az ki magát az királynak alája veti, az maga légyen az király, tanúllya meg annakokáért a maga igazgatását, minekelölte gyakorlaná az alatta valóknak igazgatását. Mert az maga igazgatása fundamentum az alatta-valóknak igazgatásának. Az maga igazgatása az a közönséges óra, melyhez kellessék az alatta-valóknak igazgatását szabni». A negyedik lapon: «A Király az Királyi nevezetre valóságossan akkor méltó, mikor az ő Királyi-székiben ül az állhatatosság, és selyem köntösében gerjedez az Jóság, Királyi koronájában fénylik az Bölcsesség, az szívében él az kegyelmesség, fegyverében öltözik fel az erősség, az kezében az adakozás nyilik ki, az szemében az Émberség virágzik, győzedelmében penig az Istennek ditsőssége győzedelmeskedik». Vannak a könyvben sok velős rövidséggel adott mondatok, például: «Az ditsőségre legegyszerűsebb út, ha olyan lészesz, a mineműnek kívánsz, hogy tartassál. — A ki nek több szabad mintsem illik, több tetszik mintsem szabad. — A tanácsban tekenős béka, a véghezvitelben sas légy. — Az tudomány a közönséges emberben

ezüst, a nemesekben arany, a fejedelmekben drága gyöngy. — Az ország hajó, melynek kormányja a kenyér. — A ki a víznek fenekét nem látta, ne mennyen azon által. — A kinek tehetsége nincs úgy a mint akarja, úgy akarjon, a mint tehetsége vagyon; szolja lábához a lépést. — Gyalázatos a fejedelemnek a sok halálos büntetés, mint szintén gyalázatos az orvosnak a sok halott. — Nem jó az, a ki még a gonosznak is nem rossz. — A ki jelen létedben tülled fél, távol létedben árt. — Rossz dolog az, mikor olyan fejedelem vagyon, a ki alatt senkinek semmi nem szabad, de rosszabb dolog, mikor olyan fejedelem vagyon, a ki alatt mindennek minden szabad.»

Ugyanezen Mihálynak *Mihály* fia, e néven negyedik, mint kolosvári tanuló ily című értekezést adott ki: «*Exercitatio theologica de honorum operum necessitate*». Kolosvárt 1718.*

Említendő még az írók seregéből *Ádám*, dobokai főispán s kormányzó tanácsos, Kolos, Torda és Közép-Szolnok főispáni helytartója. Írt verseket nejének, Wesselényi Máriának halálára, és fordította Corneille Cid-jét.** Tiszta magyarságú, könnyű folyamú verselő. Fordítása előszavában korholja azokat, «kiknek hibás és közönséges szokása, hogy a maga nyelvét nem tudja,

* Benkő, Transs. II. 417. — Teleki Sámuel Bibliothecájában e könyvnek más czíme van: «Teleki (Mich. S. R. I. Com.) Dissertatio philosophica de unione mentis cum corpore. 4. Claudopolis 1718.» Bibliothecæ Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars II. 259. 260.

** Emlékeztető oszlop, melyet néhai igen kedves és ritka virtusokkal fénylett kedves élete párjának L. Baronissa Hadadi Wesselényi Máriának áldott emlékezetére megkeseredett szível emelt R. Sz. birodalombeli gróf Széki Teleki Ádám, a cs. és apost. királyi felségnek arany kulcsos komornyikja, valóságos titkos tanácsosa, a kolosvári circulus commissarius, nemes belső Szolnok vármegye munkálkodó főispánja, Kolos, Torda és Közép Szolnok vármegyéknek administratora. Kolosvárt, 1786. — Czir, szomorújáték, melyet hajdan Kerneille Péter franczia nyelven készített, mostan pedig magyar versekbe foglalt gróf Teleki Ádám stb. ns. Kővár vidéke fő kapitánya. Kolosvár, 1773.

vagy ha tudja is, semmit szépnek, jónak ne állítson, valami magyartól vagy magyarul készítettett s így idegen s kölcsönzött tollakkal büszkélkedvén, a magáét elhullassa.» — «Érezzük, úgymond, az idegen nyelveken írott könyvek szépségét, de a magunkét olvasni resteljük, tanuljunk más nyelveket, de a magunkét el ne felejtjük, sőt azon ügyekezünk, hogy a magyar könyveknek becse légyen köztünk.» E szavak félszázad előtt irattak, és az intés, fájdalom, még ma sem felesleges! Ezen Teleki Ádám II. József alatt a kolozsvári kerületben királyi biztos volt. Mikor e hivatalát letette, a rendek gyűlésében szabadságot adott mindenkinek. hogy, ha ellene panasza van, adja elő, hogy hibáját jóvá tehesse, vagy a netalán okozott kárt megtéríttesse. Oly tett, mit csak tiszta öntudattal merhetni. Szül. 1740. Meghalt 1792-ben. — *Domokos*, a tordai főispán, ki saját életét írta meg egy jókora kötetnyi kettős alexandrinekben.* E versek költői tekintetben ugyan nem bírnak becsesél, s bennök mind nyelv, mind verselés darabos, de tartalmuk nem érdektelen, mert néhány jellemző vonást adnak a múlt századi erdélyi fő házak szokásiból. Vajha csak ily keveset is bírna a történetbuvár nemzetünk korábbi századaiból. Vannak e kötetben egyéb alkalmi versek is. Ezen Domokos m.-vásárhelyi házára e maga által készített fölíratot véseté: «Non aurum pro vendita patria acceptum, vel servo detractam mercedem, non obulum egeno denegatum, nec numum pro re miseri detorta dono datum, aut aes alienum in damnum familiae conflatum, his inesse putes lapidibus» — a mi jellemzi e férfiú tiszta lelkét. — *Domokos*, a cancellár fia, a közszeretetlen álló sokat ígért fiatal férfi, ki 35 éves korában halt meg közönséges szánattól kísérve. Több munkák szerzője, melyek részint kiadvák, részint kéziratban maradtak, a

* Az emberi sorsnak változandósága, melyeket versekbe foglalt stb. Széki gróf Teleki Domokos, nem. Torda vármegye főispánja. Kolosvár, 1815.

m.-vásárhelyi könyvtárban letéve. Köztük legnevezetesebb útjának, melyet Magyar- és Erdélyországban, a kapcsolt részekben és tengerparti vidéken 1797-ben tett volt, leírása.¹ Benne sok józan nézetek közölvék, melyek a fiatal utazó helyes itéletét és sokoldalú ismereteit tanusítják. Lipcsében a gazdasági, Jénában a természetvizsgáló társulat tagjai sorába vette föl; a jénai mineralogiai társulat pedig a még alig huszonöt éves ifjút elnökévé választá. Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságnak is buzgó és munkás dolgozó társa volt, s iránta sok vagyonos és tanult férfiakban gerjeszte részvétet. Szül. 1773. megh. 1798 szept. 16. Sovány, vékony alak volt, s gyenge teste nem bírta el szelleme súlyát; innen kora halála. Benne irodalom és haza egyképen sokat veszítének. — *Ferencz*, Domokos öccse, a cancellár fia, ki e munkát írta: «Die Spiegelscheibe, ein neu erfundenes katoptrisches Instrument. Wien, 1817». — *Ferencz*, a megholt, a paszmosi költő, kitől Döbrentei egy kötet verset adott ki, melyek közt egy pár becses költemény van.² — *Ferencz*, az élő, a referendárius, Zrínyi német fordítója s több becses czikkek írója Hormayr és Mednyánszky történeti zsebkönyvében, és a Tud. Gyűjteményben. Ide sorozandók még a gazdasági tudományokban jártas *Sámuel*, a m. akadémiai elnök testvére, ki a Tud. Gyűjteményben a m. képviselőkről értekezett.³ *Domokos*, az akadémiai levelező tag, több hírlapi czikkek s egy pár tartalmas versezet szerzője, s végre a lelkes *László*, a szilárd jellemű és erélyes szónok, a «Kegyencz» nevű színmű

¹ Egy néhány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmertetésével, Bécsbe, 1796. rézmetszettel és földképekkel. — E munka németre is fordítottatott Németh László győri evang. tanító által (Reisen durch Ungern und einige angränzende Länder, Pesth, 1805.), hol a szerző életírása is közöltetik.

² Gróf Teleki Ferencz Versei s néhány leveléből töredékek. Kiadta Döbrentei Gábor. Budán, 1834.

³ Tud. Gyűjtemény, 1828. IV.

sokat ígérő szerzője. Három van még az elhunyt Telekiek sorában, kikről legelőbb kell vala szólnom, s csak azért nem szólottam, mert nekik külön szakaszokat kell szánnom, ha czélomnak méltólag meg akarok felelni, *Sámuel*, az erdélyi cancellár, *József*, az ugoicsai főispán, és *László*, Somogy megyének főispáni helytartója.

A cancellár *Sámuel*, a nagy Mihálynak Sándor fiától és Petki Nagy Zsuzsannától származott unokája, született 1739-ben november 17. és tizenkét éves koráig Czelnán neveltetett.* Neveltetésére azonban kevés gond vala, s a mivé lön, leginkább saját ügyekezetének köszönhetette. Tizenkilencz éves korában Józsefnek, a későbbi ugoicsai főispánnak, és Ádámnak társaságában utazni ment külföldre, hol mint Bibliothecája előszavában maga vallja,** könyvek gyűjtését tűzé főczéljául. Mária Terézia alatt királyi kamarás leve, aztán küküllői főispán és erdélyi kormányiszéki tanácsos; II. József alatt belső titkos tanácsos, 1784—1790-ig királyi biztos a II. József alatt alkotott nagyváradi kerületben, Szabolcs, Arad, Békés, Csanád, Csongrád megye főispáni helytartója, a hajdúkerületekben főkapitányi helyettes, Bihar főispánja, két év mulva magyar alcancellár és mármarosai főispán; Leopold alatt erdélyi főcancellár és ismét bihari főispán, Szent István rende nagykeresztése, a göttingai, varsói, jénai tudományos akadémiák tiszteleti tagja. Megholt Bécsben augusztus 7. 1822. nyolczvanhárom éves korában. Ó vala a m.-vásárhelyi gazdag, mintegy 40,000 kötetből álló könyvtár alapítója. «Tizenkilencz éves koromban — így szól magáról Bibliothecája I. kötetének előszavában — a dicső Mária Terézia engedelmével külföldre utaztam, a svájczai, belga, és francia tudós férfiak és tudományokkal virágzó akadémiákra. Itt felgyuladván bennem a tudományok iránti

* Bod Péter, Magyar Athenás 290. l.

** Bibliothecæ Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars I. pag. XXVIII. s. köv.

szeretet, csodálatos vágyat érzettem magamban jeles könyveknek bármi fáradság és költséggeli szerzésére, és azoknak a messze fekvő hazába szállítására . . . A közhivatalok komoly gondjai közt is, melyekkel fejlődéseim bizodalma megtisztelt, soha semmi helyet, semmi alkalmat el nem mulaszték, hogy könyveim gyűjteményét Európa minden zugaiból szaporítsam. Sem életem gondjai, sem az országok nagy távolsága s egyéb roppant akadályok el nem bírtak csüggeszteni, hogy annak nevelése és díszítésére minden szorgalmamat csaknem erőm s vagyonbeli tehetségeim felül is ne áldozzam. Ezen fáradságot, ezen költségeket azon szándékkal szentelém, hogy a könyvek szükségében sínlő haza hasznára munkáljak s magamat azáltal hasznos honpolgárrá tevén, valahányszor hivatalos gondjaim engedendik, a minden idők bölcsei mívelt elméjének emlékeivel gyönyörködtessem lelkemet. Mások, kikre a szerencse nyájasabb arczzal mosolygott, vagyonaikból vagy családi javaikat nevelik, vagy éppen fényűzést hajhásznak, és nagyravágyásukat emelik, én a magam elég csekély birtokából emez az ismeretek minden ágaira nézve válogatott könyvek gyűjteményét szerzettem, azt örököseimre hitbizományképen átruházván, hogy némi föltételek mellett a honi tudomány-míveiók is használhassák. Legyen e cselekedetem bár némelyeknek balgaság, nekem nem látszik legalább oktan balgaságnak». E szavak eléggé festik a nem mindennapi férfú lelkét, s mutatják a roppant szorgalmú munkást, a tudománybarátot, hazafit és főlemelkedett gondolkodású embert. Még igen ifjú korában lobban fel lelkében a szikra, hazáját a tudomány kincseivel gyarapítani, és az soha ki nem alszik lelkéből, nem csüggeszti el őt a nehézségek ezre, nem a számos nagy hivatalok roppant gondjai, nem az évek hosszú száma, hatvannégy esztendőn keresztül él e szent láng kebelében, s csak élte világával alszik el. Könyvtára lajstromát három nyolczadrétú vastag kötetben dolgozta ki s a világ elébe bocsátá ily czím alatt: «Bibliothecae Samuelis S. R. I. Comitis

Teleki de Szék Pars I. II. III. Viennae 1796, 1800, et 1811». Az első kötet előtt egy sok olvasottsággal, tudomány s itélettel készült előbeszéd áll, melyben a tudományok becse tárgyalatik, rövid tudósítás adatik némely könyvtárakról, különösen a Mátyáséről Budán és Bethlen Gáboréről Gyulafehérvárt, melyeket török kezek pusztítának el; továbbá adatok közöltetnek, mint a felebb kiírt hely is mutatja, a m.-vásárhelyi könyvtárrá leendett nagy gyűjtemény történetéhez. A lajstrom tudományos tárgyak szerint van felosztva, és osztályozásai, valamint nagy szorgalommal készült indexe, főleg pedig az írók felőli tudósítások, bizonyítványai fáradhatlan szakértő ügyességének. A tudományokkal foglalkodó ember érti az ily gonddal készült lajstromok nagy becsét, és egyedül ő tudja méltányolni készítőinek érdemét, míg a felületesség gyarló fia szánakozva mosolyogja meg a sok éves fáradaimk eléggé soha meg nem hálálható gyümölcsét. Nálunk semmi sincs a Széchenyi-könyvlajstromon kívül, mi Teleki Sámuel Bibliothecájával becsben mérközhessék s általában nem sok könyvlajstromot tudunk ehhez hasonlót. Nevezetes különösen a hazai történetekre vonatkozó rész, mert e tekintetben a m.-vásárhelyi könyvtár egyike a leggazdagbakknak. Teleki Sámuelit igen jellemzi azon valódi atyai féltékeny gond és kegyelet könyvei iránt, mely a római törvényhozás parancsoló stylusában írt szabályai-ból szól, miket könyvtára olvasói számára készített. «*Quiquis bibliotheca hac uti fruique voles, eam velut nusarum sacrarium reverenter ingressus, praefectum custodem salutato, modeste interpellato, in area bibliothecae subsistito, ne cursitato, pluteos ne excutito, libros et collectiones rerum naturalium attractare caveto; codicum commodatorum folia et tegumenta ne notis, figuris, lineolisve conscribillato, ne atramento, oleo, aqua conspergito, ne oris saliva, malaque pituita nasi foedato, ne complicato, ne in rugas cogito, ne lacerato, neve manibus illotis vel digitis illitis terito, libro aperto ne incumbito, consultos perfectosque codices illæsos*

sartos tectosque reddito, in bibliotheca et museo ne fumigato, neve aliis molestus esto, a rixis et disputationibus abstineto.»* A m.-vásárhelyi könyvtár több kéziratát őrzi.

Könyvtára némi ismertetésül álljanak itt Kazinczy szavai, ki felőle mint szemtanu beszél. «Estve volt, midőn Vásárhelyre beérünk. Cancellarius gróf Teleki Sámuelnek háza egy távol fekvő szőlős domb oldalából tündökle felénk a város déli részén. Bibliothecája annak keleti szárnyát foglalá el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert által. A rajzolat elmés, s érdemli, hogy fesse. Bemenetel ide az alsó sor folyosójáról esik. Ajtaja felett e szerény felírás: «Muis patriis gratisque posteris D. D. Samuel S. R. I. Comes Teleki» az év megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba s e mellett egy cabinet az ör szükegeire a kert felé. Az előszobából a bibliotheca hajójába van a bemenetel. Azt alól felül kar veszi körül, mind a négy oldala felé s a belső karba bal felé viszen a grádics az ajtónál. A hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok irányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak s így a hajó elég világot kap. A könyvek sárgaréz drótból font ajtók megett állanak a karokban, hogy a könyvek czímeit látni lehessen, s a szép tolvajság megelőztessék. Általellenben az ajtóval áll a nagy alkotó képe, a sz. István nagykereszteseinek inepi öltözetében, Tusch Jánostól. Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll szemben egymással a cancellarius mellszobra érczből és a cancellariusnéé szül. Iktari gróf Bethlen Zsuzsannáé, fekete márvány polczozaton. Rajtok a művész neve, F. Thaller Tyrolens. Vindobon. 1805. A cancellarius el van találva, a grófné nincs, mert büsztje halála után készült egy régibb festés után. A jobb soron függenek, féltestben, ismét a cancellarius akadémiai útja alatt: gróf Festetics György, a Georgicon alkotója, gróf Széchenyi Ferencz a nagy, a ne-

* Bibliothecæ Pars II. pag. XI—XII.

mes; gubernátor báró Bruckenthal Sámuel; a bal soron a cancellariusné; Mátyás, a király; Bethlen Gábor, a fejedelem; Eugenius, a sabaudiai herczeg — tudományok pártfogása által megszentelt nevek. A püspök Batthyányi Ignáczé, ha az a lack-testszín meg nem csal, Bergmantól, s nem eléggé híven, s hidegen, s a koronaőr gróf Teleki Józsefé, kezek nélkül, a felsőbb karban tartatnak. Az előszobában függ Teleki Mihály, albai szakállal; Apafi Mihály; a nádor Wesselényi Ferencz, kinek szép lelke el van öntve szép arczán; nyírt fővel, borzas üstökkel, zöld bársony bő újjú dolmányban, és mások. Bibliothecarius Szabó András úr, kevéssel előbb házi tanítója Wesselényi Miklósnak Zsibón, nagy készséggel, sőt örömmel rakta előnkbe a bibliotheca kincseit. Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet a classicusoknak vagy legrégebbi vagy királyi pompájú kiadásaiikkal. Itt találám a Bodón, Virgiljét, Horátzát, a Don Gabriel spanyolra fordított Sallustját, a Piranesi Rómáját, a Museum Pro-Clementinumot, a herculánumi régiségeket, melyek, ha ismerjük is már, mindig érdemlik, hogy lássuk, a hol láthatjuk. Az utas ne feledje előmutattatni magának Tacitust s Catullust és Propertiust a Mátyás budai bibliothecájából. Servetusnak Restitutio Christianismi 1533. című munkáját a cancellarius II. Józsefnek ajándékozta az udv. bibliotheca számára; magának Vitéz József cancellistája, később udv. agens, által iratta le. Murr tudta, hogy a könyv itt megvagyon, s lopva mását vettette, újabban kiadta. Midőn menni akaránk, még egyszer kívánám látni a cancellarius képét, még egyszer illetni a bronz büsztöt. «Hoc oinom plurime consentiont duonorum optimom fvisse virom» mondám azon szavakkal, melyeket a 493. esztendőbeli consul Scipio sírkövére barátjai metszetének, s ez vala hálám azon kegyeiért, melyekkel irántam harmincz esztendőnél régebben viseltetett.»*

* Kazinczy, Ered. Munk. II. köt. 202. s követk. II.

Őseiről semmi könyvek nem maradtak rá. Maga kezde gyűjteni 1759-ben. Mily szerencsével, tudja M.-Vásárhely, s tudhatja, ki «Bibliothecája» három vastag kötetét átforgatandja.

Teleki Sámuel szálás, vékony testű, barna hajú és szemű ember volt. Igen hű arczképe van a m. vásárhelyi könyvtárban.¹ A Zetter által metszett s Bibliothecája előtt kiadatott, Kazinczy ítélete szerint, nem hű. E kép alá e szavakat maga vésette: «Incorrupta fide secundis temporibus dubiisque rectus», melyek senkié alá jobban nem illenek. Pecsétjére pedig Seneca után ezt: «Recte factorum merces est fecisse.» «S ki ismerte — így szól a harmincz évi kegyeivel dicsekvő Kazinczy — ki ismerte a valóban tiszta s nagy embert, a ki utána nem esküszí, hogy igazán esküdött? Szíve nemessége mutatá őt társalkodásaiban. Az emberiség és a haza nem fogja soha tudni, mi jót teve egyikének és másikának, ez a jó ember és hív polgár.»²

József az ugoctsi főispán, a magyar akadémia elnökének nagyatyja, szül. Huszton Marmarosban dec. 21. 1738. Ő Lászlónak, a nagy Mihály unokájának, kit Sándor és Bethlen Júlia nemzének, volt fia. Anyja Ráday Eszter, az utolsó Rákóczy forradalmi időszakában elhíresült cancellár Ráday Pálnak leánya. A gyermek hét éves koráig szülei szeme előtt nevededett, ezentúl Losonczon a jeles idősb Kármán András³ vezérlete alatt járta az alsó iskolákat. Erdélybe költözvén három év múlva apja magával vitte őt, s ott házi oktatók ügyelének lépteire tizenöt éves koráig. Ez öt év leforgása

¹ Kazinczy, F. M. O. Minerva, 1830. IV. 94.

² Kazinczy, Ered. Munk. II. 106.

³ Nagyatyja volt ez az író Kármán Józsefnek, kinek munkáit Schedel Ferencz a «Nemzeti Könyvtárban» adá ki. II. Leopold nemességgel ajándékozá meg az író Józsefnek József nevű atyját s a nemcslevélben emlékeztet van ezen Andrásról, mint ki «penes rem literariani in professoratu singulari cum zelo et industria semet exhibuit benunque publici promovere studuit.» Lásd a «Nemz. Könyvt.» Kármán József Írásai XI. lap.

alatt Magdeburg altábornoktól vett a többek közt oktatásokat, oly sikerrel, hogy felőle későbbi időkben önmaga is hálával emlékeznék, mint kinek felette sokat köszönhet. Tőle tanult német nyelvet, történeti s matematikai tudományokat, mely utóbbiak egész életén át kedvencei maradtak. Mint tizenhat éves ifjú Igenbe küldetett az ismeretes tanult férfiú Bod Péterhez, az «Athenás» írójához. Itt három évet tölte theologia, hazai történet s philosophia tanulásában. Tizenkilenc éves korában Bécsbe rándulván apjával, itt azon öntudatra eszmélt, miképen külföldön új, általa eddig még nem is sejtett, források vannak a képződésnek. Felgyúlada benne a vágy eddigi honi művelődését külföldi által tökéletesíteni. A leginkább Bernoulli miatt elhíresült bázeli egyetem volt az, hová mindenek előtt tudomány-kémlő szemeit fordította. Az ekkor uralkodó Terézia engedelmét kikérve s megnyerve 1759. külföldre utazott. A bázeli egyetemen a jeles matematikus Bernoulli és Iselin leczkéi nyíltak meg előtte; Leydenben pedig Muschenbroeckéi. Megutazta Svájcot, Hollandot, Franczia és Németországot, társalkodott a tudomány férfjaival, szemlélt könyvtárakat, régiségeket, művészet termékeit, építészeti munkákat, vizsgálta a népszokásokat s politikai intézvényeket, s mint megrakodott méh tért honába, a kincsek legbecsesibikével, a tudománynyal. Másod ízben 1768-ban Olaszországot járta meg, Teleki Lajos rokonának, s az ünnepelt történetbuvár Cornides Dánielnek társaságában. Jelen volt Velenczében az Ádria eljegyzése ünnepén, járt Miláno, Mantua, Modena és Pármában; Rómáig az idő szűke nem engedte őt menni. 1791-ben, mint boldog családanya már, harmad ízben tett utazást, és most ismét a német földön. Tizenkét német egyetemet látogatott meg, s II. Leopold császárrá kenetése ünnepén is jelen volt. Göttingában legtovább mulatott. Értelmes társalgása által személyesen is megkedvelteté magát a németekkel, kik híréből már ismerték volt. Számos külföldi nevezetes emberek hozzá írt levelei

bizonyítják, mely figyelem és tisztelet tárgya volt ő. Kedvelte a két Bernoulli; a Lothringenben Jakó Leszinszky Szaniszló lengyel királynak különösen kegyeiben állt; Párizsban az udvar, annak nagyjai, ország tisztviselői, tudósai megkülönböztették.

1767-ben az erdélyi királyi tábla bírójává, 1782-ki márczius hónapjában békési főispáni helytartóvá s ugyanez év októberében ugocsai főispánná; 1787-ben a pécsi iskolai kerület főigazgatójává, 1792-ben benső titkos tanácsossá, végre 1795-ben a magyar sz. koronának őrévé lett. Meghalt szept. 1. 1796. élete 58-dik évében, sajnálat, s míg élt, mindvégig köztisztelet tárgya. Tetemei Nógrádban, a sziráki család-sírboltban nyugszik. Négy fejedelem uralkodása alatt futá fényes pályáját, mind a négy, s a négynek legnagyobbika II. József, által legkitünőbbben méltányoltatva nem középszerű tehetségei. Hivatal-viseléseiben pontos és rendkedvelő, bíró igazságos s mit ennek hitt, a mellett eltéríthetetlenül szilárd, semmi által meg nem hajtható. Sokáig emlékeztek fölöle érzékenyen, kik mint bíróval valaha érintkezésbe jöttek. Hivatalokat viselt, de nem keresett. Kamarássá egyenesen a királynő kegyelméből neveztetett; az erdélyi királyi táblához is saját folyamodása nélkül tétetett. Megkináltatott néhány ízben erdélyi főispáni s kormányzékai tanácsosi hivatallal, de ő nem fogadta el emezt, mert egészsége nem bírta meg a folytonosan ülő életet, azt, mert általában hivatalvágy nem izgatta. Mi hű fia volt a honnak, mi szigorúan ragaszkodott annak törvényeihez, szép bizonyossága a II. József alatti idő. Mikor a császár, a tévedéseiben is mindig nagy, Magyarországot kerületekre osztván, Teleki Józsefet is egyik kerület biztosává akarná tenni, ő semmikép nem volt az alkotmányellenes hivatal elfogadására bírható. Mind a két protestáns vallásfelekezetűeknek nagy bizodalma lévén esze és jelleme iránt, nem egyszer állt a trón előtt vallási ügyek miatt, nem egyszer volt alkalma szólni és szívrehatólag festeni a protestánsok üldöztetését, mert fájdalom, a türelem nagy em-

berének kora még csak azután hajnalott, s Terézia uralkodását e részben nagy sötétség borítá; még emberek igénylették magoknak ama nagy, emberi észszel soha el nem dönthető kérdés eldöntését, melyik hit legyen üdvözültre, melyik kárhozatra vezérlő. Ilyenkor elkapta őt nemes heve, s nem rettegve fejedelemnöje sokszor tapasztalt nagy kegyeit is kockáztatni, élesen festé a hatóságok emberietlen bánását az elnyomott vallás hívei iránt. De Mária Terézia meg tudá különböztetni a szót, mely tiszta meggyőződés és a legnemesebb akarat szava volt, a kérkedő dacztól s nemcsak nem vett semmit balúl, hanem megszerette a szép hevű embert; nem tartózkodék magasztalva emlékezni jelleme és hasonlíthatlan jó szíve felől, s nem egyszer nevezte őt nyilván «a becsületes» Telekinek. Mennyit költött, fárada vallásügyekben, mennyit egyesekében, kik mellett szinte gyakran volt szószóló a trón zsámolyánál, azt csak egykorúi tudnák méltó szavakba önteni, de mennyit vitt is ki valósággal mind vallási, mind honi ügyekben, bizonyítják a két protestáns felekezet levéltárai, s a két haza országgyűlési naplói. II. József a maga által teremtett türelmi nagy korszakot gyakorlatilag vele kezdette meg, őt protestáns létére békési főispáni helytartóvá, ugocsai főispánná és a pécsi katólikai iskolakerület igazgatójává nevezvén. Előtte egy egész századig nem volt ilyesmire példa. Mindezen kegyelmek mellett azon időben, mikor II. József a magyar alkotmányos intézeteket halomba döntögeté, többször álla Teleki fejedelmével szemközt mint hazája szószólója, s egyike volt azon keveseknek, kik ki merték mondani és megjósolni a törvényellenes lépések balkövetkezményeit, s pár ízben sikerült neki a jót akaró, de eszközeiben tévedt fejedelem szándékainak más irányt adni. Bocsánat e kis kitérésért, mely nem tartozott szorosan tárgyamhoz, de a férfiút, kiről szólnom alkalom van, mint a haza múlt századának egyik nagy fiát festi közügyekrei hatásában, mit most már kevesen tudnak ugyan, de reménylem, nem lesznek kevesen, kiket az érdekelni fog.

Teleki József sok tapasztalás, életokosság és tudományjal felkészült ember és kitűnő jellem volt. Jártas a honi történet és jogtudományban, mathesisban, ott-honias a statistikai, földíratí és theologiai ismeretekben s még a költői és szónoki művészetben is szerencsés. Tudományszomja és szeretetének nagy mértékbeni bizonyítványa három rendbeli utazása, melyeknek fő célja nem kéjergés, hanem ismeretek gyűjtése és jeles férfiakali ismerkedés volt. A mathesisban annyira kitűnt, hogy La Caille Párizsban igen kedvező bizonyítványokkal bocsátotta el, a franczia király pedig arany emlékekkel tisztelte meg. Gyermeksége óta nagy szorgalmú ember; már tizenhét éves korában, mikor ifjoncz társai vagy álom karjain nyugodtak vagy kéjek közt élvezék a fiatalság örömkorát, ő egész éjeket tölte könyvei mellett. Könyvek voltak a mulattatók s fájdalom-enyhítők, midőn egykor kilencz hosszú hónapon át nyomá a betegség ágyba. Örök foglalkodásban élt s pihenése nem a megszűnésben, hanem a munkanem változtatásában állott. Halálos betegsége vég napjaiban is tollba mondott egy kényes tárgyú levelet, s maga javított ki egy fontos ügybeni folyamodást, mely nevében volt a felséghez benyújtandó. Bázelen mulatása alatt egy értekezést írt franczia nyelven: «Az erős lelkek gyengeségeiről,» melyben a vallást védi ostromlói ellen.

Két ízben adatott az ki, egyszer Párizsban, egyszer Leydenben, s a külföld előtt nagy tetszést nyert.* Mária Terézia maga nagy javallással fogadta, s a szerzőt annak bővebb kidolgozására buzdítá, a világhírű Rousseau pedig egy új kiadását szándékozta saját felügyelése alatt, mit közbe jött betegsége gátolt. Ezen kívül öt beszéde jelent meg nyomtatásban, három latin, kettő magyar nyelven. A latinok egyike azon alkalom-

* *Essai sur la Foiblesse des Esprits Forts*, Par J. T. de Sz. C. d. S. E. R. A. Leyde 1760.

mal mondatott, mikor békési főispáni helytartóvá,¹ másika mikor a pécsi iskolai kerület igazgatójává iktattatnék,² a harmadik pedig mikor koronaőrre lön.³ Életbölcseiség, classicusok ismerete, és való tudomány tűnik ki e beszédekből. A pécsi kivált tanusítja, hogy érti és felfogta egész nagy fontosságában, mi rá bízoték, az oktatást, s e beszéd után nem csodálhatni, ha e hivatalát köztetszéssel folytatta volt. Latin nyelve egyszerű, classikai bélyegű, hibátlan és nemes mint lelke; eszmélánczolata következetes és egymásból bonyolódó, okoskodása világos és erős, és midőn önmagára tekint, szavai kedves szerénységbe vannak leplezve. A két magyar beszédet Ugocsa rendei hallák. Egyikét, midőn tábornok báró Orczy Lőrincz főispán, a magyar író által főispáni székébe iktattatnék,⁴ másikat 1790-ben, midőn nemzetünk az erőszakoskodikó évtizedet átélvén, II. Leopold alatt egy szebb jövő reményein merengett. Mind a két beszéd alkalmasint legjelesebb példányai közé tartozik az ötven év előtti magyar szónoklatnak. Kivált a 90-iki igen jellemzetes beszédből nem lesz érdektelen egy helyet itt kiemelnem.

«Mentől nagyobb okaink vannak, hogy hazánk közönséges, és oly méltó örömében részt vegyünk — így szól mint Ugocsa visszahelyezett főispánja II. Leopold

¹ Orationes occasione inaugurationis Illust. D. Comit. Josephi Teleki in supremi comitis off. administratorem Incl. comit. Békesiensis ad SS. et OO. habitæ. Pestini 1782.

² Oratio, quam Illustr. Dom. Jos. C. Teleki dum Supr. Regii Studiorum directoris munus per introductionem Academiæ Quinqueecclesiensis auspicaretur in publ. eiusd. acad. auditorio dixit anno 1785. Pestini.

³ Dictio Alex. Széchen, dum Excell. ac Illustr. Donin. Com. Joseph. Teleki in munus Regni Coronæ Conservatoris introduceret. Pestini 1795.

⁴ Mélt. L. B. Orczy Lőrincz úrnak mint királyi commissáriusnak Nagy Szőlősdön mindszent havának 15. napj. 1782. esztendőben. Mélt. Sz. Teleki József úrnak N. Ugocsa vármegye főispáni hivatalába lett beiktattatása alkalmatosságával elmondott beszéde a gr. Teleki József úr arra tett feleletével együtt. Pesten, nyomtatt. Eitzenberger Annánál. (Év nélkül.)

kormányá kezdetén — annál több okom van énnekem, hogy a nemes vármegyének egy római versíró ama szép intését:

Aequam memento rebus in arduis
 Servare mentem, non secus in bonis
 Ab insolenti temperatam lætitia . . .

eszébe juttassam, és mindenre valami szent, s minthogy szentebbet semmit sem találok, a haza szeretetére kérem, hogy magunkat az öröm között oly mértékkel viseljük, hogy annak okát, úgy mint hazánk boldogságát, meg ne sértsük. Viseljük e végre magunkat törvényesen, illendően, okosan és csendes bátorsággal. Először is azt mondom: törvényesen, mert kinek illik magát inkább a törvény szerint viselni, mint annak, a ki a törvénytelenység ellen panaszol? Kétféle pedig a törvény: egyik a természeti, másik a polgári; az első minden polgári törvényeknél régibb, szentebb és változhatatlanabb, melynek az egész emberi nemzettől megismert törvénye az, hogy a ki nekünk nem vétett, azt megsérteni ne kívánjuk. Tartsuk azért legszentebb kötelességünknek, hogy ez a minékünk nem vétett, sőt hogy soha véteni sem kíván oly szentül ígérő és ígérétének hitelére előbbeni kicsin országának egész Európa előtt tudva levő boldogításával kényszerítő szelid fejedelmünket, a kinek egy hízkelkedni nem szokott s nem is tudó nagy ember oly méltán adta nem régen a philosophus király nevet, semmi cselekedetünkkel meg ne sértsük. Sőt viseltessünk inkább őhöz azzal a háladatos tisztelettel, a melyet eddig hozzánk való magaviselete bizonynyal megérdemel. Mely intésemmel korántsem arra czélozok, hogy a legméltóbb és legszebb reménység mellett is elaludjunk, mert megtanultam én azt Platótól és még inkább a tapasztalásból, hogy a reménység az ébrenlevőknek álma. Nem is arra czélozok, hogy a háladatosságot annyira terjeszsem, hogy annak kedvkeresésből szabadságainknak akár-mely részét is feláldozzuk. Mert tudom, hogy az ilyen

helytelen kedvezés által nem ártanánk kevesebbet a fejedelemnek (mint a kinek valóságos haszna és kára elválhatatlan a miénktől) mint magunknak és maradékainknak. Nem az, mondom, a czélom, hanem csak az, hogy a hol semmi sérelem nincs, mint a kísértettől féltő ember ne képzeljünk magunknak sérelmet, és ezért a képzelt sérelemért ne illessük valóságos sérelemmel a minékünk nem vétett fejedelmet. Ezt kívánja tőlünk a természet törvénye. De tartsuk meg szentül hazánk törvényeit is. Látjuk ugyanis azokban a nemes vármegyéknek országunk felállításával egyidejű törvényes hatalmát, és míg az újabb törvények által meg nem változik, ne kívánjunk annak határán túl lépni és a magunk különös céljai elérésének indulatjából ne alacsondjunk el annyira, hogy törvényeinknél erősebbek lenni kívánjunk.

«Szükség továbbá, hogy minden cselekedeteinkben, illendő állhatatossággal ugyan, de csendesen és egymás alá való áskálódás, erőszak s lárma nélkül viseljük magunkat. Egy szóval, az illendőség törvényére szoroson vigyázzunk, eszünkbe jutván, hogy nekünk nemesi rendnek kevesebb szabad e tekintetben a köznépnél.

«A clasomeniusok régen a spartai ephorusok thrónusát korommal való bemázolással megcsúfolni nem átván, ezen igen illetlen cselekedetekért elégnék tartották a spartabeliek azzal büntetni őket, hogy közönségesen kihirdettették, hogy szabad legyen a clasomeniusoknak magokat illetlenül viselni. Szomorú privilegium, a melylyel valamint kétségkívül ők szégyenlettek élni, úgy mi is arra soha se vágyódjunk.

«Legyünk továbbá okosak, azaz : mind a czélt, mind az arra vivő eszközöket igyekezzünk minden hazánkra intézett cselekedeteinkben másszor is ugyan, de kivált most ebben az annak jó vagy bal szerencséjével viselő időben, jól megválasztani, és hogy mindnyájan azon egy célra és egyesült erővel siethessünk, igyekezzük az egyességet minden magunkra való tekintetnek feláldozásával magunkévá tenni, meggondolván, hogy ezzel

minden jóra mehetünk, e nélkül semmire sem. Bizony ha valaha, most vagyon ama sok tekintetben nagy gyűlésben szükségünk az okosságra és az egyesült akaratra. Mert úgy vagyon az erkölcsi világban az indulatoknak, mint a természeti világban a mozgásban levő testeknek a dolga, hogy tudniillik mentől inkább egymásba ütköznek, annál inkább elrontják egymás erejét, és kevessebbel siethetnek a feltett célra. A haza örökös átkát érdemlő ember azért az, sőt a hazának örökös átka, a ki másszor is ugyan, de kivált most a szeretetlenséget, gyűlölséget, egymás alá való áskálódást, bosszúállást üzni nem irtózik.

«Utoljára azt mondom, hogy legyünk bátrak, és vissza se mondom, de úgy hogy a valóságos bátorságot az azt majmozó délczegségtől, a tiszta aranyat az aranyfüsttől meg tudjuk jól különböztetni. Legyünk bátrak, de csak ott, a hol annak helye, oka és szüksége van. Egyebütt bátorságot mutatni csak félnkségünk titkolása és hiábavaló magunk vetése. És már ugyanezért nem tagadhatom én, hogy valanint egyfelől a midőn egy jó hazafit a nyomorúságok idején a hazája mellett minden veszedelmekkel küzködni, és a maga nemes megtagadásával magát minden szerencsétlenségnek kitenni látok, nem állhatom meg, hogy ilyen viaskodásnak tekintetére fel ne kiáltsak Senecával: *Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intentus operi suo deus! Ecce par deo dignum! Vir bonus cum mala fortuna compositus*; úgy másfelől, a midőn azokat a veszedelmek idején mocczanni sem merő, féltekben elájult embereket, a veszedelmek elmúlásával egyszersmind neki vitézülni és meg annyi világgyőző nagy Sándorokká válni, s mindennel, a mit elől utól kapnak, és ha egyebet nem találnak, a levegőéggel is nagy merészen vagdalkozni látom, ha nem akarnám is, lehetetlen, hogy a nagy hegynék kínos nyögése és fájdalmai után lett apró szüleménye eszembe ne jusson. Legyünk azért bátrak, de ne hevesek, legyünk bátrak, de úgy, hogy bátorságunknak zsinórmértéke legyen az okosság, a törvény,

és azzal megegyező király s hazához való szoros kötelességünk. Ekkor pedig már olyan bátrak tudjunk lenni, hogy kötelességünk elmulasztásától inkább féljünk, mint a ránk öszeomló világnak töredékeitől. Így leszen aztán, hogy a hazafiúi kötelességünkben jó lelkiösmerettel, okosan, és bátran eljárunk, mostani örömünknek késő maradékainkra is általmenő állandóságát remélhetjük. Mely kedves reménység ki nem mondhatom mennyire nevelje mostani örömemnek érzését is. A mely hogy egészen és minden kifogás nélkül tökéletes lehessen, csak az a híja vagyon, hogy valamint most főispáni székembe visszatéttém, úgy azt a nemes vármegye tekintetes rendei hozzám mutatott szeretetét is, melylyel ezelőtt dicsekedni méltó okom volt, ezen székkal együtt visszanyerhessem. Mely szeretetet valamint minden vallás és személyválogatás nélkül egyedül ezen nemes vármegyének boldogságára a törvények zsinórmértéke szerint intézendő igazgatásommal megérdemleni igyekezem, úgy azon szeretetbe magamat, a magaménak szíves és bizonynyal teljesítendő ígérete mellett, állandóképen ajánlom.»*

Mind ez, mind ama másik magyar beszéde keresetlen, egyszerű s nemes nyelve által a régibb magyar irodalom kitünő elmetermékeihez sorozandók. Jellemzik ezek az életbölcs és körülményekbe mélyebben pillantó kormányférfit, a világos, tiszta gondolkodású fejet és meleg keblű honfit. Ezeken kívül maradt fenn egy költeménye is apjának és Eszter nevű testvérhugának, kit rendkívül szeretett, halálára, melyben mint fú, testvér és férj, szóval a maga érzelmé és szenvedélyei közepett ábrázolta magát. Ez elégia 1778-ban, s így ezelőtt 66 évvel íratott, és még ma is, nyelvünk és költészetünk roppant haladása mellett nagy érdekekkel bír, s gyönyörűséggel fog olvastatni azok által, kiknek ízlése nem félszegen van mívelve. Mennyi érzés, mennyi gondolat, életbölcsesség és magasabb szemlélet ez egy-

* Orpheus. II. köt. 16. s köv. 1.

szerű beszédben, s mi könnyű verselés, mi kerekded numerosus szólás! «Te élsz» így szól a kesergett testvérhez:

Te élsz, én holtam meg, te örvensz, én sírok,
S mint az igaz megholt, magammal sem bírok,
Mert neked a halál élet ajtaja volt,
De bennem azóta az élet is megholt,
S a mely sírba neked csak testedet tettem,
Abba elevenen magam eltemettem.

Gyönyörűen festi testvére szépségét, esztét, erényességét:

A test, ész, erkölcsök egyező szépsége,
Egy személynek ritka tökéletessége,
De őbenne méltán mindenki csudálta,
Hogy ezt mind a hármát együtt feltalálta.
Igaz, hogy okozta sok terhes ínsége,
Hogy ideje előtt hervadott szépsége,
De ha tavaszára nézek életének,
Ritkán található párját szépségének.
Termetének vala kedves az állása,
Sem nem igen magas, sem törpe szabása,
Nem volt igen sovány, nem is igen kövér,
A ki szépségre vágy, ilyen termetet kér.
Kellemetes vala egész ábrázatja,
Rajta magát minden virtus mulatgatja.
S kivált ama tiszta szép szemérmesség,
Melyet talám tőlük visszavett már az ég.
Kedves pirosságát ez adta színének,
Nem mint ma a festék sok orcák bőrének.
Szemei, míg Isten épségben tartotta,
Kedves világától míg meg nem fosztotta,
Ragyogtak hódító szelíd édességgel,
S ártatlanul ártó szép elevenséggel.
Nyájassággal vala ajaki mozgása
S Grátiákkal teljes minden mosolygása.
Dísz adott ezeknek, hogy nem volt bolondja
A szépségnek, s az volt a legkisebb gondja...
Benne az elmésség, a józan ítélet,
Ritka szövetséggel egy mértékűvé lett.
Bámúlt mind a kettőn, valaki esmérte,
Ha igaz mértékkel mind a kettőt mérte;
Mert akar tréfára nyílt vala meg szája,
Ártatlan sóval volt elegy a tréfája,
Só volt ott, nem méreg, csipősség, nem fulánk,
Melyen oh mennyiszert mindnyájan bámulánk.

Sok eszekkel büszke asszonyok módjára
 Még sem néz megvetve a háza dolgára,
 Sőt abban is mutat megért okosságot,
 Hogy tudja folytatni a gazdasszonyságot.
 Mint a legjobb óra, olyan az egész ház,
 Csaknem csudát lát itt, a ki jól rá vigyáz.
 Pirongatásra is ámbátor ritkán lép,
 Szavát általhágni mégis fél a háznép.
 Ilyen jónak többet ér szelid intése,
 Mint a dúlók-fülők lármás büntetése.
 Mit mondjak aranynál tisztább virtusáról,
 A jó észnek ama dísz adó társáról?
 Mert a legjobb ész is virtus nélkül mit ér?
 Átok a legjobb fő, ha hozzá rossz szív fér;
 Az én Eszterámnál az ész, az akarat
 Egymás hűségében mindég jól megmaradt;
 A jót a hol látta, inkább nagy kincsétől
 Vált volna meg, mintsem annak ösvényétől,
 Ez áldott léleknek a legfőbb törvénye
 A meglátott jó volt, nem a maga kénye.
 Nem ok nélkül volt hát a nagy Terézának,
 Ama sok nemzetek kedves bálványának,
 A ki minden virtust a maga szívében
 Tanult megesmerni, oly nagy kegyelmében . . .

Vége így zárja be:

Azért én is őtet örökre szeretem,
 S a míg én én leszek, el nem felejtetem.
 S majd midőn megváltóm porom felibe áll,
 Ki előtt szégyennel búvik el a Halál,
 S poromat még érte könnyezve találja,
 S abból halhatatlan szívemet formálja,
 Mihelyt ez az új szív érezni lesz készen,
 Annak is Eszterkám a közepén léssen.*

László fia, ki német nyelven német folyóirat számára írta meg életét, mondja, hogy több becses munkája is maradt kéziratban.

* Atyafiúi barátságának oszlopa, melyet 1778. pünkösd hava 26. kimúlt néhai gr. Széki Teleki Eszter asszonynak Mélt. gr. Torockay Zsigmond úr kedv. élete párjának, emelni kívánt tőle elválásán holtig kesergő testvér bátyja gr. Széki Teleki József. Kolosvár, 1779.

Teleki József középtermetű, sovány ember volt; többnyire gyenge egészségű minden nagy mértékletessége mellett.

Ábrázata kellemes, vonásaiban erő fejezte ki magát; arcszíné barna volt, szemöldei magasak s feketék, valamint szemei is. — Azon élénkséget és tüzzel teli játékot, mely ezekben volt, ritkán találni. Alakja, viselete kedves s egyszersmind méltóságtelei. Tiszteletet tudá gerjeszteni maga iránt, de bizodalmat is. Járását komoly méltóság bélyegzé. Feje, midőn korosabb lett, kissé hajlott, s egyik válla, nem hibás növéstől, hanem szoktatás által, mint sokat író embereknél, kiálló. «Kreutzinger által olajban igen szépen és híven festett arczképét — így szól Kazinczy — Adám rézmetsző adá ez aláírással: «Non est mortale quod opto.» Társalgása vonzó volt, minden osztálybeli emberek közt otthonias tudá lenni, s velök saját nyelvökön szólni. A szíveket azonnal meg tudta nyerni maga iránt. Még hölgyekkel bánása is igen finom s gyengéd vala, s felette óvatos kényes oldalakat érinteni. Maga sok önérettel birt és nemes nagyravágyással, mit másokban is, kiket barátságára méltatott, keresett és becsült. Az érzelmek minden nemei nagyok és erősek voltak benne, s azért néha igen szenvedélyes, de szenvedélyeit észével mérsékleni tudó. Istenfélő, meggyőződésből, teljes hitből, de ment minden türelmetlenségtől. Válogatás nélkül szeretett mindenkit, mint embert és polgártársat, ki azt érdemlé. Jótéteményeit titkon árasztá a megszorultakra, s azok jutalmát csak önértetében kereste, ügyesen kikerülve minden azt követhető hálaszót. Írásból mondott beszédei mindég jelesek, de rögtönzéseai várakozáson aluliak, annak bizonyosságául, hogy szólni és írni két különböző adománya embernek. Mindeneket egybefogva, e Teleki volt a nagy család egyik legragyogóbb oszlopa, s érdemlené, hogy még körülményesb életrajzát bírnók, mint a mit László fia ada,*

* Siebenbürgische Quartalschrift VII. Jahrgang. 110—146.

mert a nagy előképek erényiskolái az unokáknak, s hol a szó még csak indít, a példa varázserővel vonz.*

Teleky László, az iménti József fia, a magyar akadémiai elnök édesapja, 1764-ben született Szirákon. Négy éves koráig nagyapja és anyja (Királyfalvi Róth Tamás és Vattay Borbála) gondviselése alatt volt, azon túl apja nevelte. Tizenhárom éves korában a marosvásárhelyi collegiumban tanult, a sok koszorúzott iratairól ismeretes Fogarassy Papp József oktató vezérlete alatt, kit később is hálaszavakkal emlegetett, mint beavatóját a tudományokba. A jogtudományokra maga édesapja, ellent nem állván súlyos hivatalos és családi gondjai, oktatta őt. Ez ösztönzé olvasásra is; és tudományostárgyak dolgozására szorítván őt, iratait kérlelhetlenül bírálta. Magyarországra költözvén apja, a felserdült László a tudós Cornides Dániel ügyelése alá adatott. Az ügyvédi vizsgálatot mindenek megelégedésére, s még szigorú követelésű apjának is öröme tette le. Ily gondos nevelési pályáról két fontos tulajdonságot szerze magának s vive át az életre, megtanult minden tárgyról önfejlőleg gondolkodni s gondolatit írva vagy beszélve, kellő rendben előadni. 1785-ben István nevű ifjabb testvérének és Cornidesnek társaságában külföldre utazott. Göttingában másfél évet tölte, és hallgatta Gatterert és Schlözert, Heynét és Spittlert, ünnepelt hőseit a német tudományos irodalomnak, s egyéb nagynevű tanítókat. 1787. év végén tért vissza, megjárva Német-, Angol-, Franciaországot, Hollandiát és Svájcot. 1789-ben az erdélyi kormányshéknél tiszteleti titkár, 1791-ben kamarás, 1792-ben erdélyi kir. táblai bíró; időközben Marmaros követe az 1790-i nevezetes országgyűlésen a kolosvári reform. collegium curátora. 1799-ben Magyarországra tevén át lakását,

* Hasonlítsd e jegyzeteket Kazinczy Ered. Munk. II. köt. 388—390. és: Drágálatos részekből összeállított dicsőség koronája, melyet néhai Nagymélt. gr. Teleki József úrnak megdicsőült fejére feltett Rozgonyi József. Pest, 1797.

1802-ben a dunamelléki kerület reformátusai világi főcurátorrá választák, a fejedelem pedig 1803-ban november 5-én királyi tábiai bírójává, 1811-ben somogy-megyei főispáni helytartóvá, 1819-ben végre hétszemélynökké nevezte. A nádor is, ismervén tudományokhoz hajlamát és készülleteit, a Marczibányi-féle jutalomosztó-bizottság elnökségével tisztelte meg. Megholt márczius 24-én 1821-ben.¹

Sok iratai maradtak nyomtatva és kéziratban, prózában és versben, melyek mind megannyi bizonyítványai tudományos készültségének, munkásságának és minden szépért, nagyért hevülő tiszta hazafiságának. «Mint hogy a természet nagyobb részint megtagadta tőlem a nyilvános szónok tehetségeit, hatáskörömnek más pályát kelle választanom, s így az országgyűlés tárgyait magányomban egyenként kidolgozám s a véleményeket, melyek károsak voltak, ügyekezém hathatósan megczáfolni, ha hasznosak, látszólagos ellenvetésektől védni», így nyilatkozik önmaga felől.² Nevezeteseb nyomtatott munkái az «Esdeklések»³ s egy magyar tudós társaság felállítása iránti Véleménye. Ez utóbbiban kifejtett nézeteinek egy része használtatott a magyar akadémia alkotásakor. Kiemelendő ebből, hogy Teleki László a magyar t. társaság iratait ki akarta venni a királyi könyvvizsgálat alól, legjobb vizsgálónak tartván magát a társaságot s annak tagjait. Esdekléseiben a magyar nyelv eredetét, történetét, természetét, grammatikai és syntaktikai alkatát, műveltsége fokát, a magyar irodalom akadályait, előmozdítása eszközeit tárgyazza, s itt is egy tudós társaságot vázol. E munkában annyi tudomány, tárgy-, és körülmény-ismeret, annyi gyakorlati

¹ Gr. Széki Teleki László «Életírása» Thaisz Andrástól. Tudom. Gyűjt. 1823. I. köt. 87—106.

² Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Unmassgebliche Meinung des Gr. Ladislaus Teleki. Pesth, 1810. V—VI.

³ A magyar nyelv előmozdításáról buzgó Esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806.

ítélet van elhintve, hogy azt még előbbre haladott napjainkban is kevés olvasó fogja tanulság nélkül letenni kezeiből. Általában T. László iratainak mindenike tanúsítja a tudománybarátot. Ő a tanult embereket és írókat becsülte, háza nyitva volt előttök, velök örömostársalkodott. Tervezett tudós társasága tagjainak mindennemű kitüntetések, még rendjeleket is, jó fizetést és kéjelmet javasol adatni, jól tudván a gyakorlati ember, hogy a kit nehéz földi szükségek nyomnak, az nem igen fog magasan szárnyalni egek felé. Neki a tudós társaság kedvencz eszméje volt, érette sokat buzgott, fáradta. Vajha a sors csak tíz évvel tovább engedni nyúlni munkás és becses élte fonalát, hogy megérhesse 1830-ban a gróf Széchenyi István által indítványozott akadémia tényleges megalakítását, némi részben szent Esdekléseinek is eredményét, megérhesse azon napokat, midőn e tudományos testület az ő termeiben nyitá meg legelső gyűléseit. E nem csekély becsű könyvtár is, Tekintetes Társaság! melynek nagy kincseket rejtő szekrényei közt e tudományos ünnepet üljük, nagy részben az ő gyűjtői szorgalmának gyümölcse. Legyen érte áldott emlékezete, s adja az ég, hogy valahányszor a tudománybuvár e könyvtárba lépend, mindig kegyelettel nyúljon e tudományos kincsekhez, melyeket közjóért lángoló férfiak keze szentelt meg, s mindig hálával emlékezzék meg a hő keblű tudománybarátra, a hazafiúi buzgalmú Teleki Lászlóra. — Teleki László megkísérté erejét a versírásban is, nem ugyan oly sikerrel, mint apja, de nem is oly kevéssel, mint tordai főispán rokona.* Jelszava volt: Isten, haza és tudomány! mely három szóban élete van vázolva, mert e háromnak volt az szentelve. Ő hű fiú, testvér és férj vala. Özvegyen maradt anyjának tisztelettel gonddal vitte ügyeit, segíté azt nálánál ifjabb testvére nevelésében. Szeretettel csüggött gyermekein és két angyal-lelkű nején, kiknek egyikét, a minap meggyászolt báró

* Több versei jelentek meg nyomtatásban.

Mészáros Johannát, nincs senki e körben, ki nem ismerte és becsülte.

Még egy Teleki van, szinte egyike a nagyfényű ház díszeseinek, kiről mindeddig nem szólottam s most is csak keveset szólni erős föltételem. Ez *Teleki József*, akadémiánk elnöke, Erdélynek jelenleg főkormányzója. Született 1790-ben Pesten. Első tanulmányait Kolozsvárt végezte, s utóbb a pesti egyetemre ment át. Iskoláiból kikerülván, Pest megyében aljegyző lőn. 1810-ben tiszteleti fogalmazó a helytartó-tanácsnál, 1812-ben külföldre utazott, két évet töltvén Göttingában, bejárta Német-, Angol-, Franciaországot, Hollandiát, Svájcot, éjszaki Olaszországot, s visszatért 1815-ben hivatala folytatására. 1818-ban tiszteleti titkár a helytartó-tanácsnál, 1824-ben kir. tábla bírója, 1827-ben csanádi, 1830-ban szabolcsi főispán, 1832-ben az udvari magyar cancellaria referendáriusa, végre koronaőr, és legújában Erdély kormányzója. Hitsorsosai 1818-ban a pesti kerületben algonodnokká, 1824-ben a tiszai kerület és sárospataki főiskola gondnokává választották. Teleki Józsefnek számos értekezése s birálata van a Tudományos Gyűjteményben, melynek, Fejér György lelépése után, szerkesztésében is tettleges részt vőn. — 1816-ban és 1817-ben a Marczibányi-jutalmat ítélő birák két pályairatát koszorúzták meg, egyiknek címe: «A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által,» másiknak: «Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja.» Az elsőbbik munka egyik része nyelvünk történetének vázlatát foglalja, s eldöntő szózat a nyelvújítási kérdésekben. A másik pályairatot a magyar akadémia nagy szótára készítésének alapjául fogadta el. Ezen nyelvészeti és részint széptani munkálatok után Teleki József történeti tárgyú czikkeket közlött Kisfaludy Károly Auróráiban, melyek átmeneti pontot képeznek a szerző történettudományi pályára, mire újabb időben kizárólag szentelé hivatalból meggazdálkodott minden perczeit. Mindenek előtt a Hunyadiak alatti magyar álladalmi s népelet gazdag

tartalmú és fényes időszaka vonzotta őt, s ennek kidolgozására tökélte magát. Rendkívüli fáradsággal és költséggel mindent egybegyűjtve, mi e korra vonatkozik, és 1825-ik év óta számos foglalatosságai közt nem csüggedő buzgalommal dolgozik e több kötetnyi nagy munkán. Célja az akkori magyar élet teljes képét ábrázolni, minden belső és külső, világi, polgári, hadi, vallási, kereskedési, értelmi és társadalmi mozgalmakat és viszonyokat festeni. A magyar akadémia első alakító gyűléseinek ő volt a nádor által kinevezett vezetője, valamint a megalakítottnak tizenhárom év óta koronkénti választások által elnöke. Rövid száraz adatok mind, mit e férfiú felől közlök, s tartóztatom magam minden szótól, a mi annál egyéb volna. Mert a magyar akadémia tagjai körében felesleges volna Teleki József tudományos érdemeit ismertetni, és jól tudom, hogy magasztalván őt, még én is, ki meggyőződéseim elleni szót soha nem írtam le, ki többször adám jeleit, menyire nem vagyok az üres tömjénezésnek barátja, viszonyomnál fogva ki nem kerülném a hizelgés gyanúját, oly mostoha időket élvén, melyekre Tacitus ércz szavai illenek: *Sæva et infesta virtutibus tempora*. Mikor az érdek miatti bókok oly közdivatúakká levének élet s irodalomban, hogy a legalaposabb és tisztább meggyőződés javasló szövegét is nyom nélkül sodorja el a mindennapiság árja.*

Elősoroltam a Telekieket, kik írásaik által lettek tudománygyarapítókká, de nem szóltam azon áldozatokról, melyeket e család tagjai a tudományok ápolására tettek és szakadatlanul tesznek. Mindent előszámlálni, mi e tekintetben az ő érdemök, annyit tenne, mint visszaélni hallgatóim türelmével. Legyen elég csak a nevezetesebbet kiemelnem. Már a nagynak nevezett Teleki Mihályról följegyzé Bod Péter, hogy becsülte a tanult embereket, s örömeztőbb társalgott

* Oesterreich. National Encyklopædie V. Bd. 302—303. Japón Schedel Ferencztől van egy életírás vázlata Teleki Józsefnek.

ezekkel, mint magokkal a fejedelmekkel. A külföld tudósait, kiktől tudomány áradt honunkra is, megkülönböztette. Levsden Jánost, utrechti akadémiai tanítót, kinek leczkéiből sok magyar ifju okult, drágán aranyozott ezüst kehelylyel tisztelte meg; Erdélyből 18 év lefolyása alatt folyvást tanulókat küldött Belgiumba s Angliába, mire öszvesen 18,000 forintot áldozott. A nagy Bethlen Gáboron kívül egész Erdélyben senki nem mutathat ehhez hasonló példát.¹ Mikor 1704-ben a nagyenyedi iskola lángok martalékává lön, Teleki Sándor, Mihálynak fia, saját levelével kért engedelmet a királytól, őt egy drága török karddal tisztelvén meg, hogy fölépítésére Angliában hitsorsosainál segedelmeket gyűjthessen, és gyűjtött is.² Ugyanezen Sándor ínségteli időekben, mikor a tanuló ifjak nem kaphattak a hazából segedelmet, miből magokat külföldi akadémiákon táplálhassák, egybe szedvén háza ezüstjét, pénzverő műhelybe küldé és a belőle vert pénzen gyámoltá őket, hogy a hazának tanult emberek képeztesse nek.³ Teleki Sámuel, a cancellár, 800,000 forintnál többet költött tudományos czélokra.⁴ Válogatott könyvtárát megnyitá a m.-vásárhelyi közönség használatára, s egy ott vásárlott nagy ház jövedelmét alapítványul hagyta, hogy a könyvek maradékinak terhe nélkül mindig szaporíttathassanak, s őrzők fizettethessék. Az ásványgyűjteményt, mely szinte Maros-Vásárhelyt őriztetik, korán elholt Domokos fia szerzé.⁵ József, az ugocsai, megvásárlá Cornides Dániel magyar történetekre vonatkozó munkákban gazdag gyűjteményét ezer aranyon, s könyvtárt gyűjte ezenfelül, mely 30,000 forint értékű vala. Volt szép gyűjteménye kitömött ritka állatfajok s matematikai és physikai műszerek-

¹ Bod P. Athenása, ajánló levelében.

² Bod Péter u. o.

³ Bod Péter u. o.

⁴ Kazinczy Eredeti Munkái. II. K. 588.

⁵ Kazinczy Er. M. II. 206.

ből.¹ László gyűjtője volt az előttünk álló könyvtárnak, melyet a jeles férj jeles özvegye és fiai a magyar akadémiának ajándékoztak, s egyszersmind alapítványt tevének egy ör fizetésére s folyvást költekeznek annak gyarapítására. József, a magyar akadémia elnöke, 1834-ben megvásárolván a Kresznerics könyveit, incunabuláit, kéziratait, régi pénzeit (körülbelül 8000 darabot), a magyar akadémiának ajándékozta, alapítványt tévén annak gyarapítására. Ugyanő az Erdélyben alapítandó museumra is áldozott. Több tagjai éltek e családnak, kik bár nem írók, igen tanult emberek voltak; azok kitünően említendő *Teleki Pál*, kinek arczképe mint jeles tudományos emberé, egykor a frankfurti akadémiában függesztetett föl.² Mások is iskolákat gazdagítának, tudományos jutalmakat tűztek ki, tanítókat segíttek és írókat buzdítának tudományos foglalkodásaikban, szóval és pénzzel. Bod Péter, Cornides, Benkő, Kazinczy, Petrovics s mások dicsekvének a Teleki-ház kegyeivel, és alig van e nagy kiterjedésű családnak tagja, ki egy vagy más úton nem adta volna jeleit tudományszeretetének; és a fiak e nemes szenvedélyében még a nők is osztozának. *Bethlen Katalin*, Teleki Józsefné (szül. 1701. megh. 1759.) írt egy imakönyvet magyar nyelven, mely nyomtatásban is megjelent. *Simoni*, *Köleséri* és *Borosnyai*, magok korában híres orvosok által annyira beavattatá magát a gyógytudományokba, hogy sok sikerült gyógyításokat teve. Igen szép magyar könyvtárt gyűjtte magának, melyet még életében a nagyenyedi collegiumnak ajándékozott.³ *B. Wesselényi Mária*, Teleki Ádám dobokai főispán neje, a magyar nyelvre fordítá *Sarasa Alfons* 430 lapnyi latin munkáját s kiadta ily cím alatt: *Szüntelen való örvendezésnek mestersége*. (Kolosvárt 1784.) Szinte magyarra fordította *Hervey Sír*halmait, mi kéziratban

¹ Siebenbürg. Quartalschrift VII. Jahrg. 146.

² Bod Péter Athenása ajánló levelében.

³ Anzeigen, V. Jahrgang III. Stück, Wien, 1775. 4. 23. lap.

maradt.* *Iktari Bethlen Zsuzsánna*, a cancellár Teleki neje, valamint férje, maga is könyvgyűjtő volt. Számos magyar könyvekből álló gyűjteményét utóbb közhasználatra férje m.-vásárhelyi könyvtárához kapcsolta.** A lelkes és jótékony *Mészáros Johannáról*, ki egyik eszközje volt, hogy a könyvtár az akadémia birtokává lön, főlebb is emlékeztem már, s itt áldást mondok hamvaira.

A Teleki-ivadékok egy fényes kis tábort képeznek, hol csaknem minden bajnok mellén függ valamely díszjel, sokakén pedig egész csoportja az erénynyel szerzett érdem-kereszteknek, de egy tulajdonnal bírnak főleg, mit legnagyobb erényül jegyzek itt fel: Mind a régi időkben, mind nemzeti elkorcsulásunk bűnös korszakában, midőn nagyjaink elfeledék hazájok nyelvét, hogy némelyike saját nevét sem képes többé kimondani, a Teleki-ház azon felette kevés nagyúri magyar házak közé tartozik, mely magát mind végig megőrizte e mételetől. E ház egyik védbárcája volt az elnemzetlenülés nagy özönéből menekülő magyar nyelvnek; e ház derék fiai szívben és szóban örökké magyarok voltak, a régi idők óta maig, újjászületésünk nagy napjáig, mikor a magyar nyelv, e saját honában sok századig szolgál, úrrá lön, és azon fejedelmi trónra lépett, melyhez fiai szívvérökkel szerettek neki jogot. Legyen a Teleki-háznak ezen érdeme elfelejthetetlen közöttünk, s mondjuk el róla magunknak, mondjuk az annyi viharon átküzdött nemzeti és nyelv története egykori írójának, ki nagy tárgyát méltó szavakban fogja jegyezni, mit Claudianus oly szépen monda:

Per fascis numerantur avi, semperque renata
Nobilitate virent, et prolem fata sequuntur
Continuum simili servantia lege tenorem.

* Emlékeztető oszlop néhai L. Baronissa Hadadi Wesselényi Máriának emlékezetére, gróf Teleki Ádámától. Kolosvár, 1786. hol ezen vers áll:

«Sarasát eleve ki is nyomtattatta,
Hervey Sírhalmóját csak írásban hagyta.»

** Kazinczy Ered. Munk. II. 206.

TARTALOM.

	Lap		Lap
Bevezetés, írta <i>Badics Ferencz</i>	---	---	5
KÖLTEMÉNYEK.			
A lanthoz	25	Emlékezés	47
<i>Ifjúkor.</i>		A bokréta	47
Égiháború	26	Hódolás	47
Philomélához	27	Lottihoz	48
Éjjel	28	Irma Gyulához	48
Esthajnal	29	Lenke dala	48
A ligethez	29	Sajkadal	49
Emlékezés	30	Éjfélkor	50
A holdhoz	31	Halászlégény dala	50
A lányka pillantata	31	Az apácza	51
Tűnődés	32	Cynthiához	51
Kesergés	33	Az eljegyzett	51
Dal a vidékhez	34	Emma	52
Fellegekhez	36	A bojtár	52
Az eltűnt ifjúkor	37	Kis leány dala	54
Emlékül	39	Tél és tavasz	55
Nellihez	39	Hívó	55
Epedés	39	Az özvegy	55
<i>Szerelem.</i>		Az est	56
Megelégedés	40	<i>Haza. Élet. Emlékezés.</i>	
Lányka gyötrelme	40	Széphalom	57
Kék szín	41	Borének	57
Vitéz bucsúdala	41	A száműzött	60
Hozzá	42	Andalgás (Aug. 29. 1826)	61
A violához	42	Vándor alkonydala	62
Édességek	42	A vihar	63
Lemondás	43	Szellemlhang	64
A távozhoz	44	Egy leányka sirján	64
Az elhagyott	44	Élet	64
A völgyhöz	45	Apotheosis (1834)	65
Az emlényhez	46	Egy leánykának	68
		A vezér bucsúja	68
		Isten hozzád	70
		Egy anya keserve	71
		Sohajtság	71

	Lap		Lap
A rabköltő	72	Szép Jolánka.....	98
Az útas	73	A visszatért	105
Végpart	73	A bajnok nője	106
Jelen és múlt	73	Szolnok mellett.....	107
A reményhez	74		
Őszi dal	74	<i>Idegen költőkből.</i>	
Egy jótékony nőhöz (Emléklap)	75	A vándor (Goethétől)	109
Esdeklés.....	76	Edvárd (Herder szerint).....	113
A hit	76	Hozzá (Uhlandtól)	115
Jó éjszakát	76	Szent-Ilona szigetén (Immermanntól).....	115
Gyász és öröm.....	77	Veszteség (Goethétől)	117
Egy nőhöz (1844)	77	Bátorítás (Goethétől)	117
A viola	78	Az éji dal (Uhland után)	118
A királyra	78	A látogatás (Goethétől)	118
Honfidal	79	Rendeltetés (Grün Anastasiustól)	120
Ébresztő (1845)	81	A csolnak (Lengyel népdal)	121
Deák Ferenczhez (Emléklap (1845)	82	Szerb dalok (Talvj és Gerhard szerint).....	122
Fohászkodás (1849)	85	I. A kikerülhetlen	122
Jóslat (1850)	86	II. Alkuvás	123
Nyugasztaló (1851)	88	III. Ohajtás.....	124
<i>Balladák.</i>		IV. Leányi törvényszék	124
Sólyomvár (Töredék)	91	V. Szerelmi kín	124
A dalnok.....	92	VI. Vadászkaland.....	125
A kék partok	93	VII. Egyesület	125
A zarándok	96	VIII. Szerencsétlen lövés	126
Ilonka	97		

PROZAI MUNKÁK.

Az epigramma theoriája (1828.)	133
Vezérszó a Kritikai Lapokhoz (1831.)	201
A regényköltészetéről (1833.)	206
Shakespeare, francia színművek s az Athenæum (1842.).....	239
Nyelvünk műveléséről (1843.)	253
Nemzetiség és nyelv (1846.).....	262
Gr. Kohári István (1832.)	286
A Telekies tudományos hatása (1844.)	303

PH
3132
M3
kot.28

Magyar remekirék

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

LESZIK K. KÖNYVKÖTŐ BUDAPEST